

T U D O M Á N Y T A R

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

SZERKEZTETIK

LUCZENBACHER JÁNOS és ALMÁSI BALOGH PÁL.

UJ FOLYAM.—ÖTÖDIK ÉV.

KILENCZEDIK KÖTET.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 4 1.

T U D O M Á N Y T Á R

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

É R T E K E Z É S E K.

SZERKEZTETI

LUCZENBACHER JÁNOS.

KILENCZEDIK KÖTET.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 4 1.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — ÖTÖDIK ÉV.

JANUARIUS, 1841.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TARSASAG'

legújabb kiadásai.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Második kötet: Engel J. és Nagy Ján.: A' magyar nyelv' gyökérszavai. n8r. füzve 1 ft 30 kr ep.

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. II-d. kötet: Utazások (I. Magyarországi utak; II. Erdélyi levelek, historiai bevezetés- és tordalékokkal). N12r. füzve, postapap. 2 ft 10 kr, nyomt.pap. 1 ft 40 kr ep.

PHILOSOPHIAI ANTHROPOLOGIA. Irta Köteles Sámuel. N8r. velinen, kemény táblába kötve 1 ft 20 kr ep.

TUDOMÁNYTÁR. Encyclopaediai folyóirat. 1840. Tizenkét ha-vi füzet, számos rezekkel, velinen 5 ft cp.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Harmadik kötet. 1834—6. N. 4-ed rétbén, Berzsenyi Daniel' aczélmetszetű arczképével, 2 réz és 7 kőmetszettel: színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 8 ft. színezetlené, papirosboritéku kemény kötésben, postapapiros 6. ft.

RÉGI MAGYAR NYELVENKÉKEK. Kiadtaa' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Első kötet, n4r. nyolcz könyomattal. Velinen, kemény tábl. kötve 7 ft, vászonban 7 ft 10 kr. cp.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátá a' m. t. társ. Első köt. Magyar Német rész. Nonpareille betűkkel, három hasábon nyomtatva 's füzve postapap. 3. for. 30 kr., írópap. 3 ft cp.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Kiadta a' magyar tudós társaság. Budán. n8r. Kemény táblába kötve 1 ft. 30 kr. cp.

MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. Negyedik kiadás. 10 kr.

ELMÉLKEDÉSEK a' physiologia és psychologia' körében tekintettel a' polgári és erkölcsi nevelésre. Irta D. Mocsy Mihály. Velinen 54 kr.

VEZÉRKÖNYV' második kötete: Az elemi tanulmányok' alapvonatai. Jutalmazott pályamunka. Irta Waga János. Magyarországi földképével 's írásmintákkal, kötve 1 ft. 20 kr. cp.

ELSŐ OKTATÁSRA SZOLGÁLÓ KÉZIKÖNYV, vagyis a' legszükségesebb tudományok' összesége, vallási különbség nélkül minden nép-tanítók' 's tanulóknak' számára. Koszorúzott pályamunka. Irta Edvi Illés Pál. Második kiadás. Írópap. 2 ft., nyomt. 1 ft. 40 kr. cp.

BLAIR HUGO' RHETORIKAI ÉS AESTHETIKAI LECCZKÉI. Némelly kihagyásokkal és rövidítésekkel angolból Kis János. Két köt.füzve 3 ft. 20 kr. Postapap. 4 ft.

A' MOLDAVAI MAGYAR TELEPEK. A' m. tud. academia elibe terjesztve P. Gegő Elek m. t. t. lev. tag által. Moldvaország' abro-szával, füzve, postapap. 1 ft 40 kr. nyomt. pap. 1 ft. 20 kr.

C. JULIUS CAESAR' minden munkái. Fordit. Szenczy Imre. Első kötet (a' Romai Classicusok' harmadik kötete). Velin. 2 ft cp.

Továbbá megjelentek

A' M. TUD. TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Első kötet. 1831—2. Kazinczy Ferencz' arczképével 's négy részre metszett táblával. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 6 for, színezetlené pap. boritéku kemény kötésben 4 ft. 20 kr.

Második kötet. 1832—4. Imre János' arczképével, 7 kő és 8 rézmetszettel. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 7 ft, színezetlené, papiros boritéku kemény kötésben 5 ft.

ÉRTEKEZÉSEK' TARTALMA.

	<i>Lap.</i>
I. Dr. Mager és a' francia literatura. SZONTAGH GUSZTÁV	7
II. A' nemzeti academiák' üdvös befolyása a' nemzeti jólétre. HETÉNYI JÁNOS	25. 71. 135
III. Montesquieu. SZALAY LÁSZLÓ	53
IV. Zudar László' sírköve. (I. könyomattal) RÓMER FLÓRIÁN	63
V. Magyar pénztudományi ritkaság. (I. réznyomattal). LUCZENBACHER JÁNOS	89
VI. Az anjoui királyok' hatása Magyarországra. HORVÁTH MIHÁLY	101. 160
VII. Ráday Pál' benderi követségének naplója. 1709. JERNEY JÁNOS	117. 178
VIII. A' középkor' jogáról. SZALAY LÁSZLÓ	199
IX. Az 1514-diki pórlázadás, annak okai's következményei. HORVÁTH MIHÁLY	211
X. Mi az álomkórság? Mi az állati deléjesség? KÚN TAMÁS	238. 263
XI. Alsólivdai Bánffy nemzetség' naplója. SÉLYEI ELEK.	252. 321
XII. A' kisdédóvó intézetek történetileg. BRIEDL FIDÉL	281
XIII. Törvénytárunk' nyomtatási legnagyobb hibája egy betűben. JERNEY JÁNOS.	306

XIV.	Az iskola-leczkei czélszerű terv készítésének lényeges, és mellékes bélyegei. BRIEDL FIDÉL	327
XV.	A' héber költészet' rövid rajzolata némi tekin- tettel a' hellen és hindu költészetre. BLOCH MÓRICZ	340
XVI.	Az újabb polgárisodás' elemei Európában a' római birodalom' bukása után. LUKÁCS MÓRICZ	366
XVII.	Okleveles toldalék. JERNEY JÁNOS. JÁSZAY PÁL. LUCZENBACHER JÁNOS. . 67. 124. 195.	261. 326.

É R T E K E Z É S E K.

I.

DR. MAGER ÉS A' FRANCZIA

L I T E R A T U R A.

(Vége).

Szerzünk így adván elő a' Franciaországban divatozó philosophiákat, végre, munkája utolsó kötetében, a' *philosophusokat* vezeti előnkbe, először munkáik általános jellemét tüntetvén ki, azután életrajzaikat adván, utána munkáik' tartalmát 's végre criticájokat.

1. A' *sensualisticai iskolában*: Destutt de Tracy, Lancelin, Cabanis, Broussais, Volney, Condoreit és Jean-Etienne- Murie Portalis vezettetnek elő. Megelégszünk egy pár kivonattal.

Broussais szül. 1772†1838.

Ide vágó főmunkája: *De l'irritation et de la folie, ouvrage dans lequel les rapports du physique et du moral sont établis sur les bases de la médecine physiologique.* Paris, 1828. 8-rét.

„Dr. Broussais Victor József Saint-Maloból az orvosok előtt kivált azon elmélete által ismeretes, melyben e' szó: *irritation* mindent magyaráz. Napoleon alatt tábori orvos 's utóbb professor Párisban 's az intézet tagja volt. 1828-ban az, mint hívé, elnyomott materialismus ügyében, sikra szállt. Korholja a' psychologokat, hogy a' lélekről azt akarják tudni, mi csupán a' bonczolókat 's physiologokat illeti. Bonczolás, mond ő az igazi philosophálás; ha

a' gondolat nyomára akadni akarunk, bonczoló kést 's nagyító üveget kell kézhez vennünk. *Il n' appartient qu' aux médecins physiologistes de déterminer ce qu'il y a d' appréciable dans la causalité des phénomènes intellectuels* (Pref. XXVI.) Illy baromiség tovább nyomozása undorító; becsapom sebesen a' könyvet."

Literatúránkban eddig, igen könnyen kitalálható okoknál fogva, még illy durva materialisticai nézetek nem nyilvánítottak, értem, nyíltan és világosan; de elburkolva vagy az állítottak súlyát és következéseit nem eszmélve, számtalanszor. Illy nem eszmélt materialismust egy pár év előtt p. o. Karácson Tivador Saskunak bizonyíta be; sőt ez idei Figyelmező 16. és 17. számaiban D. Schedel is olly nézeteket vall, mellyek egyenesen ez osztályba soroshatók. Ő t. i. a' lélektan eddigi csekély sikerének okát abban találja; hogy a' physiologia a' psychológiától elkülönöztetik. Hogy férjünk a' lélek titkaihoz, ha a' physiologiát erre nem használjuk; a' physiológiát, melly erre kulcs! physiológiát! kiált ő ennél fogva, és örökké physiológiát! Ha a' bírálást mint mesterséget üzzük, végre nagy elhatározottsággal ítélünk olly tárgyak felett is, mellyeket alapjokban nem igen vizsgáltunk meg. Hisz a' tudományokat épen azért különbözzük el, hogy azokat tökéletesebben művelhessük. Monographiák legteljesebben meritik ki tárgyaikat. Hogy a' nyert eredményt rokon tudományok egymással közlik, ez magától értetik. Vagy a' physiologiát válasszuk *főeszközzül* a' lélek természete ki nyomazására? Furcsa nézet. Ha valamelly tárgyat ismer-ni akarunk, tüneményeit észlelnünk kell. A' lélek tüneményei pedig *közvetlenül* csak eszméletünk által észrevehetők, a' physiológiának csak a' lélek *létegeivel* van dolga, a' lélekkel magával tehát csak közvetve foglalkozik, 's így a' lélektan *segédtudománya*. Külső érzékekkel, vagy bonczoló kés és nagyító üveg segítségével, a' lélek munkálatit közvetlen tüneményeikben, a' gondolkodást érzést és akarást, nem lehet észrevenni 's megismerni; hanem csak térben jelentkező 's ható anyagot. Az eredmény

eleve kitalálható; 's ki a' pszichologiai módszer helyett a' physiologiait választja a' lélek titkai felfedezésére; arról méltatlanság nélkül elmondhatni, hogy a' szellemet szánszándékosan anyagítani ügyekszik.

Volney (szül. 1757†1820).

„A' restauratio alatt Franciaországban több rendbeli nevetséges vita keletkezett, többi közt az iránt is: vajjon Volney atheista-e vagy nem? Mintha e' szó döntene el a' dolgot. Ki mint Volney 's lelki társai, nem csak az anyag valóságából indul ki* (mert ezt a' józan ész is teszi, habár cselekedve eszményi elveket követ), hanem a' szellemet anyagra vezeti vissza; az atheista, akár tudja és vallja, akár nem. Ha istent állít, az nem más mint a' kiterjedtség; theologiaja vagy pan- vagy polytheistikai materialismus, a' mint az anyag öszvege az egynek vagy soknak categoriája alatt gondoltatik. Mindkét nézetmód Spinozának akosmisticaitól minőségileg különbözik.“

„Volney erkölestudományi catechismusával, a' sensualismus' moralistája; *omladékai* (Les Ruines) egy neme a' történetphilosophia- és politicának. Közlött kivonatunk megkimél azon fáradságtól, hogy ezen nevetséges és örült munka' izetlenségét hosszasan behbizonyítsuk. Szomorú mondani, hogy Franciaországban illy olvasmány számos, közönségre talál; száz tisztességes iparemler — midőn mintegy tévedésből komoly szó vegyül a' társalgásba, — ezt viszonzá: Mais, monsieur, vous n' avez donc pas lu les Ruines? Voilà un livre! Ezen emberek fejükbe nem fér, hogy illy könyvet ismerhetünk, a' nélkül hogy helyeselnők, mint az eskimó meg nem foghatja, hogy halzsírnál jobb ital létezik. Franciaországra nézve a' tekintet emhereinek igaza van: a' francziák többsége könnyelműbb 's henyébb, hogy sem maga gondolkodnék, neki tekintetre van szüksége, melly azt, mi igaz gyanánt szolgáljon elkészítse 's árúlja. C' est un peuple mouton, mondá egy francia, igazsággal, hontársairól, nekik vezérürre van szükségök: ha a' keresztény vallást nem hiszik is, azért a' *hitformáján* túl nincsenek; hisznek a' contract

social, isteni jog, Volney, La Mennais- vagy a' Memoires d'un Contemporaine-ben, hitet adnak a' Pomade du lionnak, vagy a' mi a' folyóirat utolsó lapján áll."

Gúny, mely német' szájába legkevésbé illik! Minden nemzet' nagy tömege, hit' tekintetében, auctoritásra támaszkodik; mert reflexióra még ki nem fejtett; azonban mysticismusra 's mystificáltatásra hajlandóbb 's fogékonnyabb a' német.

2. *Catholicismus.*

Ezen osztályt Dr. Mager helyesebben, Damiron után, *theologiai iskolának* nevezhette volna. Felhóztatnak: De Bonald, De Maistre, La Mennais, Eckstein báró és Lovis Bautain. Az előadás igen terjedelmes, 's előszeretettel fejtegető, mi onnan lehet, mivel a' hegélismus' álláspontjából a' philosophia igazán istentudomány, mert minden a' mi létezik isten 's kivüle nincs semmi. Kivált a' hosszas beleereszkedést theologiai vitákba nem örömet olvassuk. A' németek ezekből ki nem tudnak gázolni. Három század előtt, a' reformatio idejében, volt ezeknek kora. Akkor tollal 's karddal minden kimerítettett a' mi mondani és tenni való volt. Szintazon tárgyon örökké kéródzzünk-e? Nincsenek-e minden kornak saját érdekei és céljai, miket el nem hanyagolhat a' nélkül, hogy haladását ne veszélyeztesse? Társasági fejlődések, kereskedés, ipar: ezek most a' szőnyegen lévő tárgyak, 's valóban, uraim, akár mint törekedtek, mi nem fogunk középkori elavult vitákba merülni!

Azért ez osztályból csak egy pár szót és pedig a' főíró *La Mennais* illetőleg.

„Alig létezik eldöntőbb tetteleges bizonyítvány arra, hogy korunkban sem a' középkori catholicismus, sem a' sokak fölsége (Souverainitát) helyt nem találhat, mint az egykori abbé La Mennais egyház- political élete és törekvései. *Egykorinak* mondók pedig, mert 1836. óta ő a' catholicismussal meghasonlott. Huszonöt évig munkálódott ezen nagy tehetségű férfi a' középkori catholicismus

visszaállításán, nagyszerűen és hatályosan, 's utolsó nap olly közel volt törekvése' céljához, mint az első. Azóta szintazon fanatizmussal, a' legragyogóbb előadás fegyvereivel, a' legbehatóbb ékesszólással 's jártas sophisticationnal küzd a' radicalis republica mellett; — a' következés szint az. Még a' dolgozó osztályokba is annyi műveltség nyomult, hogy a' takaréktár' intézetétől többet várnak, mint a' respublicától. Ha egészen nem remélt dolgok nem történnek; úgy La Mennais ezentúl nem más, mint nagy stílista. Munkássága be van végezve: historiai személy lett."

Vajha! de ezt Dr. Mager magával talán csak elhihetette? Legalább azon zaj után ítélve, melyet legújabb röpkeirata üt, állításait nem merném aláírni.

3. *Ecclecticismus.*

a) *Félmaterialisták*: Berard, Virey, Massias, Auguste-Hilarion de Kératry, Joseph Droz, Pierre-Hyacinthe Azais.

b) *Félsensualisták*: Pierre Laromiguière, Jean-François Thurot, de Cardaillac, Joseph-Marie Dégerando.

c) *Német francia ecclecticusok*: Charles-François-Dominique de Villers, Henri-Benjamin Constant de Rebeque, François-Pierre Maine de Biran.

d) *Cousin-féle ecclecticusok*: Victor Cousin, Mazure, ph. Damiron. T. F. A. Caro, Charles Mallet, E Gernsez, Adolph Garnier.

Az ecclecticusok, mint már emlitém, jelenen Franciaországban uralkodók, 's ez Magerünk egész antipathiáját felgerjeszti ellenök. Különösen nem szenvedheti Cousint és Damiront, mivel e' kettő fő befolyású, az első mint a' rendszer' alapítója, mint pair 's idővel minister, a' második mint Paris philosophiai főoktató széke' jelen birtokosa, mellyen magoknak előtte Cousin és Royer Collard europai hírt szerzének. Damiron azonkívül a' legújabb francia philosophiának historiáját is írta, tehát Magernek versenyző társa, 's ezen munka, mi igen bosszantó, igazság tekintetében, felette becses. Általában az ecclecti-

cismus annyira megegyezik a' dolog természetével 's a' literatura kifejlődési rendes folyamával, hogy a' hegelistákat, kik ösztönileg minden természetestől 's józantól ir-
tóznak, méltán dühre ingerelheti. Tanúja ennek nem csak Mager munkája, hanem kivált azon gúny, mellyel Cousin' philosophiai töredékeinek előbeszéde a' hegelistáktól (kivált Hinrichstől) halmoztatott.

Itt is tehát egy pár kivonattal megelégedhetünk.

Benjamin Constant. Franciaország egyik legnagyobb írója, nagy azonkívül még mint publicista és szónok is.

„Constant munkássága hihetetlen volt. Ha a' játék asztaltól haza jött, még egy pár óráig olvasott 's azután foglalkodását jövő napra lelkében rendezé. Azután egy pár óráig aludt. Ha déltájban a' kamarába ment, előbb titoknokát jól kifárasztá, mert Constant gondolat folyamát a' legsebesebb kéz alig érhetette el. A' kamarában az öreg, erőtlen 's meggörnyedt ember, mindig egyike az elsőknek volt, 's mindig követi formaruhában, hogy minden pillanatban a' szónokszékre léphessen. Ha az ülés' teremébe érkezett 's helyére (a' legszélsőbb baloldalon) ment, kalmárnak lehete tartani, olly iszonyuan meg volt terhelve: felruha, könyvek, kéziratok, javítani való ívek, mankója — mind ezt magával hurczolta. Alig ült le 's leveleket kezde írni (a' huissiereket véget nem érő bizományai kétségbe ejték), azután egy nyomtatott ív javítatott ki, közte jegyzeteket teve, hogy egyik vagy másik szónoknak felelhessen, a' mellett a' szabadelmű követeknek felelettel nem maradt adós, a' hozzá intézett kérdésekre. De im' most szólni kíván, 's lassan a' szónokszék felé indul. A' ki őt csupán menni látta, elaggott öreget látott, egyedül szeme ragyogott ifjúi tüztől. Azonban ha Constant egyszer fennvolt, nem láttatott többé, csak hallatott.“

„Eleinte ugyan a' sápadt alak kedvetlen, elidegenítő, benyomást tön, szava egy hangú volt; de ez csak egy pár perczig tartott. Szava lassan lassan emelkedett, éle-
tet és hangot nyert, nagy kék szemei hatályos tüztől fény-

lettek 's az ember elárasztva érzé magát a' legvilágosabb következtetések, bizonyítványok, idézetek 's vonatkozások folyamától. A' ministeri phalanx köhécselt, morgott, ugatott, zajgott, csoszogott, tombolt, rendre kiáltozott, egyesektől e' szók: bujtogató, lázító hallatszottak. Mind hiába. Constant nyugodt 's udvarias maradt; hidegen 's gunyolólág mosolyogva, orrát úriásan fintorgatta ugyan, 's ellenei ellen sarkasmusokat szórt; de a' jó társaság hangjából soha sem esett ki, mindig izletes maradt, csintelmes, mintája a' nyelvbéli correctségnek, a' mellett olly népszerű, hogy az aljastól csak egy lépésnyire maradt távol. De ezen lépést soha sem tévé meg. Szébb törrel nem lehetett sebesíteni."

"Hogy Constant Benjamin ollykor személyes jobb meggyőződését felekezete érdekének feláldozta, már más alkalommal érintettük, Midőn az ordonnançok megjelentek, Constant nem volt Párisban. Egyik barátja ezt írta neki: Mi itt rettentő játékot játszunk. Fejeink a' betétel. Jöjjön ön ide. — 'S az öreg ifju eljött. A' juliusi napokban igen munkás volt, 's Fülöp Lajos új barátját 200,000 frankkal kínálá meg. Constant a' jótéteményt elfogadá, kikötvén véleménye' függetlenségét. Két hónap után ismét oppositioiban volt."

Benjamin Constant szabadelműségét Dr. Mager következő, hegeli nézetű criticával tiszteli meg:

"A' 18. század' elveiben nevelve, a' berni aristocrazia' gyűlölségében felseledülve, melly a' mostani Waadt cantonnal, mint jobbágyi földdel bánt, tanúja az ancien régime önkényes uralkodásának, szemlélője a' rémrendszer baromi hatalmaskodásának Robespierre alatt: mind ez Constant Benjaminban a' status' hatalma iránt bizodalmatlanság és gyűlölet érzeményeit gerjeszté¹⁾. Eszének így

1) „Mértányosaknak kell lennünk. Ha Rotteck, ki rendezett országban él, a' badeni kamarában, könyvekben 's könyvecskében szabadelmű capucinádjait elkörnyékolja állítván, hogy Németország csak akkor leend szabad, ha halga elméletei valósulnak: úgy megvetéssel és csömörrel fordulunk el tőle. De ha egy számkivettett, azon számta-

az álladalom, kormány, szabadság nem tűnt elő tevőleges igenlő (affirmatív) lényegességében, hanem mint korlát, mint tagadás (negation). A' liberalismus a' politikai fejtményt (problem) egyenesen fejére állítja. — Az egyednek szükségei vannak, melyeket elszigetelve vagy éppen nem, vagy életveszéllyel elégíthet ki, mert az álladalom kívüli állapot igazán mindnyájok' harcza mindnyájok ellen; midőn tehát az egyedek szükségein segíteni szükség 's ez egyesülés által legczélszerűbben véghezvihető: hogy eszközljük ezen egyesülést akkép, hogy éppen olly mértékben egyesülés ne legyen, 's minden szerződő fél, kinek egy kis lerovatot szabadságából engednie kell, az egyesületben lehetségekép az legyen, mi ez előtt volt? Képhen előadva a' szabadelmű férfi, ki a' legjobb álladalom formáját kutatja, azon férjhez hasonlít, ki örömet a' családi élet élvezetét bírná, a' háztartás anyagi költségei magára vállalásától sem idegenkedik, de felháborog, ha a' házasság erkölcsi kötelességeiről, szeretetről 's hívségről van szó, 's ha őt mint férjet, személyessége szögletei kisímitására szólítjuk fel. Mind ezekről mit sem akar hallani, ő illy egyesületet képtelennek tart 's mást köt, melly „szabadságát fenntartja. A' liberalismus' álladalmá valóságos ágyasság, midőn az igazi álladalom házasság. Az igazi álladalomban, mint az erkölcsi házasságban, a' kormány és polgárok, férj és nő egységben vannak, a' szabadelmű álladalomban, mint az ágyasságban, a' bizodalmatlanság, érdekek ellentétele 's a' változékonyság, mivel ágyasakat és kormányokat el lehet küldeni, alapja az általan fogva erkölcstelen viszonynak! A' szabadelmű álladalom quasi

lan gazságokat elősorozza, melyek hazájában törvényesen, vagy legalább a' kormánytól szenvedve, követtetnek el 's azután a' szabad elműség' rosz elmélete' örvényébe bukik, nem is sejdítván, mikép a' liberalismus' győzelme az absolutismus felett olyan, mint ha egy ördög a' másik által üzetik ki: akkor illy férfiről nem haragudhatunk. Hogy is bírjon az, igazi álladalom fogalmával, ki annak szemléletét nélkülözi.“

Dr. Mager.

tagja (mert igazi tagolás hibázik) a' kormánytól *biztosíté-
ket* kíván, szabadságot, azaz nem igazi szabadságot, ha-
nem önkényt, zabolátlanságot, p. o. azon illethetlen szent
jogot, a' kormány tiszteinek az első ministertől, az utolsó
csőszig elmondhassa, hogy semmire kellők; mire a' mi-
nisterség' folyóirataiban, hasonló, szép dolgok elmondásá-
val nem késik. Többnyire mindkét pártnak (mert szabad-
elmű országban a' kormány nem több), szemrehányásaik-
ban igazok van, 's az egész felelés hajszálig ahhoz ha-
sonlít, melyet vad házasságban hallhatni. Egy régi angol
vigjáték ezen garázdaságot igen jelesen rajzolja. A' nő
quasi férjének több rendbeli szemrehányásokat tesz; ez
minden szemrehányást pontban illő ellenváddal nem tud
visszatorlani, mérgében elhajtásról szól 's végre a' k—
szót ejti ki. A' szabadelmű álladalom viszátkodásaiban
ennek a' nép fölségre való hivatkozás felel meg. A' sze-
gény ekkor haragosan, könnyes szemekkel, felel: kinek
vétke hogy k— vagyok? nem kértelek-e százszor: tégy
nőddé 's becsületessé?“

Mager' ezen nézetében a' középpont: hogy az álla-
dalom magában szükségkép egység, 's ennél fogva a' kor-
mány 's a' kormányzottak közt harmoniát tesz fel. A' hol
az oppositóban minden bizodalom elenyészett, 's azt gyű-
lölség vezérli, hol opponál, csak hogy opponáljon; ott két-
ség kívül a' kormány hatalmát meggyöngíti, sőt ha hatal-
mas, a' legüdvösebb célok valóítására is lehetetlenné
teszi. Illy oppositio forradalomra 's anarchiára vezethet.
Politica'jában Mager porosz. Ő a' jó kormányzásban látja
a' társasági élet' rejtvényét, melyet a' porosz kormány a'
meghalt király alatt valóban meg is fejtett. Alatta, com-
petens bírák szerint (mint p. o. Bulver), mondhatni az
ész uralkodott. Azonban képtelenség a' *forma'* jelentősé-
gét kétségbe hozni. Minden oppositio nélkül csak *egy* 's
korlátlan akarat gondolható, mi az álladalmat absolutis-
musba buktatná. De hol itt a' középvonal? Melly szerke-
zet 's kormányzás a' legjobb (mi egy részről általános
eszmék, másról adott körülményektől függ, tehát viszo-

nyos) — ezen kérdések szövevényesebbek, mint azt a' jó szívű idealista képzei, ki egy kis tudományos elmélettel 's jó akarattal a' rejtvényt feloldhatónak véli, mi igazán, Kant szerint, az emberi nemnek legnehezebb 's legfőbb feladata.

Victor Cousin (szül. 1792.)

Guizot, Villemain és Cousin mint professorok rendkívüli hatással munkálkodtak: oktató teremeik tömnék 's előadásai, mint a' beszédek a' kamarákban, gyorsírók által jegyeztettek fel, 's folyóiratokban azonnal a' közönséggel közöltettek. Mind a' három miniser lett. Öröndetes tapasztalni, mikép időnkben a' philosophiai érdem már az élet pályáján is méltattatik, 's illő polczát kivívja. Cousin jelenleg, tanítványával Jouffroyval, Franciaország első philosophusa, amannak tudománya 's tehetsége kivált a' philosophiának historiájában, ennek a' legelvontabb bölcsesetek világos 's izletes előadásban kitünök. Talán még nagyobbak Cousin érdemei a' nyilvános oktatás körül; ő, és előtte Guizot, e' mezon valódi reformátorok 's Franciaország' jótévői. Illy férfi ellen e' megvető critica bosszantó, veleje megint oda megy ki, hogy philosophiája nem egy darabbóli, nem egy öntestből való, mint ha a' philosophia törzsök vagy kancsó víz volna, melyet „isteni mámorban, midőn nincsen tag mámor nélkül“ (Hegel szavai) faragni, vagy kilocsantani kellene.

Cousin tanítványait Mager így jellemzi:

„*A. Mazure*, poitiersben a' philosophia professora, egy *Cours de philosophie*, Paris, 1835. 's több mást írt, mit kíváncsiságból olvasni lehet.“

„*Ph. Damiron*, philosophia professora a' normál iskolánál 's a' Collège Louis-le-Grandban 's az academia tagja az erkölcsi tudományok' osztályában, összeszedé a' Globenban megjelent cikkelyeit, 's azokat: *Essai sur l'histoire de la philosophie en France en XIX. siècle*, V. edit. Paris, 1838. 8. cím alatt adá ki. Valami lelketlenbet alig lehet olvasni, mint ezen úr' *Cours de la philosophie-jét* két kötetben.“

„*J. F. A. Caro*, Rennesben philosophia' professora, egy *Cours élémentaire de la philosophie*. II. edit. Paris, 1835. 2 vol. 8. ada ki. E' könyvet nevetni szeretőknek ajánlhatom.“

„*Charles Mallet*, philosophia' professora Amiensben, rennesi collegája' fejeéről lerántja a' pályakoszorut: *Manuel de philosophie-jében*, Paris, 1835. 8. Minden szó képtelenség.“

„*E. Gerusez-t* talán a' literaturának történetírói közé kellene számítani, mert Villemain' helyettese, 's a' *Révue de deux mondes*-ban egy olvasható cikkelyt közölt. *Nouveau cours de philosophie*, 2. edit. Paris, 1834. 8. az előbbieik munkáihoz hasonlít.“

„*Adolphe Garnier*, maitre de conférences a' normal iskolánál, már fentebb, mint Cousin 1818. évi leczkéinek kiadója neveztetett meg; Descartes új kiadását (Paris, 1835. 3. 8.) eszközölé, miért neki *Précis d' un cours de psychologie-jét* Paris, 1831. 8. megbocsátjuk.“

4. *Scot philosophia.*

Mager itt csak két férfit nevez meg! Pierre-Paul Royer Collardot (szül. 1763.) és Théodor Jouffroyt (szül. 1796.) Részemről Propylaeumaimban ezen philosophia' módszerét 's elveit elég terjedelmesen adám elő, 's a' mit Mager itt ellene felhoz, nézetem szerint, nem tetemes. A' legfontosabb adat literaturai tekintetben az, hogy Jouffroy legujabban a' természet- és álladalmi jogot adá ki. Mager még csak elejét jelenti: *Cours de droit naturel*, professé à la faculté des lettres de Paris. Première partie. Prolegoménés. T. 1 — 12. Paris, 1834.—1835. 8. Figyelmeztetem a' philosophia' kedvelőjét e' munkára; mert részemről nem ismerek philosophiai író, kit, lelkes és világos gondolkodás és előadásánál fogva, inkább kedvelhetnénk. Ő e' tekintetben mintánk lehet.

5. *M y s t i c u s o k.*

Saint — Martin, Fabre d' Olivet, Ballanche.

Dr. Mager szerint a' román népeknek eddig egyedül a' mysticismus formájában volt lehetséges philosophálni. „A' mystica ugyan, úgy mond, még nem philosophia, de magasabb 's teljesebb igazsággal bír, mint minden sensualismus, catholicismus (a' theologiai iskolát érti) és eclecticismus.“ Ezen nézete onnan magyarázható, hogy a' szemlélődő philosophia is (p. o. a' Schelling féle) felfogásában hason léteget használ; a' mysticusok az érzék felettit szellemi szemekkel, akarják látni, Schellingnél ennek némileg az értelmi szemlésés felel meg. Én ily csoda léteggel nem bírván 's szándékom nem lévén olvasóimat mystificálni: tovább haladok, és pedig a' Saint Simonismuson, Fouriéré industrialismusán 's Wronski messianismusán keresztül ugrom, egész az

6. *Újabb társasági philosophiáig.*

Itt *Eugène Lerminière* (szül. 1804.) tűnik szemünkbe.

„Azon cynicai modor, mellyel Lerminière a' több évek óta hirdetett forradalmi elvek- 's az oppositioról lemondott, 's magát egy hivatalért a' moléi ministeriumnak eladta, viszonyát a' literaturához változtatja. Három év előtt az Au-dela du Rhin-t bírálat alá vévén, a' közönséget azon felületesre, fonákra 's hamisra figyelmetessé tettük, melly Lerminièrenek ezen Németországot 's némi rokonságot tárgyakra vonatkozólag dolgozatában előfordul; szándékünk volt ez úttal ezen criticánkat ujonnanelővenni, 's egyszersmind egy ember' nézetei fontatlanságát kimutatni, ki életnézeteit úgy változtatja mint a' libertin kedveseit. Most azonban kisért, Logy Lerminière nem libertin, hanem speculans, ki megházasodik, de házasságával nyerekedik. A' leány vagy eszme nem jön tekintetbe, a' kérdés csupán az: mit hoz be?“

„Lerminière' átszökése után a' ministerialismushoz számot nem tarthat többé arra, hogy az, a' mit nyomtat, vizsgálat alá vétessék. Inasoknak nincs mit mondanunk, ők bizományaikat teljesítik.“

„Lerminière a' Revue de deux mondes számára, Cartel alatt, nagyobb czikkelyeket írt 's ez őt többször a' kormány iránti mérséklésre inté. La Mennais-vel a' Le Mond folyóiratba dolgozott. Egy próba, a' követkamarába mint az oppositiónak candidátusa beléphetni, nem sikerült. Utána egy évvel Molé zsoldos tollakat toborzott, 's Lerminière neki nyújtá kezét. A' hírlapok hirdetek azon példatlan gyalázatot, mellyel az apostata a' tanulóktól (kik közé, az igaz, az oppositiotól vásárolt gaznép is vegyült) halmoztatott, midőn 1838. leczkéit tartani akará. A' professor urral még rosszabbul bántak, mint a' londoni nép egy haragját magára lázított színészszel.“

Szerencsétlen nép, hol szégyen és gyalázat a' kormányval tartani, 's hivatalt elfogadni. Boldogtalan állapot, hol a' kormánynak illy úton kell hiveit szereznie!“

„Lerminière mind a' mellett egy pár év után követ 's talán még egykor miníster is lesz. 'S ha azután alkalomilag az oppositíóhoz visszatér, a' derék ember' hírét is vissza szerzendí. A' nyilvános ítélet Franciaországban nem súlyos. A' francia gyűlölség nem német; Németországban abba rendesen erkölcsi elemekből összeforrt megvétel vegyül.“

Lerminière philosophiai nézetei némileg eltérnek a' Franciaországban divatozóktól, 's ő kivált abban sajátos, hogy *nemzeti philosophiát alapítani* igyekszik. Ezt már 1831ben, a' jog' historiája és philosophiája körüli fáradozásaival élete' feladatának nyilvánítá.

Én propylaeumaimban csak *magyar* philosophiáról szóltam, 's melly zaj támadt miatta! Hát ha *nemzeti* philosophiát emlegettem volna! Ezen szót is azonban azóta székfoglaló beszédemben ki ejtém; szükség tehát hogy itt, a' nehéz felfogásuak' megnyugtására, iránta némi felvilágosítást adjak,

A' philosophia, velejében, érzéki és észszerű természetünk egyetemi gondolkodás'; érzési és akarati szabályait és céljait magyarázza; azt, mit igaznak, szépségnek, jónak 's isteninek kell tartanunk, 's valósítnunk. Egyetemiségében tehát, mint pusztán elvont tudomány, általában az emberiséghez szól, 's illy viszonyban kétségkívül csak egy 's ugyan az, vagy inkább annak kellene lenni, ha tudniillik tevőleges, teljesen megállapított tudomány volna; de mivel eddig e' polczra fel nem vergődhetett, előadására, sőt elveire is, az egyedek 's nemzetiségek' sajátági befolyást gyakorolnak. Mihelyt azonban elvont köréből az életbe lép át 's valóságra alkalmaztatik, *nemzetivé*, sőt *egyedivé* kell válnia, mert valósággal emberiség nem létezik (ez csupán egyetemi elvont fogalom), hanem csak egyedek, 's társasági tekintetben népek vagy nemzetek. Ezen alkalmazása pedig a' földolog. A' philosophia azért olly felette fontos tudomány, 's igazán annyiban legalább meg nem tanulható (nem lehet a' puszta emlékezet' dolga, hanem az önálló meggyőződésé), mert céljaink 's eredeti törvényeink feletti eligazodásra 's azok szerinti tetteleges önhatározásra nélkülözhetlen. Használd a' philosophiát illyképen gyakorlatilag, életed' szabályozására vagy önművelődésre, 's egyedi sajátságaidat, helyzetedet, munkásságod' minden körülményeit stb. tekintetbe kell vened, 's az elvont elveket akként a' valóságra alkalmaztatnod. Szintűgy a' nemzet. A' philosophiának elvei nemzeti jellem, politicalai helyzet, műveltségi fok, divatozó erkölcsök, szokások stb. szerint szintolly sokféleképen módosúlnak, mint külön sajátságú 's helyzetű nemzetek léteznek. A' mi végre a' magyar philosophiát illeti, e' rettentő bűnömet valóban csak nevetve igazolhatom. Lehet-e másképen szólnom, mint azt e' nyelvszokás határozza? Hogy hijátok ti magatok a' német vagy franczia philosophiát *máskép*, mint *németnek* vagy *francziának*? 'S midőn Hetényi János, ezen folyóiratban, a' magyar philosophiá' historiáját adá, hogy nevezhető azt máskép mint *magyarnak*? Hogy emberek vannak, kik

előbb szólnak mint gondolkodnak, tudjuk; de hogy olyanok is léteznek, kik előjáró meggondolás nélkül nem csak szólnak, hanem írnak, sőt írásaikat ki is nyomatják; ezt a' jelen példából tudtam meg.

7. *Neveléstan.*

Mad. Remusat. Mad. Guizot. Mad. Necker de Saussure.

Csak egy adatot M. Guizot életéből.

„Mlle Pauline de Meulan, egy párisi egyetemi adószedő' leánya volt, ki mint Necker, nagy gazdagságát nemiesen használá, 's házában Páris' akkori írói nevezetességeit szívesen látá. Mlle Meulan, ki szép soha sem volt 's egy kissé beteges, mindennapi társalkodásában Rulhiére, Condorcet, Chamfort, Suard 's Colleval, ki atyjának titoknoka volt, az akkoron divatozó political, vallási 's philosophiai nézetek' állományát tevé sajátává.“

„A' forradalomban elveszté egész vagyonát. Az 1794. kemény télben, egyszerre azon gondolat ötlött eszébe, hogy talán szellemmel is bír, 's ez valamire használható. Ez idő óta írt, többek közt tíz évig a' Publicist számára, ügyesen és szerencsésen polemizálván Chateaubriand, Bonald, La Harpe, Fievée és Geoffroyval, 's kimeríthetlen szellemet mutatott. Mad. Staëlt némelly dolgozatai elbájolták. 1809. beteg lett 's nem dolgozhatott. De im' megjelenik egy névtelen levél, melynek írója dolgozására ajánlja magát. Egy pár lelkes, előadása' módját szerencsésen utánzó cikkely hozzá volt mellékelve. Mások következtek rendesen. Midőn magát későbbben a' helyettes megnevezé — az Guizot volt, akkoron hivatal nélkül. A' viszony tovább szövődött, 's 1812ben Mlle de Meulanból Mad. Guizot lett.“

Itt búcsut veszek Dr. Magertól — hálás szívvel a' nyert ismeretek- 's felébresztett gondolkodásért. A' philosophia' köre még sokáig ellenkező elvek' csatátere leend:

különböző egyediség, életmód, nemzeti sajátság stb. foly-
nak be alakítására, 's az ujság 's hírvágy a' közönség és
írók részéről a' meghasonlást 's e' tudomány' változékonysá-
gát még nevelik. Az egyformaságot már a' természet is
kerüli, diszlik ez alakjai mindenféleségében, 's ezen tör-
vény némileg a' philosophiában is, ('s még nagyobb mér-
tékben a' művészetben) mutatkozik. Sőt ha a' czélszerű
formák kimerítetnek, művészek és philosophusok a' kép-
telenektől sem irtóznak, csak újak legyenek és az eredetiség'
hírével kecsegtessenek. Követőkre biztosan számíthatunk.
Az emberek közt végtelen különbség uralkodik, 's a' mint ez
egy részről a' 'philosophia' különféleségének oka, úgy másról
terjedésének is; e' tudományhoz némileg olly viszonyban állunk,
mint az orvostanhoz; azért mindkettőben a' rendszerek sokasága és
változékonysága kitünő, Élni és egészséges lenni mindenki akar;
azon beteg, kit az alopθεια meg nem gyógyít, homoeopathiához
folyamodik, 's reményeiben megcsalva, hydropathiához; sőt ha
haján ez sem segít, minekelőtte életével feladna, kész magát
akármelly kuruzslónak karjai közé vetni, ki, mint Dulcamara,
szerei' mindenhatóságát fenhangon hirdeti. Philosophálva törvé-
nyeink 's céljaink felett el kell igazodnunk 's ha egy rendszer
ki nem elégít, máshoz folyamodunk; egyediségünk sajátsá-
gai szerint talán a' harmadikhoz vagy negyedikhez, míg kétke-
désünk 's nyugtalanságunk el nem enyészik.

Hogy tehát a' német szemlélődő philosophia' követői
hazánkban is mutatkoznak, ezt én igen természetesen
tartom, 's philosophiai literatúránkra nézve koránt sem
károsnak. Így szemmel tartjuk 's követjük a' philosophia'
kifejlődését a' külföldön, 's ez szükséges, mert a' tudomány
nem *egy* nemzet' szellemi munkásságának eredménye,
hanem az emberiségé. Éljenek tehát hegelistáink is!
De a' mellett, kérem, engedjék meg hogy ellenük
ezentúl is szokott módon polemizálhassak. A' képtelenség
emberek közt, 's így tudományban és művészetben,
soha egészen el nem enyészik; maga a' természet a' leg-

bizarrabb formák képzésében pazarló. Hagyján! csak a' képtelenség túlnyomóságot ne nyerjen, 's egészben ízlés és józan ész legyenek vezérlők. Így időnkben a' német prosa, nem csak beszélyben hanem tudományos dolgozatokban is, igazán úton útfélen, *humorizál*, 's ez a' német hegelistákra is ráragadt, magára Magerre, Rosenkranzra 's másokra. A' humoristicai világnézet valóban hasonlít is a' szemlélődő philosophiához, mert mindkettő nem természetes, hanem csinált, a' tárgyakat mesterséges szinpadi világításban kitüntető. 'S im', mint Hegel' tana, úgy a' német humor is, literaturánkban terjedni kezdett, míg a' critica, a' dolgot időelöttinek tartván, ellene beható körüsbogár-tapaszokat nem használt. Ez idő óta, úgy látszik, a' ragály szünetez. A' hegelismus ellen azonban még a' specificumot nem próbáltuk. Középpontja ennek veleje, mindene: a' *processus*. Ez tehát achillesi sarka, hova nyilainkat intéznünk kell. Ezen meggyőződésemben ez idei academiai nagygyűléskor e' tárgyat jutalomkérdésül ajánlám, de helyette aesthetikai feladatom fogadtatott el. Talán magamnak kellene tehát a' dologhoz látni; 's nem is idegenedném tőle, csak a' szükséges segédeszközökhöz férhetnék. Nyilvános könyvtáraink azonban philosophiai tekintetben hihetetlenül szegények *); nincs az egész országban egy *teljes*, 's e' nélkül tudósokat épen oly kevéssé birhatunk, mint nemzeti oktatás nélkül nemzeti műveltséget. Mindkét tárgy egyiránt országos tekintetet érdemel.

Nem polemizálni pedig a' hegelisták ellen ez ön gondolkodó embernek teljes lehetetlenség. Felsőbbségök álérzete óriási, bántó és felingerlő, hangjok oly gúnyoló', megvető és csipős, hogy a' bárányt is öklelésre birhatná; vitatásaik képtelen szemtelensége végre olykor

*) Reid munkáit p. o. a' leMBERGI, pesti és bécsi egyetemi könyvtárakban, sőt a' bécsi császáriiban, hiába keresém. Reideit, kinek philosophiája N. Britanniában 's Franciaországban korszakot képezett! Végre kénytelen valék Párisból FOUFRÖY francia fordítását meghozatni.

minden fogalmat felülmúl. Ha p. o. Mager, mint láttuk, Rotteck' szabadelmű nyilatkozásait „capucinádoknak“ nevezi, vagy Rosenkranz Hegel' előadását „mondhatlansz ép-ségűnek“: ez mint villanycsapás érinti idegeinket, felug-runk 's végre — mód nélkül nevetünk. A' ki egyszer ál-lítani meri: hogy a' tárgy kívülünk, annak fogalmával fe-jünkben, egy 's ugyan az; illy philosophus azután min-denen túl van. 'S hogy legyenek a' hegelisták elleneik iránt szelídek! Minden a' mi van, szerintök isten, 's a' mint ez implicate és explicite a' mindenségben nyilatkozik, úgy replicite (a' szó szintűgy eredeti feltalálás mint a' dolog) philosophálásokban. Minden ellenmondás tehát, elpárto-lás a' pantheistiai istentől, kinyilatkozásának tagadása, 's ő, a' megbántott ki a' hegelisták szája által szól, ne le-gyen azután olly szomorú „átlebegő perczenet“ ellen (vor-überschwindendes Moment = ember) istenileg goromba?

Mind a' mellett meg kell vallanom, Hegel' philoso-phiája mindig erősebben és erősebben vonz magához, 's ez nem csupán az ellenkező sarkiság (polaritát) hatása, hanem mindketten a' világtitkát egy helyütt keressük, a' végsőségek vagy ellentételek kiegyenlítésében, csak azon különbséggel: hogy követői ezen titkot általános idealis-musa processusában fölfedezettnek vélik, én pedig általá-nos idealismust lehetetlennek tartok, és csak alanyit le-hetségesnek, ámbár a' tárgyak' egységét lényökben nem tagadom, de az ez iránti *tudást* igen, mert a' tárgyak' lé-nyét nem ismerhetjük meg. Rendszerem azért *dualismus* ugyan, de nem tárgyilag, hanem csak *alanyi*.

SZONTAGH GUSZTÁV.

II.

A' NEMZETI ACADEMIÁK' ÜDVÖS

BEFOLYÁSA A' NEMZETI JÓLÉTRE.

A' jól alkatott, nagy szellemű férfiakból álló, és illő hatáskörrel felruházott tudós társaságnak olly nagy befolyása lehet a' nemzeti dicsőségre és jólétre, minőt a' közállomány a' jó törvényeken, 's bölcs kormányon kívül egyéb intézeteitől alig várhat. Ha a' híres francia nemzeti institutum felállításáról szóló, brumaire 3dikán negyedik évben költ decretumot megolvassuk, mellyben annak iránya 's célja adatik elő, úgy találjuk, hogy az nem egyéb volt, mint a' művészetet 's tudományokat tökélyesbítni, szakadatlan nyomozások, új fölfedezések' nyilvánítása, és minden országbeli legnagyobb tudósokkal levelezés által; főleg pedig olly tudományokkal 's literatúrával foglalkozni, mellyek közhasznot és a' nemzet' dicsőségét tárgyazzák. Ezen nagy czéllal egybehangzólag, Napoleon pártfogása alá is vette ezen nagyszerű intézetet; és tudjuk, hogy ennek négy osztályaiban levő nem kevesebb mint 172. rendes tagjai a' birodalombeli pénztárból fizettettek egész a' bourboni restauratióig, még pedig fejedelmileg.

Semmi nagyszerű intézet' szellemét és sajátágát fel fogni nem képes az, kinek eszméi és általános nézetei nincsenek, és a' ki philosophusi lélekkel nem bír. A' tudós társaságok' céljáról is tehát, hogy valaki itéletet

hozhasson, ezek' jótékonyágát tisztán átlathassa, és ezek' szellemében sikeresen munkás lehessen, az emberi társaság' mély ismeretével kell bírnia, és jól tudnia, mely igen elégtelen valamely polgári társaság magában nagy céljának a' köz boldogságnak nem hogy elérésére, de csak megközelítésére is, ha valamely szellemi fennsőbb irányú egyesület által derék törekvésében nem segítetik. Hajdan az egyház volt ezen szellemi fennsőbb egyesület; és tudjuk, hogy hős elődink minden vitézségök mellett is állandó hont nem alkothattak, ha az egyház és ennek szellemi intézetei őket nagy céljokban nem segítik. Még ma sem vesztette el az egyház áldott hatását, és egyes felekezeteknek ez igen erős egyesítője oktatója és mondhatni polgárosítója.

Ámde tudjuk, hogy már ma a' patriarchalis idők elmultak; és egy nemzetben többféle hitvallások, néposztályok, sőt többféle ajkú népek létezvén, ezeknek különféle gondolkodás módjai, elvei, nézetei, előítéletei vannak, melyek a' szokások, külön törvénnyel, jogok, 's kiváltságok által segítettve, oly válaszfalakat alkotnak a' nemzeti testület' osztályai között, melyek képesek a' nemzet' tagjait egymástól elkülönzeni, és a' nemzeti közszellemet hatalmasan meggyöngíteni. Európai álladalmainkban ugyan még nem oly igen szembetűnő a' polgári társaságnak ezen elkülönző természete; mivel ezekben még vannak oly központosító intézetek bőven, melyek amaz említett erőt hatalmasan mérséklék; minők például: a' folyóiratok, hírlapok, színházak, casinók, táncztermek 's egyebek. De már az ázsiai nemzetek között felette nagy elszigeteltségét látjuk a' néposztályoknak.

Érdekes lehet e' részben kissé részletesebben megtekinteni a' hinduk' polgári társaságát. Erről *Sonerat* írja *) hogy a' hinduknál hétféle néposztály levén, ezeket úgy lehet nézni, mint hét külön nemzetet, melyek a' vi-

*) Reise nach Ostindien und China I. 34—39.

lágért sem elegyednének össze egymással. Mindenik a' maga családjából vesz magának nőt, és más családba házasodni felette tilos. A' földműves' fia nem lehet más mint földműves, és nem mást, mint családjabeli földműves' rokonának leányát veheti el. Minden néposztálynak különös műszavai, és társasági szólásmódjai vannak, melyekkel a' másiknak élni épen nem szabad. Első osztályban vannak a' *braminok*, vagy *papok*, kik már a' *rajákkal* vagy királyi családbeliekkel nem társalkodhatnak; ezek viszont az alsóbb *wassierekkel* vagy kereskedőkkel, annál inkább az ezeknél is alsóbb rangú *sutrikkal* vagy kézművesekkel. Az pedig már majd hihetlen, minő utálattal tekintik minden néposztályok a' *pariákat*, kik legalul állanak a' polgári társaságban. Ezek a' többiek' kútjából vizet nem merithetnek, hanem külön kútakból isznak; midőn a' braminokkal az utcán találkozni, jó előre ki kell térniük, templomban meg nem jelenhetnek, ugyanazért az áldozat és imádság alól feloldozvák; egy hindu' házába sem mehetnek be, ezzel az utcán nem beszélhetnek a' nélkül, hogy a' *pariák* kezöket szájokra ne tennék, a' lehellet általi megfertőztetés' elkerülése végett.

Illy erővel dolgozik ellene a' polgári egyesület' fő irányának, a' szívek' egységének, azon hitvány indulata az embereknek, melyet rangkórságnak nevezhetünk. De más tekintetben is a' legjobb 's legélesebb látású szellemismerők' közvéleménye szerint, a' polgári társaság sokszor nem kedvezőleg hat a' nép' erkölcsére. Nem szükség itt *Rousseau'* túlzásait ismételnünk, és a' természeti állapot' elsőbbségeit emlegetnünk; mivel ez valótlan, és minden bölcs férfi által megvetendő vélemény; de azt sem tagadhatjuk, hogy a' jelenkori, majd minden polgári társaságok kevésbé képesek a' népeket az erkölcsiségre, és a' közjó iránti lelkesedésre serkenteni; ellenben elég alkalmat nyújtanak mindeniknek a' fényűzésre, önzésre, pártoskodásra, hamisságra, és bujálkodásra. A' rossz pé dák' ragadványit bőven terjesztik, szinműtatást segél-

nek elő belbecs, illedelmet erény, kaján irigységet nemes versenyre lobbanás nélkül.

Drága honunkban is jól tudjuk, mi nagy elszigeteltség, vélemény tarkaság uralkodik. Itt is fájdalom! meg vannak oszolva a' nézetek, elvek, 's gondolkodásmódok sok honi fontos tárgyak felett. Vannak előítéletei majd minden néposztálynak, mellyek károsan hatnak a' nagy egészre; mellyek miatt egy általános nemzeti szellem és character kifejtözése szinte lehetetlenné tétetik, és e' derék testület szinte marasmushban sorvad. A' tiszta honszeretetet ritka tudja megegyeztetni a' mivelt külföldre figyelmezőssel, nemzetiséghez ragaszkodást a' haladással, azt mi polgári alkatunkban derék, 's törvényeinkben jeles, azzal, mi ezekben többé nem korszerű, és a' jelen kívánatinak meg nem felel.

Honnan szárnyal tehát le a' mivelt nemzetek közé azon joltévő nemtő, ki szelid hatalmával ezen zürzavarban rendet, egyezményt, harmoniát teremt? ki a' polgári társaság darabosságait simitsa, elvek' tisztaságát eszközölje, és egyetemes honszeretetet hozzon létre, melly varázs erővel lelkesíti az apathiába süllyedt nemzeteket, és igaz hont teremt a' nép minden osztályainak? E' kívánatos dolgot bizonynyal semmi hatalomszó, vagy bármelly nagy egyed' akarátja előhozni nem képes: hanem valamelly fölséges elmékből álló tudós és bölcs embereknek kell ezt egyesített erővel létesíteni; még pedig szelid eszközök, úgymint: meggyőzés, okok' súlya, és mivelt rendek' foghatóságához mért előadás által. Ez tehát első és kiváltképeni rendeltetése a' nemzeti akademiáknak, mellyeket úgy kell tekintenünk, mint a' *nemzeti legszentebb egyesület' pantheonait*.

Hogy csupán a' bölcs és tudós fejek' szövetsége emelhet ki akármelly nemzetet a' nyelv- és véleménybeli tarkasághól, ez önhet bele minden szépre nagyra és jóra sikeresen hevitő honszeretet, ez biztosíthatja egyedül ennek örök időkig tartó jólétét, ez szerezhethet kölcsönös bizodalmat a' kormány és nemzet között, nem pedig más

küllerő, és bármely hatalmas akarat, azt a' mivelte nemzetek átlátták eleitől fogva.

Jól tudták ezek azt, hogy majd minden európai és jelenkori polgári társaság' alakja kezdetben ijesztő, visszataszító és undorító volt. Nem is csoda; mert mint Herder igen bölcsen megjegyzi; minden európai álladalmak vallási és fegyveres hódoltatás' egyházi és világi foglalás' rendszerére építvék levén, ez által bejött a' feudalismus; melly minő hatással volt az álladalmak' szellemi és erkölcsi műveltségére, és az ezekből kerekedni szokott közjólétre? azt mondja el helyettünk Busz *). „Mi tevé a' hűbéres rendszert olly gyűlöletessé, hogy az újabb kor annak teljes erővel ellene dolgozik? nem más mint az, hogy a' feudalismus megsemmisíti a' közállomány' eszméjét, és egyes uradalmakra tördelte azon községi alkatot, mellynek felbonthatatlannak, központosítotttnak kell lenni: megsemmisíté a' nemzetet és a' társaságban állott emberiséget, és ennek egyedeiben borzasztó módon leveré az önérzetet, a' néposztályokat elkülönző előjogok' alapítása által“.

Innen a' hajdankori törvények' vadsága, embertelensége, és barbar kegyetlensége, mellyeknek nyomai, mit tagadjuk? Árpád királyaink' decretumain is nem gyéren láthatók; és ezeket olvasván, szinte pirulnunk is kellene, ha őket más nemzetek' szinte ezen korbell törvényeivel egybevetvén, nem tudnók, hogy ezek mivel sem szelidebbek a' mieinknél, sőt sokszor durvábbak, embertelenebbek, és kegyetlenebbek. Például, lássuk, minő jogot adott a' hajdankori törvény a' magyar és német férjnek hűtlenségben talált neje megboszulására? Tudjuk, hogy a' magyar a' vétekben kapott feleségét halállal büntethette. De mi csekély büntetés volt ez ahhoz képest, mit a' német szomszédjainkról olvasunk **). „A' megsértett

*) Anmerkungen zu Matters Preisschrift. Freyburg. 1833. l. 419.

**) Exempelbuch. Ulm. 1840.

fél (így szól a' vérrel irt törvény), kösse őket össze; vigye a' törvényfa alá, ásson hét lábnyi hoszsú, és anynyi mélységű sirt; vegyen két nyaláb tüskét, fektesse rá hanyatt az asszonyt, ennek hegyébe a' békeháborítót: hintse be emennek hátát csalánnal és tüskével; aztán verjen keresztül mindkettőn egy czöveket: végre, élnek nem élnek, temesse be őket földdel“.

Szelidítette ugyan majd minden lefolyt század törvényeinket, mert a' korszellem' hatalmas ereje lágyította apránként ezeknek durvaságát is. Ma már szemkitolás, orrvágás, nyelvkihuzás nincsenek napirenden; rabszolgák nem adatnak el pénzen, és a' jószág' átvételekor nem számláltatnak le az új földbirtokosnak darab számra, mint ökrök vagy lovak; de, és ezt jól megértjük, még is van a' nemesb lelkű törvényhozók előtt olly dicső pályatér, mellyen a' jelenkor előtt homlokukra hervadatlan babért, utódjaik előtt pedig örök hála tömjént érdemelhettek. Csak hogy az itt a' nagy baj, miként a' törvény szelidítés áldozatra készség nélkül még csak nem is gondolható; ez pedig felette sajnosan esik olyanoknak, kik az idő' szellemét, a' megváltozott körülményeket 's viszonyokat nem tudván, vagy tudni nem akarván, az emberiséget nem tisztelvén, a' méltányságot nem ismervén, szüntelen csak elődeik' előjogairól ábrándoznak, honi kötelességeiket pedig, és a' jelenkor' igaz kívánságát pillanatnyi figyelemre sem méltatják; mit tesz a' külföld? arról gondolkodni sem akarnak. Az illyen szellemi 's erkölcsi miveletlenséggel bélyegzett emberektől áldozatot, és ebből folyó törvényszelidítést várni nem lehet; mivel ezek, mint egy lelkes német író mondja: „Húrtalan zongorák, 's bár hangos torkú patrioták szerepét játsszák, és szóval sasok, de tettel igen szűk keblű egoisták, és földön mászó alacsony férgek“.

A' mai mivelt Europa már tisztában van arra nézve, miből ered az álladalnak' legnagyobb baja, és minő kútfőből fakad csallhatatlanul a' polgári boldogság? A' jó és keresztyén szellemből kiinduló *törvényhozás* emennek

biztos kútfeje; jó törvényeknek pedig egyedüli alapja a' mivelt kebel, és tiszta lánggal gerjedező nemes szív. Jó szívből áradnak ki a' jó törvények; jó törvényekből pedig a' nemzeti miveltség és közboldogság. Valamint tehát ki a' patakot akarja megtisztítani, a' forrást tisztítja meg: így a' nemzetnek is előbb törvényhozó testülete' erkölcesít kell szelidíteni, hogy törvény szelidítést létesíthessen; melly kétkép esik meg: *a' tudományosság' elterjesztése, és az igaz honszeretet' megalapítása által.*

Ha ki még kételkednék az iránt: jobhá teszik-e a' tudományok 's művészetek az emberi szívet? 's lehet-e őket a' nemzet nevelés' segédeinek tekinteni? e' gondolat igen leverne bennünket, és ama' betűtlen korra emlékeztetne, mikor még irni 's olvasni nem tudó főrendeink, a' könyveknek olly szűkében, hogy egy jó könyvért egy falut kellett adni, az olvasni szerető püspököt kinevették, Kálmánt pedig *könyvesnek* csúfolták. Mi elégnek tartjuk itt csak egy lelkes franczia írónak szavait idézni, melyekből át lehet látni, mint gondolkoznak a' mivelt nemzetek a' tudományoknak 's művészeteknek erkölcsükre hatásáról. „A' tudományok, művészet, 's literatura fejtük ki az igaz erkölcsiséget, mellyeknek képző ereje nélkül az álladalom el nem lehet. Lehet ostromolni e' nagy igazságot, ostromlotta is egy valaki, (Rousseau) csodálatra méltó ékesszólással; de tudjuk, hogy egy szerencsétlen syllogismus adott létet ezen szónoki szépséggel írott könyvnek. Nem mocskolom be sem századomat, sem ennek szellemét azzal, hogy a' tudományokra mentő beszédet tartsak; a' tudományos haladás szemünk' láttára borította el a' Franczhont dicsőséggel, a' világot jótéteményekkel: nem, én nem felejttem el magamat annyira, hogy ezeknek dicséretére csak egy szót is ejtenék: tudja mindenki, hogy nemzeti literaturánk minő szenvedelmeket gyógyított meg, minő drága élményt nyújtott a' szívnek, képzelődésnek, és értelemnek. De még több is van itt. Kétséget nem szenved, hogy a' tudomány, művészet és literatura mulhatlan föltételei a' jó törvényeknek, mellyek ál-

tal alapíthatja meg a' bölcs kormány a' jó erkölcsök', a' törvény', a' társas intézmények' uralkodását; minthogy ennek van is joga ezen nemzetnevelő eszközre fölviigyzani. Van igen is, van a' tudománynak, művészetnek politikai és erkölcsi fontossága; és hisszük, hogy a' Lavoisier' Fourcroy', Carnot', Napoleon', 's más jelesek' hónapban erről mit sem kétkednek“*).

Nagy gondot kell tehát fordítani a' törvényhozók' erkölcsi és szellemi képzésére, mert az erkölcsi súlytól függ csak nem minden a' nemzetek' életében. Ez vivja ki az emberhez illő törvényeket, ennek hiányán alapúl a' zsarnokság, mellynek két támasza van: erkölcsi fejletlenség a' *kis*, erkölcsi megromlás az *agggkorú* nemzeteknél. Mit? hát vannak kis, vannak agggkorú nemzetek? Kétségkívül: első rendbelieket találunk Ázsiában, mellyek érzékiségbe merülve, mint gyermekek, bábjátékon kapdosnak; kik közt sajátlag nemzet nincs, hanem csak uralkodó; kinek sátora körül összesereglenek az egyedei fiúi engedelmességgel, a' diadalmas' zászlóját követik katonai függéssel; és ezen atyai despotismus szinte jótékony sokszor ezen gyermekkorú népeknek; mint ezt a' hinduk', törökök', és a' chinaiak' álladalmáiban láthatjuk. De csakugyan nem mindenkor ülnek atyai szellemű despoták a' trónon; és a' nemzet is nem mindig lehet kiskorú. Megvénül tehát, és hosszas gyermeksege után elaggul az ilyen patriarchai kormány alatt növekedett nemzet; elgyengül, és a' hatalmas szomszéd' zsákmánya lesz, mint ezt a' török' és hinduk' jelen helyzete eléggé tanúsítja.

Az erkölcsi fejletlenség tehát, mint mondók, káros a' *kis*-, káros az *agggkorú* nemzeteknek. Káros az elsőeknek, mert a' jó erkölcsök a' nemzetek' virágkorában kipótolják az írott törvények' hiányát is; innen van, hogy ős elődeink sokáig boldogul éltek csupa szokási törvények

*) Ueber den Einfluss der Sitten auf die Gesetze von Matter. I. 222.

mellett: nem csak a' magyarok, de a' németek is, kikről azt mondja Moser: „A' németek semmi irott törvényt sem szenvedének hajdanta, és olyan felsőségtől hozattak ezek be, melly a' nép' törvényhozó hatalmát megakará semmisíteni“. Igaz is, hogy a' jó szokások, melyek olly hív kinyomatai a' népszellemnek, finomodhatnak az időikkel, és nem olly feszesek lévén, mint az irott törvények, könnyebben idomulhatnak; az is való, hogy az irott törvények, ha csak nem módosítanak, a' nemzetet elmúlt kora' szolgájává silányítják el. Ellenben az erkölcsi fejletlenség megmérgezi a' kiskorú nemzetek' törvényszeres szokásait; ha a' jó erkölcsök elkorcsosodnak, elváltoznak a' különben jó szokások és törvények is; melyek silányságának mentségére aztán nem elég azzal álgni elő: *nos moeurs corrigent nos loix*; mivel ez csak szembekötés.

Az aggkorú nemzeteket is az erkölcstelenség vezeti a' politicalai halál' sirjához. Mint az állati életrendszerben apránként az élet' műszerei elkopnak, az életerő megcsökken, és az életmunkák' egyezménye elhal; így van a' dolog a' népek' életére nézve is. De előbb némelly körjelek mutatkoznak, például: *vastag önzés*, melly az aggság' előjele, *külföldiskedés*, melly az álmiveltség' gyümölcse; *törvényeknek a' néptömeg' jólétével ellenkezete és sokasága* (*pessima respublica, ubi plurimae leges*), ugyan ezek' *kétértelműsége*, és *holt nyelv' ruhájába öltözött mysticus homálya*, stb. Az önmérséklettel aztán hanyatlak az erő, erővel a' bátorság, bátorsággal a' vitézség, vitézséggel a' hirnév, hirnévvel a' honszeretet, honszeretettel a' politicalai lét.

Midőn tehát valamelly nemzeti academia a' tndománys és honi nyelven eszközlendő miveltség' elterjesztése és szinte honosítása által, számos főbb rendűek' szivmiveltségére hatni, és ez által némelly törvényeket szelidíteni, a' bölcs és méltányos törvények által a' nemzetet bölcsen és sikeresen nevelni, jó nemzetnevelés által ezt végczéljára, a' közboldogságra segélni lelkiösmerete-

sen iparkodik, minden jó gondolkozású és tudós fejeket e' czélra egyesít; de egyesít még az előítéletek' lerontására, a' nemzeti becsületnek Európa szemei előtt kivívására, a' nemzet neve' dicsőítésére, egyesít a' hont felejtett aristokraták' fölébresztésére, egyesít a' művészet' nemes élelményinek izlelésére; nem lehet-e azt úgy tekinteni, mint *a' nemzeti legszentebb egyesület' pantheonát?*

A' nemzeti academia, és nem más amaz ékes Parthene, ki a' nemzeti előítéletek' szörnyeit legyőző Herculest Olympra vezérli; az utopisták' pegasusát Bellerophonnal fékezteti; a' rít Gorgonokat Perseussal lenyakaztatja; a' nagy dicsőségre törekvő Ulysseseket Mentor' alakja alatt kíséri, a' hamis czélzásu Tyreziasokat vak-sággal megveri, és midőn a' család Marsyasok' undokságát nyilvánítja, ugyan akkor őrszemmel a' hon' boldogságáért égő hölcseket rejtek helyeikben fölkeresi, és olajággal koszorúzva, csészéjéből itatja.

Az igazán nemzeti, vagy a' nemzet' emelkedését tárgyazó akademiákat nem csak úgy tekinthetik ezeknek tisztelői, mint a' fennsőbb néposztályok' nevelőit, hanem mint az alsóbb néposztályok' képzőit is; tagjai pedig ennek ezt úgy, mint a' nemzet' nevelésre előttük megnyílt legdicsőbb pályatért. Lehet-e, kell-e a' nemzetet nevelni? ez olly kérdés, mellyre még csak a' közelebbi múlt században is nem egyforma feleletet adtak a' hölcselkedők. Voltak, miért tagadnók? nagy nevű hölcsek, kik ez egész munkát lehetlennek, annál fogva szükségtelennek, sikeretlennek nyilváníták.

Ma már mélyebb ismerettel bírunk e' részben, és sok adathól tudjuk, hogy az emberiség' testülete, mint erkölcsi személy, szintűgy előre mehet, mint az egyes okos lény; a' nemzet' testülete szintűgy neveltethetik, böles kormány, törvények, célirányos jutalmak 's büntetések, jól alkotott egyház, 's egyebek által, mint egyes emberek, csak akarjuk. Csupán az itt a' baj, hogy a' leg-hölcsebb fejedelmek ismeretlenek lévén az emberi lélek' törvényeivel, melly csak lépcsőzeti 's fokonként haladó

tökélyesítést fogad el, és mint a' föld csak úgy terem, ha előbb szántás által elkészittetik, e' nagy igazságot nem alkalmazták a' nemzeti nevelésre, és pillanat alatt akarják beoltani a' szelid ágat a' vadfába: holott ez, ha a' növényvilágban megy is, de észvilágban ingyen sem sikerül. Az emberszerető Ildik Józsefről tudja mindenki, hogy ismeretlen levén ezen alapeszmével, legjobb célja mellett is haszontalanul pazarlotta legszebb erőit: de nem csak ő járt így, hanem más derék fejedelmek is, kik jót akartak, de alkalmatlan eszközök által. Épen így járt első Péter, és II. Katalin, erőtetett és kora polgárosításával; mellyet rátoltak a' még készületlen oroszokra; kikben az említett két fejedelem hogy nagyobb ellenszegülésre nem talált, azt jó politicusok az orosz nemzet' lágy jellemének tulajdonítják: „lám, így szólnak, a' szilárdabb spanyol szellem visszalöke a' szeles afrancesatiót“.

Lehető lévén a' nemzetképzés, nem gondoljuk, hogy jelenkorban léteznék egy világos fej is, sötét fejeknek írni nem akarunk, ki ennek szükséges volta felől kétkednék? Az illet a' mívelt Európából Újhollandia' mocsáros erdőibe kell küldeni, hol gyakorlatba veheti mit az ermenonvilli különöz tán csak múló szeszélyből akart; itt a' természeti állapot' bájait izlelheti; mulathatja magát a' csörgő kigyók' sziszegésével, a' moszkitók' zenéjével; és mint Seelkirk elfeledheti teljesen született nyelvét, melly a' boldogtalan polgári társaságot egyesítő láncz. Az ilyenek zsarnok szellemüknél fogva, szeretik a' civilisatio' gyümölcseit, szeretik azt, hogy már ma nekik megnyílt a' tudomány, művészet, mívelt nyelv' kincsterme, vannak casinók, színházak, mívelt körök; élelmenyt ad város, falu, erdő, berek; utazhatnak kényelemmel: s azonban ezen okos halgák pulyák és szívtelenek elgondolni, hogy mind ezen nagy jókat nem a' régi észelentiség, scholasticismus, mysticismus, latinismus szülte, hanem a' világ' nagy nemtője; a' ki nem akarja, hogy mindig sötétségben aludják az emberiség, hanem tudományt támaszt, kik apollói lelkesedéssel küzdenek a'

babona', család, zsarnokság, sötét írók' ármányai ellen: és az örök jószág' hív szolgái lévén, hatalmas karral legyőzik a' polgárisodás' akadályait, rontják a' durva feudalismus' országát, emelik a' népet, mint a' nemzet' erejét, és a' tron' egyedül legerősb támaszát.

Lehető és szükséges levén a' népnevelés, (melly állítmány' védokait itt csak futólag érinthettük) most ezen kérdés keletkezik: kinek kötelessége ez? Tagadhatlan, hogy erre felvigyázni, ennek elébe gördülő akadályokat erős karral elgördíteni, a' népnevelőket illetőleg megjutalmazni, a' népnevelési elvek' tisztaságára ügyelni multhatatlan tiszte a' törvényhozásnak és a' kormány-nak. De jegyezzük meg azt itt, hogy minden terhet a' kormány vállaira tenni csakugyan nem lehet; és csupán a' hanyag nemzetek azok, mellyek álló tóvá válván, azt várják, hogy mindig egy fennső hatalom zavarja föl ezt, mint hajdan az angyal a' Siloam' tavát.

Egyes egyházaktól sem lehet tökéletes népnevelést várni: mert tudjuk, hogy vannak különféle egyházak, mellyeknek elvei, módszerei, eszközei, hatáskörei különbözök levén, ha akarnák sem dolgozhatnak egy és azon célra. A' keresztyén moral egy minden felekezeteknél; de a' keresztyén cosmopolitismus mellett, még honi moralra is van szükség, melly honszeretetnek neveztetik. Az egyházak mellett tehát kell még lenni egy nagyszerű nevelésnek, melly minden egyházak és felekezetek' nevelését ellenőrizze, és olyan általános népnevelési eszméket alapítson meg, mellyek minden néposztály', minden honfi' nevelésében alapúl szolgáljanak.

Lássuk mint ítélnék e' fontos tárgyról a' mivelt külnemzetek. Matter derék francia író, tagja az institutum-nak, így nyilatkozik*: „Úgy látom, hogy az emberek, midőn nevelésről szólnak, gyakran összezavarják a' nemzet- és gyermek nevelést. E' kettő olly külön dolog, melyeket szükségkép jól meg kell különböztetni. Tudom,

*) Idézett könyve' 121 l.

hogy a' gyermeknevelést fontosbnak nézik sokan a' népnevelésnél; sőt már soktól hallottam, hogy emez csekély jelentésű, ez okon, hogy a' nép meglett emberekből állván, kik már nem igen tanulhatnak, 's nem is cserélik föl régiszabású alakjukat, hasztalan munka illyesmivel foglalkozni. Ezen vélemény előttem igen alaptalan; mivel a' népek sokszor igen is ifjak; és noha meglett korúkból állanak, még is sokszor gyermekek ismeretben; nagykorú kisdedek ugyan, de azért fogékonyok sok benyomásokra és komoly tanulmányokra: Távolságoktól, hogy az ifjuság' nevelésének fontosságát ostromoljam; mindent aláírok a' mit csak mondhat erről ennek lelkesült tisztelője: de szemeim előtt a' nemzetnevelés is olly fontos, hogy e' nélkül minden egyéb nevelés hasztalan munka. Mi haszna van a' legfontosabb 's lelkiösmeretesebb gyermeknevelésnek, ha azon pillanathan, melyben emez megszűnik, a' nevelés' vesszeje alól felszabadult ifjú olly világba lép, melynek véleményei törekvései, hajlamai 's egyebek az ő beleoltottakkal homlokegyenest ellenkeznek? Ezen észrevétel olly fontos, és a' nemzet nevelést olly nagy becsűvé teszi, hogy én bátor vagyok ezen okföt nyilvánítani: gyermeknevelésnek olly viszonyban kell lenni a' nemzetneveléssel, mint a' kisdednek anyjával; ez függ ennek emlőin; amaz szellemét, elveit, hasznait meríti emennek lénységéből. De ugyan minő nevelést tudtok adni a' gyermekeknek, ha még azt sem tudjátok mit akartok tenni a' nemzetből, melyhez tartozik a' gyermek; és melynek adózandik valaha belátásával, nézeteivel és eszével. Az ifjuság nevelés addig, míg az ezt vezérlő elvek az egyetemes nevelés' elveiből le nem hozatnak, nem más mint imide amoda botorkálás, mely semmi célra nem vezet. Lehet valaki inkább vagy kevésbbé szerencsés ezen gondolomra támaszkodó merényteljes játékban, és a' nemzet' jövődöbeli sorsának veszélyteljes elmellőzésében; de az is igaz, hogy ha jól üt is ki ezen játék, ennek szerencséje nem az ész, hanem egyedül a' vaksors' munkája“.

Mi csupán ezen utósó két ígét nem helyeseljük; mert tudjuk, hogy isteni nagyszerű nevelés örökös a' nemzetek' fejlőzése felett, és a' magas Nemesis szintűgy utóleri a' népeket, mint az egyedeket; sőt amazokat még jobban sújta, még pedig pártszellem, korcsosodás, elgyöngülés és szolgaság által. Nem köthetjük eléggé szívökre a' nemzeteknek azt, mit Pastoret mond *): „Nemzetek még kevésbé kerülnek el a' büntetést mint az egyedek; a' titokban maradás sokszor fátyolt von az egyed' bűnére; ő meghal a' nélkül, hogy bűnhődnék; de az áldalmak el nem rejtezhetnek, és nem is csak néhány évig élnek: a' büntetést tehát el nem kerülhetik, és leggyakrabban saját maguk által büntettetnek meg“. Kinek vállaira gördül tehát természetesen a' nemzetnevelés' nagy munkája? Kétségkívül egy olly bölcséből álló testületére, melly minden felekezetek', néposztályok legjelesebbjeiből válogattatva ki legalkalmasabb ezen munkára. És ez, a' nemzeti tudós társaság.

Most már illő azt felvilágítnunk: miben áll ama' dicséretes népnevelés, és mi által kívánják azt az erre megbízott academiák létesíteni? Mint mindenben, úgy itt is távol kell tőlünk lenni az utopismusnak. A' népműveltség' eszméje tehát az, hogy öt minél közelebb vigyük helyes oktatás által a' közértelmesség' és ebből folyó jólét' lehető fokához. Vajjon mi lehet egyéb a' nemzetnevelés, mint a' népélete' szépítése, melly ez által tűnik fel, ha ennek gondolkozása józan, erkölcsi elvei szilárdak, izlése hibátlan, iparja élénk és sokoldalú. Tudjuk, hogy egyedeknél a' szellemi fejlettség' legnagyobb foka az, midőn az érzelem, ész és szív kifejlik egybehangzólag: így van a' nemzetekre nézve is a' dolog; minél több értelmes fej; minél több honszeretet, erény, emberiség, minél több művész és művészet, annál fejlettebb a' nemzet, annál sikeresebb a' nemzet nevelés. Legfontosb' életkérdése e' tannak az: mi által tehetjük a' népet fogékonynyá az igaz-

*) Histoire de la Legislation. Köt. 1. l. 210.

ságra? mi által ébreszthetjük fel benne az egyetemes lelkiösméretet? Hogy öt philosophussá tegyük, és olyan ná, ki az igazságot ne csak átlássa, hanem az alapokat bírálni is tudja, és semmit merő hitre és tekintetre be ne vegyen, ezen hiába iparkodunk. A' nép közértelmessége' tető pontja nem más, mint az elvek' józansága és okos hit olly dolgokban, melyekről saját tapasztalata nem lehet. Még a' legfelvilágultabb éjszakamerikai is minket nem képes az isten' létéről és a' keresztyénség' isteni voltáról meggyőzni, ha ezeknek okait a' hülcsek' irataiból nem olvassuk. Van hát bizonyos határa a' nép' fölvilágultának, melly az okos hit, ennél többre minek törekednénk?

Tanítsa meg tehát a' tudományoknak áldozó testület elsőben is a' fennsőbb néposztályt az álladalmak' céljára, melly gyöktenből folynak a' nemzeti nevelés' majd minden elvei. Erről különböző nézetek vannak. Sokan *semmi célját* nem veszik föl az álladalomnak, a' teleologismus' ellenségei lévén, és azt állítván, hogy mivel a' status épen nem szabadon alakítható, 's képezhető erkölcsi testület, (melly hogy hamis tétel, már láttuk fölebb) hanem a' szükség' szüleménye; innen ezek minden idealismust itt merő álomnak és phantomnak tartanak. Vannak mások, kik illy vastag önzésbe nem süllyedve, megengedik ugyan, hogy a' status bír személyességgel; vesznek ugyan fel álladalmi cél, de csak formalist, melly a' jogok' biztosítására (már ezek akárminők legyenek, jogosok vagy jogtalanok? azzal mitsem gondolnak), és így ezek' nézete szerint status cél, az *öröklött jogok' biztosítása*. Vannak mások, kik ezt elégnek nem tartván, mivel az emberiség halad, a' körülmények változnak, nem elégszenek meg ezen szigorú formalismussal és legitimitással: hanem vesznek föl anyagi elveket is, melly materialismus oda megy ki, hogy az álladalomnak más célja nem lehet, mint a' *közboldogság*; melly jó, de határozatlanul veszélyes: mivel sokszor egyik néposztály' érdeke ellenkezőbe jő a' másikéval, és a' boldogság' fogal-

ma ingatagabb, mint hogy azt a' nemzet nevelés' alapjá-
vá lehetne tenni. Az álladalomnak célja tehát az előho-
zottak közül egyik sem külön, hanem az emberiség' és
polgáriság' egyezménybe hozott jogai' biztosításából fo-
lyó *nemzeti műveltség*; ezt aztán mint az árnyék, önkényt
követi a' *közboldogság*.

Azért állottak polgári társaságba az emberek, hogy
az egyetemes műveltség, mint fő jó, hathatós eszközök,
és egy közcélra munkálás által előállíttassék; még pe-
dig sikeresebben, mint ezt egyesek magukra nézve te-
hetnék: innen a' jól alkotott 's nevelt nemzetek fénylenek
is ezzel, midőn a' vadak 's félvadak mit sem tudnak erről.

Ha azt kérdi valaki, mi által mozditja elő valamelly
nemzeti academia a' szellemi népnevelést, melly a' nem-
zet nevelésnek egy fő része? azt feleljük: főleg a' *nem-
zeti nyelv' művelése által*, melly eszköznek egyszerűségét
nem mindenki tudja felfogni; ugyan azért ezt föl kell vi-
lágosítanunk. Nyelvtan és philosophia, mivel nemzet nyelv
és közértelmesség, miveletlen nyelv és szellemi fejletlen-
ség szoros kapcsolatban állanak egymással, mint sokan
gondolnák. A' sötétítő és zsarnokok jól tudták ezt, hon-
nan ezek semmi ellen olly hévvel nem buzogtak, mint a'
nemzeti nyelv művelés, és ennek trónba helyezése ellen.
Az ékes tollú Fontenelle, a' franczia academia' félszáza-
dig volt titoknoka és nagy disze; így nyilatkozik ez ügy-
ben: „A' franczia academia csak szókkal látszik foglal-
kozni: de ezen szóknak sokszor olly finom eszmék felel-
nek meg, hogy ezeket fölfogni, és egészen úgy fejezni
ki, mint őket gondoljuk, vagy inkább érezzük, föltöte
nehéz, minthogy más hozzájuk nagyon hasonlító fogal-
makkal könnyen elcseréltetnek. Van a' nyelvekben bizo-
nyos finom philosophia, melly elrejtett bölcseséget kifej-
teni az academia' fő dolga“. Ki is fejtette említett tudós
társaság ezen nyelvben rejtelkedett bölcseséget; melly
meglévén, a' franczia nyelv finomabb műveltség' nyelvi-
vé lett, és ollyanná, melly nem csak társas körökben
alkalmas lön minden eszmék' 's fogalmak' tisztán kifeje-

zésére: hanem képes leve a' kellemes írásra is, és népnek a' közhasznú ismeretekkel megbarátkozására, szellemi kifejtésére, értelmesen és világosan gondolkodni tanítására, melyet jó könyvek, hirlapok, szindarabok, jó folyóiratok aztán tökélyre vittek.

Kapcsolatban van a' nemzeti nyelv' miveltsége nem csak az értelmes gondolkozással, hanem a' tudományossággal is. „Midőn a' tudományok academiája, így szól Fontenelle, ezen társaságnak egy híres tagja által új ábrázatot nyert, azt tűzte ki magának fő irányul, hogy a' fennsőbb tudományok iránti szeretetet 's jobb izlést olly igen terjeszsze, mint csak lehet. Ezen tudományok ez előtt, mint hajdan Egyiptusban olly szent nyelven beszéltek, melyet csupán papjaik 's avatottjaik értettek; az új törvényszerző pedig azt akarta, hogy a' mennyire lehet, a' nép' nyelvén beszéljenek“. Sőt mit mondunk? kapcsolatban áll a' nemzeti nyelvmivelés az *izléssel* is, melyről meggyőzhetnek bennünket a' dicső Fenelonnak ide illő szavai. „Mióta a' tanult és mivelt emberek a' nyelv' igaz szabályira visszatértek, azóta az írók nem élnek úgy vissza a' szóval és értelemmel, mint azelőtt; olly írásmód jött szokásba, mely egyszerűbb, természetibb, rövidebb, velősb, határozottabb 's tisztább mint a' régi volt. A' tudósság, mely hajdan olly igen pompázott, most csak annyiban mutatja magát, mennyiben szükség van rá. Ma tehát már nem nevezetik elmésségnek az, mi csak vakító képzelődés; 's egyedül az olly észt dicsérjük, mely a' belső érzéshez szól, a' természet' egyszerű ékeit utánozza, és az igazon kívül semmit szépnek nem tart“.

Mély és nagyszerű bölcsesség fekszik abban, hogy a' nemzeti tudós társaságok' nemes iparjának fő tárgya a' nemzeti nyelvmivelés; mert a' mivelt nyelvnél semmi nem hat jótékonyabban a' nemzetre. Tekintsük meg kissé részletesebben a' nemzetek' miveltsége történetírását. Első a' zsidó nép, melynek saját nyelvén írt derék emlékei voltak a' legrégibb időkbel, saját nyelven íratlak törvé-

nyei; mi lett ennek következése? Az hogy az Izrael' fiai, minden lenézés mellett is, mellyel más nemzetek tekintették őket, világhistoriai néppé lettek, és az európai legmiveltebb álladalmak is némi részben Mózsos' elveit követik törvényeikben. A' görögök 's rómaiak, kik saját nyelvüket mivelték, minő hatással voltak minden századokra, azt csak említeni kell, nem tanúsítani. Az arabok ragaszkodtak ősi lelkes nyelvökhöz, mellyen iratott koránjok, énekeltek, regéltek költészeik. E' nép tudományos is volt a' középkorban; és tudjuk, hogy az arab főiskolák, bölcselkedők, orvosok tartották fenn egyedül a' tudományok világát, akkor, midőn Európa mély tudatlanság' álmában szendergett. Arab nép volt ekkor a' legfejlettebb, győzelmei és igazán nemzeti miveltsége által. Arab hősök' áhítatossága, szerelme és vitézsége dicsértetett mindenfelé.

Mi lett ennek gyümölcse? az, hogy még a' keresztyén jeles fők is elmentek az arab egyetemekbe tanulni; jelesen Gerbert, későbben derék római pápa 2ik Sylvester név alatt, sz. István királyunkkal egykorú: a' keresztyén lovagok pedig, mint szokott történni, vágýtársai lévén az araboknak, utánozták ezeket. „Az arabok kezeiből vették át az európaiak, így szól Herder, az áhítatosságot, szerelmet és vitézséget, mint a' lovagi méltóság' koszorúját, mit aztán ezek keresztyénileg ékesebbé tőnek“. A' lovagokkal együtt eljöttek a' provençalok, troubadurok, kik nemzeti nyelven üzték a' *gaya ciencia*; melly mennyit tett a' gondolat' szabadságára, a' latin nyelv' kényurasága' összetörésére, a' lebilincselte értelm' fölemelésére 's egyebekre, azt már mindenki tudja. A' provençal költészet ugyan még nem legjobb izlést terjesztett el, mert azon szerelem, mellyet dallott, épen nem volt ideális és petrarchai, mint Boccas' Decameronjából látjuk; azon vitézség is, mellyet ezen lantosok előtűntetnek, nem felel meg a' mai mivelt kor' eszméinek: dicsérnek sokszor a' provençalok olyan kalandorokat, kikben egyéb föltűnő alig van, mint brutális erő, ős gög,

rabló szerencse; a' vallás is, melyet emlegetnek, csak üres ünnepély, mely szívből származott, és szívig nem hat. A' hajdankori római 's görög költészetnek kelle tehát föléledni, hogy az igaz izlés' hajnala hasadjon; de csak ugyan még is igaz, mit minden alapos tudós elismer, hogy a' középkori nemzeti költészet volt az első reformator; mivel ez kedves levén a' nép előtt, hallatta magát nyilvános helyeken, a' nemzeti szellemet is fölébresztette mély álmából, figyelmessé tévén ezt elménczéség, gúny és egyebek által, a' papi 's világi nagyok' erkölcsaire, és oly dolgokra, mellyek az álomból fölserkent nép előtt fontosak.

Ki hinné első tekintettel, és a' dolgot jól meg nem fontolva, hogy midőn a' tudós társaságok a' nemzeti nyelvet 's literaturát ápolják, ez által honfiainknak nem csak szellemi, hanem erkölcsi nevelésüket is elősegélik; még pedig nemcsak közvetve jó erkölcsi elveket tanító népszerű könyvek' szaporítása és terjesztése által, hanem közvetlen is. A' millyen új szintolly nagy igazság az, hogy minden javak között, mellyekkel honunk megáldatott, legtöbbet ér általányosan a' nép minden osztályaira nézve nemzeti dicső nyelvünk, 's derék literaturánk, mellyek legjobban csatolhatnak bennünket honunkhoz, és a' hon-szeretet legtisztább érzelmeire bírhatják szívünket. Magyar nyelvünkön már sok lelkes költész megszólalt, és ebbe szép lelke' láng eszméit, szép érzelmeit letörölhetlenül beoltotta. Köz kincstárává vált ez már, a' kellemes népdalok, regék, szindarabok, énekek és egyebek által az egész nemzetnek, és oly ékes kertté, mellyben sétálva a' hont szerető és műértő kebel örömet lelheti, a' legjobb 's szebb elmegyümölcsüket 's észvirágokat éldelheti. 'S már most valljuk meg, kik ültették, kik ápolták ezeket? Olyanok-e kiket a' hon nagy jutalmakkal, gazdag jövedelemmel megtisztelt? épen nem; hanem oly hős lelkék, kiket a' hon éjjeli nappali küzdéseikért alig méltatott egy két üres dicséretre, kik szerencséseknek tartották magukat, ha a' nagyok ajánló leveleikre feleltek, a'

könyvárosok elmeműveiknek boltjaikban helyet engedtek. Az anyagi érdekek csupán a' fennsőbb néposztálybelieket csatolják a' honhoz, kiknek ez valóságos Eldorado: ezek tehát lehetnek hon barátok; 's ha még is nem azok, akkor vagy elméjük vagy szivök nem jó helyen áll: de már a' közép 's főleg az alsó néposztályt mi csatolja a' honhoz az említettem kincsnél egyéb?

Nagy szüksége van tehát minden mivelt nemzetnek arra, hogy létezzék kebelében egy nyelv' tisztaságára, bővítésére 's mívelésére ügyelő tudós egyesület. Nagy szüksége minden jól gondolkozó népnek arra, hogy nemzeti literaturája virágozzék, derék bölcsei, költészei, szónokai, tudósai a' porból kiemeltessenek, ha azt akarja, hogy ezek által maga is hajdani jó hírét fenntartsa, és mivelt szomszédjaihoz méltó legyen.

A' tudományos közvélemény' vezérlojének és organumának is méltán tekinthetjük a' nemzeti academiákat. Ezen eszmét szükség fölvilágítani. Van egy erkölcsi hatalom minden szabad nemzeteknél, melly felelőssé tesz mindenkint az iránt, mit nyilvánosan és nemzetre hatólag cselekszik; melly ellenőrzi a' nemzet' boldogságát annak megtámadói ellen; mellynek ítélete alatt állanak egyes nagyok vagy föltünő személyek, melly a' gondolatközlés' szabadságából kerekedik, melly életszelleme minden álladalmaknak; és ezen láthatatlan fennség *közvéleménynek* neveztetik. Politizálni szerető országokban olly nagy ennek hatalma, hogy ennek még koronás fejek is önkényt alája vetik magukat, és nyilvánosan hódolnak; és épen nem nagyítás az, mit Talleyrand mondott az 1821diki pairkamara' üléseinek egyikében. „Ismerek valakit, kinek több feje van, mint Napoleonnak, Voltairenek, 's mint azon ministereknek, kik itt valának, 's még ezután 'jövendének; ez a' valaki a' közvélemény“. Sokat lehetne erről beszélni: mi most csak azt mondjuk el honunk' fiainak, hogy ez lévén a' kifejtözött nemzetek' élettereje, ott lehet reményleni előítéletek' elenyészését, jó törvényeket és derék intézeteket, hol a' közvélemény helyes

és erejében áll; és nincs igazabb mint a' mit Segur mond *)
 „Le genie fonde les empires; l'esprit public les conserve;
 l'egoisme les détruit.“

A' közvélemény, leginkább a' politikai és egyházi érdekeit szokta ellenőrizni az emberiségnek és nemzeteknek. Minthogy a' status és az egyház legfontosabb két tárgy minden hon' szemei előtt, az ezekről nézetek és elvek kedves foglalatosságai a' gondolkozó lelkeknek, melyek a' szabad közlés által megtisztulnak, és közvéleménynyé alakulnak, melly azután igen hatalmas auctoritássá alakul a' mívelt nemzeteknél. Napoleon szerényebb éveiben a' francia nemzeti institutumot tette az egyházi és politikai közvélemény' vezérlőjévé; mit abból hozhatunk ki, hogy még illy nemű fontos kérdést is megengedett annak föltenni: „Luther reformatiójának minő befolyása volt a' különféle álladalmak' politikai helyzetére, és a' tudományok' haladására?“ Mi most egykedvűleg vehetjük azt, mit felelt ezen érdekes kérdésre Willers, göttingeni catholicus oktató; akármilyen befolyása volt, azt ne tekintsük most: hanem az nagyon czélunkra tartozik, mit a' derék pálya nyertes mond pályafelelete' első soraiiban: „Ha úgy-mond néhány századdal előbb tették volna föl ezen kérdést, kétségnélkül így fejeztetett volna ki: Mily nagy károk és botrányok voltak azok, mellyek folytak a' nemzetekre amaz istentelen és kárhozatos tévelygés elterjedéséből? Napjainkban ellenben, midőn a' felvilágult népek látják, hogy a' protestansok közt is szintolly erkölcsileg és szellemileg mívelt emberek léteznek, mint azok között kik Rómához hívek maradtak, e' kérdést másképp kelle föltenni. A' bölcsek' egyesülete, a' catholicismusnak visszaadott Franczhon' közepette illy nemű pályakérdést tűz ki: Minő befolyása volt a' reformationnak az európai társaság' helyzetére, és a' közértelmesség' derülésére? Illy kifejezésbeli változását teszi fel a' vélemények-

*) Memoires III.

nek, és mondhatni, hogy a' kérdésben magában van a' felelet."

Mi most egyházi és political közvéleményről többet nem szólunk, hanem csak olyanról, melynek a' tudomány' s művészet' világában is kell létezni, ha ezek a' nemzetek' fejlődésére hatással akarnak lenni.

A' tudományos közvélemény szintolly régi, mint az elme művek, melyek ennek ítélő széke elébe állítatnak. Már Homér alá volt ennek vetve, és Longinból tudjuk, hogy az örségi critica Iliást a' fölkelő, Odysseát a' leáldozó naphoz hasonlította. Voltak elegenden, kik nem csak néhány verseit, de egész rhapsodiákat is álnévvel bélyegzetek. Bár mi jól tudjuk, hogy Homért pár nélkülivé teszi a' szenvedélytelen nyugalom, ki egykedvűleg festi legellenkezőbb jellemű hőseit: mégis vádolták őt már az őskorban, hogy a' trójaiak' hőseinek, például Hectornak szebb jellemet adott, mint az achaeusoknak; és amazoknál nagyobb miveltséget láttat 's tüntet elő, mint a' győzelmes görögöknél. Illy hatalmat gyakorlott a' közvélemény a' hajdankor' legnagyobb lángelméin; pedig tudjuk, hogy hajdanta csupán nagy lelkek adták magokat az írói pályára.

A' görögöknél, kivált a' romaiaknál korán sem volt annyi író, mint ma az európai mivelt nemzeteknél. Romában a' nyilvános könyvtárak' hiánya, a' könyvek és írószerek' drágasága, a' leiratás' költséges volta, a' Sositusok' gyérsége miatt nem írt mindenki, hanem csak a' tudományos nevelést nyert némely gazdagok, statusférfiak, vezérek és fejedelmek. Az írói pálya valami nemesnek tartatott, és derék elmeművet kiadni, olly állandó dicsőségnek nézetett, melly tartósb akármelly triumphusnál. Innen magyarázhatjuk ki azt, miért fordítottak a' romai írók olly feszült figyelmet dolgozataikra? Miért akarják Virgil és Ovid, halálok előtt, tűzbe vetni legnagyobb szorgalommal írt remek műveiket, melyek még ezeknek műbirálatát nem állották ki? miért javasolja Horác: *nonum prematur in annum?*

A' rongypapír' és könyvnyomás' fölfedezése nagyot változtatott e' dolgon. Áldhatjuk mindkettőnek föltalálóját, kivált Guttenberget, kit minap honosai szoborral tisztelőnek meg; mert a' sajtó, legsajátságosb értelemben, az emberiség' nevelője, melly értelmet universalisál; és ma a' napszamos is megveheti néhány forintért 's garasért azon elmeművet, mit hajdan a' gazdagok előjogoknál fogva nagy telek' árán vehettek meg. „Tömérdék észmagpénz hever sok balgasággal, mintegy elmés író mondja, azon legalább negyven millióra menő könyvekben, mellyek európa' magános és nyilvános könyvtáraiban léteznek.“ Kivált a' journalistica magasult első nagyságú szövetséges hatalommá; melly rémitő erő egyesítvén mulattatót, tanítót, criticumot, politicumot magában, az emberiség' szellemi nagy metamorphosisát eszközöndi.

Hanem az is igaz, hogy valamint a' juniusi hévnap a' bogarak' 's férgek' seregeit 's legióit is előhozza a' zengő fülmilék mellett: így a' rongypapír és sajtó olly rongy iratoknak is szabadmezőt engedett, mellyek méltók eredeti rendeltetésükre, azaz arra, hogy maculaturákká váljanak. Most már a' világ egyet fordult; és ha hajdan a' rhapsodusok 's homeridák éneklő hanggal zengedezték el az olvasni nem tudó jónok 's hellenek előtt Homer' remekeit; ha középkorban a' lantosok és provençalok élőszóval szavalták el a' szinte olvasni nem tudó közönség előtt furcsaságaikat; a' rongypapír és sajtó ezen sajátságos musafiakat együl egyig elhallgattatta; ma már pamlagra leülünk, 's magányban olvasunk. Ma olly sok elme táplálékot nyújt, jót szintűgy mint roszt, egyetlen folyóirat, hogy soknak feje ezen gondolathábelt fölfogni nem képes; és jó rosz írók annyit gondolnak az olvasók helyett is, hogy ezen zürzavar tán több kárt tesz mint hasznot; mert a' saját gondolkodást és önálló nézeteket, kivált mindent összeolvasóknál, feldúlja, az elvek' szilárdságát, 's jellem' sajátságát lekorholja.

Illy körülmények közt megbecsülhetetlen hasznot tesz a' józan critica, melly a' tudományos közvélemény' kút-

feje és tolmácsa. A' tudomány' 's művészet' terjedelmes országában is szükség van olly erkölcsi erőre és hatalomra, minőt főlebb leírtunk; mivel a' nép csaknem mindig és mindenütt kiskorú, kit nagyobb tapasztalású bölcseseknek, szélesebb tudományú tudósoknak kell oktatni arra, mit olvasson mit utánozzon, mit tegyen föl magának példányúl, az elvek' és nézetek' illy sokadalmában. 'S most már ugyan mellyik testület lehetne akármeddig honban méltóbb vezére és organuma ezeu tudományos közvéleménynek, mint az ennek keblében létező tudós társaság, melly a' legjobb, legderekbabb literátorok' chorusa? ki tudná jobban megítélni, mi szép, mi jeles, mi aljas, mi piperés, mi igaz, mi valótlan, mi jogos, mi jogtalan? mint azok, kik szép elmeműveiknél fogva köz tisztelőben állanak, kik kivívták maguknak a' közvélemény' állandó kegyét, sőt a' külföld' figyelmét is. Fenntartja ugyan a' hatalmas közvélemény eredeti és végítélési jogát az elmeszülemenyekre nézve, az academicusok' elitélése után is; mert a' nemzetet illyesmitől megfosztani soha sem lehet; de mind e' mellett is biztosan támaszkodhatik emez amazok' ítél-tére, ítéleteikért ismét nagyobb revisorium előtt felelősek; kiknek ennél fogva annál jobban kell vigyázniok arra, hogy a' nemzet' bizalmával vissza ne éljenek, nagy nevű írókon méltatlanságot el ne kövessenek, és hitvány mázolókra tömjént ne vesztegessenek.

Voltak szép hírű tudósok, kik ellenségei voltak minden könyvbírálatnak. A' nagy Haller, Müller János, és egyebek, károsnak kiáltották azt, hogy akár egyes elmeműbíró, akár egész testület elébe vágat a' közvéleménynek, és mielőtt ez valamelly író' vagy könyvbecsét elhatarozná, amazok által mintegy előre elfoglaltatik, 's szabad bírálatában akadályoztatik. Voltak elegenden 's vannak, kik a' recensenseket úgy tekintik, mint orozva döföket; kik nevüket ki nem téve, bandita módra üzik cseleiket; úgy nézték őket mint vexirtükröket és pokol bírákat, 's mint olyanokat, kik saját, sokszor igen széllal bélelt

tudományos lelkiösméreteken kívül, az ítélethez semmi elvet, semmi szabályt nem ismernek.

Hogy voltak 's vannak illy nemű visszaélések a' könyvbírálati ügyben is, azt mi sem tagadjuk. De illő a' pénz' másik felét is megtekinteni. Visszaélésekért valamely hasznos dolgot megvetni szintolly fonákság mint muzulmanoké, kik bort még gyógyszerül sem használnak, mivel ettől részegülni lehet. Mi helyeseljük azt, hogy a' bírálók nevöket eltitkolják; mert ugyan mit tartozik az olvasóra és bírálatra, ki annak szerzője? csak helyes legyen az, és okokkal támogatott. Itt is igaz: *vini, viri, libri, boni non est quaerenda origo*. Egykedvűleg veheti tehát a' közönség, ki irta valamely könyvbírálatát, kivált ha ez névtelen is jót áll maga mellett. Azt mondja egy tapasztalt recensens: „A' magát megvető bíráló elfoglulttá leend már annálfogva, hogy nevét nyilvánította, haszinte illyen lenni nem akarna is: aztán mellyik ér többet az olvasónak, a' névtelen bírálónak tudós hangja-e, vagy a' magát megnevező encomiástanak udvarias bírálata?”

Mi a' szigorú bírálatokat sem vádoljuk, sőt ezeket tartjuk egyedül helyeseknek. Valamint a' részrehajló, indulatos, e' mellett tudatlan emberek' kezében nem örömet látjuk a' hideg Minerva' mérlegét: úgy szükségesnek látjuk, hogy az academia olly méltóságos areopagus legyen tudományos és izlési köztársaságunkban, melly sujtja érdeme szerint az aljast, kedvezés nélkül igazítsa el a' kontárt, legyen örszemű, hogy a' felfuvalkodott tudatlan ne bitoroljon: ellenben segélje elő a' kezdőt, és lelkesítse békéltesse össze a' párthiveket, az érdemet pedig tüntesse ki, és koronázza. Illy critica képes egyedül önálló és örök becsü literaturát létesíteni, illyen lehet egyedül a' tudományosan igaz' szép' 's nemes' iskolája.

Aztán azt sem kell felednünk, hogy az academiák, általában mint mondók, a' tudományos közvélemény' vezérlői lévén, a' nemzetek érdeke kívánja, hogy az academiái bírálók szigorúk legyenek keménység nélkül. Tőlük

várja minden hon a' tudomány' 's művészet' ügye' végső elítéltetését; lehetnek-e hát ők részrehajlók, és imide amoda hajlongók nemzetsértés nagy büne nélkül? Mi hasznát veszi e' végre is a' nemzet az ilyen udvarias criticának, melynek szemei igen is nyitvák levén, mindenre tekintgetnek, csak arra nem, mi fő tisztjök, a' mérleg' nyelvére? Mi soha sem helyeslettük azt, mit Lessing írt egy levelében a' bírálatról: *) „Némellyek olly véleményben vannak, hogy a' műbírónak tiszte csak az, hogy az elmemü szépségeit emelje ki; hibáit pedig inkább palástolja el, mint fölfedezze. Két esetben én is így ítélek. Elsőben, ha a' műbíró igen jeles munkát bírál meg; másodszor, ha ő nem annyira jó írókat mint jó olvasókat akar képezni.“ Ámde jó olvasó közönség jó írók által képeztetik; ezek pedig úgy képzik magokat ilyenekké, ha törölni tudnak, és megbirják a' bölcs bírálat súlyát. A' melly criticus csak szépségeket emel ki, hibákat pedig palástól, annak kétféle mértéke van; és épen azt nem teszi, mi fő tiszte, a' hiba' nyilvánítás; melly már csak anynyiban is káros, hogy hibákat utánozni könnyű levén, az ifjonecz írók ezeket majmolják, és beteljesedik, mit Horácz mond: *Decipit exemplar vitii imitabile*.

Az is jegyzésre méltó, hogy leginkább kisdud írók szoktak a' criticával huzalkodni, és olyanok, kiknek tán jobb volna magoktól megkérdezni, vajjon a' természet nem adott-e nekik erőt 's hajlamot, más, nem épen írói pályán megindulásra? Nagy szellemü író mit sem vesződik a' recensensekkel; ez öntudata és biztos önérzete mellett, maga alatt tekinti bírálóit, szintűgy mint nagy földes úr mérnökei, fénylaktbirtokos háza' becselőit. Ám hincsenek, kivált hivatlan műbírák munkájára dicséret' virágít, vagy rágalom' töviseit, ezekre meg nem indul. Derék író tudja azt, kicsoda ő bírálok' tribunálja nélkül is; és azt mondja magában, mit Labienus' barátja:

*) Literatur Bricfe.

Scimus, et haec nobis non altius ingeret Ammon.

Mi tehát határozottan szigorú bírálókat kívánunk honunknak. Azonban ez épen nem azt teszi, hogy academiánk tagjai hitnyomozók' keménységével ítéljenek; és mikor mi helyeseljük a' műbirák' szilárd elveit, ugyan akkor nem akarjuk épen, hogy azok dictatori hatalmat gyakoroljanak. A' mi critikai elvünk tehát imez: Bírálónak ugyan, az elmeművek' olly nagy különszerűsége mellett, általános szabályt elébe irni lehetetlen, és kiszabni, mit, 's mennyit dicsérjen vagy gáncsoljon: de mihelyt ő bírálata által elárulja, hogy többet tud az íróról, mint a' mennyit tudhat annak írományából, és ezen fonák tudatát, akárhogy, bírálatába beszövi: ekkor mindjárt megszűnik bíráló lenni, és műbíróból személyesen sértő gúnyíróvá alacsonyul le. Nekiünk tetszik, mit Lessing mond fölebb idéztem leveleiben. „A' méltányos criticus úgy tekintse a' jó dolgozatot, mint philosoph a' világot; ebben vannak némi kellemetlen dolgok; de mivel az egész csakugyan harmoniás: innen ezt szépnek mondani csakugyan bátrak vagyunk.“ Az egészlet' szépségére ügyeljen tehát főleg a' bíráló, és ha ezt föltalálta, akkor lehet engedékeny kisebb hibákra nézve. *Ubi plura nitent.* Ne legyen aristarchi szemöldű és homloku. Ha szépünk elragadó szépségű 's baju, hévvel csókolunk annak arczán meg egykét szeplőt.

Szomorú dolog volna, ha serdülő literaturánk, hajnalkorában, azon jeremiádra fakadna, melyet Herdernél olvasunk: „Criticának kell a' poesist és művészetet képezni: de ugyan minő állapotban van ez mi nálunk németeknél? Nem egyéb ez honunkban, mint bérbe adott műhely, és rágalomiskola, Mit kell itélnünk olly nemzet' izléséről, melly a' műbirák' székén névtelen és eladó nyelvű lictorokat tisztel! és elég gyáva a' bírálati hamismérleget tűrni, nyilvános ügyben!“

Azt jól tudjuk, hogy a' szépnek és fellengősnek minden nemből örök canonja van, melyet műbírónak tudni kell, és gyakorlott ítéletében ideállá kell magasitnia, melyhez mérjen egyes dolgozatokat. Az európai aesthesis meg-

lehetősen tudja már a' minden nemből dicsőnek 's szépnek summumát; kitanulta a' szépség' mindenféle alakjainak szabályait. Ezekből honi műbirónak sem szabad eltávoznia, épen úgy mint hatósági elítélőnek a' törvényczikkettől. Hanem az is igaz, hogy drága magyarjaink keleti nyers nép, kiket ha Thalia' tiszteletére akarunk vezetni, a' nemzeti szellemnek is kell valamit nyújtanunk. Igaz, hogy az alak sokat nyom a' művészetben, de ennek lényegét csakugyan nem teszi. Tiszteljük becsüljük méltán Göthe', Schlegel' és mások' műszabályait: de azt sem látjuk jónak, hogy olyan műalakok tolassanak általában nyakunkra, melyek iránt nemzetünk 's népünk magában semmi rokonszenvet nem érez. Ki igazhatja le minket annyira, hogy mi a' külföld' caricaturáinak hódoljunk egyedül? és csupán ezekből merítsünk erőteltet gyönyört? A' nemzetiséget, kivált ha ez szűz, és el nem romlottságra mutat, egyszerűsége, és falusi bátortalansága mellett is, többre becsülöm én Thaliánk' templomiban, mint a' vásott és kitanult Phrynét, kül illedelmé' legfeszesebb szabotosságában. Arany szavak azok, miket örök szabályul ír előnkbe is a' kelet' szépségeivel ismeretes Herder: Művészek kimélték nemzetünk' ártatlanságát, ha szinte ti ezt dőre ártatlanságnak bélyegeznétek is: ép egészségének önértetével bírván ez, ellehet a' külföld' ledér alakjai nélkül. Hála! nincs még ennek szüksége, mint maga természeti épségben álló hölgynek, azon hevítő szerekre, melyekre csak elvirágozott gyönyörfiaknak 's leányoknak lehet szükségök a' kicsapongás óráiban.

(Folytatása következik.)

III.

MONTESQUIEU.

Második közlemény.

I.

E' roppant munkának sebes áttekintése közben nem ítéltetvén meg mindent, válaszszunk legalább néhány tárgyat tanulmányul. A' közjog, a' történettudomány' legmagasabb része, már foglalkodtatott bennünket. A' polgári jogot mi illeti, ha e' helytt a' szerződéseket vagy az örökösödést szabályozó törvényhozásról értekeznénk, láthatná kiki, hogy különösen az örökösödési törvény valóságos political intézmény lehet egyszersmind, 's egész társasági változást foglalhat magában. De van még külön más része a' jognak, melly mint látható bizonyossága az erkölcsök' állapotának, 's mint a' bölcsék' okoskodásainak tárgya, kétszeresen tanuságos, 's ez a' büntető törvényhozás.

Lássuk, mivel tartozik ez Montesquieunek, milly eszmék által előztettek meg e' nagy férfiú' eszméi, mit vőn ő elődeitől, 's mit szállíta ránk.

Felnyitom a' „törvények' szellemét“ 's olvasom a' négyrendbeli büntettek' számát „a' vallás, az erkölcsök, a' nyugalom, a' biztosság ellen“, 's aztán a' büntetés' jogának e' magyarázatát: „ez egy neme a' taliónak, mellynél fogva a' társaság megtagadja a' biztosságot valamelly polgártól, ki egy mást megfosztott, vagy meg akart fosztani e' biztosságtól. Ezen büntetés a' dolog' természetéből, az észből, és a' jónak és rosznak forrásából van meritve. Ezen büntetés némi gyógyszere a' beteg társaságnak. Mi-

dön birtokjavarokra nézve sértetik meg a' biztosság, lehetnek esetek, miknél fogva halálosnak kell lenni a' büntetésnek.“ Hogyan! egy neme a' taliónak, és bizonyos esetekben, lopásért halál? ez lett volna a' legméltányosabb elv, melyre az emberi igazság emelkedett a' tizenhatszadik században? 's csakugyan nem volt képes jobb okát adni állításának, mint a' taliót, az állati erőnek ezen ösztönét, mely a' barbár népekkel mondatá: szemet szemért, fogat fogért?

A' legszilárdabb elmének e' tapogatódzásaiból, ezen határozatlan, és egymásnak ellenmondó kifejezésekből világos, hogy még új vala a' kérdés, és hogy Montesquieu nem nyomozá a' büntetés' elvét; mert a' talio nem elv, és Montesquieu különben sem szorítkozott ennek határai közé, lopásért is megengedvén a' halálbüntetést. De épen itt kiismerhetni e' nagy lélek' eljárását, mely semmiféle theoriától nem függ, 's melyre nézve a' törvények' philosophiája nem egyéb tapasztalásnál. Fél század óta jóval tovább haladtunk. Eddigél nem ismert kétség támadott a' világban; a' halálos büntetés' törvényessége hozatott kétségbe; kérdés tétetett, milly joga van a' társaságnak a' vélt vétkes' (mert maga az ítélet nem egyéb a' legnagyobb erővel bíró véleménynél) életére, 's kiterjesztethetik-e az emberi igazság helyrepótolhatlan büntetés' alkalmazásaig? Ha megengedjük is — így okoskodtak — hogy a' halálos büntetés igazoltathatik a' társasági szükség 's a' tehetlenség által egyéb úton elégséges visszatörést eszközölni; még kérdés, ha nem vala-e feltételes és ideigleni az igazolás, 's ha nem kell-e megszüntetni e' büntetést, midőn az erkölcsi állapotnál fogva, más, kevesebb szigorú büntetés is bírna hatással.

Vessünk egy pillanatot a' korábbi századokra, hogy lássuk, minélfogva támadtak olly későn e' nagy kérdések, 's miért nem ragadá meg őket maga a' lángész. A' régiség, melynek rényeit és törvényeit csodálá vala Montesquieu, mindenütt sanctionálta az igaztalanságok' legnagyobbikát, a' házi rabszolgaságot. A' természetjognak ezen

első megsértéséből származott egy hosszú sora az igaztalanságnak, 's legelől a' rabszolgák elleni rémületes törvények. Azon ember ki szolgaságra szorítottatott, hogy meg ne öletlessék, — a' szónak etymológiája és Grotius' okoskodása szerint, — utóbb könnyen megöletett, mert rabszolga volt, 's mert szerencsétlen állapota gyakran olly érzelmeket költött fel benne, mik csak az egy halál által nyomathattak el. Innen mind azon kínzások, 's a' kereszt' büntetése; mellyről szó tétetik a' római comoediákban. De midőn az emberi természet egy erkölcsiség nélküli cultus 's a' rabszolgaság' folytonos vadonsága által annyira lealacsonnítottatott, — segédére jött a' political jog. A' szabadság' érzelme kipótola az emberiség' érzelmét. 'S így a' Rómában, az egyszerű ember, a' rabszolga ellen olly pazaron gyakoroltatott halálos büntetés, ritkán sújtotta a' polgárt. És még akkor is midőn hosszú évek mulva, melyeknek lefolyása alatt egy római fej sem hullott le a' bárd alatt, a' Porcia és Sempronia törvények, a' nagyszerű szabadítéknak e' védői, kivihetlenségnek látszottak, némi költés által játszottak ki, melly a' római polgár' nevének bemutatott véghódolat vala. A' gyilkos, a' gyujtogató, mielőtt büntetés alá vonatnék, megfosztatott a' római polgár' jellemétől, 's a' sérthetlenség' e' bélyegétől, melylyel őt felruházá a' törvény; *servus poenae*-nek, a' büntető törvény' rabszolgájának nyilatkoztatott 's csak ekkor öletett meg; ő nem volt többé semmi; ő már nem volt egyéb rabszolgánál; ő már nem volt egyéb embernél.

A' világ megörzé vagy fájlalá e' törvényeket századokon keresztül. Egy Cicero', egy Tacitus' philosophiája, egy ifjabbik Plinius' erkölcsi szelidsége nem képzeltek magoknak egyebet ezentúl; és a' császárság alatt olly gyakoriakká vált halálos büntetések csak azért találtattak annyira igaztalanoknak, mert lovagokat és senatorokat sújtottak. A' rabszolgák' életét mi illeti, az számba sem vétetett.

Midőn a' kereszténység megjelent a' világban, változott ez is. Ezen biztosítékát a' polgárnak, mellyet a'

császárság erőszakosan sértett, ezen egynemű aljasodást, melybe a' görögök, gallusok, afrikaiak, magok a' rómaiak sülyedtek, az emberi jellem' egyetemi nemesbűlése váltá fel. A' vallásos vélemény már nem ismert többé sem polgárt, sem idegent, sem urat, sem szolgát, sem győzöt, sem győzöttet; magok a' kereszténység' mysteriumai függetlenül erkölcsi alapszabályaitól, az emberi nem' üdvezülése egy istennek vérontása által, az emberi teremtmény' ezen véghetetlen becse, ezen látszatra egészen theologiai gondolatok közgondolatokká váltak, 's ezen olly alázatos vallás volt az első, mely felebb szűkteté az ember' életének becsárát, nem a' polgári tógába burkolt embernek, de a' rabszolga', a' mindenétől megfosztott', sőt a' vétke's életének becsét is. Innen nagy forradalom következett az eszmékben. Ezen halálos büntetés, mely elől röviddel azelőtt csak a' polgár' jelleme által biztosított az ember, azaz: csak a' felségjog által, 's mely utóbb megkülönböztetés nélkül dúlá a' rabszolgává lett világot, ezt becsmérelték, 's ezzel szembeszálltak azon egy időben a' keresztények. Ők tűrik, sőt örömmel is elvállalják ügyökért, de ők is igaztalannak és szentségtörőnek nyilatkoztatják minden emberek iránt.

Halljuk az első *apologistákat*, szent Jusztint, Athénagorast, Theophilust. Lássuk, milly iszonytal viseltetnek a' halálos büntetések iránt, melyeket a' pogányság nyilvános játékoknak tekintett. A' keresztények, így szólanak ők, nem jelennek meg soha a' bűnösök' vesztőhelyén, nem még akkor sem, ha törvényesen hozatott az ítélet; ők mocskitva érzének magokat az emberi vér' látása által is. "S mennyire nem növekedett ezen vallásos óvakodás a' keresztény társaságban, a' martyrság' hoszszu tapasztalata által! Így látjuk, miképen Constantin' időkorában ugyanezen tan jeleli meg elején a' kereszténység' diadalát. Először is azon eszmét látjuk feltűnni, hogy „pap“, vagy csak a' papság' elemeibe avatott, képtelen a' haláljog' gyakorlatára; a' római törvénynek hajdani fictiója mintegy visszatért ismét. A' törvény, hogy bárdal

síjthassa a' polgárt, kénytelen volt azt előbb rabszolgának nyilatkoztatni: a' vallás nem ülhett meg senkit azok közül, kiket egy isten' vérontása által megváltottaknak nyilvánított. Így látjuk, mint ügyekszik a' harmadik században szent Ambrus, kit a' nép' lelkesedése püspöki székre kíván emelni, e' nagy méltóságot kikerülni. Ő mint bíró részt vett valamely törvényszéki eljárásban, melyben tortura alá vonatott néhány vádlott, 's már ezáltal mintegy szentségtelenítettnek érzé magát 's püspökségre alkalmatlannak. Rövid idő múlva, fájdalom, ezen magas eszmék elsilányultak. A' császárság, azon vad megszőköttségével a' zsarnokságnak, mellytől meg nem vált soha, a' keresztény mérlegbe veté a' bárdot, 's halálos büntetést szabott a' hálványozókra és eretnekekre. A' hitnek tisztasága volt ezentúl az egyetlen szabadíték, mint a' római polgárnak neve hajdanta; és a' hálványozók', az eretnekek' vére, azoké kik csak emberek voltak, pazaroltatott irgalmatlanul.

De szép látnunk szent Ágoston' munkáiban az evangeliomi szellem' nyilatkozatát a' bárd' használata 's a' kivégeztetések' keménysége ellen. Ő a' Marcellin tribunhoz írott levelében még a' catholicus papok' gyilkosai ellen sem kívánja alkalmaztatni a' talio' büntetését, mint a' melly törvény igazságtalan, az áldozatot nem vigasztaló, a' bírakat lealacsonító. Ő csak fogságra véli ítéltendőknek a' gyilkosokat „hogyan gonosztevő erejük valamely hasznos munkára fordíttassék, 's bűnös tévedésök nyugalomra téríttessék és bánatra.“

De azalatt, míg a' keresztény hit ezen fennséges eszmék mellett felszólalt, a' császárság' hanyatlásának közepette, minden polgárosodás kivész; és a' világ, a' görög szelidségtől és római urbanitástól távol esvén, a' császárok' zsarnokságával, 's a' barbarok' berohanásával még feltűnni látja a' halálos büntetések' iszonyait. Midőn a' góthok, a' vandalok, a' húnok a' legszélsőbb éjszokról itt termettek, 's feldúlták, vérebe fúlasztották a' hajdani társaságot, midőn szentegyházakat és templomo-

kat, praetoriumokat és circusokat gyűjtottak fel egy úttal, akkor ezen új társaság' kebeléből, melyben a' kereszténység inkább vagy kevesbé módosítva, hatalmas élesztökként megmaradott, kegyetlen törvényhozások, keltek ki, ollyasok minők az általok kormányzott népek valának.

Mert ne tekintsük az emberiség' jelének a' burgundi és ripuariusi törvények' azon rendelkezéseit, miknél fogva a' halálos büntetések pénzzel beváltathatók valának. Ezek, nem hogy tanuságot tennének az emberi élet' becsbentartása mellett, épen a' megvetés' bélyegei: az emberi élet olly csekélységnek látszott, hogy az néhány arany által beváltatott. 'S ugyan akkor, midőn a' törvényhozás olly engedelkenynek mutatkozott a' gyilkosság iránt, más esetekben, megváltás' engedelme nélkül pazarlotta a' halálos büntetést. Engedelkeny volt a' gyilkosok iránt, mert gyilkosságot követett el maga, szünet nélkül.

De bár mint legyen is, a' büntetés' beváltása eltöröltetett utóbb, 's csak a' kivégzések' keménysége maradt fenn. Tudjuk, meddig tartott volt ez, 's milly képzelt vétkekre alkalmaztatott. Alig hogy századról századra egykét bölcs felszólalt ellenük, Morus például utopiájában és Montaigne. De a' XVII-dik század' kezdetével, midőn minden emelkedett és csinosult, a' büntető törvényhozás megkeményedni látszott; mert a' növekedő despotismus nagyobb szigort hozott a' törvényekbe, mintsem a' mennyi emberiséget kölcsönözött a' társasági haladás az erkölcsöknek. Lássuk a' Richelieu' befolyása alatt készült büntető törvénykönyvet. A' vérengző rendelkezések itt sokszoroztattak nemcsak a' politikai vétkek, de a' büntettek' mindenik neme ellen. Látszik, hogy a' hatalom ott is akart rémitőleg fellépni, hol még csak nem is nyugtalanított. XIV-dik Lajos' országlása enyhíté e' szigort, 's jeles törvényhozási munkák eredtek ez időkorban. Lamoignon' emléke még most is tiszteletben tartatik, ki nem akará vala, hogy egyetlenegy többségi szavazat elégséges legyen az elítélésre. De mennyire pazaroltatik még XIV-dik Lajos' híres rendelményeiben a' halálos büntetés!

'S még a' század' legmagasabb 's leggyengédebb érzésű polgárai is milly közönyösen szólnak „azon bretagnei parasztokról, kik bele nem fáradnak, magokat felakasztatni!”

Mi távol esett ez' időszak szent Ágoston keresztyén philanthropiájától! 'S ime, egyik tanítványa' írásaiban, Pascal' híres levelében az emberületről, látjuk legmagasabb fokán az emberi élet' tiszteletben tartását Montesquieu előtt. E' szempontból kell bírálnunk a' „törvények' szellemét“, és annyi szép és új nézetet ama' korban a' büntetések' mérsékletéről, a' kíméletről, mellyel a' vádlottnak tartozunk, a' védelem' jogáról.

Voltaire még nem szólott e' komoly tárgyról, és Beccaria Montesquieu után, 's ennek befolyása alatt írt. Az egy Montesquieu többet tett e' tárgyban, mint minden utódai. Józan és mérsékelt természetéhez képest, ő nem akará megszorítani a' társaság' büntető hatalmát, de a' szelidség' és méltányság' köz szellemét ihlé a' lelkekbe, és századában töröltetett el a' halálos büntetés Toscanában.

Napjainkban ismét felelevenítettett e' kérdés szemléleti okoskodások 's a' technicali részletek' szabatossága által. Philanthropjaink ismétlik a' hipponei püspök' nézetét. A' gonosz erőt fogság' és munka' útján lecsendesíteni, 's a' büntetés által javítani a' bűnöst, az éjszakamerikai egyesült státusok' törvényhozásainak egyik feladata. 'S ez eszme ugyan azon vallásos buzgalom' segédével és áldozatai által létesül, melly ezelőtt tizenöt századdal először felszólalt mellette. Nélküle a' fogság, a' *magános elzárás*, rémületes büntetéssé válnék mint a' halál, 's örültséggel végződnek. Mi itt nem akarunk vitatkozni ezen problémáról, melly Európa' növekedő polgárosodásától várja feloldatását. Elég vala, felidéznünk a' társasági világba lépő keresztyénség' első ohajtását e' nagyszerű kérdésben, aztán a' vérengző és hosszú félben szakadást, mellyet magával hozott a' műveletlenség, 's aztán ugyan azon újjászületését más befolyás alatt, midőn a' kor' 's a' művészetek' haladása, a' középkor'

vég hagyományait is eltörlé, és végre egy új vadság', egy nagy political forradalom' bűneinek és hatalmának áradását, melly azonképen, mint az ötödik század' vadsága meghazudtolá a' keresztyénség' emberszerető reményeit, 's a' philosophiai szemlélődéseket hazugságban hagyta.

'S valóban, midőn azon philanthropiai álomból kibontakozunk, melly a' „törvények' szellemét“ követé, az engedékenységg' és emberiségg' azon theoriái után, mellyek a' Beccariákat, Filangieriket, Turgot-kat, Condorcet-ket foglalkodtatá, rémséges vértengeren kell áthaladnunk, mellyben a' sérthetlennel nyilatkoztatott emberi élet irgalmatlanul feláldoztatik. De aztán látni ismét nemeslelkű férfiakat azon épület' emelésével foglalkodni, melly két izben tizenöt századnyi távolságban egymástól olly kegyetlenül feldöntetett a' vad, 's a' political műveletlenség' vészei által.

Ezen épület' rakása még húzamosan fog tartani; egyszernél többször fog talán még látszatra fennakadni, de már több pont áll a' büntetőjogban, mellyet az emberiség kivított magának, 's mellyet el nem fog veszíteni többé. Montesquieu e' jogok' örjeinek egyike. Először is ő hirdeté azon termékeny eszmét, hogy a' büntetés' természetét lehet 's ennél fogva kell is enyhíteni, azon viszonyban t. i., mellyben nyugalmasabbá és felvilágosodottabbá lön a' társaság.

'S itt felhagyok a' munka' analysisával, melly végzetlenül tova terjedhetne, mert „a' törvények' szelleme“ kétségkívül a' tizenennyolczadik századnak azon könyve, mellyben legtöbb eszme, 's a' szerző' tartózkodásának daczára, legtöbb, a' jövőre átszállott eszme foglaltatik. Való, hogy gondolatai gyakran csak múlt és elhalt dolgokkal foglalkodnak, minő például, a' hűberek' története, mellyet a' szerző, nem tudni miért, a' munka' végéhez vetett, ámbár annak sem befejezése, sem öszpontosítása, de melly különben remekműve a' szabatos tudományosságna és belátásnak; gyakran azonban gondolatai egészen élők és korabeliek, annyira hatották át a' tár-

saságok' örök törvényeit! és Washington, mint maga vallá meg, képes volt mindent, mit a' politicából tudott, megtanulni ez' egy, a' régi Europa' számára készített könyvből. De első megjelenésekor nem igen értetett meg a' „törvények' szelleme“. Felforgatá a' tapasztalatot, 's csak ez által dicsértethetett telyesen. Nem szólok itt a' számtalan criticusról, de Voltaireról. Ő ezen munkáról egy szónokilag elmés phrasis által hozott ítéletet, és azt számos critikai, de jobbára hamis vagy aprólékos jegyzetekkel kíséré. De ő, úgy lászik, kevésbe vette a' szerzőnek nagy nézeteit, és csak elmésségeknak tekintette az elmésen kimondott mély igazságokat.

Montesquieu e' szerint szenvedett szellemének egy jellemző tulajdonságaért. Ha nincsen író, kiből több volna az elmés csapongás, más részről nincsen publicista, kiből több józanság és dologhoz értés találtatnék. De élénk kifejezései és elmés fordulatai nem láttatták a' franczia olvasóval az észrevételek' komoly szilárdságát. A' nehézkes Crévier őt könnyedkének találá, és du Deffandné jogosítva vélé magát, egy szójátékkal ítéletet hozni felőle.

Montesquieunek egész erejére volt szüksége, hogy munkáját bevégezhesse. „Én kifáradtam, így ír, 's hátralevő napjaimat nyugalomban szándékozom tölteni“. Bredei kastélyában, mellyet tetemesen szépített, élvezé e' nyugalmat, szántóföldjei és szőlei között. A' „törvények' szellemének“ megjelenését követő években, Montesquieunek úgy tetszett, hogy az angolok nagyobb mennyiségben vásárolják borait, mi neki kétszerezsen jól esett. „Tizenöt hordóval kívánnak bort — úgy ír 1752-ben — könyvemnek kelete amaz országban, úgy látszik, boromnak keletét is gyarapítja“. A' „törvények szelleme“ csakugyan inyére volt az angoloknak. De csodálhatni, hogy lord Chesterfield a' szerzőnek barátja, ki három ízben olvasá vala e' munkát, a' műveltségről és világi divatról szóló czikkelyt ajánlotta mindenek felett fiának. Ez volt a' századnak jelleme egész Európában. Francia-

ország nagyobb befolyással bírt divatainak uralkodása — mint Anglia törvényeinek példája által.

Montesquieu' külföldi bírálói között előfordul Voltaire' régi barátja, a' porosz király. „Tudom, hogy van egy király a' világon, ki munkámat olvasá, írja Montesquieu, és Maupertuis úr értésemre adá, hogy a' király olyas dolgokat talált munkámban, melyekre nézve nincs egy értelemben velem. Válaszom ez volt: „fogadni mernék, hogy újjal mutathatnék e' dolgokra“. Részemről szívesen hiszem, hogy Fridrik sokban ellenkezhetett a' „törvények' szellemével“, és Montesquieu nem volt egyike azoknak, kik a' fejedelem' hitetlenségét közszabadság gyanánt tekinték. Más oldalról, a' Sorbonne még elégedetlenebb volt Fridriknél, és többször készült nyilvánosan megróni a' munkát, mit azonban nem cselekedett soha. A' munka e' szerint a' philosophusok', a' financiai-ák' 's a' világ' embereinek criticáin kívül, már csak az egyházi hiradó', a' jansenista szellem' végső és gyenge biztosa' megtámadásainak volt kitéve. Montesquieu hogy ennek megfeleljen, lerázá a' fáradságot és lankadást, melybe munkájának vég vizsgálódásai meritették, és hatvanhárom esztendő korában elevenebbnek, gúnyolóbbnak, 's több képzelődéssel és gonoszkodással bírónak mutatkozott, mint bár mikor. A' „törvények' szellemének“ védelme, remekműve a' logicának és dévajkodásnak. De a' nagy férfiú közeledett életének végéhez. Meghalt 1755. februárius' 10én, a' korlátlan monarchia' nyúgodalmának közepette, köztisztelőben állva, 's a' nagyok' barátságával bírva. Temetésén jelen voltak a' philosophusok, kiknek titkos vágyai már is messze felülhaladták a' javítás' józan eszméit; és Voltaire, túlélvén az egyetlen egy férfit, kinek dicsősége szelidebb vala 's csaknem olly fényes mint az övé, osztályos nélkül uralkodott a' francia társaság felett, a' tisztán demokratiai Rousseaunak fellépéséig.

Villemain után

SZALAY LÁSZLÓ.

IV.

ZUDAR LÁSZLÓ SÍRKÖVE. *)

A' pannonhalmi székes egyházban az úgy nevezett *porta speciosa* mellett álló sírkő Ulászló kujáviai vezér emlékének tartatik, melly alaptalan vélemény Lendvay Placidustól, utóbb 1689 — 1699. sz. mártoni főapáttól eredett; legalább ez közlé Szentiványival a' pannonhalmi apátok' névsorát, Szentiványi pedig e' közlemény után ezeket írja: „*Uladislaus dictus Cuaar* (igy) *olim Dux albus Cujariae* (igy Cuiaviae helyett) *Ludovici primi Hungariae regis frater moritur 11. Novembris sub effigie marmorea sepultus in Ecclesia S. Martini, duravit annis 14. desit 1378*“¹⁾.

Fuxhoffer meg akarja Szentiványit e' sírkőre nézve igazítani, mégis így ír: „*Uladislaus dictus Goaar, olim dux albus Miaviae, Ludovici primi Regis Hungariae frater* (cognatus) *monasticen sub regna S. Benedicti professus, tandem in Archi Abbatem a conventu electus* (épen nem) *moritur 11. Novembris, sub effigie marmorea pone*

*) A' *czudar* szó' eredeti értelmét nem fogjuk balul magyarázni, ha tudjuk, hogy *suda*, *zuda* annyi, mint *castrum*, vár, *castellum*, kis vár, *várna*; innen *czudarus* annyi, mint *castellanus*, várnagy (Caroli Du Fresne, Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis. Pisisis, 1733. fol. Tom. II. col. 1292.) A' *Czudar* név' ezen eredeti jelentését, nálunk György (dictus Zudar) sárosi várnagy gyilkossága 's rablása *czudariták* mostani értelmére, kinek I. Lajos 1375ben kegyelmet, de a' közvélemény *Zudar* nevének becstelen értelmet adott. *A' szerkeszt.*

¹⁾ Dissertatio Paralip. P. I. Dec. III. p. 138. n. 28.

portam lateralem in Ecclesia S. Martini sepultus. Quot annis prae fuerit ob praedecessoris annos divinari non potest, praeesse vero desiit anno 1378¹⁾.

E' sarkó tehát azon Ulászló kujáviai vezér emlékének tartatik, ki nejének gyermektelenül kimulta után, lemondván földi reményeiről, mint zarándok költözött ki Lengyelországból, és meglátogatván a' szent koporsót, Avignonban cistercita, utóbb Dijonban, mint frater, sz. Benedek szerzetbe állott, hol Dlugoss szerint 1374-dik évig tartózkodék. Hirül esvén neki, ámbár elég későn, Kazimir lengyel király' († 1370.) halála, a' csendes monostor legott pokollá változott előtte. A' lengyel követek biztaták, oldoztatná fel magát a' szerzetes fogadástól. vállalná el az egyedül őt illető lengyel koronát, melly I. Lajos magyar király' birtokába esett ugyan, de ez Lengyelországot anyjának, Erzsébetnek, a' volt lengyel király nénjének kormányzó hatalmára bízván, a' lengyeleket elidegeníté magától. Ulászló párthiveinek ösztönzésére I. Lajossal harczba ereszkedék; az 1375 és 1376ban többnyire balul folytatott csatáit azonban egyszerre a' sz. mártoni apátság' jövedelmeiért félbe szakasztá ²⁾; de a' lengyel korona azután sem tünt el emlékezetéből, mint az 1381-ki pápa levele bizonyítja ³⁾

Minthogy 1378dik évig Domokos, 1381-ig pedig Pál vala sz. mártoni apát, ez után István (1381 — 1398) következett; Ulászló kujáviai vezér pedig

¹⁾ Monasterologia. I. p. 33. 37. n. 29.

²⁾ Dlugoss írja: „Wladislaus dictus Albus... dum aliud consequi et obtinere apud Hungariae et Poloniae regem Ludovicum, per intercessionem neptis suae germanae, ex sorore Elisabeth reginae et consortis Ludovici non posset, decem millibus florenorum a Ludovico Hung. et Poloniae rege, venditionis nomine receptis et inaniter consumtis, etiam Abbatiam quandam S. Benedicti a rege Ludovico in Hungaria satis pingvem et ventrosam obtinuit“.

³⁾ Georgii Pray, Annales Regum Hungariae. Vindobonae, 1764. fol. P. II. p. 139. 141. Cod. Dipl. Tom. IX. Vol. V. p. 36. 493.

1388ban halt meg *): e' s'rkő őt épen nem illetheti, ki nem is volt sz. mártóni apát, egyedül jövedelmét húzta, hihetőleg 1377 — 1378-ig igazgatója volt, de ahhoz nem esküdött; mert I. Lajos 1378ban így ír: „*Religiosus Deo devotus Vir Dominus Frater Wladislaus, olim Dux albae Cuiaviae, Frater noster carissimus, nunc Gubernator Abbatiae Monasterii S. Martini de S. Monte Pannoniae*“¹⁾).

Vizsgáljuk már meg azon s'rkövet, mely alaptalanul ez Ulászló kujáviai vezérnek tulajdonittatik. E' kö-emléken egyházi díszruhában apát tűnik elő, kinek pár-nán nyugvó fejét püspök süveg ékesíti, jobbában püspökpálczát, baljában kapcsolkönyvet tart; lábai alatt két ebeeske²⁾, jobbjá mellett nemzetségi czimer ábrázoltatik; az egész követ pedig következő barátírás övezi: „† *Anno Domini MCCCCLXXII. in die sancti Martini obyt Abbas Ladyslavs dictvs Cvdar*“. mint az ide mellékelt könyomatán láthatni.

Ez tehát az 1372-ben sz. Márton napján elhunyt Zudar László' s'rköve, ki Sifrid apát halála után (1365. mart. 11kén), szexárdi apáthól azonnal pannonhalmi apáttá lett; legalább 1365ki május 5én már sz. mártóni választott apát volt, mint az akkor költ győri káptalan' oklevele bizonyítja³⁾. Ő a' pannonhalmi apátok' sorában III. László, mint Fuxhoffer írja.

E' s'rkövén álló nemzetségi czimere (ruhacsat, kapocs), hasonló ahhoz, mely Wagner' munkájában két példányban, Zudar Jakab és Zudar Simon pecsége után

*) A' dijonai sz. Benedek monostorának, sz. Remigius' egyházában álló s'rkövén, kimúltának ideje így van feljegyezve: *Obiit an. 1398. I. kal. Martii.* A' szerkeszt.

¹⁾ Novák, Vindiciae Dipl. pag. 122. a) cft. p. 102. 123.

²⁾ S'rköveken a' megholtak majd oroszánt, majd sárkányt taposva jönnek elő, ez a' sz. írás' imez ismeretes verséből magyarázható: „*Et conculcabis leonem et draconem*“.

³⁾ Novák Vindiciae. p. 95. a).

közöltetik¹⁾. És így e' sírkő hajdan olly hires Zudar nemzetség' egyik tagját illeti, kiről Wagner a' Zudarok' sorában épen mem emlékezik. Fuxhoffer' apátok' névsorát tehát így kell kiigazítani:

Sifrid után, ki 1365ki mart. 11kén húnyt el, következett:

Ladislaus III. dictus Cudar de Olnod, e sexardien-si abbate electus ante 5. Maii, confirmatus ab Urbano V. adhuc 1365. † 1372. iacet sub effigie marmorea.

Versus finem 1376. primus Gubernator Wladislaus dux Cuiaviae, quousque incertum²⁾).

Ezekből az is világos, hogy az e' siremléken olvasható *Cvdar* név helyett, majd *Cuaar*, majd *Gooar* nevet olvastak. Az 1835ki Egyházi Tár' VI. kötetében találta-tó sz. mártoni székes egyház' leírásában *Cudar* és *Ladislaus* helyett, szinte *Cuaar* és *Uladislans* nevek állanak, és azon két ebecske, melly e' siremléken ábrázoltatik, páráját kifuvó sárkánynak állittatik.

Igy írja ki egyik író a' másik' véleményét; mert ez könnyebb, mint a' saját tapasztalás és gondolkodás, kevesebb fáradságba kerül az egyszer elmondottat ismételní, mint vizsgálat alá venni.

Fuxhoffer' munkájára nézve meg kell még jegyeznem, hogy ő sokszor mások' szemeivel nézett, sokat pusztá emlékezetből jegyzett föl; azért könyvét vigyázva kell használnunk, és azt ohajtanunk, hogy szerzetünk' történetei hitelesebben hozassanak napfényre.

RÓMER FLÓRIS.

¹⁾ Caroli Wagner, Collectanea Genealogico-Historica. Dec. III. fig. 11. 12.

²⁾ Novák írja: „Exstant de hoc Wladislao variae in tabulario Montis Pannoniae litterae“ (Vindiciae p. 122. a). Mi érdekes volna ezeket hitelesen közrebocsátani, 's azt, a' mi eddig e' kujáviai vezér' regényes életében bizonytalan, felvilágosítani.
A' szerkeszt.

V.

OKLEVELLES TOLDALÉK.

I.

Kendy Ferencz erdélyi vajdának Haller Péter kincstárnokhoz 1553. octob. 13. költ levele, mellyben I. Ferdinand kir. u. a. é. oct. 4-ikén hozzá és vajda társához a' török adó tárgyában küldött levelét közli alkalmazkodás végett.

„Egregie Domine Amice honorande salutem et favorem. Quid sua Majestas Nobis scribat de Czauzo et Censu ex istis intelligere poterit, quare in hoc negotio secundum hoc agat, Ex Szenth Ivan 13. octob: Anno Domini 1553

Franciscus Kendj de Szenth Ivan Wayuoda Transiluanlensis Siculorum comes“

„Ferdinandus etc.

Magnifici fideles Nobis dilectj, respondimus ad quaternas literas vestras vigesima quarta et vigesima quinta proximi mensis septemb: ad nos datas, et primum in negotio *Census Thurcici*, expeditioneque *Kyuan Czauzi*, In quo negotio iterum a nobis responsum petitis. Scripsimus proximis literis Nostris expectare nos in dies ferme singulos aliquid certi de hys que per Nostros oratores, cum Thurcarum principe iam omnino esse speramus, et vbi primum id acceperimus, tunc de censu ipso mittendo illico vos facturos certiores, Nunc quoque id rursus repetimus, Interimque non pretermitemus curare, vt si responsum oratorum fuerit eiusmodi, vt Censum dimitti oporteat. Summa ista quam istic per hos dies expositam esse nuper scripsistis, e vestigio hinc reponamus, nec vlla in ea re diu-

turnior sit mora, quam vos agatis diligenter cum Czauzo prefato, vt si forte finis suscepti ab eo mensis ad expectandum prius adueniret, quam responsum ab oratoribus Nostris afferetur, expectet ille nihilominus paucos adhuc dies, vsquedum responsum ipsum afferatur: quodsi nulla ratione possetis efficere, abire compendementem dimittatis muneribus aliquibus et viatico donatum, responsoque eo quod vos cum ordinibus et Statibus istis Transiluanie parati iam tunc ab initio aduentus sui fuissetis censum cogere atque ad Portam Principis Thurcarum dimittere: Intercedisse tamen rebellionem istam tum in Transilvania tum etiam in partibus hungarie adeo vt ex hys tumultibus neque pecuniam cogere potueritis, et de voluntate Principis Thurcarum merito licuerit suspicari, cum verbis ac literis et re denique ipsius Thurcici Prefecti palam sese Nobis ac Nostris fidelibus opponere non dubitarint rebellibus Coniunctj, Simul ac tamen certiores de eiusdem Principis voluntate eritis effecti, Censum ipsum continuo mittere non pretermisso, Sed (vti diximus) priusquam eum dimittatis, omni studio euitamini vt paucis diebus quibus omnino certi aliquid ad nos ex Thurcia afferri necesse est, Czauz ipse expectare non grauetur, Sumptusque Suppeditare curetis, quibus libentius contineatur ect. Vienne 4. octob: 1553“
Kivül: Egregio Domino Petro Haller Thesaurario Regie Majestatis etc Domino et Amico Nobis honorando. (P.H.)

II.

*Kendy Ferencz és Dobó István erdélyi vajdák' levele Haller Péter kincstárnokhoz a' hadsereg' fizetésére küldendő penz' 's egyebek' tárgyában; költ Szent Iván várában
 oct. 23. 1553.*

„Egregie Domine Amice Nobis observande salutem et Nostri Commendationem Kend monta vala hog emberet hagga penzel az thaborba ha mire szuksege leszen a' thaborba kit meg mi nem lattunk a' thaborba, azert kend kulge

ide emberet penzel mingarast, hog a' mire szuksege legen penz, erre is penszt kulgön kend, hog saz drabant eset kj.jmmar az kjraleba kj sebes kj meg holt, kik helebe most kellene fogadni, talalnys drabantot csak penz legen hozza erreis kulgön kend mingart penszt, Thovabba arra is visellen gondot hog a' mel nap mind lovagnak galognak elthelik haa azkorra kend penzel legen it, a' vag embe- ret kulge penzel kj mingart penszt aggon, mert ezek csak eg napot sem varnak az menemu szolgaltatba vadnak, ha kegig elmennek pusztan haggak az Sancot kend gondolhat- tia menemu kara következhetik mostani vdöben kjralnak ö felsegenek belölle, azért kend visellen gongot rea Ez kj vasarnap jö estenre (igy) hattunk gulest *Somkerekre* hu- not az kjral meltosagarol szollunk kendis azkor legen ot velunk, az kjral ö felsege meltosagaert, Thovaba az Ka- ransebesi hironak es a' thöbinek ot valoknak kik az kjral ö felsege hiuseget vallak, aggon kend hat saz forintara sot nekik az varus kapuia örizesere az török ellen, Tho- vabba En Kendj Ferenzc attam ez Karansebesi embernek Bukosniza Miklosnak fl ij kd is aggon fl vj nekj, Thovab- ba az gulesnapra az Radul Vajda es az ö boeri marhaiok legistromat kend hozza el vele, aranjtol ezustöl meg val- va egeb az mi marhaiok volna asztis kend ide hozza le- gistrom szerent mi hozzank, mind ezekre kend visellen szorgalmatos gondot, Datum Ex Arce Nostra Szenth Iuan 23. octob: Anno Domini 1553“.

„Franciscus Kendj de Szenth Iuan.

Stephanus Dobo de Ruzka

Wajuodae Transilvanie et Sicolorum Comites.“

Kivül; Egregio Domino Petro Haller ab Hallerstain Thesaurario Regie etc. Romanorum etc. domino et Amico Nobis obseruando“ (P. II.) (P. H.)

III.

*Karansebesi Bokosniczay Miklós' nyugtatóványa 6. frról.
Költ Szebenben (oct. 27. 1553).*

„En ky wagiok karansebesi Bokosniczaj Miklos wal-
lom En ez leuelnek Rendiben hogy Ennekeom adot az Tyz-
telendo kencztarto Vram Haller Peter az Wayda Vrain
hagiomasabol haat fl melinek Byzonssagara attam ezen
Peczeteom Alat menedekót Zebenben Penteken Zent De-
meter masod Napian (P. H.)“

Eredeti példányimból. Az I-ső egész, II-ik fél,
III-ik negyed iv papirosra, irva. Elégge kitünik ezek-
ből, hogy a' XVI. században az erdélyi vajdák is nem ki-
zárólag latinul, hanem magyarral fölváltva vivék hivata-
los levelezéseiket; és hogy a' karansebesiek, — kiknél
most idegen nyelv tenyészik — anyanyelvünket igen jól
tudák.

JERNEY JÁNOS.

TUDOMÁNYTÁR 1834, 1835, 1836, 1837, 1838. Minden folytat 4 kötet. Ára nyomt. pap. 4 ft, velin. 5 ft ep. — 1839. 12 füzet vel. 5 ft.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság Első kötet. 8rét. kötve, postapap. 54 kr. középpap. 40 kr.

GRAMMATICA UNGHERESE dell' avvocato Francesco Császár n8r. két rész egy kötetben. Postapap. kötve 1 ft 30 kr.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátá a' m. t. társaság. Német Magyar rész. Kis 8rét, három-három oszlopra. író papirosan füzve 3 ft, postapap. füzve 3 ft 30 kr.

PHILOSOPHIAI MŰSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság. 8rét. kötve. 40 kr.

HORÁTIUS LEVELEI. Forditá Kis János. Az eredeti textussal Döring szerina, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel, Kazinczy Ferencz által. n. 8. Postapap. kötv 2 for. 15. kr.

ROMAI CLASSICUSOK, magyar fordításokban. Kiadja a' m. t. társaság. Első kötet. C.C.Sallustius' épen maradt minden munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz. n8r. kötve 2 ft; köz. pap. 1 ft. 30 kr.

— — Második kötet. M. T. Ciceróból beszédek, levelek, és Scipió' álma. Ford. Kazinczy Ferencz. n. 8. kötve 1 ft. 36 kr, köz. pap. 1 f 12 kr.

MAGYAR JÁTEKSZINI JUTALMAZOTT FELELETEK, a' m. tud. társaságnak ezen kérdésére: Miképen lehetne a' magyar játékszint Budapestén állandóan megállapítani? (Fáy', Kállay' és Jakab' feleleteik.) Ára közép pap. 36. kr. Postapap. 48 kr.

EREDETI JÁTEKSZÍN. Hét kötet n12r. kötve 4 ft 33 kr. ep.

KÜLFÖLDI JÁTEKSZÍN. — 17 kötet n12r. kötve 8 ft 38 kr. ep. (Egyenként is megvehető).

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. Első kötet. Poetai munkái, n. 12rét. kötve postapap. 1 ft 36 kr, nyomt. pap. 1 ft 12 kr.

PHILOSOPHIAI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. *Első kötet.* N8r. kötve postapap. 1 ft, közép pap. 45 kr ep.

VEZÉRKÖNYV AZ ELEMI NEVELÉS ÉS TANÍTÁSRA, vallási különbség nélkül minden tanítók' 's tanulók' számára. Másodrendű koszorúzott pályamunka. Irta *Warga János*. n8r. *Első kötet.* Az elemi nevelés' alapvonatai. Ára a' fali olvasó táblákkal 50 kr ep.

Fali ABC és Olvasó tablák prof. *Warga Jánostól*. 5 ív egész rétbén, 20 kr ep.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMELI. Irta *Győry Sándor*. Első füzet. n4r. Szép nyomt. pap. és kötve 1 ft 30 kr ep.

A' TERMÉSZETES SZÁMOK' LOGARITHMAI, ltól 108000-ig. Szorkezteté *Babbage Károly*, Stereotyp-harmadik kiadás, *Nagy Károly* m. t. t. l. tag' ügyelése alatt. XIV és 202 lap. London, a' m. tud. társ. költségével. 1834. n. 8r. Ára: magyar, angol, és német bevezetéssel, zöld papirosan 5 ft, sárgán 4 ft. 45 kr., fejjén 4 ft; két nyelven (t. i. magyar és angol v. német) zöld pap. 4 ft. 30 kr., sárgán 4 ft 15 kr., fejjén 3 ft 40 kr. ep.

FENYÍTŐ TÖRVÉNYSZÉKI MAGYAR TÖRVÉNY. Irta *Szlemenics Pál*. n8r. kötve 1 ft 12 kr ep.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. tud. társág. 1. kötet: Topperczer és Csorba: A' Pokolvarról n8r. k. 48 kr.

SEBÉSZSÉG, melyet előadási kézikönyvvül kiadott doctor Chelius, heidelbergi professor. Forditá *Bugát Pál* és *Smatkovics M.* Három kötet. a' műszavak' deéknémet-magyar és magyar-német-deák gyűjteményével. n8r. Mindenik kötet' ára külön 1 fi. 40 kr. ep.

FARINY JÁNOS' TANÍTMÁNYA A' SZEMBETEGETSÉGEKRŐL. Forditá dr. *Vajnoch János*. n8r. csinos borítéka kötve 1 ft 36 kr. ep.

A' magyar tudós társaság' *alaprajza* és rendszabásai. 27. 1. 4r. füzve 12 kr. ep.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
I. Dr. Mager és a' franczia literatura. SZONTAGH GUSZTÁV	7
II. A' nemzeti academiák' üdvös befolyása a' nemzeti jólétre. HETÉNYI JÁNOS.	25
III. Montesquieu. (II. közlemény) SZALAY LÁSZLÓ . .	53
IV. Zudar László' sírköve (egy könyomattal). RÓMER FLÓRIS.	63
V. Okleveles todalék. JERNEY JÁNOS.	67

L I T E R A T U R A.

LITERATURAI MELYKÉPEK. George Sand.	3
Balzac	6
De la Mennais.	8

CRITICAI SZEMLE.

Philosophia.

Ph. Guil. van HEUSDE, Characterismi principum philosophorum veterum, Socratis, Platonis, Aristotelis etc.	11
H. C. W. SIGWART, der Spinozismus, historisch und philosophisch erläutert.	26

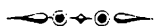
BIBLIOGRAPHIA	37
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG TITOKNOKI JELENTÉSEK . .	41
A' BERLINI ACADEMIA' JUTALOMKÉRDÉSEI	43

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr. cp. leszen velin-pap, legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 kr. drágább. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
 Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — ÖTÖDIK ÉV.

FEBRUARIUS, 1841.

BUDÁN,

[MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM] BETŰIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

LEGÚJABB KIADÁSAI.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Negyedik kötet két osztályban. Kőlcsey Ferencz' arcképével 's 12 kőrajzzal. n. 4r. 4 ft.; színezett képekkel s vászonköt. 5 ft. 30 kr. cp.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. Kiadta a' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Második kötet, n. 4r. 8 könyomattal. Velinen kemény tábl. kötve 7 ft 30 kr. vászonba 7 ft. 40 kr. cp.

MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. Ötödik kiadás. 10 kr. cp.

HELLEN CLASSICUSOK magyar fordításokban. Első kötet: Sophocles Oedipusa és Euripides' Iphigeniája Guzmics Izidor által. Velinen, fűzve 1 ft. 12 kr.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Második kötet: A' magyarországi szikes vidékek' természettud. leírása D. Balogh Józseftől. Velinen fűzve 40 kr. cp.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMEL. Irta Győry Sándor. Második füzet. n. 4-dr. velinen, fűzve 1 ft. 40 kr. cp.

EREDETI JÁTEKSZIN. VIII-dik kötet: Negyedik László, másod rangu szomorujáték Gyurmán Adolftól. — IX-d. köt.: Rózsa, első rangu vigjáték Szigligetitől. — Xd. köt. Az életuntak, másod rangu' vigj. Nagy Ignácztól. Mindeniknek ára finom velinen fűzve 40 kr. cp.

NÉPSZERŰ ERKÖLCSTUDOMÁNY. Irta 'Zsoldos Ignác. Finom velinen, fűzve 12 kr; köz. papir. 5 kr. cp.

M. t. társasági Névkönyv: ASTRONOMIAI NAPLÓVAL és kalendáriummal 1841re. Velinen 40 kr. cp.

Továbbá megjelentek:

A' m. tud. társ. Évkönyvei I. Színezett képekkel 6 ft. amúgy 4 ft. 20 kr.

— — — II. — — — 7 ft. — 5 ft. — —

— — — III. — — — 8 ft. — 6 ft. — —

Tudománytár 1834—1838. Minden évfolyam vel. 5 ft. köz. pap. 4 ft. — —

— 1839—1841. — — finom vel. 6 ft. 30 kr. v. 5 ft. — —

Régi magyar nyelvemlékek. I. köt. vászonköt. 7 ft. 10 kr. pap. k. 7 ft. — —

Magyar-német Zsebszótár. postapap. 3 ft. 30 kr.

író pap. 3 ft. — —

Német-magyar Zsebszótár, Második nyomtatás (sajtó alatt).

Nyelvtud. Pályamunkák. I. köt. postapap. — — 54 kr. köz. 40 —

— — — II. köt. velinen — — 1 ft. 30 —

Császár, Grammatica Ungherese. postapap. 1 ft. 30 kr.

Magyar Tájszótár, kiadta a' m. t. t. kemény tábl. 1 ft. 30 —

Mathematicai Műszótár, kiadta a' m. t. t.

Philosophiai Műszótár, kiadta a' m. t. t. — — 40 —

Horatii levelei, ford. Kis és Kazinczy, postapap. 2 ft. 15 kr.

Romai Classicusok. I. Sallustius minden munkái. 2 — — — 1 fr. 30 kr.

— — — II. Cicero válog. beszédei és levelei 1 ft. 36 kr. köz. 1 ft. 12 kr.

— — — III. IV. J. Caesar minden munkái 4 fr. — —

VI.

A' NEMZETI ACADEMIÁK' ÜDVÖS

BEFOLYÁSA A' NEMZETI JÓLÉTRE.

(II. KÖZLÉS.)

Midön valamely nemzeti academia üdvös befolyással van arra, hogy a' törvények szelidüljenek, ez által a' nép polgári aljas helyzetéből kiemeltetve, a' köz értelmességre eljusson, izlése, mit épen nem lehet közönyösnek tekinteni, nemesedjék, az ilyen nemzet' újjászületése közel van.

Midön mi a' nemzetek' *újjászületését*, emelkedését emlegetjük, legelsőben is attól kell óvakodnunk, hogy illy fő dologban félre ne értessünk. Mi a' hon' emelkedésén épen nem értünk valamely rajos utopismust, melly a' régi jót az új és még meg sem próbálttal fölcserélni akarni elég szeles, és a' melly szabadsági és egyenlőségi rajos eszmékkel tépelődik. Mi határozott ellenségei vagyunk az efféle ábrándóknak, és nyiltan valljuk, hogy bár örömmel tekintjük legújabb törvényczikkelyeink között azt, melly ezen eszmét fejezi ki, hogy törvény előtt minden honpolgár egyenlő: de csakugyan más tekintetben vett egyenlőségi eszmék soha előttünk kedvet nem találtak, mivel természet és társaság mindenütt lépcsőzetre nem pedig egyenlőségre mutatnak. Egyetlenül kiosztvák a' physical és szellemi erők mindenütt; így is kell ennek maradni a' társaságban is; és a' ki itt jogi egyenlőséget követel, az ollyat kíván, mi soha sem létezett, nem is létezhe-

tik; félő hogy az ilyen ephemer bölcs, jogi egyenlőségen kezd, végre értéki egyarányon akarja végezni, mint Knipperdolling, és a' szent simonismus. Valami nemesbet, kivihetőbbet 's méltányosbat akar tehát az olyan tudós egyesület, melly honára a' nemzeti tudományosság által, jótékonyan hatni kíván.

Jól tudjuk mindnyájan, hogy ős elődink nekiünk hont alkottak, és ezt a' legmordabb körülmények közt is úgy megőrizték, hogy mi nemzet vagyunk ma is; Európa' legáldottabb földét birjuk, hatalmas pártfogás alatt. De vajjon méltók vagyunk-e mindnyájan őselődinkhez? Azok olly korban éltek, midőn ez volt egyetemes elve minden nemzeteknek: „a' had természeti állapotja az emberiségnek, hadakozni kell, ha szükség kívánja, királynak, papnak, fő és alnemesnek, polgárnak és jobbhágnak.“ Teljesítettek is ők e' kötelességet szentül, mellynek tanúi a' várnai, belgrádi, mohácsi és egyéb vérnapiok.

A' mai művelt kor már nem a' hadat tartja természeti állapotnak, hanem a' béke' áldott csendét. St. Pierre ugyan franczia academia' tagja, egy századdal ez előtt, nyilvánítván ember szerető nézeteit a' háborúk' szörnyeinek megszüntetéséről, Dubois bibornoktól becsületes álmodozónak mondatott: de hogy ezen eszmék nem csupa ábrándok, és az üres képzeletek' országába útasítandók, mutatja az, hogy Kant is nem igen régen írt az örök békéről. St. Pierről pedig nagy nevű írók vallják ma, hogy jóslata előbb teljesezett be mint gondolta; mert elvei és ohajtásai ma Európában minden jó és bölcs férfiakban viszhangra találhatnak.

Mi ugyan nem hiszszük, hogy valaha az emberiség álló tóvá válván hanyagon tespedhessen had nélkül; nem is ohajtjuk az ilyen örök békét, melly a' szövetséges álladalmak' ítélő széke által fenntartva, veszélyesh lenne a' nemzeteknek, mint az egyetemes monarchia. Bölcsen teszi tehát nemzetünk, hogy hadi academiát alapi-

*) *Projet de paix perpetuelle. Utrecht. 1713.*

tott, és ebben a' jelenkor' szelleme' kívánatival összhangzólag kívánja képeztetni az ifjúságot, mert magyarnak hadi szellemmel is kell birnia, és el nem kell hagyni azon hadi dicsőség' pályáját, melyre őt vágyja ezelőtt olly tüzes hévvel ragadta; mivelni kell az olly fontos hadmesterséget, melyet hajdanta tetteleg dicsően gyakorlott, és a' melly ma olly gigási előlépéseket tett.

Hanem az is igaz, hogy Európa soha többé vissza nem lépénd azon időkre, midőn csupán testi nyers erő és tudománytalan ügyesség győzött; midőn a' nemzeti testületnek föl kellett kerekednie tömegben az ellenség' viszsza-vertére. Ma a' böszült és botor Bellona, — így nevezék hajdan Minervát — kevés vizet zavarna; Ethele alig tenne igen nagy lármát, és hős Kinizsinek egy pattantyús könnyen lesúlytaná. Az idők tetemesen változtak, és a' jelenkori európai rendszer épen nem az, melly volt magyarjaink' hős korában. Ha így van, nemzetünk' egy igen tisztos osztályának mivelni kell ugyan a' hadi tudományokat, és férfias szellemét elpuhulni nem kell engedni: de e' mellett azt is jó gondolóra venni, hogy a' hajdani banderiumok' 's portalis katonaság' ideje kitelt; széllyel kell neki tekinteni a' világ' történetírásában, melly mint tudjuk élet' oktatója, és bölcs fők előtt a' mult mindenkor tükre a' jövőnek.

Megengedik azt nekem, reménylem, szeretett hazámifiai, ha illy tükröt tartok elejükbe, a' híres neves spartaiak' elenyészése' okait egy derék történetíró' rajza után elbeszélvén. Előbb tudnunk kell, hogy Lycurgus, spartai leghíresb törvényhozó, őskorban olly tervet készített, mellynek földadata nem más volt, mint az: mikép kell a' monarchia' állandóságát a' respublica' erényeivel párosítani. Ő ezen nehéz kérdést úgy fejté meg, hogy majd minden személyes jogokat megsemmített, csak hogy az ország' végcélja, a' hadi dicsőség, bántatlan fényben álljon. A' helotismust, rabszolgaságot, csalást megengedte, csak hogy a' spartaiak vitézek lehessenek. Meg is lett kívánsága; és tudjuk hogy a' perzsákkal a' spartai Antalkides kö-

tött békét; és Thermopylaenél, Leonidas fejtett ki hős társaival csodálatra méltó testi és erkölcsi erőt. De jegyezzük meg azt is, hogy Lycurgus a' tudományoknak, művészetnek, ezekkel együtt a' szellemi műveltségnek helyet nem engedvén, ezzel meggyöngítette erősnek látszó alkotmányát; innen Spartában az emberiség, közértelmesség, gyöngédség, méltányság ki nem fejthetett, a' haladás gátoltatott; ellenkezetbe állván amaz a' korszellemmel, a' pártszellem és társalkodás által szétszaggattatott, míg végre a' híres status elenyészett. *Kortum* *) így rajzolja le ezen nevezetes historiai eseményt: „Pillanatnyi figyelem Sparta' belviszonyaira meggyőzhet bennünket affelől, hogy ennek elenyészését elmorzsalékszott alaptörvények elfajult erkölcsök, halállal küzdő szokások' lelketlen csontvázai okozák, és olly törvények, melyek ellensmondásokkal rakvák levén, megifjodásra többé képesek nem valának. Midőn a' többi hellenek haladtak majd mindenben, akkor itt holt betűje a' törvénynek és szokásnak úgy nézetett mint őselődök' árnyainak szentelt bánthatlan szentség; a' tudományos haladás pedig úgy, mint dörökhöz illetlen dolog. Ekkép Sparta, az aggkori lovagság' sírjai, és a' műveltségi haladás' bölcsője közt járdalván, úgy tetszett, mintha egy óriási árnykép készülne bajt vinni fényes délben a' nagykorúságra jutott értelemmel, a' hagyományos jogok mellett.

Tudományos haladás tehát azon életerő, mely a' korszellemmel kezét fogva, biztosítja a' polgári alkat', törvények', és a' nemzeti lét' állandóságát, mely nélkül apánként megmerevednek ezek, és mumiákká változnak. Hogy pedig valamelly nemzet magát a' külföld' műveltségével, a' korszellem' kíváncsival arányban tarthassa, és vagy gyermek ne maradjon, vagy idő előtt meg ne vénüljön, szükség neki legelsőben is egy *nemzeti művelt közön-séget* alkotnia, mely nyelv és elvbeli egységgel bírván, és majd minden közhasznú ismeretekkel ellátva levén, tiszt-

*) Inauguralrede. Bern. 1833

ta és önzés nélküli honszeretet' átlátására, érzésére és gyakorlásra képes legyen. Ilyen szellemi egyesület nélkül soha egy nemzet sem lépett előre; és ilyen terjedelmes magyar közönségnek honunkban is felszámíthatlan hasznai lennének. Ez lenne a' hon' temploma, lenne a' legszentebb egyesület' oltára. Az illy nemzeti mivelt közönség kártalanná tesz minden vallás — osztály — ajak — és nembeli különbséget. Ez csodálatra méltó erővel gyűjt össze minden tiszta keblet, minden szép lelket és tehetséget, minden erőt és tudományt; melly elv, — nyelv, — és véleménybeli egység aztán olly jótékony leendő nemzeti — eddig, fájdalom! szétszaggatott — testületünk' egyesítésére, hosszas álmából fölserkentésére, lelkesítésére, mint villanyos erő a' növényzet' termékenyítésére, és a' lég' dügveszes gözei' kiölésére. Megtisztuland ezen közszellem által az eddig önző jellem, nem tiltandja fáradságát az eddig lomha, meghorzadand magától az eddig csak előjogokat követelő de semmi kötelességeket nem ismerő hálátlan, méltányságra induland az, ki eddig az emberiségnek szívében helyt nem adott.

Úgy de ki alkothat illyen nemzeti mivelt közönséget? kinek van tehetsége illy terjedelmes egyesület' létesítésére? Ez egyet mondhatjuk biztosan, hogy nincs hatalmában egy tiszteletre méltó néposztályunknak is külön illyesminek alkotása. *Aristocratiánk*nak bizony nincs; mert ha egyes fénylő csillagokat megtekintve, erről nem mondhatjuk is el, mit II-ik Friderik 1739-ben mondott a' német-honi nemességről: „Brüssel, — úgy mond, — és csaknem egész Némethon, még régi miveletlenségétől nem szabadult meg; a' művészet figyelemre sem méltatik, annál kevesbbé miveltetik; a' nemesek falun laknak, vagy inkább erdőkben, a' hol csaknem olly igen elvadúlnak, mint a' vadak mellyeket üznek: mi a' porosz nemeseket illeti, ezek sem sokkal különbek a' német nemeseknél; hanem tanulni szeretőbbek a' westfali, frank, svab, és austriai nemeseknél.“ De csakugyan nálunk is, míg a' fő és alnemesség előítéleteit le nem teszi, még sok abban he-

lyezi szabadságát, hogy őt a' törvény olly hamar nem sujthatja, mint a' pórt; abban hogy ő nem adózik stb. addig a' nemzeti művelt közönség' alkotására épen nem képes. Talán hát a' honi *papság* képezhet illyet? épen nem: tisztelet ennek, mert ezt tudatlansággal senki nem vádolhatta; de még, valamint a' külföldi, úgy a' magyar papság sem alkalmas e' nagy igazság átlátására, hogy a' mennyország már itt e' földön kezdődik; és rossz polgára az az égnek, ki a' honnak jó polgára nem ügyekszik lenni: addig ezen testület, a' honi elv, — nyelv, — és véleménybeli egységet szívéből elő nem mozdítandja, és művelt közönséget alkotni képes nem leend. A' *honi polgári rend*, — mint mérséklett közben ülő tiers etat — talán mégis eszközölhet illyesmit? Fájdalom! ez legjobban tehetné ezt; mert külföldön is mindenütt a' művelt polgárság ment elő jó példával a' nemzetnek a' tudományosságban, műiparban, művészethen, erkölcsi nemesb érzelmekben. De még honi művelt polgárságunk' egy része honi nyelvünket, literatúránkat megveti, még hozzánk simulni nem akar: addig mindenki látja, hogy ezen legforróbb ohajtásunk is be nem telendik, és másutt kell keresnünk segítséget.

Honnan jö tehát hozzánk ezen ohajtott segedelem? Honnan jöhetne mástól, mint olly testülettől, melly a' nemesség' papság' polgárság' legjelesbjeit egyesíti magában. Az alkothat nekünk egyedül honunkat újjászülő nemzeti művelt közönséget, melly illy neműt alkotott elébb Olaszazután Franczthonban. A' nemzeti tudományos akademiáknak van 's lehet egyedül illy üdvös hatása. Meg kell ugyan vallanunk, hogy ha az academák' történetírását figyelemmel megtekintjük, ezeknek nem volt mindenütt és mindenkor kívánt befolyások és hatások azon nemzetek' újjá szülésére, mellyekben keletkeztek. De miért? azért mert nem voltak mindenütt *nemzetiek*; nem tűzték ki mindenütt magoknak azon üdvös irányt, mellyet magyar Minervánk alaprajza' első lapján mindjárt nyíltan kifejez; és vallja, hogy „ő a' tudományokat és művészégeket nem más mint magyar nyelven üzni és művelni szándékozik.“ Bölcs

szó! és olyan irány, melytől függ a' tudós társaságok' minden haszna és sikere. Oroszthonban régen, — I. Katalin óta virágzik egy tudós társaság, mely olly gazdag, hogy a' petersburgi academiának már 1764-ben 60,000 rubel tiszta jövedelme volt; e' mellett van saját háza, gazdag könyvtára, pénzgyűjteménye és természethistoriai rakott muzeuma. És mégis milly csekély hatása van a' nemzeti műveltségre! Az orosz nép jól ismerjük millyen; ennek nagyai német- 's francia könyveket olvasnak, honi literaturájok sok tekintetben még szegény, és az egy Karamsintól kezd jelenkorunkban fényt kölcsönözni; társalgási nyelve, a' főbb osztálynak francia, még Sibiériában is; mint az ide száműzött Kotzebue értesít bennünket. Mi az oka ezen ritka tüneménynek? Az, mit mondók, hogy: *említett academia nem nemzeti*; az orosz nyelv', tudomány' 's művészet' műveléssel keveset gondol, és évkönyveit is 1728 óta illy czimek alatt adogatja ki: *Commentarii academiae scientiarum imperialis Petropolitanae*, 1747-től fogva így. *Novi commentarii*. 1777-től pedig jelenkorig így: *Acta Academiae*, és *Nova acta*. A' commentariusokban csupán latin nyelven írt értekezések foglalhatnak helyet; az Actákban pedig részint latin, részint francz nyelven írottak. A' honi orosz nyelv innen még száműzve van.

A' berlini királyi academia, még a' 17-ik század' végén alakult, mellynek első híres elnöke volt Leibnitz. Tett is ez sok jót a' tudományokra nézve; de mivel nem volt nemzeti, és értekezései illy czim alatt jelentek meg: *Memoires de l'Academie royale des sciences, et belles lettres, à Berlin*: innen van, hogy a' német nyelv-műveltség ennek keveset köszön; és tudjuk; hogy maga a' nagy Fridrik aljasabban beszélt és írt németül, mint ma akármelly berlini bérkocsis. A' göttingeni tudós társaság 1750 óta fénylik. Mi is valánk olly szerencsések, hogy ennek közüléseiben hallgattuk azon colossalis tudósok' dolgozatit fel olvastatni, kiknek érdemlett híre az egész művelt világot betölti. De mivel ezen derék egyesület is áldozva,

ama' balitéletnek, mintha a' honi nyelven csak aljast, latinon pedig nagyszerűt lehet írni és olvasni; Commentariusait latin nyelven iratja; a' nép miveltségre keveset vagy mit sem hat; és mi ugyan Westfaliát olly miveltséguinek sem találtuk, mint a' bieder bajorokat, kik Maximilián óta szembetűnőleg emelkednek. Nemzetinek kell tehát lenni az academiának, ha áldott hatással akar lenni a' nemzeti jólétre. Mert legdrágább kincse minden nemzetnek saját nyelve által eszközlött miveltsége, mellyet akármelly rá-tolt külföldi miveltségért el nem cserél; mert nincs bizonyosb mint az, hogy az igaz miveltségnek a' nemzet' lényéből kell kerekedni, épen úgy, mint virágnak a' fa' ágai-ból; különben gyümölcsöt nem termend. Idegen nyelv' segedelme által akarni bírni valamelly nemzetet a' miveltségre, épen olly fonákság, mint fákra aggatott virágfüzérekből remélni édes gyümölcsöket. Nemzeti academiánk mint illik, e' serdülő nemzetben szerényen lépven föl, még most közvetlen sem törvény szelidítést, sem népnevelést, sem tudományos közvélemény' vezérlést nem tűz ki magának irányúl: de azt már határozottan kijelenté, alaprajza elején, hogy a' nemzeti nyelv' ügyét felfogandja; melly ütere levén a' népeletnek, ennek jó rendbehozása, közvetve, üdvös hatású leend kétségtelenül a' nemzetnek emlitettem érdekeire is.

Mi távol vagyunk azon gondolattól, mintha egy vagy más tudós társaságnak lehetne tulajdonítani valamelly nemzet' miveltségét; mi tudjuk, hogy erre befoly a' helyzet, kormány, polgári alkat, miveltszomszédság, nemzeti jellem, és egyebek: de azt is tudjuk, hogy semmi olly áldott befolyással nem volt az Olasz- és Franczhonok' nemzeti miveltségére, mint ugyan ezen országokbeli nemzeti academiák, mellyek épen ollyan üdvös irányt tűztek ki magoknak, mint honi Minervánk. Méltó lesz ezen tárgyat érdeme szerint felvilágítani. Mi az oka annak hogy Olasz-hon adott első Európának legderekabb 's legolvasottabb nemzeti írókat, és olyanokat, kiknek példája egyéb honokban is nagy hatású volt a' lángelmék' fölbuzdítására,

és a' nép' nyelve' mívelésére? Az, hogy más honokban megvetve hevert porban a' nemzeti nyelv mint beestelen, alávaló, népszerűs, útféli: ellenben az olaszok szabaddúlva ezen mételyes balitélettől, jókor honi nyelven írtak; a' híres academia della Crusca pedig — melly derék olasz szótárt készített, sok olasz költészek' correct kiadásait eszközölte, és még Tasso' írásmódját is szigorún rostálgatta — már 1582ben fennállott. Pedig milly sok akadállyal kelle küzdeni ezen academia' tagjainak! Az olasz literatura' ismerői jól tudják, hogy a' római nyelv mellett, lenézetett itt is az ide betolakodott barbarok' egyveleg pórnyelve; azt pedig Fernow tanúsítja*), hogy az olasz nyelvnek van 15 dialectusa, és magában a' bájos hangú toscaniban, 6 különböző szőejtések léteznek. Voltak az olaszoknak más nemzeti academiáik is; minők: Academia della Cimento; Societa scientifica degl' Incuriosi; Academia della Tracia, melly „Pensieri fisico matematici“ czim alatt sok derék értekezéseket közlött. Ide számlálhatni még a' költészet' tökéletesítésére alakult tudós egyesületeket; Academia degli Umidi nevűt; melly még 1549ben alapítottatott Florenczben I. Cosmus által; továbbá a' degli Umoristi, és degli Arcadi nevűket Rómában, mellyek még a' 17dik században keletkeztek. Illy körülmények közt könnyű annak okát kitalálni, miért volt Italia egész a' 17dik század közepéig Európa' tanítója és példány képe; melly még ma is lehetne, ha erkölcsi nagy megromlás, elszegényedés, igen megszorított sajtószabadság, 's egyéb okok miatt olly szellemi bénulásban nem fetregene, melly a' literaturát földhöz szokta sujtani.

Még sikeresebb befolyását látjuk a' nemzeti miveltségre az 1635ben Richelieu által alapított Academie françoisenek. Említett nagy ember úgy nézvén a' francia nyelvet, mint olly hatalmas organumot, melly által az europai minden nemzeteket franczia iga alá lehet hódítani, a' nevezett tudós egyesületet tevő a' nemzeti nyelv' és li-

*) Römische Studien B. VIII. nr. 2.

teratura' főbírájává. El is érte czélját. Mert egy europai nyelv sem levén olly alkalmas a' társas élet' legfinomabb viszonyainak kinyomására, egy sem levén olly sima és könnyen folyó, minden költészi ügyetlensége 's szegénysége, minden lángelmét lebilincselő szabatossága mellett is, majd minden europai udvarok' és nagyok' nyelvivé magasult; sőt a' XIVdik Lajos' korabeli nagy nevű írók, az ugy nevezett refugiék, vagy menekvők' és a' francia nevelők 's nevelőnek' befolyásánál fogva, jelenleg Europa' egyetemes nyelvivé lett; melly mig eddigi becsületét fenntartja, addig a' nemzeti nyelveknek bajos leend emelkedni; mit már magok a' francziák is sokalnak, és tudjuk, hogy a' derék berlini academiai tag, Premontval, magában a' fő városban jeles értekezést olvasott fel a' gallicomania' káros voltáról.

Mi tehát illy nemű historiai adatokból kiindulva, és ezekkel honi körülményeinket egybevetve, határozottan állítjuk, hogy a' nemzeti mivelte közönség' hiánya szüli háttaramaradásunkat; mellynek gyökér oka ismét abban van, hogy eddigelé nem volt olly derék testületünk, melly nemzeti nyelvünket porból fölemelte, a' tudományokat 's művészetet a' nemzet' közjavává tette, és ez által a' sokszor emlitemmel közönséget megalapította 's terjesztette volna. Innen ered minden bajunk, és nincs igazabb, mint mit a' derék b. Szepesi Ignác püspök mond: *) „Quis nescit quam graves obices ponat in regno Hungariae diversitas linguarum, defectui unius communis juncta, fiduciae subditorum erga dominos, administrationi publicae, institutioni scholasticae, doctrinae religionis debite tradendae?“

Jól tudjuk azt is, lehetnek 's vannak elegend, kiknek éppen ezen nemzetiség' 's magyarság' terjesztése nem tetszik, kik a' dologba jól be nem látva és holmi sötétfejük' konoklatira hallgatva, félnek, hogy a' magyarsággal együtt bejön a' középkorbeli barbaries; a' diák nyelv kissé félretolatván, szenvedend az izlés, és a' classicus

*) Demissa Opinio. I. 1.

írók tanulmánya; sőt maga a' magyar nyelv, a' számnélküli nyelvújítók' és szógyártók' kényére bízva, eredeti szépségeiből 's sajátságaiból kivetkezendik, és rövid nap ismerhetetlenné leszen. Volnának arany koszorúk, és gyémántos kösöntyük kezeimben, azokat tisztelném meg legelőbb ezekkel, kik ezen veszedelmes balítéleteket rontanák le minél sikeresebben, és villámi erővel azt menydörögnék az egész nemzet' fülébe, hogy nincs ezeknél gonoszabb vélemény, nincs veszélyesb merény egy serdülő intézet' áldott hatása' meggátlására. Mennyit tehát ezen lapok' korlátai megengednek, tesziünk mi is ezen harapódzó métely' kiirtására.

Mi tudjuk, miért nem tetszik sokaknak a' magyarság' és nemzetiség' terjesztése, miért nem állnak fel praeparándiák, mellyeket közelebb dicsértem püspök oly nemes hévvel sürget? de mi mellőzve az illy fonákságokon alapuló akadályokat, őszintén szólunk, mint illik el nem fogult nemzeti közönséghez.

Elsőben tehát a' tiszta magyarság és nemes elveken épült nemzetiség mindig jóltévő nemtője volt honunknak; melly megtetszik mind dicsőn elhunyt, mind a' hon' dicsőségére élő derékjeink' példáiból; kiknek köszönhetjük egyedül, hogy vannak jótékony intézeteink, literaturánk, méltányos törvényeink, és minden, mi honunkra kedvező fénysugárt hint. Ellenben mit köszönhetünk a' külföldiskedőknek, magyarságunkat lábbal tapodóknak, és parazita növényeinknek? Alkottak-e ezek valaha számunkra egyetlen miveltségi intézetet? állítottak-e fel honunkban egyetlen kép és szobortárt? útaztattak-e csak egy jeles művésznek termelt ifjat Olaszthonba? Összeszedték-e honunk' történetírását felvilágító irományokat, pénzeket emlékeket, töredékeket? ápoltak-e egyetlen szegény műzafit asztaljokról bőven lehulló morzsalékkal? Bizony nem: sőt inkább külföldiskedő nagyjainkról is bizvást elmondhatjuk, mit a' derék Schmidt szemüinkre lobbant a' múlt század' elein élt német nagyoknak *). „A' németeknek már

*) Geschichte der Deutschen. Köt. IX. l. 122.

az előtt is sajátja, az útazási kórság, még jobban elhaltalmazott ez időben a' mindig jobban szokássá vált útazások által. Ebből az lett, hogy a' fő nemesek idegen nyelvet, erkölcsöt, divatot és grimasokat sajátítván el, olly nagy ellenkezet tűnt föl kevés idő alatt a' régi és új erkölcsök között, hogy több német fejedelmek fiaikat még végrendeleteikben is ezen külföldiskedés ellen óvni el nem mulatták“. Méltán is; mert az ilyen ferde műveltségű embernek semmi igaz bélyege nincs, nem is lehet; saját elveket és nézeteket az ilyen magának nem gyűjthet; az ilyen kétlaki csodaállat sem honát sem a' külföldet, és ennek viszonyait jól nem ismervén, hamis ideált hord keblében. Ekkép gondolkodása fonák levén, szíve az őt környező tárgyak iránt hideg marad; és épen úgy jár, mint az olly férfi, ki ábrándos ifjúságában valamelly idegen kéjhölgygyel megismerkedvén, ez elámúlt szívét örökre ellopta, házi boldogságát ez által örökre megsemmítette.

De attól se féljenek a' nemzetiség' ellenségei, hogy a' latin nyelv' tanulása korlátoltatva, és mint más honokban jelenleg, csupán a' főbb iskolák oktató termeibe szorítatva levén, és a' szaktudósok' tanulmányává tétetvén, a' középkorbeli barbar miveletlenség lependi meg honunkat; mert könnyű megmutatni, hogy a' középkortól nem messze haladott tudománytalanságunkat épen azon fonákságnak tulajdoníthatjuk, hogy mi mellőzvéen saját nyelvünket, eddigelé idegen nyelv' rabszolgái voltunk, és az olyanokat is diák járom alá hajtottuk, kik ennek semmi hasznát életükben nem vehették, kárait pedig bokrosan tapasztalták. Mi magyarok, káros előitéleteinknek fogva eddig a' szellemi műveltséget és a' tudományosságot azonosnak és egyetjelentőnek tartottuk a' diák nyelv' és literatura' ismeretével, és képzelni sem tudtuk, hogy a' diákul beszélni nem tudó lehessen művelt és derék ember. Pedig ez nagyon káros balítélet. Csak Magyarhonunkban áll ezen álokoskodás, más külföldi művelt nemzetek már ettől megszabadultak.

Nyilván merjük tehát állítani, hogy ha tudós társa-

ságunk, a' nemzeti lelkesedés által, czéljaiban segítettik, és több 's bővebb jövedelemkútfőkkel elláttatik, oly járhatóvá teendi a' Parnassus' és Helicon' útjait, oly derék magyar munkákkal, latin 's görög classicusoknak remek fordításaival ajándékozandja meg honunk' mivelte fiait 's leányit, hogy a' mivelte közönség ugyan soha nem áhitozik többé vissza a' mensa rotundára, hanem a' latin 's görög nyelv tanulást átengedi az archaeologusoknak, 's az oly nemű bölcseknek, kik ezen tanulmányt oly érdekekből üzik, mint a' szentírást magyarázók tanulják most is az arab, syrus, coptus és más arámi nyelveket. Valamint már nevetséges lenne az, ha minden magyar nemes gyerkőczöt arra szorítanánk, hogy magyar nyelvünk' alaposb megtanulhatása' tekintetéből, tanulja meg a' keleti nyelveket, a' mellyekkel magyar nyelvünknek csálhatlan rokonsága van: épen illy fonákul cselekszik most honunk, arra szorítván a' tanuló ifjúságot, tanulja meg előbb a' kiholt és nehéz latin nyelvet, hogy azon a' tudományt és ízlést éldelhesse, melly a' latin classicusokban elrejtve van. Igen: mivel csak az érdemli a' tanulmányt, csak ezért kell a' latin nyelvet tanulni. Más egyéb érdeke nincs ezen çi devant nyelv' tanulásának, és a' ki ezt nem tudja, sajnálatra méltó. Hogy törvényeink ezen irvák, főbb iskoláinkban a' fennsőbb tanítványok ezen adatnak elő, hogy sokajkú honunkban ez az egyetemes nyelv, ezek 's más okok mit sem nyomnak ahhoz értők előtt. Mert ezekre csak azt lehet mondani, mit egy derék ezredes mondott az őrmesternek, ki esővel, viz kiöntéssel állt elő: „eső ellen köpönyeg, viz ellen palló, gyáva teremtés!“ Honi törvénytárunkat magyarosítani, a' fennsőbb tanítványokat magyarul kell előadni, a' magyar nyelvet egyetemessé kell tenni, 's mindjárt megszűnendik a' gyáva kifogás, azonnal kilépünk 's megszabadulunk ezer éves bilincsünktől, és tudományos újjászületésünk' hajnala szűr-külni fog.

Értekezőnek mindig ónsúlyú nehézség nyomja akkor szívét, midőn elgondolja, milly hatalmas erővel tartóztat-

ja vissza honunk' szellemi tudományos haladását a' diák nyelv nem érdemlett uralkodása, mellynek tanulását honunk — és Európában csak ez maga egyedül — egyetemileg hasznosnak, általánosan szükségesnek véli és gondolja. Bátran mondhatjuk egyik sem igaz. A' ki ellenkezőt állít, mint mi; és a' diák nyelvnek még a' falusi iskolákban is tanultatását szükségtelennek, sőt károsnak vallja, az látja az igazat, annak szája tesz bizonyosságot az igazságról. Mert elsőben ugyan nem fonákság-e, egy még korán sem mivelt népet, egy teljesen mivelt, de már holt nemzet' literaturája által mivelni akarni? Miként értetjük meg a' félmivelt nyelven, a' félmivelt néppel, a' régi írók' szükségait? Üres phrasiseket nyomhatunk ugyan készületlen tanulóink' elméibe, de tudományt 's dolgot éppen nem. Mi magyarok, anyatéjjel beszitt előítéleteinknél fogva, itt is úgy teszünk, mint őselődink tettek kénytelenségből. Ezek álló sereget nem tartottak, hanem megzendülvén a' hadi láрма, ekkor pap, nemes, polgár, jobbágy nyakra före fölkelt, hogy az ellenséget visszaverje, és ennek földét elfoglalja. Ma már magunk sem helyeseljük ezen rendszert; mert az europai haladás jobb rendszert talált ki ezen baj' megorvoslására. Épen így mi, a' régi tudomány' földének elfoglalására, száz ezerekből álló hadi népet tartunk talpon, melly saját telkét megvetve, 's nem mivelve — értjük a' honi nyelvet, tudományt 's művészetet — szüntelen régi nyelvvel, phrasisokkal, nyelvtannal vesződik, és még is az ígért földre be nem mehet; alig van egy két Jósuének 's Kalebünk, kik Latium 's Hellas' szépségeibe avatottak volnának. A' tudós külföld nem így tesz. Ő úgy nézi a' régi literaturát, mint szövetséges országot, mellyet éppen nem akar meghódítani, hanem ennek miveltségét tisztelve itt szüntelen tart követeket, ide küld szemes utazókat, kik ezen mivelt ország' kincseit kikémlelik, és azon eszközöket szemügyre veszik, mellyek által ez annyira emelkedett. Igen: a' derék Heynék, Ernestik, Gessnerek, Wielandok, Ramlerek, Voszok, Hemsterhuisok, Wolfok 's más

egyebek az ilyen consulok 's agensek, kik Donatusnál 's Kitionicsnál jóval előbb haladva, tudós commentarokban, derék fordításokban közlik honosaikkal a' régi szép lelkek' szesz lángját, a' városok téereire vezetik a' meszszi levő források' hideg vizeit.

De mi eddig időt pazarolva, inkább akartunk két három órányi meszszi ségre levő forrásból, mint házunk előtt folydogáló víz csatornából meritni: 's vajha aztán meritettünk volna mindnyájan! Igen: lehet őskori bölcsek' iratait olvasni; ezeknek gondolatit, elveit, tudományát elsajátítani, a' nélkül hogy nyelvöket megtanuljuk nagy fáradsággal. Korán sem igaz az, mit a' régi pedantok mondanak, hogy a' legjobb fordítás is olyan eredetiéhez hasonlítva, mint a' diszszőnyeg ennek viszályához mérve; Vosz' Homerje, Bardt' Tacitusa, Wieland' Horácsa 's egyebek olly remek művek, mellyeket a' mivelt lelkek épületesebben olvasnak, mint az eredetit, mellyből fordítvák; és bizvást mondhatjuk, hogy a' szerencsés fordítók szintolly hasznót tettek a' régi literatura' tanulmányának, mint biblia fordítók a' vallástannak. Azok, kik tudós nevet nem akarnak érdemleni, de igen, a' mivelt közönség közé tartozni, vétkeznek ha drága idejüket latin nyelv' tanulására pazarolják, mivel ez hálátlan munka; és kivált a' honunkban divatozó konyhadiákságnak csak addig leend némi becse, míg a' magyarok régi álmukból fölserkennek, és a' mondottak' igazsága felől meggyőződnek.

Sőt mit mondunk? még tudós számba menni akaró ifjainknak is üdvösb volna tiz annyi időt fordítani az újabb literatura' tanulmányára, és a' real ismeretek' gyűjtésére, mint a' különben mi általunk is tisztelt classicusok' studiumára. Mert igaz az, hogy ezek alapos tudósnak, nálunk kivált, nélkülözhetlenek: de az is igaz, hogy az a' felületes régiség ismeret, melly magyarjaink' agyában létezik, igen nagy áron vásároltatik meg. Nagy áron, mert ez ellopja az ifjúság' idejét, és a' legújabb 's czélszerűsebb ismeretek' gyűjtését elfojtja. Nem régen szavalt Tra-

cy ekkép a' parisi parlamentben: „Franczthonban közép iskolák a' régi rosz állapotban vannak: nincs azokban semmi tekintet azon roppant változásokra, melyek ötven év óta történtek, az új viszonyokra, szükségekre, ismeretekre, 's magának a' természetnek kívánatira. Nyelvet üznek itt főleg, 's melyiket? nem azt, mely legközelebb érdek, hanem görögöt és diákot, mint száz évvel ez előtt. Igaz, hogy történik valami a' történet', természet rajz', újabb nyelvek' 's mennyiségtan' tárgyában is: de milly fukar kézzel van az idő mind ezeknek kimérve, hogy a' két holt nyelv a' világért se szenvedjen hátramaradást. 'S mik aztán ezen tanítás' gyümölcsei? Olly időkorbeli képzeletekkel tölti be ez a' fiatal fejeket, melyeknek a' miénkhez semmi közük nincsen. Tekintsük csak a' régi római 's görög nép' religióját 's polgári szerkezetét: amaz érzéki volt egészen: ez nem egyéb, mint erőszak' uralkodása, mert az egész dolgozó osztály sklavokból áll. A' tanuló ifjú olly dolgokat tanul ismerni 's csodálni, melyek előttünk idegenek, sőt tán gáncsosok“.

Mennyivel czélszeresebb volna tehát, ha a' magyar ifjúság' drága idejét az iskolákban, a' jelenkor' kívánatinak megfelelő tárgyismeretek' gyűjtögetésére fordítaná nagyobb részint; nem olyanokra, melyeknek ez életben sok hasznát úgy sem veszi. Mert tegyük fel, hogy valamelly ifjú valaha főfő hivatalokat viselend, bizonyynyal Mela', Strabo' és Cellarius' földleiratának felényi hasznát sem veszi, mint Fabrinak, Schütznek és Gallettinek. A' nevelés' elvei végtelenül jobban kifejtvék Lock', Niemeyer', Campe' írataiban, mint Aristoteles', Xenophon', Plutarchus' és Quintillian' munkáiban. Valljon a' mezei gazdaságot jobban meg lehet-e tanulni Columellából és Varróból, mint Thaer, Bloch, Burger, Schweizer, Koppeből? Gyárnoknak többet ér-e Plinius, mint akár Büsch akar Ebeling?

Hiszen mindenki jól tudja ezt, hogy a' sajátlag vett tudományokban jóval előbb vagyunk, mint a' régiek. Newton, Montesquieu, Linne, Haller, Hahneman, Davy,

Fourcroy, De Sacy, Wibeking tán csak nem olly pygmeusok, kiket a' régi Euclides, Cicero, Theophrastus, Hippocrates, Democritus és egyebekkel nem mernők egybeazonlítni! Sőt biztosan mondhatjuk, hogy csak jelenkorunk is dicsekedhetik olly egyetemes tudományossággal bíró tudósokkal, kik méltó joggal úgy tekinthetik a' régi kikiáltott tudományhőseit, mint nagy kereskedő tekintheti az apróságokat áruló szatócsokat. Még az izlés' műveiben sem kell, csak nekünk magyaroknak is, a' régi írók előtt pirulnunk. Valljon nem szebbek-e Kisfaludy Sándor' dalai Theocritnél? Kisfaludy Károly' szindarabjai Terencznél? Fáy' meséi Phaedrusnál? Nem tisztábban tűnik-e föl az emberi, a' nemes, a' fajtalanságot kerülő mennyei lángérezés Berse nyiben, Kölcsényben, Vörösmartyban, mint Horác' sokszor mocskos ódáiban? h. Vesselényi', Nagy Pál, Balog János, h. Eötvös József, és az üdvözlött Deák Ferencz' szónoklatai pedig nem emelkednek-e föl szinte Demosthenes' és Cicero' ékesszólásáig?

Végre szép nyelvünket se féltsék a' régi rosda mellett maradni akarók, mivel ez, új alkalmas szók' szaporításával, következetesb írásmód' behozásával, a' régi izetlen szavak' és szólásmódok' kiküszöbölésével épen nem romlik, hanem szépül és tökélyesbedik. Csak nem jól értesült fejek féltik nyelvünket; indulva ollyaknak kaján árulkodásai után, kik serdülő miveltségünket nemtelen elvekből nem szeretik; kiknek jobb, ha, mint hajdanta a' magyarok, sem írni sem olvasni nem tudnak. Leghelyesebben irt ez ügyben szép lelkű Czuczorunk, ki imígy szól: „Nyelvet rongálni, csonkítani, régi alakjaiból kiforgatni, nemzet ellen elkövetett bűn; hanem az is igaz, hogy nem egyes új szavak' alkotásában, hanem egyebütt és pedig a' nyelv' eredeti sajátosságainak felforgatásában vagy mollözésében, más részről az idegen szólásmódok' s kifejezések' alkalmazásában látszik feküdni a' nemzetiséget fenyegető veszedelem. Új szavak tehát korán sem vetkeztetik ki nyelvünket sajátosságából; mert egyes szavakat eleitől fogva alsó s felső szomszédjaitól kölcsö-

nözött nemzetiünk, de azok összeolvadván a' régiekkel, honosultak. Tudniillik a' természet' törvényei az erkölcsi világban is megtartatnak. Valamint abban tapasztaljuk, hogy a' testek idegen anyagú testeket saját természetük-ké alkotják: úgy az erkölcsi világban is az önállásuabb nemzetiség, szokások, erkölcsök, az idegeneket némi rajtok tett fordítással sajátjaikká formálják; megmaradván ama lényeges erejök, melly vonz és nem vonatik“.

(Folytatása következik.)

VII.

MAGYAR PÉNZTUDOMÁNYI

R I T K A S Á G.

(Olvastatott az academia' kis gyűlésében febr. 15. 1841.)

Az ide mellékelt réznyomat három ezüst kispénzt terjeszt előnkbe, eredeti példányok után, hiven, Rupp Jakab' a' m. kir. udv. kamaránál levéltári jelelő' nevezetes magyar pénzgyűjteményéből, mellyek közül a' két utóbbi egyedül összehasonlítás végett adatik elő. Tehát kispénz? Mi érdeke lehet illy csekély, figyelmet alig érdemlő tárgynak? kérdezhetik azok, kik illyesmiben nem tudnak gyönyörűséget találni. Igen vizsgálatunk' tárgya egy régi ezüst kispénz, melly figyelmet érdemel mind azért; hogy magyar és olly vizsgálatlan kispénz, melly ekkorig nem volt sem közölve, sem megmagyarázva; mind pedig és főkép azért, hogy nemzetünk' szorgalmi életének, majd felejtőbe ment nevezetes árnyéklátát tükrözi saját korából vissza. Ne hidegüljünk el ok nélkül iránta, ne mondjuk ki rá előre az ítéletet, törjük fel előbb az elavult kérget, és lássuk mit vonhatni elő belsejéből.

Vizsgáljuk meg pénztudományilag az 1-ső szám alatti példányt.

Előlapjának

körirata ez: † LIBERTAS.BVDENSIV

képvete pedig imez: koronás sisakból két toll között, jobbra fordultan patkót tartó strucz emelkedik.

Hátlapjának

képverete: tornyos és boltíves védfalak, mint a' régi 's újabb erősegek' szokott czímere; az ezek fölötti három tornyon szintügy, mint a' védfalakon boltíves kapuk látszanak; a' tornyokat hármassal ormú homlokzat ékesíti, de a' középső' csúcsán ezen kívül delfin is látható.

A' 2. számmal jegyzett példány is olyan, melly tudtomra még sehol sem közölteték.

Előlapjának

felirata: K . E betűkből áll;

képverete: két koronás fej egymással szemközt.

Hátlapjának

képverete: sima körben koronás sisakból két toll között, jobbra fordultan patkót tartó strucz emelkedik.

A' 3. számú példányt különböző veretben már Schoenvisner Istvánnál is láthatni ¹⁾).

Előlapjának

körirata: † M^o REGIS. KAROLI

képverete: karimájához hasonló sima körben koronás fej, szemközt.

Hátlapjának

képverete: szemcsés karimában, koronából két toll között, jobbra fordultan patkót tartó strucz emelkedik.

Patkót tartó struczmadár, majd egész nagyságában, majd koronából, majd koronás sisakból két toll között emelkedve fordul ugyan elő, mind Robert Károly (1308 — 1342), mind I. Lajos (1342 — 1382) pénzein: de e' 3-dik szám alatti példány tagadhatlanul Robert Károly királyunk' kispénze, 's ezt töle senki sem fogja elversengeni; részint mert előlapján világosan ez áll: „*M(oneta) Regis Karoli*“ részint mivel hátlapján patkót tartó struczmadár ábrázoltatik, miről a' bécsi képes krónikában e' királyunk' halottkiséretében ezt olvashatni: „In quorum quidem militum, dictis regalibus equis insidentium, galeis

¹⁾ Stephani Schoenvisner, Notitia Hungaricae rei numariae. Budae, 1801. 4. p. 192. Tab. II. n. 80.

aureis coronis circumdatis, insignia sub forma struthionis auis, quae per ipsum dominum Regem, vita sibi comite, haberi et ferri consueuerant, habebantur“ ¹⁾

Robert Károly' kispénze ennél fogva a' 2-dik szám alatti is; az előlapján két koronás fej fölött látható K. E. betűk kétséggkívül: *Karolus*, és (1320. neje) *Elisabetha*; mert bár tudjuk is Robert Károly' ime' rendeletét: *Quilibet eorum* (a' pénzveretés' igazgatóiról szól), *in ipsorum monetis signum habeat, per quod moneta per ipsum fabricata cognoscatur.*“ (1342. §. 37); de azért e' két koronás fej (Károly és Erzsébet) fölötti két betűt más olvasásra nem fogjuk elcsavarhatni.

Ezen két utóbbi kispénz tisztán mutatja, hogy az 1-ső szám alatti ritka példány, ugyanazon patkót tartó struczmadárnál fogva, szinte Robert Károly' pénzei sorába tartozik, mit ezen összehasonlításra nem is ügyelve, kétségen kívül tesz az, hogy Kiss Ferencz' gyűjteményében volt, hova lett nem tudom, más kispénz, melynek előlapján nagy K. betű (Karolus) áll, szinte † LIBERTAS BYDENSIV körirattal; hátlapjának képverete pedig koronás fej.

Ezen három kispénz megvan, a' magyar pénztudományra nézve olly korán elhunyt Weszerle József ²⁾ újabb réztábláin is, szinte a' mennyire szabad volt e' réznyomatokba pillantanom, Robert Károly' kispénzei közt: az 1-ső példány 30. 2-dik 29. 3-dik 11. számok alatt, melyek ha eredeti példányok után és hiven adatnak elő, példányainktól különböző veretűek.

Úgyde mit nyomhat itt a' képveret' hasonlatossága, hol a' körirat gördít ellene nehézséget? Példányunk' körirata a' budaiak' szabadságáról szól (Libertas Budensium); pedig a' budaiak már Robert Károly' országlása előtt ré-

¹⁾ Schwandtner, Scriptores Rerum Hungar. Lipsiae, 1746. fol. Tom. I. P. II. c. XCIX. p. 168.

²⁾ † 1838. jul. 29. munkás életének 57 évében.

gen szabadok valának. Nem említem, hogy az 1496-ki ítéletlevél Budapestet, mint Zsigmond' koráig egy várost, azok' sorába helyezi, melyek sz. István I. királyunktól nyerték szabadságaikat; mert Robert Károly a' soproniak' elégett szabadalmait megerősítő 1317-ki oklevelében maga beszéli, hogy a' budaiak már elődei alatt szabadok valának; „Petentes (ügymond) a nobis cum instantia, vt dictas libertates ipsorum innouare, ac eamdem libertatis praerogativam, quam Cives Albenses et Budenses, fideles nostri, a progenitoribus nostris obtinuerunt, eisdem donare dignaremur.“¹⁾ Miféle szabadságot adott tehát Robert Károly a' budaiaknak?

Vizsgáljuk meg pénzpéldányunk' hátlapját is, talán ez fog megfajtására némi vezérfényt nyújthatni. A' tornyos és boltíves védfalak erősegek' szokott czimerei, melyek szabadságra nem vezethetnek bennünket. Talán a' delfin' ábrázolata külsőiti azt a' szabadságot, melyről pénzpéldányunk' körirata szól? Delfin a' kereskedési szabadság' jelképe; erről olvashatni: „Das Meer Schwein, oder Delphin, entweder um einen Dreyzanken oder Anker gewunden giebt die *Freyheit der Handlung* (kereskedés) und die Herrschafft zur See zu erkennen.“²⁾

Az e' pénzpéldányon látható delfint tehát könnyű e' szerint példányunk' előlapján olvasható köriratához alkalmazni, és mindkettőt kereskedési szabadságra magyarázni; de azért még fel nem találtuk, a' mit keresünk, és e' kérdés: miféle kereskedési szabadságot adott Robert Károly a' budaiaknak? minél határozottabb az előbbinél, annál inkább bonyolodott. Vásárjogra épen nem magyarázhatjuk e' kereskedési szabadságot; mert Budán már IV. Béla országlása alatt tartaték mind naponkénti vásár, mind pedig országos sokadalom. IV. Béla 1255-ki oklevelében nyilván emlékezik, az általa (1247) épített pesthegyi újvárban, azaz

¹⁾ Cod. Dipl. Tom. VIII. Vol. II. p. 74.

²⁾ P. Jobert. Einleitung zur Medaillen. oder Münz-Wissenschaft. Leipzig, 1718. 8. 307.

Budán, mely rövid idő alatt népes és hatalmas fővárossá lett, naponként és országosan tartatni szokott vásár' jövedelméről ¹⁾; ezt a' budai vásárpénzt e' királyunk, ugyanazon 1255-ki évben a' Nyulakszigetében akkoron alapított, apáczamonostornak ajándékozta, hova Margit leányát is áttéteté a' vesprémvölgyi kolostorból ²⁾.

Ezekből világos, hogy Budának azon kereskedési szabadsága, mellyről, ezen Robert Károly' pénzpéldánya szól, vásárjogra nem alkalmazható.

És mit fogunk még mondhatni vásárjogon kívül a' kereskedési intézetekről, kivált azon korból és nálunk, hol kézmű- és kereskedésiskolák szinte mostanig hiányzanak? Az egyedáruság, árurakhely' kizáró szabadítékok' és engedmények' vagy hasonló czéhsszellemű intézetek' előjogaira fordítsuk-e figyelmünket? Nem fognak-e ezek bennünket magától a' kereskedési szabadság' eszméjétől is elrettenteni? Szabadság az ipar, szorgalom és kereskedés' éltető eleme; de a' századok nézetei körülmények szerint, szinte változók, és ha valamely lefolyt századnak intézetéről van szó, azt mindig saját korának világánál, és eszméje szerint kell megbírálnunk. Helyen kívül volna a' *stapula*, *stapella*, *jus stapulae*, *Stapel*, *Staffel-Recht*, *freye Niederlage* nevezetek alatt ismeretes ³⁾ kereskedési intézetet itt bőven magyarázni; azt azonban méltó volna meghatározni, nem nevezé-e a' középkor ezen szorgalomhervasztó kereskedési intézetét szabadságnak? ha az időszak, mellybe pénzpéldányunk tartozik azt a'

¹⁾ „Tributum fori siue solemnis, seu quotidiani.“ (Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. II. p. 311.)

²⁾ Stephani Kaprinai, Hungaria Diplomatica. Vindobonae, 1767. 4. P. I. 480. (igazán 488. és k. l.). Kún László 1287-ki oklevele, szinte a' budaiak' évenkénti országos sokaalmáról szól. (Cod. Dipl. Tom. V. Vol. III. p. 350.)

³⁾ Caroli Du Fresne, Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis. Parisiis, 1736. fol. Tom. VI. col. 706.707.—Johannis Kahl, alias Calvini, Magnum Lexicon Juridicum. Coloniae Allobrogum, 1759. fol. Tom. II. p. 503.

gondolatot nem ébresztené fel bennünk, hogy mi magyarok Budán keresünk Robert Károly idejében olly kereskedési intézetet, millyen azon korban még Angolországban is alig létezett. Knygthon Henrik krónikájában 1352-dik évre beszéli: „*Eodem anno (1352) ordinatae sunt stapulae esse Londoniis ad magnum emolumentum regis et magnum dampnum alienigenarum et mercatorum.*“ ¹⁾

Mikor hozaték be ezen kereskedési intézet más nemzeteknél, abba, mivel tárgyamtól félre esik, bővebben nem ereszkedem, annyi bizonyos, hogy ezen intézet nálunk előbb hozaték be, mint Angolországban, csak hogy ott ideiglen, nálunk örökidőre a' kereskedés' tespédező szunynyadására. De mit keresünk ezen intézet nyomozásában? Miként fogjuk Budának azon Robert Károlytól nyert kereskedési szabadságát, mellyről pénzpéldányunk szól, ezen intézetre alkalmazni, mikor ennek első nyomát hazánkban és épen Budán, nem Robert Károly' idejében, hanem már IV. Béla országlása alatt találjuk? IV. Béla a' budapestiek' régibb szabadságait megerősítő 1244-ki oklevelében rendeli: „*Item naves et carinae descendentes et ascendentes cum mercibus, et currus apud eos descendant, et forum sicut prius habeant quotidianum.*“ ²⁾

Ha ez, mint első tekintetre látszik árufogási jog, stapula, úgy le kell mondanunk pénzpéldányunk további magyarázatáról. Azonban ne állapodjunk meg az oklevél' szavain, vizsgáljuk mélyebben és hozzuk tisztába sorainak valódi értelmét. Hogy IV. Béla ezen rendeletének célja nem más, mint vámszedés, bizonyítja, hogy a' többi elhallgassuk, Miklós osztiai püspök' Magyarországon volt pápai követ 1303-dik évi levele, mellyben az óbudai káptalanról ez olvastatik: „*Certum tributum pro omnibus navibus ascendentibus per flumen Danubii consueverant*

¹⁾ Rogerii Twysden, *Historiae Anglicanae Scriptores* X. Londini, 1652. fol. col. 2606.

²⁾ Stephani Kaprinai, *Hungaria Diplomatica*. Vindobonae, 1767. 4. P. I. p. 477. igazán 485.

percipere pacifice et quiete.“ ¹⁾ Ezt a' vámpénzt, mint felebb mondatott, IV. Béla a' nyulakszigeti apáczáknak ajándékozta, miből utóbb huzamos villongások eredtek. IV. Béla' rendelete tehát, *Jus Geranii*, nem *stapula*. „*Jus Geranii a privilegio stapulae longe diversum est; et jus Geranii respicit principaliter utilitatem vectigalium.*“ ²⁾ És így még mindig kérdezhetjük: nem nevezte-ték-e nálunk a' *stapula* kereskedési intézet, szabadságnak?

Törvénykönyvünk teli van ezen a' szorgalomra olly károsan ható intézettel, és bár minként vizsgáljuk is történeti emlékeinket, ezen intézetnek nálunk nincs neve; hanem az majd *libertas*, vagy *locus depositionis* nevezetek, majd *locus ad forisandum et emendum, et cambian-dum deputatus*, majd *locus depositionis pro rebus venalibus permutari solitis consuetus* disztelen elnevezések alatt fordul elő. ³⁾

Zsigmond királyunk 1405-ki I. törvényének 11. czikkelyében, melyben Budának ilyen áruarkhelyét, árumegállító, vagy árufogási jogát ⁴⁾ a' hazai kalmárokra

¹⁾ Steph. Katona, Historia critica. Budac, 1788. 8. Tom. VIII. p. 51.

²⁾ Philippi Reinhardi Vitriarii, Institutiones Juris publici Romano-Germanici. Norimbergae et Lipsiae, 1727. 8. p. 185. Philippi Knipschild, Tractatus de Juribus et Privilegiis Civitatum Imperialium. Argentorati, 1740. fol. L. v. cap. XXII. 485.

³⁾ II. Ulászló' 1498. III. 33. Albert' 1439:9. II. Ulászló' 1492. I. 84. 1500. IV:24. 1569:18. 1599:33.

⁴⁾ A' győri tanács' 1649-ki országgyűlés elébe nyújtott panaszlevelében találtatik okleveleinek sorozata, melly meg van Czech János' gyűjteményében; ennck 5-dik pontja ez: „*Locus depositionis vulgo cserestemrül valo transumptumia az nemes Kaptalanbol.*“ A' *stapula* tehát magyarul: *cserestem, cseréstem, cseretem, árutem*; olly szó, mint: egyetem, tem-érdek, tem-éntelen stb. *Első nyomát* V. István 1271-ki oklevelében találjuk, mellyben mondatik: „*Statuimus etiam, quod omnes mercatores usque Austrum in Hungariam descendentes, et de Hungaria in Austriam transeuntes, mercimonia sua in Castro deponant*

nézve eltörlesztli, így szól: „Cives nostri *Budenses*, inter caeteras eorum *libertates*, tali *libertate* per nostros praedecessores ipsis largita, ac per nos confirmata, freti et usi hucusque dignoscuntur; utpote: stb“ leírja t. i. apróra azon intézetet, mely másutt jus stapulae néven hivaték. Itt találjuk világos nyomát a' budaiak kereskedési szabadságának, mely a' pénzpéldányunk' előlapján olvasható körirattal egyezőleg „*libertas*“ nevezettel jó elő, 's melyre nézve Zsigmond, elődeire hivatkozik; azok közé érti hihetőleg Robert Károlyt is, ki azon 1342-ik évi (14. §.) pénzveretési rendeletében, mely a' törvénykönyvben áll, maga is árurakhelyről (locus depositionis) szól, ámbár azt, hogy Budának ő adott illy szabadságot, a' mi akkor úgy is tudva volt, nem említi. Egyébiránt ki mondja meg hitelesen, mi foglaltatik Robert Károlynak, mind ezen 1342-ki, mind az 1335-ben költ és több más pénzveretési rendeleteiben, melyek eredeti példányokban a' m. kir. udv. kamara, az esztergami érsekség' és körmöczi levéltárakban őriztetnek? ¹⁾)

Az nálunk, nem mondhatjuk a' tudományos segéd-eszközök és kútfők' hiánya, hanem a' nemzeti közgyűjteményeink' annyi áldozat és idő után is még mindig hozzáférhetlensége miatt, nagy szerencse, hogy magános könyvtárakban is találtnak itt ott jeles historiai emlékek. Ilyen azon Buda' történeteire nézve igen érdekes kisebb ív nagyságu codex is, mely Frank Ignácznak a' pesti egyetemnél magyar törvény tanítójának tulajdona. Ez a' budai jegyzőnek tiszti könyve lehetett a' XV. és XVI. században, mely utóbb Cromer kassai jegyző által másoltaték. Tábláján belől ez áll: „*Sum Leonarti Cromer Cuius et Jurati Notary Civitatis Cassoviensis scriptus Anno.*

Jauriensi ad Concambium faciendum.“ (Cod. Dipl. Tom. v. Vol. I. p. 147.)

¹⁾ Josephi Nicol. Kovachich, Notitiae praeliminares ad Syllogem Decretorum Comitium. Pesthini, 1820. 8. p. 109. et 310.

1560. " Használták e' jeles kéziratot már előbb Podhradczky József ¹⁾, Fejér György ²⁾, és Horváth Mihály ³⁾. Tárgyunkra nézve azért nevezetes, mert benne a' budaiak kereskedési szabadsága mind pénzpéldányunk' köriratával, mind Zsigmond' előbb érintett törvényével egyezőleg adatik elő. Ide irom híven e' keziratnak azt a' helyét, melly arra tanít bennünket, hogy a' budaiak Robert Károlytól nyerték ama' kereskedési szabadságot, mellyről pénzpéldányunk szól, ez erős német nyelven írott hely, magából a' codexből kiírva itt következik:

„Item 1502. Jar. Da waren die von Presla mit irenn geladenen wägen oben pey Gran vbergefaren, vnd auf dem enhalbigen Land gen Pesth wider vnser freihait komen, Nach dem vnd die Niederlag hie zu Offen vnd nyndercz anders in Vngerland seyn sol. Da wir das ynnen worden gieng wir zu der Khu: Mtt. vnd klagten, wie das wider vnser Stat freyhaitt wer. Da lieffen die von Pesth vyl, für die Khun. Mtt. wie sy die Niderlag so wol enhalb hietten, als wir hie zu Offen. Also verlies die Khu: Mtt. durch den Tarnokmeister vnd Schaczmeister ⁴⁾, sie solten beschawen, wie yede Statt gefraiet wer, Da zeigten wir ettlich prieff: vnd die von Pesth auch. Da dy zwen herren mit andern paysiczern sahen, das solche sach inen zu schwer wär: schueffen sie die sach für das Landt Recht: Da ward verlassen beyden Steten, was yede Statt prieff hiet, auff die Niderlag. solten si fürpringen. Da legten wyr ein, bey. 18. prieffen: vnd die Pesther wenig, vnd lieffen vberal zu den Landtrichtern, vnd andern Edlingen

¹⁾ Buda és Pest sz. kir. városoknak volt régi állapotjokról. Pesten, 1833. 8. 86. 95. l.

²⁾ Honi városainknak nemzetünk' kifejtülésére 's csinosbulásá-ra befolyássok (igy). Pesten, 1837. 8. 23. l.

³⁾ Az ipar és kereskedés története Magyarországhban, a' három utolsó század alatt. Budán, 1840. 8. 47. l.

⁴⁾ I. Lajos' ideje óta a' tárnoki és kincstartói (thesaurarius) külön hivatalok valának, ez utóbbit 1527. Gerendi Miklós még viselte, kivel megis szünt.

vnd schencktenn vyl darunter. Vnd da sy sahen das ir sach gegen vns nit wol stuend, da batenn sy das die sach da nicht ward ausgesprochen. Inn der weyl schykenn sie im Land vberal vmb, auf alle Capitel, Aptayen, vnd Probstay, auch zu ettlichen Stetnn ym Lande, vnd verczerten vyl darauf: vnd kundten da kayn prief nyndercz fynden. Damit sy sich wieder vns heitten mügen pehelfenn. In dem warden wyr gewarnet, wie vnser prief ayner, den wir fast für denn pesten hielten, nicht gerecht wer. *Da suchten wir mer prief, vnd fanden eynen da, mit Zwoien Sigel, denn hett vns geben Khunig Karell. Derselbig prief bestätigett vns alle freyheit der Niderlag*, Auch den prief den man vor, für vnrecht wolt derkent haben... Also ward vns das recht zu Hof vor der Khu. Mtt, vnd geistlichen vnd weltlichen Herren der Niderlag halben ausgesprochen. Das wir die bysz heer rechtlich hie peseszen. Vnd hinfuer pesiczen solten ewigklich vnwidersprechennlich. vnd ward ausgesprochen im Faschang Im 1503. Jhar.

Item Der brief mit den zwayen Sigell hat vnten bey dem vorigem sygel, etlich zayl kleine geschriftt, wie vor, der Khun. Mtt: Insigel verstolen seind worden vnd welche prief mit dem andern Sigel gesigelt wern worden, der solt ynn allen Rechten krafft haben.“

Ezek után könnyű megfejteni Budának azon Robert Károlytól nyert kereskedési szabadságát mellyről pénz-példányunk szól. Ez tehát Budának olly ekkorig három-féle veretű példányban ismeretes emlékpénze, melly egyszerűsmind folyó pénz gyanánt is használtaték. Mi hiven adatik itt elő még az is, mi az oklevél hitelességét és törvényességét illeti. Tudjuk, hogy Verböczi (II. 14. §. 18.) szerint Robert Károlynak három pecséte volt, és oklevelei közül csak azok bírnak törvényes erővel, mellyek harmadik pecsétével valának meghitelesítve. ¹⁾

¹⁾ Az eleinte használt kettős pecséte meg van teljes épségében a' Kállay nemzetség' 1312-ki oklevelén, ez különböző azon másik szinte kettős pecsététől, mellyet Pray közölt

Ha Robert Károlynak ezen itt leírt nevezetes oklevele, mely még 1502-ben megvolt, valahol a' levéltárak' rejtekeiben feltaláltatnék; ennek segédelmével többet lehetne a' budaiak' ezen kereskedési szabadságáról, és talán pénzpéldányunkról is mondani: ehhez azonban épen nincs remény; tudjuk, hogy a' mohácsi véres ütközet (1526) után Suliman' vadserege Budát felgyújtotta, miről I. Ferdinand 1528-ki oklevelében ez olvastatik: „*Quo tempore, cum salutem sibi quisque in pedibus et fuga poneret, ut in rebus trepidis cives Budenses dum arma, et barbari hostis saevitiám fugiunt, privilegia, ac publica libertatis eorum monimenta, quibus, maxime secretioribus locis tuta fore existimabant, recondunt; sed per hostes urbe capta, incensa, diruta, excisa, has quoque eorum literas, et Diplomata a Divis nostris Praecessoribus data, cum fortunis eorum publicis, et privatis amiserunt.*“ ¹⁾

Félszázada már annak, hogy Katona István szorgalmas és jeles criticusunk Robert Károly' pénzeiről írta: „*Tres numos argenteos Caroli possideo.*“ ²⁾, több volt ez azon korban, mint jelenleg akármí sok. Schoenvisner jeles pénztudományi munkájában, és a' nemzeti muzeum catalogusaiban, mindkettőt összevéve alig találunk tizenhatféle veretű pénzt e' királyunktól, Rupp Jakab' gyűjteménye harminczféle veretűt foglal magában; és a' pénztudományban fáradhatlan szorgalmú Weszerle József harminczöttféle veretű pénzt gyűjtött össze Robert Károly-

(Syntagma Historicum de sigillis. Budae, 1805. 4. Tab. XII. fig. 1.), és Fejér György e' különböző két pecsétet hibásan állítja azonegynek (Cod. Dipl. Tom. VIII. Vol. I. p. 444.) Harmadik pecsétét kiadta Pray (Tab. I. fig. 6), és ez az, mellyel meg kellett Robert Károlynak 1334-dik év előtt költ okleveleit hitelesíteni, hogy törvényes erővel birjanak.

¹⁾ Stephani Kaprinai, Hungaria Diplomatica. Vindobonae, 1767. 4. P. I. p. 576. igazán 484.

²⁾ Stephani Katona, Historia Critica. Budae, 1790. 8. Tom. IX. p. 231.

tól. Most már negyvenféle veretű pénzt ismerjük e' királyunknak sokféle változatban; a' mi félszázad alatt nem csekély haladás nálunk, hol rendezett, minden gyarapodásra ügyelő's használható pénzgyűjtemény ekkorig hiányzik, hol minden pénztudományi felfedezés a' hazában elszórt magános gyűjtők' titka, és hol több pénzpéldány kerül napfényre a' föld' gyomrából mint nemzeti gyűjteményeink' kincstermeiből.

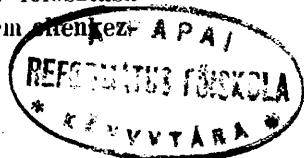
LUCZENBACHER JÁNOS.

VIII.

AZ ANJOUTI KIRÁLYOK' HATÁSA

MAGYARORSZÁGRA.

Az Árpádok' korszaka Magyarországon a' nemzeti meghonosulás, fejlődés, erősödés korszaka volt, melyben a' kalandor, pogány nép az európai társas élet' formáit 's a' kereszténységet fölvevén, a' szilajság' durva kergét magáról lehámozta, 's az ázsiai vad törzsökbe az európai polgáriság' elemeit lassanként beoltotta. Ezen bel állapotok körül forog jobbára e' korszak alatt a' nemzet' története; a' political viszonyok, melyekben honunk a' külfölddel érintkezésbe jött, a' háborúkon kívül, melyeket a' kül erőszak' elfordítása vagy sérelem' megtorlása miatt viselt, másra nem igen terjeszkedének, 's európai érdekükké alig egy párszor 's csak rövid időre váltanak. A' küzdés' célja az országlási rendszer', személyi állapot' 's közigazgatás', szóval az alkotmány' kifejtése volt, 's a' belső forrás' hevessége nem igen engedett a' magyaroknak időt ama' lármásabb ügyekbe avatkozni, melyek Európa' piaczn megfordultak. A' királyok csak nemzeti érdekre irányozhatták politicajokat, mert a' haza' 's fejedelem' java egymástól elvállhatlan volt; azon meghasonlás, melly néha a' fejedelem 's országnagyok közt támadt, nem egyéb volt, mint a' királyság 's nemesség, monarchia és aristocratia közti vita a' statushatalom' felosztása miatt; a' nemzet' érdekével a' királyé soha sem szentkezett.

hetett. 'S innen magyarázható, miért a' nemzetnek e' korszak alatti történetét a' királyokétól, mellyel amaz legszorosabb összefüggésben áll, elválasztani nem lehet.

Az anjoui királyház, melly az Árpádok' kihaltával a' fejetlenségnek nyolcz évi zavargása után a' magyar trónra emeltetett, más szint adott hazánk' történetének, 's attól a' királyok' történetét különválasztotta. Robert Károly 's Lajos politicája, melly a' kül és bel viszonyoknak egyiránt nagy fordulatot adott, elődeikétől lényegében elütött: benn az uralkodó' 's a' haza' érdekei előbbi egységeket elvesztvén, egymással egynémiben összeütözköztek; a' királyoknak családjuk' emelése 's a' szerzett koronák' megtartása nem kevésbbé, 's talán még inkább feküdt szívékön, mint az ország' érdeke. A' kül viszonyokban pedig ugyanazon indító okból a' szerény közönyösség' helyébe egy, néha tolaodó, mindenbe avatkozó politica lépett, melly minden alkalmat megragadott, minden eszközt, pénz- és fegyvererőt mozgásba tett hatalmának terjesztésére. Róbert Károly házassági szerződéseit a' leggondosabb számításal kötö politicai céljainak megközelítésére; a' franczia, lengyel és cseh királyokkal, az ostrák fejedelemmel stb. szoros frigybe 's különféle diplomaticai szerződésekre lépett; a' szomszéd viszálykodó fejedelmek közt pénzereje 's nagy részben erre alapított tekintete által, egyeztetői, békebirói befolyást vivott ki magának, 's illy alkalommal nagy diplomatiai ügyességgel tudá megvetni alapjait azon emeltyűknek, mellyek házáat utóbb annyira felmagasztalták. A' második Anjou, Lajos, a' lengyel király számára tartományokat foglalt, 's öt magát, a' pápát, az ostrák herceget stb. megtámadói ellen többször 's néha minden közvetlen önérdek nélkül védelmezte. Ezen nagy fontosságú álláspontnak, mellyet e' királyok a' külföld', sőt Europa' politicai viszonyaiban elfoglaltak, következése volt aztán, hogy Magyarország' történetei europai érdeküekké emelkedtek, a' lovagi szelleme által nagy nevet nyert Lajos alatt pedig hazánk a' szomszéd országokra nézve felté-

telező hatalommá lett; 's az adriai, balti és fekete tengerig hangzott Lajos' fejedelmi parancsa.

Azonban e' beavatkozás a' külföld' ügyeiben, e' diplomatiái szerződések 's frigykötések, ezen országfoglalások 's öröklések, az aldunai 's Adria parti tartományokat kivéve, kevés, mondhatni semmi hasznára sem váltak az országnak. A' Lajos' halála utáni történetek világos bizonyosságai annak, hogy a' czélt, melly neki 's atyjának, nagy uralkodói tehetségeiknél fogva kitűzve volt, egynémiben eltévesztették. Nem tagadhatni ugyan, hogy ők e' befolyásaik által az ország' külviszonyaira nagy hatással voltak; de annak eredményét állandóvá tenni elmulasztották. 'S meg kell vallanunk azt is, bár milly tisztelői legyünk különben a' nagy királynak és sokban jeles atyjának, hogy a' hon' jólétére 's boldogítására irányzott nemes munkálkodásaik' történetébe egy nagyságkör, melly hatalomczimeit minden módon szaporítani törekvék, pazar udvari fényűzés, melly sok, a' nemzet' javára fordítható kincset elnyelt, 's gyakran haszontalan fegyverzaj vegyült. Meg kell vallanunk, hogy, bár milly csillogó szint ültének is föl kormányzatuk alatt Magyarország' történetei, a' *haza* hatalmában és tekintetében valóban igen keveset gyarapult. Mind az, mi alattok Magyarország' ezen érdekeit emelni látszik, nem annyira az ország' sajátja, mint az ő személyességökről visszasugárzó fény, melly velök együtt eltűnt, kevés nyomot hagyva maga után. Alig hunyta be szemeit a' nagy király, Lengyelország hazánktól elvált, Dalmátországot Velence szafoglalta, az aldunai tartományok magokat nagy részben függetlenekké tévék 's a' törököktől nem ritkán nagy csapásokkal sújtattak. Mi egyébnek tanuja pedig mind ez, hanem hogy e' fényes kormányok foglalni inkább tudtak, mint megtartani, 's az ország' külviszonyait nem a' legszilárdabb alapra, a' nemzet' természetes érdekeire és sajátosságos elemeire építették?

Maradandóbb volt az anjoui ház' kormányának ered-
TUDOMÁNYT. 1841. II. 8

ménye a' helviszonyok' tekintetében, miért is az bővebb vizsgálatot 's fejtegetést érdemel.

I.

Az anjoui királyok' hatása a' belső politikai körülményekre.

A) *Az országlási rendszerre;*

a) *királyságra,*

Róbert Károly a' nemzet' szabad választása által lépett a' királyi székre. De neki sikerült, reábirni a' nemzetet, hogy az választási jogáról lemondván, az örökösödést családjának fiu ágára általtegye; mit aztán Lajos, gyermeke nem lévén, a' leányágra is kiterjesztett. 'S így a' választási királyság ismét örökös királysággá alakult.

Robert Károly finom tapintatu, ügyes politicájával, Lajos jelleme' nagyságával, mellyben annyi szép 's tündöklő tulajdonokat egyesíte, mind a' kettő pedig udvartartásának pazar pompája által a' királyságnak, mellynek tekintete elődeik alatt majdnem megsemmisítve volt, vakító fényt 's alafát kölcsönzének. Károlynak ugyan a' forrongó pártzajok közt sokáig kelle vinni királyi tekintetért ¹⁾; de Csák Mátéban végre megszűnt az oligarchák' tulnyomó hatalma, 's Károly, kitől eleinte annyian idegenkedének, végre nagy tekintetben vált el népétől. Lajosnak pedig lovagi jelleme, bátorsága, igazságszeretete 's adakozása olly tiszteletet 's népszerűséget nyert, minővel sz. László után egy királyunk sem birt volt. A' pénzügy czélszerűbb elrendeléséből, az elidegenített királyi javak' visszaváltásából, kivált pedig a' nagyobb szorgalommal mivélt bányákból a' kincstárba folyó pénzerő

¹⁾ Trónja is olly ingatag volt eleinte, hogy annak megerősítésére egyebek közt egy uj katonai szerzetet alapított *Fraternitas militiae s. Georgii* czim alatt, mellynek rendeltetése volt, miként rendszabályai bizonyítják, a' király' személyének és trónjának védelme.

a' személyesség mellett hatalmas eszközül szolgált a' királyság' megerősítésére.

A' monarchiai elvnek mind a' két király egész erejéből iparkodék tagasb alapot vetni; mire azonban nem mindig a' legcélszerűbb eszközöket fordították. Az az önkény, mellyel a' kormány' gyeplo'it igazgatták, célhoz a' királyság' 's monarchiai elv' erősítésében épen nem vezetett; sőt minden bizonynyal visszahatásra ingerlendette az aristocratiát, ha szerencsére ennek képviselőit, a' hatalmasabb főurakat különféle módon érdekeikbe vonniok nem sikerül, 's ezen önkényesen gyakorlott hatalmat kevesbbé óvakodnak vala a' nemzet' kényesb jogainak zsarnoki megsejtésére fordítani¹⁾. Hogy az udvari tanács, mellyet a' zászlós urakból 's főpapokból szerkesztének, könnyebben kormányozható volt a' közönségesen zajos országgyűlésnél, minek azt helyébe tolák, nem tagadható; de az is bizonyos, hogy mit ez úton a' királyok személyes vagy családi érdekeik' tekintetében a' fő nemessegtől nyertek, mind az a' királyság' rovására történt, 's annak hatalmát nem kevésbé csökkentette; ez azonban tüstént észre nem vétették, 's csak miután e' királyok' személyessége megszűnt hatni, tünt ki világosan, hogy az a' féynimbus, melly, kivált Lajos alatt a' magyar királyságot övedzé, nem ennek elemeiből, hanem a' király' személyességéből sugárzott ki, 's ez kölcsönzé a' királyságnak, nem ez annak a' tekintetét. 'S tagadhatlanul egyik legnagyobb hibája az Anjouk' kormányának, hogy miután személyes tulajdonaik 's kormányzói ügyességök által a' királyság' hatalmát 's tekintetét olly annyira fölemelték, a' trónnak az előbbi zajos időkben meggyöngített alapját nem szilárdították meg olly intézmények által, mellyek nemzeti elemekből származtattak, 's ennél

¹⁾ Károly e' tekintetben csak egyszer lépett tul a' korlátokon, midőn t. i. a' Zách családot az atya bűncért olly boszszusomjival bűnheszté; azonban ő e' zsarnokság' vádját is iparkodék magáról elhárítani: az országtanács által mondatá az ítéletet.

fogva tartósabbak lettek volna. E' czélra kétségentul leg-
 üdvösebb hatásu leendett országgyűlések' tártása 's ezek-
 nek kellő szabályozása által eszközöndett meggyöngítése
 a' túlnyomó oligarchiának. Ennek elmulasztása okozta,
 hogy alig hunyt el a' szeretett, dicsőített nagy király,
 egy lázadás, mellyet féktelen oligarchák ütének, a' trónt
 már is alapjaiban megingatá, özvegyét életétől, leányát
 's koronáinak örökösét szabadságától megfosztá, vejét pe-
 dig, ki leányával az örökségben osztozék; sokáigi hábor-
 gások' veszélyeibe döntötte.

b) Személyi állapotra, mint a' jogok' alapjára.

1. §. Sokkal dúsabb volt következeiseiben az Anjouk'
 hatása polgári alkotmányunk' másik főágára, a' szemé-
 lyi állapotra, 's olly maradandó azok' némellyike, hogy
 részben maig is fenállanak. Mindenek előtt az országgyű-
 lések' mellőzése, 's azoknak helyébe a' zászlósakból és
 főpapokból álló országtanács' rendelete, e' tekintetben is
 igen káros következményeket hozott elő. Az oligarchiának
 módnélküli megerősödése, mit Károly több főispánságok-
 nak egy személyre ruházása¹⁾, Lajos pedig leányörökö-
 sének javára gyakorlott adakozása által igen elősegített,
 nem csak, miként főnebb emlitém, a' királyi hatalmat u-
 tódai alatt igen megcsökkenté, hanem a' nemzeti jogokat
 is veszélyezteté. Azok a' nemzetet elemeiben felforgató
 villongások, mellyekkel utóbb a' féktelen oligarchák a'
 hazát magány érdekeik miatt háborgaták, nagy részben
 ez oknak következeisei. Zsigmond kénytelen volt magát a'
 főnemesi kény 's hatalom alá hajtani, melly minél keve-
 sebb egyedben központosúlt, annál könnyebben pártra
 szaggatta az országot, annál inkább veszélyeztetete a'

*) Például Drugeth János nádor 's kúnkapitány egyszersmind
 Somogy, Tolna, Bács, Fehér, Ung és Zemplén me-
 gyék' főispánja volt, Tamás, erdélyi vajda hasonlókép
 Arad, Csongrád, Szolnok stb. megyékben viselé e' tisz-
 séget.

nemzeti jogokat. A' főnemesség már Károly alatt is elég-szer megsérté királyának példájára az alnemesség' jogait; 's a' királyt ennek többszöri kérelmei sem bírhatták rá, hogy II. Endre' aranypecsétes oklevelét megerősítse. Lajos beteljesíté ugyan a' nemesség e' kérelmét; de ez még nem volt elég az oligarchia' hatalmát megkorlátolni.

Lajos igen szaporítá a' nemesek' osztályát az által, hogy a' királyi szabad pórokat, kik eddig *udvarnok* nevet viselének, 's csak a' királyi udvar' számára teendő némi természetmények' szállítására, 's más személyes szolgálatra köteleztettek, a' nemesi osztályba emelte, nem csak hogy ez által a' királyi zászlóaljokat szaporítsa, hanem azért is, hogy az alnemességet, melly mind a' mellett is, hogy, országgyűlések nem tartatván, a' közügyek' igazgatásából kizáratott, a' királyválasztásnál még is nagy befolyással bírt, részére nyervén, leányának örökösödését könnyebben kivihesse. Innen veszik eredetüket azok a' számos *egytelkes* nemesek, 's illy nemesekből álló falvak. Lajos ebben célját érte: a' megajándékozottak nagy ragaszkodással voltak iránta, 's a' *püssimus rex* név alatt sokáig emlékeztek jötevőjükről.

2. §. Lajos a' külföld' hűbéri rendszerével egészen megbarátkozott lévén, nem tűrhette, hogy II. Endre oklevelének egyik pontja az allodialis rendszer' szellemében a' nemeseknek olly jogot tulajdonított, minél fogva ezek jószágaikat, kivált magszakadás' esetében egyházaknak vagy magányosoknak is elajándékozhatták, átörökíthették. E' jognak ő, ki a' hűbérinél jobb rendszert nem ismert, több oldalú kárát látta: ennek tulajdonítá, hogy számos családok az ősi jószágok' elidegenítése által szegénységre jutván, hadállítási tartozásaik' teljesítésére képtelenek lettek, 's hogy mind azon ősi jószágokon fekvő hadszolgálati kötelesség, midőn azok egyházak' birtokába jutnak, a' hadügy' nagy kárára megszűnik. Ez oknál fogva nem kételkedék Lajos, hogy az országnak javát mozditja elő, e' hiedelme szerint káros jogot eltörölvén, szándékában őt igen megerősíté az, 's könnyíté is an-

nak kivitelét, hogy maga a' nemesség is, melly a' nyugoti országtani eszmék' befolyása által e' korban a' hűbéri formákkal már eléggé megbarátkozott volt, károsnak tartani látszék e' joggyakorlatot, erre mutat legalább az a' Robert Károly alatt (ki a' nemesség' ezen ősi birtokjoghához nyúlni még nem bátorkodék, 's a' javaknak csere, eladás, átörökítés általi elidegenítését nem ellenzette) már többször előfordúlt eset, mi szerint a' nemesek, ősi javaikat elidegeníteni szándékozván, a' királynak megegyezését kikérték *). Midőn tehát 1451ben az alnemesség kérelmétől reábiratván, II. Endre oklevelét megerősíté, ennek 4dik czikkelyét, melly e' jogot magában foglalá, erejétől megfosztotta: „Megerősítjük... — mond — kivéve azon czikket, mi szerint az örökös nélkül elhaló nemesek jószágait egyháziaknak, vagy másoknak, kiknek akarják, életükben vagy halálok esetén elajándékozhatják, átörökíthetik, eladhatják, vagy akármikép elidegeníthetik. Sőt erre ezentúl semmi joguk se legyen, hanem jószágaik ezután testvéreikre, 's azoknak maradékira törvényszerűleg és minden ellenmondás nélkül átszálljanak“.

Ez tehát eredete hazánkban az *ősiségnek*. Azonban a' hűbéri elvet e' rendeletében tisztán nem alkalmazta volt Lajos, 's azért a' czélt sem érte el, mit ez által megközelíteni szándékozott, t. i. a' nemesi családok' elszegényedésének, 's a' hadügyre ebből származó károknak megállítását. E' célra még a' jószágok' oszthatlansága, 's az első szülötti örökösödés volt volna szükséges, miként mind a' kettő hűbéri alkotmányu országokban valóban fennállott. De ezt ellenzik a' magyarok' fogalmai a' szabadságról, 's a' külön nembeli gyermekek' egyenlőségéről. Mi szerint az *ősiség'* törvénye mellett a' javak nem csak fiú, hanem leány gyermekek közt is felosztattak; 's

*) Például 1437-ben Drugeth nádor engedelmet kért, ófalvi birtokát a' carthausiaknak ajándékozni. Katona, 9, 114. stb.

a' hűbéri forma az allodialis rendszer szabályaival összeolvasztatott, 's az ösiség, csak a' királyra nézve tévén a' javakat hűhériekké, csak a' kir. kincstárnak hajtott némi hasznot, a' nemességet pedig minden haszon nélkül korlátolá szabadságában. E' vegyes alakban áll fenn maig is a' nemesi ősi javak' birtokjoga, 's lehet, hogy ezen elvvegyület, melly a' birtokjognak némi szabadabb szint kölcsönöz, okozta ezen, az ország' anyagi érdekeire olly igen károsan ható, az alkotmány' ős elemeivel nem egyező törvénynek mind eddigi fennmaradását.

3. §. A' papság iránt, mellynek trónjokat köszönheték, igen adakozók valának az anjoui királyok. Lajos, kinek lovagi szelleme ez' irányban is kifejtve volt, vetélkedék anyjával az egyház' gazdagításában. Bonfin szerint az ország' harmad része az egyház' 's egyháziak' birtokában volt Lajos' oszáglatának végével. Királyi jogait azonban mind e' mellett is fentarták az egyház' ellenében, Károly ugyan országlása' elején, hálából a' pápa iránt, kitől a' trónra segítették, a' püspökök' kinevezési jogát neki engedé át, magának csak az ajánlást tartván fenn. A' honi papság azonban e' jogot nem sokára magához ragadá; a' püspököket káptalanok választák, 's az érsek megerősíté; így választatott 1322ben Chanadin egri püspökké a' káptalan, 's erősített meg az esztergomi érsek által *). Károly ezt, mig a' trónon magát eléggé meg nem erősítette, kénytelen vala tűrni; de később e' jogot maga gyakorlotta, az egyházi méltóságok' betöltésében az ország' 's kormány' érdekeit is mindig szem előtt tartván.

A' papságnak ajándékozott jószágokat azonban mind a' két király úgy tekinté, mint olly tőkét, mellynek kamat-

*) Az egri prépostnak erről szóló oklevelében pedig egyebek közt ez is olvasható: „— electione vestra sic solenniter celebrata ad praesentiam ven. patris nostri Bogeslai — — Strigoniensis ecclesiae archiepiscopi — — cum decreto electionis, prout moris est accessistis et confirmationem electi viri instanter petebatis.

jait szedni jogositva volnának: midőn gyakori hadviseléseikben pénzsegélyre volt szükségök, gyakran nemcsak az egyházi tized' harmad részét lefoglalták, hanem néha önkényes adót is vetének a' püspökökre, a' gazdagabb püspökségeket pedig a' főpapok halála után törvényes időn túl is üresen hagyák, 's azoknak jövedelmeit, sőt a' meghalt erszényét is kincstárok' számára lefoglalták. Így tett például Károly 1336ban a' boszniai főpappal 's püspökségével; 's ámbár a' káptalan a' megürült széket Lorándy Lőrincz' megválasztása által mindjárt betölté, Károly neki még is több ideig nem engedé a' püspökséget elfoglalni. Hasonlókép cselekedett 1337ben a' meghalt kalocsai érsek' jószágaival; miért aztán Károlyt László, pécsi püspök, ki a' kalocsai széket igénylé, Rómába utazván, a' pápánál be is vádolá. Lajos volt első királyaink közül, ki az esztergami érsek' számára a' bibornoki méltóságot megszerzette.

4. §. A' városi polgárosztályt mind a' két király úgy tekinté, mint az ország' lakosainak egyik leghasznosabb részét, a' királyi kincstárnak pedig gazdag 's bizonyos adózóját, miért azt minden módon pártolni 's gyarapítani igyekvének*). A' szepességi városok, Pozsony, Besztercze, Nagybánya, Szakolcza, Kőszeg stb. ez időből származtatják szabadságaik' nagy részét. A' szabad városoknak e' korban mulhatlan kelléke volt a' köfalkerítés; miért azt e' királyok az adó elengedésével, néha egyenes adakozásaikkal is megkönnyítették; municipalis jogaikat a' külföldi városok' példájára gyarapították**), 's a' nemesek megtámadásai ellen sikeresen védelmezték. Ezen pártolása a' városoknak olly töke lön e' királyok'

*) Chron. Leibitzer. ap. Wagner Analecta Scepi. 2, 47. egyenesen állítja, hogy „Lajos szintugy, mint atyja, a' városokat igen kedvelte 's állapotjokat javította“.

**) A' szepesi városok' törvénykönyvét (Leutschauer Rechtsbuch), melyben polgári jogaik 's municipalis szabadságaik meghatározottak, megerősítették.

számára, mely nekik gazdag kamatokat hajtott; pénzmiatti zavarodásaikban, kivált Lajos, hadviselési alkalmával, sokszor merítének e' forrásból, olyankor mindig figyelmeztetve a' polgárokat azon jótéteményekre, melyeket kegyelmökből vettek. Ezen önkényes adóztatások azonban néha egész zsarlásig emelkedének, 's a' városiak' komoly visszahatását vonták magok után. Így midőn a' nápolyi hadmenetre készülő Lajos egy városra, mely nagy gazdagság' hírében volt, négyszáz ezüst markányi adót vetett, ez csak felét fizeté meg, 's azon nyilatkozással, hogy készebbek polgárai kivándorolni, mint illy hallatlan zsarlást tűrni; Lajosnak igazságszeretete e' válszra kiméllőbb lett.

5. §. A' pórosztály' állapotja is nagy fordulaton ment e' korszak, kivált Lajos alatt keresztül, 's az e' tárgyban tett intézkedések szintolly hübéri szelleműek, mint az ösiség. Károlynak sikerült valószínű, min az Árpádiak hasztalan törekedtek, 's mi ellen még a' III. András alatt tartott rákosi gyűlésen is óvás tétetett volt, hogy t. i. a' papság' és nemesség' jobbágysai évenként királyi adót fizesse. Lajos pedig, hogy a' számos háborúi alatt gyakran kiürült kincstárának új forrást nyisson, a' királyi 's koronai uradalmak' jobbágysaira kilenczed-adót vetett, mit azután, részint azért, hogy ezek a' nagyobb terhelés ellen ne panaszkodhassanak, részint hogy a' nemesek is könnyebben viselhessék a' banderialis hadállítás' új terhét*), egyáltalán minden nemesi 's egyházi birtokok' jobbágysaira kiterjeszté. Egy másik törvény által pedig a' jobbágysok' ügyeit egyenesen az urak' hatósága alá rendelé, 's így ezeknek jobbágysaik fölött patrimonialis hatalmat tulajdonított. Hogy pedig az urak' önkényét jobbágysaikkal viszonyaikban, minek ezeket e' törvény által kitette, némiképp korlátozza, a' szabad köl-

*) A' törvény, mely a kilenczedet megállapítja, így motiváltatik: „— ut per hoc honor (jóvedelem) noster augeatur, et ipsi regnicolae nostri nobis fidelius possint famulari.

tőzési jogot, mely még az 1298ki pesti nagy országgyűlésen az egész pórosztályra nézve megállapított, továbbra megerősítette. De a' következés bizonyítja, hogy a' szabad költözési jogban nem nyert a' pórosztály elég biztosítást az uraknak, a' patrimonialis hatalommal viszszaélésük ellen: a' költözési jog' gyakorlata a' gyöngébb kormányok alatt az uraktól sokféleképen kijátszaték, megnehezíteték, 's a' pórosztály, mely, a' polgári szerkezet' lánczában a' szélső szemet tévén, más osztályra nem támaszkodhatott, az uri zsarnokság' igájába szorítottatott, melyből aztán az újabb korig meg sem szabadulhatott.'

B) *A' kormányzásra.*

a) *Bátorsági intézetekre:*

α) *Igazságszolgáltatásra.*

Az országnak azon intézeteire, melyekben az mint meghívott bátorságeszköz, mint bíró lép föl a' viszálkodó felek között, 's a' jogot és igazat köztök fentartja, biztosítja, igen nevezetes Károly' és Lajos' kormányának hatása. Alig válhatik valami az Anjouk' nagyobb dicsőségére annál, hogy az istenitéleteket, mik pürös esetekben az igazság' kieszközlésére forró víz és izzó vas által törvénypróbákként gyakoroltatának, végkép eltörülvén, olasz és francia példák szerint rendes perfolynamot alapítának meg. A' párviadalt azonban, mi a' nemzetnek bajnoki szelleménél fogva igen meggyökeresedett szokássává vált, 's mit a' lovagi becsületről uralkodó eszmék is támogatának, el nem tiltották. Az istenitéletek' eltörlése nem tulajdonítható ugyan eredetileg e' királyoknak, mert már III. és IV. Béla 's III. Endre is alkottak némi törvényeket, melyek által e' fonák törvénypróbák szűkebb korlátok közé szorítottak (a' nagyváradi istenitéleti jegyzőkönyv is csak 1237ig foly); sőt IX. Gergely pápa e' tilalmat (1234ben) már Decretalisainak gyűjteményébe is fölvette volt. Az anjoui királyoké azonban az a' dicsőség, hogy ezen oktalan törvénykezési módot hazánkban vég-

kép 's minden következtetésével megszüntették, és mi érdemüket még inkább emeli, annak 's a' néhol már behozott rendesebb, de igen tökéletlen törvénykezésnek helyébe, ha nem is minden hiánynélkülit, tagadhatlanul jobbat állítottak. A' párviadal még a' papokra is kiterjedt, 's mivel az nekik más részről a' canonok által tiltatott, magok helyett más vivót szokának állítani.

A' különféle törvényszékeket, melyek már előbb fenállottak volt, e' királyok nem csak czélszerűbben szabályozták, hanem újakkal is szaporították. Ilyen a' Lajos által létrehozott *írászek*, melly a' pörök' mindennemű nyomosabb ügyekben (a' csekélyebbek azután is a' helybeli bírák 's esküttek ítélete alá tartoztak) azontúl első folyamodási törvényszékül szolgált. — A' szabad 's királyi városok' polgárai saját tanácsok 's a' főlebbvitelnél a' tárnokszek' ítélete alá tartoztak. — A' szépségségiek régi törvényes szokásaikat, őseik' rendeleteit 's szabályait a' löcseinek mintájára külön törvénykönyvvé (*Willkühr der Sachsen in der Zips*) alkották, mellyet aztán Lajos 1370-ben megerősíte. — A' nemesség, mint azelőtt, ugy e' korban is közönségesen a' megyei 's nádori törvényszék előtt folytatta pöreit, de azon különbséggel, hogy a' pusztá szóbelinek, mi eddig divatozott, írásbeli törvénykezés állott helyébe, 's az eddigi szabályok egynémiben czélszerűbbekké változtattak: így a' királyi emberekre (*homo regius*) nézve, kik birtok vagy erőszak miatti pörökben a' király személyét viselték, azon rendelést hozta Lajos, hogy azok, csak ugyanazon megye nemeseiből választásának, mellyben az alperes lakik; a' törvényes vizsgálatok pedig csak a' király', vagy nádor', vagy országbíró' tanúlevele mellett, 's a' megyei nemesség előtt intéztethessenek. Mindenek fölött pedig üdvös volt e' tárgyban Lajos' törvénykönyvének 25dik czikkelye, melly a' pörök' folyamat meggyorsította, azt rendelvén, hogy azontúl a' perek a' harmadik törvénykezési határidő alatt halasztás nélkül bevégeztesse. A' pereknél a' békés meg egyezés olly esetekben is megengedették, mikben a' vét-

ségre, ha az hebizonyítottatott volna, a' törvény halált mondott. Ez által pedig a' pörök' gyerítésének 's a' pör-folyam gyorsításának néha az igazság is föláldoztatott. Ezen korban jött szokásba azon rettentő eskü is, mellyel a' bírák 's más nyilvános tisztviselők hivatalaik' pontos teljesítésére, 's a' király iránti hűségre magokat a' tisztségbe léptökkor lekötelezték. Továbbá a' birságról, a' bírák és vizsgálók díjával is határozottabb szabályok alkottatának, a' papságnak pedig megtiltatott a' király tudta nélkül egyházi átokkal büntetni azon nemeseket, kikkel pörlekedésben állottak.

β). Büntető igazságra.

A' büntető törvények az Árpádok, sőt még Károly alatt is több esetben igen embertelenek valának: az apa' bűnéért egész családok bünhesztettek, sőt néha, mint például Zách Felicián' ügyében az egész rokonságra kiterjesztették a' bűn' súlya, átaljában pedig a' felek' bosszualló indulatának, a' bírák' önkényének 's részrehajlásának igen tágos tér állott nyitva. Lajosnak igazságszeretete, 's az emberiséget minden körülményekben tisztelő mély érzete e' tárgyban is méltányosb törvényeket alkotott, 's az eddig uralkodott önkénynek útját elzárta. Az 1351ki országgyűlésen több illy nemű büntető törvények hozattak; nevezetesen: hogy az elítéltek' neje, gyermekei, rokonnai amazok' vétke miatt ne bünhesztessenek; a' jobbhagyók, midőn költözni akarnak régi vétségeikért ítélet elébe ne vonattassanak stb. Különös azonban e' törvénykönyv 9dik czikke, melly azt rendeli, hogy azon nemes, ki erőszak, rágalom, levél- 's határhamisítás miatt elítéltetett, ha az ítélet halálos volna is¹⁾, annak kihirdetése után három nap békés egyezés végett fogva tartassék, 's ha ellenfelel meg nem békülne, a' törvényes büntetés' végrehaj-

¹⁾ Csakhogy az 1351: 9-ben említett sententia capitalis nem halálos, hanem fejvesztő, azaz: szabadságvesztő ítélet. (Athenaeum, 1837. 43. sz.) *Szerk.*

tása végett annak kezeibe adassék. Az eddig minden bü-
nösre kiterjedt menedékhelyi jogot, mi nem ritkán a' nyil-
vános vétkes' bűnhesztését is meggátolta, Lajos kellő kor-
látok közé szorította, azt rendelvén, egy, a' Pozsony vá-
rosi hatóságához intézett oklevelében, hogy a' rablók és
gyilkosok a' templomok-, temetők- 's zárdákból is kivo-
nassanak 's törvényes büntetés alá vettessenek. A' bűn-
tetés nemei a' régiek maradtak; ilyenek valának: párvi-
adal, mellyben az elítélt fegyvertelenül, vagy rossz fegy-
verrel tartozott élet halálra vinni egy tökéletesen fegyver-
zett ügyes vivóval; gyilkosok kard által bűnhesztettek,
oklevél- 's pénzhamisítók régi szokás szerint elevenen meg-
égettettek. A' nagy, közjónak ártalmas bűnök' meggátlá-
sa végett Lajos néha királyi városoknak, sőt magány
birtokosoknak is engedett jogot halálos ítéleteket mondani.

γ) Rendőrségre.

Az igazgatásnak azon része, melly által a' status
mindennemű sérelmeket 's károkat megelőző szabályokkal
meggátolni, vagy nyilvános kárt okozható cselekvénye-
ket megbüntetni jogosítva van, e' korban egyáltalán még
igen kevésbé volt ugyan kifejtve; de Lajos ezt sem hagyá
minden figyelem nélkül. Parancsait ő közönségesen kápta-
lanokhoz, mint hiteles helyekhez küldé kihirdetés végett,
's azoknak teljesítéséről 's más, e' parancsok' következté-
ben előfordult körülményekről őt a' káptalan híven tudósí-
tani köteleztetett. Mivel továbbá Lajos, atyjának példá-
jára, az Árpádok' azon szokásától, minél fogva ezek ud-
varaikat az országban helyről helyre áttevék, elállván,
állandólag Visegrádon és Budán lakott, hogy mindazáltal
az ország' külön vidékeinek állapotát 's a' történeteket
tüstént 's híven megismerhesse, külön helyeken egyes sze-
mélyeket, várnagyokat 's más tisztviselőket szokott meg-
bizni, kik őt vidékők' körülményeiről 's eseményeiről tu-
dósítsák. Ezek tehát akkor a' titkos rendőrök' szerepét
viselték. Ilyen volt például Péter, az orsovai várnagy.
Azonban ő maga is gyakran titkosan utazott, magányosan

's álruhában látogató alattvalóit, tudakozódek a' tisztviselők felől 's lepte meg azokat hivatalos dolgaik között *). Igen üdves rendelése volt e' tekintetben Lajosnak az is, minél fogva több olly hivatalokat, mellyek kivált a' rend' fentartására 's polgári igazságszolgáltatásra valának kötelezve, egy személyben egyesíteni óvakodott. Károly alatt még az olly igen fontos főispáni tisztség is néha négy öt megyében ugyanazon egyedre ruháztatott. Lajos ebben óvakodóbb vala; mi által a' nyilvános rend' fentartása nem kevésbé könnyebbült, 's a' köznek káros merények sikeresebben megátoltattak.

*) „Ne plebs ac rustica multitudo gravioribus quam par est, tributis et portoriis a Quaestoribus et Praefectis oneraretur, neve iniquis judiciis gravaretur, afficereturve rapinis, dissimulato habitu, veluti callidissimus explorator, vices et oppida lustravit, perscrutaturus mores Publicanorum et Praefectorum, et eorum injurias ex plebis querimonia cogniturus. Qui etiam saepissime subornatus de moribus regis percunctabatur, e simplicium responsis sese ipse quandoque castigavit“. Bonfin. Dec. II. Lib. X.

(Folytatása következik).

IX.

RÁDAY PÁL BENDERI KÖVETSE-

GÉNEK NÁPLÓJA, 1709.

Honunkban a' mult század' első tizedét jellemző, egymást bokrosan föl váltotta mozgalmai események' nevezetes személyei közé tartozik *Ráday Pál*, a' *Ráday* grófi ág' egyik előde, ki a' frigyos magyarok vezére' *II. Rákóczy Ferencz*' cancellárja levén, kitünő elme tehetsége 's tudományos ritka miveltsége miatt nagyszerű befolyást gyakorla, írással 's tetteivel hatván a' közügyekre. Mint régi, a' magyar alkotmánynyal majd egykoru nemzetségből származó, sokoldalú ismerettel fölruházott, és szilárd jelleméről elhíresült férfiú, nemcsak *Rákóczy*' határtalan bizodalját, hanem a' szövetségesek' tiszteletét is megnyeré elánnnyira, hogy több nagy fontosságú követségek- 's diplomatai eljárásokban bizatnék meg. Midőn a' külhatalmak' közbejárása mellett *I. Leopold m. királylyal* kötendő békeszerződési újabb összejövetel' helyéül *Selmecz városa* tüzetnék ki 1704. october hónapban, *Rákóczy*' részéről *Bercsenyi Miklós*, *Jánoky Zsigmond* és ő küldetett oda követnek¹⁾. A' lengyel korona' ügyében, melyet egyik felekezet a' szász *Auguszt'*, másik *Lesczinski Szanis-*

¹⁾ Pray G. *Historia Regum Hungariae*. Budae, 1801. in 8. Part. III. pag. 452. — Budai Ézs. *Magyarország Historiája*. Debreczen, 1812. 8r. III. R. 10 lap.

lő' fejére kívánt tűzni, 1707-ben követül méne Szászországba az ott tartózkodó XII. Károly svéd királyhoz, Rákóczinak I. Péter orosz czár ajánlata' megköszönését, 's a' lengyel királyságot semmi áron el nem fogadó szándékát hírül vivő; mi iránt Katona István ekkép fejezi ki magát: „Magnam haec Rakotzii prudentiam et moderationem arguunt, qui candide fatetur, se nullum Polonicae coronae desiderium habuisse, conatumque fuisse hanc electionem impedire. Hinc *Radaium*, cancellariae Transsilvanicae directorem *in Saxoniam misit*, vt de czari consilio suoque responso certiores illum redderet“¹⁾. XII. Károly svéd királynál más ízben is viselt kövötséget Ráday, mint e' naplóban említi.

Rádaynak szinte 1707-ben az orosz udvarhoz küldetéséről Spangar András így emlékezik: „Kis bódlog Asszony' havában Homonnáról Groff Bercséni, Klobusoczki, *Radai Pál*, és Berthoti Ferencz a' *Moszkvai Udvarhoz* követségbe küldetnek. Mindszent havában ezen követek Ungvárra visszajönek olly hirt hozván, mintha Rákóczit a' lengyel koronával kénálták volna“²⁾. — Miután I. Péter XII. Károlyt 1709. június' 27-ikén Pultavánál megveré: a' két ellenfél közti békeszerzőnek Rákoczy jelenteték ki a' francia udvar által, minek is eszközésére XII. Károlyhoz *Benderbe* a' törökök' beszarabiai vég helyébe, hova az nyomult, Ráday Pál, valamint más részről a' czárhoz Nedeczky Sándor küldetett³⁾. Ráday' ezen követsége' útját tárgyazza az itt közlendő napló.

¹⁾ Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Austria. Budae, 1806. in 8. Tom. XVIII. ord. XXXVII. pag. 410. — Histoire des Revolutions de Hongrie. A la Haye, 1739. 8. Tom. V. pag. 369.

²⁾ A' magyar krónikának, a' melyet elsőben megírt Petthő Gergely — tovább való terjesztése. Cassan, 1734. 4r. 82. lap. E' fényes követségnek Péter orosz czárhoz Varsóba menetele 's czélja leiratik illy czimű, már idézett, könyvben: Histoires des Revolutions de Hongrie. A la Haye, 1739. 8. Tom. V. pag. 374, 383.

³⁾ Pray G. l. c. p. 495. — Budai Ézs. id. k. 70. l. — A' „Hi-

Az uti jegyzék' eredetie gr. Ráday' Gedeon' péczeli gazdag gyűjteményében találhatik: mit közrehozhatási engedelemmel sziveskedék velem közleni a' nemes lelkü tulajdonos. Különös alkatát mi illeti: áll nyolczadrétü pamuk (törökhoni) papiroshból fűzött könyvecskéből, melynek elől egy, hátul négy levele, közben pedig egy lapja beiratlan; a' többi, összesen 44 ½ lapok Ráday Pál, mint észrevehetni, különböző időben, saját kezével följegyzett napi történeteket foglalják, anya nyelvünkön hangzókat¹⁾.

Szükség előre megjegyezni, miként az eredeti szöveget egyformaság, simább hangzat és könnyebb olvashatás végett a' mai írásmódba öntve adja elő e' közlemény; a' mi annál czélszerűbbnek látszik, minthogy nincs annak a' mostani nyelv sajátosságától semmi lényeges elkülönbözése; minélfogva nem is következék illy csekély átváltoztatással régiség jelleméből erőszakos kivetköztetése-értelem vagy szó-homályosítás.

Nincs ugyan följegyezve naplónkban az utazás' éve: de a' tárgyalt dolgok-, előfordult körülmények- és föntebb említett tanutételekből kéttelené lesz annak 1709ben megeseése. Figyelmeztetés nélkül is észréveendi az olvasó, hogy ez utazási jegyzék nem befejezett, miután az october' 27iken megkezdett ut' leírása december' 15ikén, benderbeni 18 napig tartózkodással megszakad annélkül, hogy a' követségi ügy' minő kimeneteléről 's visszautaztáról szó tétetnék. Kiegészíthető azonban e' hiány a' történetkönyvekből, valamint annak oka is alkalmasint kitalálható: miért szűnt meg jegyezgetni követségi naplójába Ráday Pál? A' dolgok' folyama hirtelen nagy és váratlan fordulást

stoire des Revol.de Hongrie" czimü könyvben ezen követségről emlékezet nem tétetik.

¹⁾ A' „Közhasznu esmeretek Tárában“ (Pest, 1834. X. köt. 28. lap.) Ráday cikkely alatt az mondatik, hogy benderi utját latinul írta le. Ez hibás állítás, ha csak egy másik napló is nem létezik latinul, miről tudomást nem nyerek.

nyert. Kivánt siker nélküli lón ugyanis Rákóczynak a' franczia udvartól közbejáróul kinevezése, mert XII. Károly reá, mint bizonytalan fejedelemségüre nem akará bizni ügyét; más felől az orosz czár, minthogy a' Pultavánál megfutamlott svéd katonaságot hadába fogadván, kibocsátni nem akará Rákóczy, nehezteléssel viselteték iránta, 's közbejárását mellőzé. A' kibékeltetésből reménylett diadal' és azzaljáró segedelem' várhatás' ekkénti enyész-tét nyomban követé a' *Romhánynál* (Nógrád vármegyében) 1710. januar. 22kén történt szerencsétlen ütközet, meg a' hon' nagyrészenek törvényes királyához állása: minek, mint a' *confoederatio*' feloszlását előre láthatólag bizonyára maga után huzó eseménynek hire hihetőkép Rádaynkat még Benderben érte, 's rögtön szakasztatá vele félbe, honába bizonyára sietséggel visszatérővel, a' már remény-nélküli ügynek szorgalmazását ¹⁾).

Ámbár a' mondott békeszerzés vala Ráday' benderi követségének célja, naplójából azonban illy rendeltetés világosan ki nem tetszik: sőt azt írja mindjárt kezdetben, hogy a' babadaghi szerdarhoz vala rendelve követül. Ugy

¹⁾ Rádai Benderből visszatérvén, hathatósan munkálódott a' béke helyreállításán, ő hozá meg *Stryből*, a' lengyelföld-ről Rákóczynak gr. Pálffy Jánoshoz 1711. april. 4. írott béke-nyilatkozó levelét, melyben áll: „Ut nihil in me prorogari videatur: fidelem meum Generosum *Paulum Ráday*, Cancellariae nostrae Directorem, eo fine ad Excellentiam Vestram expedivi, ut sermoni ejusdem, *nomine meo* proponendo, fidem adhibere, et tam responsa nostra ad scriptum nupernum intelligere, quam vero, cum declaratione ulterioris benignae Suae Majestatis Sacratissimae voluntatis, ad me remittere, Excellentia Vestra non gravetur“. (*Pray. G. Epistolae Procerum Regni Hungariae. Viennae*, 1805. in 4. Part. III. pag. 554). Később a' szatmári szerződést elfogadva (maj. 1.) a' többi *confoederatusokkal* együtt hűséget esküvék a' királynak, kitől a' kir. tör. tábla' ülnökévé neveztetett. Azután is nagy befolyással bírt a' közügyekre, jelesen az 1715. országgyűlés által kinevezett két rendbeli küldöttség' tagja levén, mind végig üdves foganattal munkálódék a' hazának. Meghalt 1733ban.

látszik csakugyan a' történetekből, mintha más és mel-
lékes czélok is valának kitűzve; a' főczél azonban XII-ik
Károlyt érdeklé, minek világos ki nem jelentésében az
akkori körülmények' és diplomatai kényes helyzet' meg-
fontolására könnyen megnyughatunk.

Bizton reményli közlő, hogy e' naplónak némi jegy-
zetekkel kibocsátása elég éledeletet nyújtand a' honi ügyek'
vizsgálatában gyönyörködő olvasóknak; 's bővitendi az
egyes esetekről ismereteket, nemzetünk' történetében még
tetemesen hiányzókat.

A' napló így hangzik:

„Benderbemenő utazásomnak Diariuma“

„A' felséges erdélyi fejedelem II. *Rákóczi Ferencz*
kegyelmes urunk ő felsége kegyelmes parancsolatából 12.
octobris *Hurston* celebrando ¹⁾ particularis országgyűlése
véghemenetelének alkalmatosságával expedialtattam *Ben-
derbe* vagy *Tiginébe* ²⁾ a' *babadáki szerdár*hoz ³⁾).

Die 27. octobris. A' felséges fejedelem elmenetele

¹⁾ Így „celebraltatott“ helyett. — A' huszti gyűlésről Rákó-
czy ekkép emlékezik: „Je assemblai mes Conseillers, et la
Noblesse de Transsilvanie, à *Hust* sur la Maroch, (Tiszát
kelle vala írnia) où je me rendis en personne, pour pren-
dre avec eux des mesures assez vagues et indeterminées,
pour les encourager; et vers le commencement de Juin
je passai le Tibisque, pour me rendre chez Karoly à Apa-
tv.“ *Histoire des Revol. de Hongrie.* Tom. VI. pag. 25.
1709-ikre tétetik ugyan ezen gyűlés, de a' junius hónap,
mellyre Rákóczy az ő onnanti elmenetelét tüzi, ellenke-
zik a' naplóban kitett hónappal (october); azonban föl-
nem akadhatunk, miután Rákóczy iratában több ily idő
vetési hibák vannak: jelesen némelly 1711-ben történt
dolgokat 1710-re teszi; a' mit megfélelkezésének és hiteles
írományi kezénél nemlétének tulajdoníthatni, messzi levén
történetírásakor honától, hol jegyzőkönyvei elmaradtak.

²⁾ Bender vagy Teginé Beszarabia' egyik kerületének főváro-
sa a' Dniszternél, 1812-ik óta orosz hatalom alatt.

³⁾ *Babadág*, város Rumiliában a' szilisztriai pasaságban, a'
kormányzó pasa székhelye. *Szerdár*, hadvezér' czírneve.
A' babadagi hadvezér vagy pasa értetik itt, ki táborával
ekkor Bendernél tartózkodék, az orosz ellen készülő.

után megindulván Husztról circiter 10 óra tájban érkeztem be esteli 5 órakor *Pecsőre*, ott meghálván.

Die 28, octobris. Pecsőrül megindulván, és a' Tiszán kettős hajóval általköltözvén, érkeztem be *Szigetre* este 7. órakor, hozzám jöven a' remetei révnél mellém rendeltetett *Popovics János* is.

Die 29, octobris. Az utra való készületnek okaért Szigeten rosztokoltam egy nap.

Die 30. octobris. Szigetről megindulván 10. órakor reggel, mindenütt föl a' *Tisza* vize mellett a' völgyön, egy néhány rendben gázolván által a' vizen, érkeztem este 5. órakor *Sajóra*, ott meghálván *Petrovai* oláh nemes ember' házánál.

Die 31. octobris. Sajóról reggel 7. órakor megindulván egyhuzomban mentem *Mojszinba*, és megszállottam egy órakor *Dragomir* mellett elmenvén, a' holott a' felséges fejedelem a' büdöskő bányát és dohattat kezdette csináltatni; megtekintettem, jöven hozzám Mojszinban *Gergely István* maramarosi felső processusbeli szolgabíró, hogy utra való postalovakról és egyéb szükséges dolgokról dispositiót tegyen.

Die 1. novembris. Mojszinból mentem által *Borzára*, ott ebédelvén és jó rendbe vevén a' dolgot, mentem ki hálasra a' borsai végső *Lázukba*.

Die 2. novembr. A' Lázukból 5 órakor reggel megindulván, mindenütt föl a' *Viso* vize mellett föl a' völgyön mentem a' havas aljára 3. óráig, holott is három *borkutat* találtam, mellyből két palaczkokat is megtöltöttem; ott az irtóztató nagy havasoknak kezdvén, a' hegyre 3. óráig mentem fel, megszálván ebédelni 12. órakor egy völgyben, és egy órakor délután megindulván, a' nagy hó, sár's viz miatt nem mehetvén 's igen el is sötétedvén, megszállottam egy erdőben egy kis patakocska mellett este 6 óra tájban.

Die 3. novembris. Jó hajnalban onnét megindulván és *Zimborszlav* nevű hegyre kapván és a' *Czibo* hegyén leereszkedvén, 12 órakor megszállottam egy viz mellett

ebédelni, a' hova is nagy munkával mehettem egy oldalon a' fáknak a' szelektől való letöredezése miatt, holott is istennek olly csudálatos ítéletét tapasztaltam, hogy egy völgyön, a' hol az előtt út volt, egynehány ezerből álló fenyőfák a' szél miatt letöredeztek és tövestül kidőltek. Onnét 3 órakor délután megindulván, szállottam meg este 6 órakor egy hegynék a' farkán.

Die 4. novembr. 6 órakor onnét reggel megindulván ereszkedtem le a' *kumpulungi* rétekre, melly havasokon való általmenetelemkor találtam puszpangfát is, és azt observáltam, hogy a' *sziliski* havasokon kereskedésnek okaért jó volna egy városkát vagy falut építeni, mint-hogy a' moldvaiak a' nagy irtóztató máramarosi havasok miatt nem igen járnak által *Borsára* Máramarosba, de ha ott város vagy falu építenék mind a' moldvai és máramarosi részről lenne mintegy *locus depositionis mercium*. Egy óra tájban megszállottam a' kumpulungi végső házaknál, ugyanott csak közel előtalálván a' francia generalis locumtenensének emberét, a' ki a' svecziai *Priant* nevű kurirt *Benderig* kísérte, kitől először megérttettem, hogy a' moldvai vajdát *Rakovicza Mihályt* a' *babadaki szerdár* elvitette. Jóllehet akkoron este beérkezhettem volna Kumpulungra, de a' strázsa' javallásából megkellett szálnom és ott hálnom egy koresmaháznál.

Die 5. novembris. Más nap jó reggel *Kumpulungra* bemenvén; hogy elfáradott lovainnak nyugodalmat adjak, az nap ott rostokoltam.

(*Folytatása következik.*)

X.

OKLEVÉLES TOLDALÉK.

A' kassai kisebb országgyűlés' törvényczikkei 1608.

Rég készíttem oklevélgyűjteményemből a' kassai kisebb országgyűlés törvényczikkeit, az ezekben említett szerencsi 's korponai közgyűlésekéivel együtt közrebocsátani, de halmos munkáim 1838. óta e' szándékom kiviteléhez nem eresztettek. Nem csak egyszerűen ohajtám azokat a' feledetből előrántani, de párvonalokat húzni az országos köz- és kis-gyűlések között, — figyelmeztetni e' különbségre, melly a' megyegyűlésekre nézve jelenen is fenáll, — és figyelmeztetni hogy bár ma már illy országos kisgyűlések nem léteznek, a' királyi meghívó levelekbe és a' törvényczikkek' megerősítésébe mégmindig betétek e' záradék „cum Nos — — *Generalem Regni Convantum seu Diaetam* — indixissemus“; — mindezeknek pedig és még több ide tartozóknak, kissé bővebb kifejtése, hosszabb időt kívánnának meg, mint reájok fordítani képes leheték. Ezen közben Kemény József gróf buzgóságából ezen kassai országgyűlési czikkek a' Literariai csarnok 1840-ki 16. 17. és 18-dik számaiban megjelentek, annyi nyomtatási-e vagy leirási hibákkal 's kihagyásokkal, hogy valóban kötelességemnek tartám azokat egy újabb hiteles kiadásban közrebocsátani. Az általam használt eredeti példányban e' czikkek szóról szóra, betűről betűre, így hangzanak:

Articuli dominorum Baronum, Magnatum, coeterorumque statuum et ordinum partium Regni Hungariae superiorum, ad propositiones Splis et Magci dni, dni Stephani Illyeshazy, Cottuum Thrynehyniensis et Liptouien. Comitiss, ac Sermi ¹⁾ Archiducis Mathiae Regni Hungariae Guber-

¹⁾ A' Splis, Magci, dni, Cottuum, Sermi, stb. rövidítések fő-

natoris, ad has superiores Regnj partes, cum omni plenipotentia delegati Commissary, Statibus et Ordinibus earundem super. istar. Regni hungariae partium in generali eorum Conventu Cassouiae pro die 24. mensis July congregatis extradatas, sancitj Anno 1608.

Megh ertettwk az eo Naga propositioiabol, hogj eo Naga harom forint contributioh keer, minden fewsthewl, intimalwan azt, hogj az Dunantul es ynneth walo vrak es feo feo Nepek az Warmegyekvel egiethemben, ez elmulth expeditiokor minden fywsthewl heth heth Rf^o fizettek volna, es ez alath My vgj mynth ez az fel feold chendesegben marattunk volna, eo Naga, tudgiuk hogj ertette, az Nagj Andrastul fel yndyttatoth had myat, ky egez fel eztendeonel teobhygh tartot raytunk, magunkis az vral es az kössegwel taborban voltunk, minketh senkj meg nem seghyeth, Noha diuersis vicibus igaz elegge instaltunk az segethsegyrth, es contributiokatis wetettunk magunk között fel meliekbeol az egez feold fölette ygen el puztulth, es el romloth, vgj annyra hogj ha meg kelle zamlalny, mind azokwal egthmben, az kyt az haydusag extorquealth es depraedalt, Nem heth het forint esneek egi egi fewstre, de eginahanzer walo heth heth ft. is eset volna egi egi fywstre, per hoc nem mondathatik hogi chendesegben marattunk volna, Mynd azon altal, ne videamur nobis ipsis deesse, in tanto rerum et fortunaru. discrimine, mynden fewsthtewl ket keth frot in duobus terminis feleeth kys azzonj napiara, az feleeth esmegh zenth Mihal napiara Igyrnek, Ita tamen hogi az penz massuwa ne kellyen, hanem chiak az wegghbely es mezey vyonnan fogadando wytezleo nepre, kik bizonios helben ad omnem necettem keszen legyenek, es penzeken ellyenek, az Orzagot ne puzteychiak ennelis ynkab, merth azt semmykepen nem patiallia az Orzagh, hogj falurol falura Jaryon es Ingien ellyen, alioquin rea tamad az Warmegye, es magok meg huntetik.

lött az írásban hol egyenes, hol görbült jelek állanak, milyleneket mindig nem öntethetui.

A szerkeszt.

Ad 2-dum Artlum, meljben eo Naga vy connumeratiót kewan, Az mosth nem leheth, propter breuitatem temporis, hanem rectificatio legyen az hol kewantatyk et ronabílr meg proballiak az defectusth, per Judlium et duos Juratos. Ha walamelj falu wagi waros olj talaltatik, az ky per fraudem aut aliquem abusum meg nem rotatot, In hunc communem vsum megh rottassek, Az nemes puzta ewliesek dolgat, ad gnalem Diaetam reyciallyak, mind azon altal az kik ez előtt taxaltattanak, vgi mynth libertinusok, Molnarok et alyzc., mostis meg taxaltassanak etteol az Contributiotul pedig, senky Jozaga, se feyedeleme, se Vree, se Nemes embere exempta ne legyen, ha pediglen walaky ellent tarthana, es meg nem akarna adatny, Az Vice Ispan insufficiens lewen implorato supremi Comitís auxilio, postea etiam gnalis Capnej duplumot exigalhasson rayta irremissibiliter, casu vero ha az Vice Ispan negligensnek talaltatnek et si se ronabílr non poterit excusare, az Gnalis eo raita wegye meg az duplumot, ezt penygh az Zolgabyrak ky ky maga Jarasabol ky zedwen administrallyak byzonyosb woltayert, az Kassay fizető mester kezehez, kyk az orzag constitutioia zerynt az ordinariumot wegycyk ky salariumokban. Az Perceptoris az Orzagnak zamoth adgyon de perceptis et erogatis, Az fele duplomys az perceptor kezehez zolgaltasek az Orzagh zugsegere, Az Restantiakathis sub eadem poena myndeneoth ky kerressek es exigalwan vgian azon Orzag zuksegere fordeitassanak, az howa azok rendeltettenek wolph.

Az my az harmadik articulusth Illetj, meljben de securitate Regni mygh posonba ez Jeweo gnalis gywlyesre Jarnak, yllety, teczik az Nemes orzagnak, hogi eo Naga fogadgion campestris milesth, es azt olj helecbe helheztesse, az honneth minden felee aduigilalhasson, es az orszogot az gnallissal egygyutt oltalmazhassak kyknek meg fogadasara in supiorj artilo subsidiumoth offeraltunk, ha pedygh teorthynneek, hogj walaky hazanknak romlasara practicat yndytana, ez előtt valo Corponay, es yth Kas-

say gywlyesekben zerzeth articulusok zerint meg bunte-
tessenek.

Ad 4-tum, ha walamy oli partolas, kiteol Isten ol-
talmazzon awagj derek ellensegh yeone reank, kinek az
Gnalis az Weghbhelyekvel es conductus Campestris miles-
sel ellent nem alhatna, extunc ad requisitionem dnj Gnalis
tartozzanak az Vrak eo Nagok, az Varmegiek es zabad
Warasok iuxta exigen. necettis insurgalni, secus facien-
tes puniantur iuxta priores constitutiones nouissimas.

Eoteodik articulusra. Az hayduknak le zaleytsasarol
es azoknak kik kozikben adgiak magokath meg bwntete-
senek modgiarol, Az tetczik az Nemes orzagnak, hagi az
kyk ez eleot Nemes emberek lewen, chiak az Praedayerth
az hayduk kozze magokat attak, es Nemes embereket kyn-
zottak es sarczoltattak, kikre az Vrak lewele nem zol, es
azoknak nynchis meg engedwe az eo gonossagok, Azo-
kat iuxta demerita eorum teorwyn zerint tanqvam publi-
cos malefactores az Vice Ispanok meg buntessenek, Ez
vtan penygh ha walakyk talaltatnanak cuiusuis conditio-
nis, kik az hayduk keozze magokat adnak awagi oppres-
sor Nobiliu. et miserae plebis ac publicae pacis turbator
lenne, azok ellen renoualtatik Wlad. Regis decreti sexti
Art: octauus.

Hatodik articulusban Eo Naga az weghazaknak epy-
tesere gondwysseselese feleol Ir, Mostan vy limitatit,
minth hogj chiak particularis gywlyes ez nem chynalhatny,
hanem ez eleot walo limitatioban hadgiak, es az ky nem
praestalta, cogaltassanak rea, iuxta priores constitutio-
nes Cassouienses, Az ky pediglen pstalta, maszer ne
eröltettesek rea, Attul se feyedelem, se az Vrak, se ne-
mes ember Jozaga ewres ne legyen, sub poena dupli per
Vice Coitem de facto exigenda, es az Wegbely Capita-
nok sohowa ne distrahallyak.

Quoad 7. artlum, de decimis a sua Matte alysq. of-
ficiarys sinistre impetratis spectat, Justum videtur statibus
et ordinibus Regni, hagi azok az Donatiok cassaltassa-

nak, es az fele dezmak az Weghazak zuksegere fordeitassanak.

Ad 8. artlum Duthkak allapatia fuleol, referalliak magokat az Statusok az eleobhy Kassay constitutiora es annak inhaerealnak, hogj a modo deinceps myndeneot ky-lencz penzben Jaryon, sub confiscatione eiusmodi pecuniae.

Ad 9. artlum. Az Nemes orzag aproballia, hogi az desolatar. et vacantiu. Eccliar. Decimae et quartae az Wegh hazak tartasara fordeitassanak, de az sok abusús in decimatione tollaltassek, et decimae in spetie et non in paecunys colligantur, ha pedig arendalny akaryak az feoldes Vrath kenalliak meg leg eleozzeris vele.

Quoad X. artlum attinet, Teorven tetel es executiok feleol, addegh mygh az orzagh derek gywlese lezen, az Zerenchy articulust helyen hadgiak az Statusok, Ezt hozza teven, hogi az quidena in terminorum pfixione observaltassek, es füstereol az Appellatio az Varmegie szekyre awagi gywliesere, maturioris reuisionis gratia admittaltassek, Nouumwal pediglen extra dnium ellyen, Turbatores vero executionis iuxta decreta Regnj puniantur.

Quoad vndecimum eumqu. vltimu. artlum. attinet, meltonak itelik az statusok, hogi bona Ecclica nondum inscripta applicaltassanak ad confiniorum conseruonem; Az kik penig Bockkay feiedelem által inscribaltattanak, maneat in suo vigore az bechy wegezes zerint, Az kik pedig priuata autthe az Dezmahoz maga zamara nyulna az reghy constitutiok zerint megbuntetessenek, es nem az zenth zeken, hanem a Warmegieken annak az Causay dirimaltassanak, Et vectura decimarum vinj et frugum ad confinia iuxta veterem consuetudinem fiat.

Statutum est insuper, vnanimj Statuu. et Ordinu. voto, hogj a modo in posterum Thokayon alol Luczon kyweol, semmy rew ne tartassek az tyzan, az hol talaltatnanak, per Capitaneum Thokayensem abolealtassanak es meg bewntetessenek.

Mynth hogj nemelj Warmegyekben, es Exactoroknalis, bizonios Restantiak mondatnak lenny, meltonak es

zuksegesnek tetezik ez, hagi e fele restantiak annorum ptorum, vbiq et apud quosuis perquirantur et extorqueantur per eos quorum interest, sub poena superinde in superiorib. conuentib. Cassouiensib. statuta, et ad necettes conuentionu. convertaltassanak sine omni fraude.

Miel hagi sok Inconuentiakot es gyeolyeolsegeket latunk Vrak es Nemessek között az Jobagioknak el buchuzasabul lenny, wegezthewk ezt, hogj a modo in posterum nusq. in Cottib. egyyk az masik Jobbagiat el ne buchuztassa.

Nylwan vagion mindeneknel meny karban es fogiathozasban Jutoth ez az fel feold Eperyes Warosa myath, kewanyak azt az Statusok, hagi az mynemeo oth tartatot Nemetek adossagath Chiazar eo felsege ex Prouentib. Regni Eperyessyeknek deputalth, Az az adossagh nekyek meg ne adassek, hanem ad publicas Regni necettes. conuertaltassek, Es az kyk onneth kezynkben jeöttek wolna, recipialtassanak, sine omni poena, et ablata eis restituantur.

Familia Nobilum Pechy de Vyffalu, necnon Eggius Ladlaus Barkoczy Vice Coes Cottus Zemplinien. instant supplr, vt pro securiori eoru. permansione, hoc turbulento reru. statu, liceat ipsis fortalitia eorum diruta, Wywar nempe in Sarossien. et Palocz in de Vngh Cottib adiacentia reaedicare et restaurare, Itaque decretum est, vt dominj Nuncy dnor. Magnatum et Cottuum liberarumq. Ciuitum, in futura gnali Dieta posonien. negotiu. idipsum promoueant, ut ydem suplicantes voti eoru. compotes reddi queant.

Item, Quod cum Incolae et Ciues Oppidor. Warano, Homonna, Vnghwar et Ztropko, de et super depositione mertium et vinorum certa priuilegia a diuis condam hungariae Regibus sese here asserant, eaq. per Status et Ordines haru. supior. Regni hungar. partiu. confirmari postulent, visum est, vt negotiu. istud, in futura gnali Dieta posoniensj per dnos Regnicolas reuideatur, Ibidemq. superinde determinetur.

Sancitum insuper est, Quod in quibuscunq. Cottib. Milites haydones ipsor. solitam residentiam habere dignoscunt., illi oes subsint legib. illor. Cottuum, Et si qui se Iudicio et autthi ipsius Vice Coitis et Judlium opponere, et executionem turbare aut impedire et ad effectum pducere psumpserint, Comites autthem suam addant, Ipsis insufficientib. miles campestris de nouo nunc conducendus ad requisitionem dictor. Vice Comitū. statim et de facto executiones hmodi effectui mancipare Iuuare tenebunt^r.

Statutum q^o est, vt fossae et aggeres Molendinor. nociuj per Vice Comites et Judliu Cottum, comperta mera rej veritte rectificentur, et si necesse foret distrahant^r, et demoliantur iuxta publicas Regni constitutiones.

Magci dominj Michael Czobor et Andreas Doczy, Familia Kallay, necno Eggy Gregorius Thirnauien. et Sigismundus Maryassy, pterea Nobiles Alexander et Francus Korotnokj, Ladlaus item Barkoczy, habebunt in futura generalj Dieta posonien. certas suas quaerelas, his dominj Legatj Cottuum omni ope et auxilio habita a Cottib. instructioe adsint.

Mercatores et Negotiatores Cassouienses ac Leuchouienses, In alysq. Ciuitib. et Oppidis commorantes, rone summae pecuniaru mercatorib. Viennen. et alys extraneis debitaе, per Paulum Eorwyndy Thesaurarium demortui do: Bochkay ex permissione Regnicolarum ab eis exactae, nullibj per creditores vsque ad futuram gnalem Dietam molestent^r, vel arestentur, sed libere vbique suas negotiationes peragere valeant.

Tredecim Oppida Scepusien. per Regnicolas vt a Polonis redimantur, et Regni visceribus incorporentur enitendum erit.

Orti sunt quidam riuulj ex vehementia et exundatione fluuiorum Thiciae et Borsowa; qui Regnicolis plurima damna passim inferunt, Ea loca ut obstruantur, domini Vice Coites cum Comitibus supremis, ac Capneo Zathmariensj curam gerant.

Az mynemeo Jozagokath Nemes Vraymnak, Batory Gabor Vram eo Naga tizantul az haydu Witezeknek ozto-gath, eo nagat meg kel orzagul talalny, hagi attul ab-stineallion es az myth az masseban el adot wolnays, azt restituallia.

Haydones vltra Tibiscum in Regni visceribus commo-rantes, subiectj sint imperio Generalis Capnej, in psenti Conuentu constituti, Alioquin, si contumaces fuerint, et mandato eiusdem sese opposuerint, heat eosdem iuxta eo-rum demerita facultatem puniendi.

Mandatorum iuridicorum, Nouorum indiciorum, fas-sionum item, et aliarum eiusmodi lrarum expeditio conce-ditur Magco dno Francisco Magochy vsque futurae genera-lis Dietae Regni posoniensis promulgonem, Quibus ubique in hisce superioribus Regni partib. tanq. Judicis Regni Ordinary locus detur.

Quos quidem articulos, et quaeuis in iisdem conten-ta, per pfatos dominos Barones et Magnates, caeterosque Status et Ordines ptactarum huius Regni hungar. superio-rum partium nobis oblatos, Nos Stephanus Illyeshazy, au-toritate Nra plenipotentiaria et Commissariali, nomine et in persona suae Serttis ratos gratos et accepta habentes, eisdem Nrum consensum beneuolum pariter et assensum praeuimus, offerentes Nos suam Serenitatem et nosmet ipsos observaturos, In cuius testimonium pntes sigilli No-stri mnimine et manus subscriptione roboratas, ac pfatis Statibus et Ordinibus Regni extradandas duximus. Datum Cassouiae secunda die Mensis Augusti, Anno dni 1608.

Stnus Ilieshaj. m. pr. (P. H.).

Franciscus Magochy. m. pr. (P. H.)

Georg: Drugeth de Homonna. m. pr. (P. H.).

Michael Czobor. m. pr. (P. H.)

Petrus Melitth. m. pr. (P. H.)

Thomas Vizkeleti. m. pr. (P. H.).

(P. H.)

Andreas de Lonia m. pr. Legatus Cotus Zabol-czien.

(P. H.)

Nunty Cottus Saros Ladislaus Vjfalusi, Michael Kelemesi, et Nicolaus Bornemiza.

(P. H.)

Lad: Horvath de Lomnicza Nunctius Cottus Scepusien. m. pr.

(P. H.)

Vitus Melitth de Briber Vice Comes et Nuncius Cottus Abavyuarien. m. pr.

(P. H.)

Nuntius Cottus Beregh Ladlaus Loniaj et Joanes Hloswaj m. pr.

(P. H.)

Nuntius Cott. Geömör Vice Comes Tomas Dosa et Joannes Bakos.

(P. H.)

Nuntius Cott. Heues Tomas Dosa et Michael Keörösj m. pr.

(P. H.)

Nuntius Cottus Zemplsis m. pr.

(P. H.)

Loranttfy Mihallj m. pr.

(P. H.)

Budahasy Farkas m. pr.

(P. H.)

Valent. Topos Spl. et Magci dni Comitís Geor. Turzo Nuncius.

Azön példányt mellyet Kemény gróf közlött, a' fő rendek és követek alá nem irták, így az nem egyéb hiteles pecsét alatt költ másolatnál, melly a' közlő gróf megjegyzése szerint a' fő-kapitány Magóchy Ferencz számára készült; annál nevezeteseb tehát a' jelen példány melly az eredeti fő.példánynak látszik, 's mostanság Szalay Ágoston nagy érdekű gyűjteményében találtatik. Amannak kelte is különbözik ezétől, mert amaz, — ha nem iráshiba — „*sexta* die mensis Augusti“ ez pedig „*se-cunda* die mensis Augusti“ adatott ki.

Terjedelmesebben kellene a' honi történetek tárgyalásába ereszkednem, miszerint ezen törvényczikkek nevezetességeit kitüntessem, nem mellőzhetem mindazáltal el, röviden figyelmeztetni arra, hogy illy kisebb országgyűlésekre a' régibb időktől kezdve gyakran találunk, 's tudtomra Bocskay István kezdte az országgyűlési végzéseket legelőször magyarul szerkesztetni, a' szerencsi 1604-ki országgyűlési végzéseknek még megerősítése is nemzeti nyelven szól. — A' nagy- vagyis köz-országgyűlések végzéseiben követni szokott rendet itt is híven megtartva szemléljük, — elől állanak a' királyi kívánatok, aztán a' rendek' indítványozásai.

Eperjes városa botrányozás köve volt e' korban a' Rudolftól elhajlottaknak, mert Bocskay sem volt azt képes törvényes királya iránti hűségétől elvonni. Ezért a' szerencsi gyűlésen következő végzés hozatott ellene: „Urunknak ü Felségének első articulusaiban való kívánságát az mi illeti, végezte az ország: hogy az, Eperjes városát, kiből az ellenség vagyón. hadával megszálván, megvétesse, melly várost álgújával isten segítségéből ü Felsége megvévén, az benne lakozókat (kik megérdemlik) hitlenségnek erős büntetésével büntesse meg. Ha az ü Felsége álgúit reá várja, tehát ü Felsége *in toto az egész várost delealtassa, úgy mint Argentína régenten delealtotta Atillától.*“

A' Tisza és Borsova folyamok kiöntései okozták nagy részt az ecsedi lápot, mellynek nevelésén az erdélyi fejedelmek, mint Ecsed birtokosai folyvást törekedtek, 's e' kiöntések meggátlása iránt hasztalan alkudozott még jóval később is Eszterházy Miklós gróf nádor I. Rákóczy György erdélyi fejedelemmel.

A' vitélő nép féktelenségei meggátlása tekintetéből nevezetes mi az 1-ső czikkben mondatik: „az országot ne pusztítsák ennél is inkább, mert azt semmiképen nem pátialja az ország hogy faluról falura járjon és ingyen éljen, *alioquin reá támad az vármegye és magok megbüntetik.*“ E' részben csak Pozson és Nyitra vármegyék példáját

kivánom itt emliteni 1583-ból, melyet Radéczy István akkori királyi helytartó így ír le Mossoczy Zakariás nyit-
rai püspök és főispánhoz azon évi junius 29-kén intézett levelében: „Perlatum est ad Nos, Comitatum istum Nit-
triensem malo exemplo Comitatus Poseniensis, in proxime
praeterita eorum congregatione decrevisse, *ut a singulis
portis bini rustici armis instructi, Nobiles vero singuli*
ad secundam diem instantis mensis July Galgocium *con-
veniant, Militesque suae Sacrae Caesariae et Regiae
Mattis passim in isto Comitatu pascuantes, armis ex ipso
Comitatu exire cogant*, Quae res mali profecto est exem-
pli, Sopivinus nuper similem tumultum per homines no-
stros in Zempcz nam quis finis mali propositi Comitatus
fuisset, perspexeramus, Mattas quoque Caesarea graviter
est propterea Comitatus indignata stb.

Nyelv tekintetéből nem kerülhetik el a' figyelmet
következő szók, egynehány^{szer}, másszer, esmeg, ad-
deg, pusztéjt, leszálléjtás, fordéjtassanak, róni = taxa-
re, dicare, rótatott, megrottassék, pártolás = pártütés,
sarczoltatni, sarcz hajdan mindig lytrum-ot jelentett, —
szerzett articulusok, a' müncheni és bécsi codexben sze-
rezni = constituere, — a' pénz másuvá ne kelljen = ne
költessék, — nemes pusztá ülések, derék ellenség, az or-
szág derék gyűlése = köz-ellenség, köz-gyűlés, — attul
se fejedelem, se urak jószága üres — exemtus, ne le-
gyen, — a' dutka mindenött kilencz pénzben járjon, — a'
jobbágyok elbúcsúzásúból, — egyik a' másik jobbágyát
el ne búcsúztassa, mennyivel szerényebb kifejezés ez, mint
elcsalni. Nevezetes végre jogtani tekintetből e' kifejezés:
„fűstéről az Appellatio a' vármegye székire admittaltassék“
— itt fűste alatt az első eljárási bíróság értetik. Hadtu-
dományt tekintve pedig a' confiniarius és campestris mi-
les-nek végbeli és mezei vitézlő nép-pel kitétele 's a' fixe-
tő-mester tűnhetik fel.

JÁSZAY PÁL.

Magyar játékszini jutalom-feleletek		ft.	48 kr.	köz.	—	36 kr.
Eredeti játékszini. I. Vernász, Vörösmartytól		—	48 —			
—	II. Tirus, Horváth Cyrilltől	—	40 —			
—	III. Falusi lakodalom, Jakabtól	—	36 —			
—	IV. Atok, Tóth Lőrincztől	—	45 —			
—	V. Zsarnok apa, Jakabtól	—	32 —			
—	VI. Ekebontó Borbála, Tóthtól	—	36 —			
—	VII. Az atyátlán, Tóthtól	—	36 —			
Külföldi játékszini. I. Iphigenia, Goethe ut.		—	30 —			
—	II. Nők iskolája, Moliere	—	30 —			
—	III. A' nőtelen philosophus, Nota	—	30 —			
—	IV. A' játékos, Iffland	—	30 —			
—	V. Alzír, Voltaire	—	24 —			
—	VI. Tancred, Voltaire	—	26 —			
—	VII. Botcsinálta doctor, Moliere	—	24 —			
—	VIII. Barnhelmi Minna, Lessing	—	36 —			
—	IX. Turandot, Gozzi-Schiller	—	36 —			
—	X. A' végrendelet, Iffland	—	36 —			
—	XI. Orestes, Alfieri	—	26 —			
—	XII. Sofonisba, Alfieri	—	26 —			
—	XIII. Messinai hölgy, Schiller	—	50 —			
—	XIV. A' zászlótartó, Schröder	—	24 —			
—	XV. A' levelezők. Esz és szív, Steigenteschtől. Kénytelen házasság, Moliere	—	30 —			
—	XVI. Rágalom' iskolája, Sheridan	—	36 —			
—	XVII. Romeo és Julia, Shakespeare	—	48 —			
—	XVIII. Hazudság, Federici	—	24 —			
Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. I. Poetai munkák		1 ft.	36 —	köz.	1 ft.	12 kr.
—	II. Utazások	2 ft.	10 —	köz.	1 ft.	40 kr.
Philosophiai pályamunkák, postapap.		1 —	—	köz.	—	45 —
Philosophiai Anthropológia, Kütelestől		1 —	20 —			
Elméletek a' physiologia és psychologia körében, tekintettel a' polg. és erkölcsi nevelésre, Mocsitól, velin.		—	54 —			
Első oktatásra szolgáló kézi könyv, Edvi Illés Páltól		2 —	—	köz.	1 ft.	40 kr.
Külön I. kötet. Olvasó könyv.		—	36 —	köz.	—	30 —
—	II. közhasznú oktató könyv, 1.	—	48 —	köz.	—	40 —
—	III. — — — — 2.	—	48 —	köz.	—	40 —
Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra, Warga Jánostól.					2 —	10 —
Külön I. kötet. Elemi nevelés alapvonatai és fali táblák					—	50 —
—	II. kötet. Elemi tanulmányok				1 —	20 —
—	Fali a b c és olvasó táblák				—	20 —
Aesthetikai és rhetoricai leczkék 2 kötet.		4 ft.	—	köz.	3 —	20 —
A' moldvai magyar telepekről, Gegő Elek.		1 —	40 —	köz.	1 —	20 —
A' felsőbb analysis elemei, Győry S. I. füzet					1 —	30 —
A' természetes számok logaritmái, három nyelven, zöld pap. 5 ft. — sárga 4 ft. 45 kr. fejjér 4 ft.						
Ugyan az két nyelven zöld pap. 4 ft. 45 kr. — sárga 4 ft. 30 kr.						
Ugyan az egy nyelven zöld pap. 4 ft. 30 kr. — sárga 4 ft. 15 kr. fejjér 3 ft. 40 kr.						
Fenyítő törvényszéki magyar törvény, Szlemenicstől. köz. pap. 1 ft. 12 kr.						
Természettud. Pályamunkák, I. kötet.					—	48 kr.
Sebesség, Chelustól, I. II. III. mindenik kötetkülön köz. p. 1 ft. 40 kr.						
A' szembetegségekről, Fabini —					1 ft.	36 kr.
Magyar tud. társ. Névkönyve 1836 és 1837. külön 20 kr. — 1838 és 1839. külön 30 kr. — 1840 és 1841. külön —						40 kr.
Magyar tud. társ. alaprajza és rendszabásai						12 kr.
Terve a' nagy magyar szótárnak						10 kr.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
VI. A' nemzeti academiák' üdves befolyása a' nemzeti jólétre. (II. közlés) HETÉNYI JÁNOS	71
VII. Magyar pénztudományi ritkaság. (I. réznyomattal). LUCZENBACHER JÁNOS.	89
VIII. Az anyoui királyok' hatása Magyarországra (I. közlés). HORVÁTH MIHÁL	101
IX. Ráday Pál' benderi követségének naplója, 1709. (I. közlés). JERNEY JÁNOS.	117
X. Okleveles toldalék. A' kassai kisebb országgyűlés' törvényczikkci, 1608. JÁSZAY PÁL.	124

L I T E R A T U R A.

LITERATURAI MELYKÉPEK. Scribe.	47
Krüdener asszony	49
A. Carrel' írói tulajdona	58

CRITICAI SZEMLE.

Régi történettan.

H. F. CLINTON, Fasti hellenici.	62
J. G. DROYSEN, Geschichte des Hellenismus	68
K. Fr. HERRMANN, Lehrbuch der griechischen Staatsalterthümer	74

Könyvtártan.

St. ENDLICHER, Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Palatinae Vindobonensis	78
M. PAULIN, les manuscrits françois de la bibliothèque du Roi	79

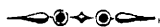
BIBLIOGRAPHIA	82
-------------------------	----

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr. cp. leszen velin-pap, legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
 Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — ÖTÖDIK ÉV.

MARTIUS, 1841.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

LEGÚJABB KIADÁSAI.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Negyedik kötet két osztályban. Kölcsény Ferencz' arczképével 's 12 körajzzal. n. 4r. 4 ft.; színezett képekkel s vászonköt. 5 ft. 30 kr. cp.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLEKEK. Kiadta a' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Második kötet, n. 4r. 8 könyomattal. Velinen kemény tábl. kötve 7 ft 30 kr. vászonba 7 ft. 40 kr. cp.

MAGYAR HELYESIRÁS ÉS 'SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. Ötödik kiadás. 10 kr. cp.

HELLEN CLASSICUSOK magyar fordításokban. Első kötet, Sophocles Oedipusa és Euripides' Iphigeniája Guzmics Izidor által. Velinen, füzve 1 ft. 12 kr.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Második kötet: A' magyarországi szikes vidékek' természettud. leirása D. Balogh Józseftől. Velinen füzve 40 kr. cp.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMEL. Irta Györy Sándor. Második füzet. n. 4-dr. velinen, füzve 1 ft. 40 kr. cp.

EREDETI JÁTEKSZIN. VIII-dik kötet: Negyedik László, másod rangu szomorujáték Gyurmán Adolftól. — IX-d. köt.: Rózsa, első rangu vigjáték Szigligetitől. — Xd. köt. Az életuntak, másod rangu vigj. Nagy Ignácztól. Mindeniknek ára finom velinen füzve 40 kr. cp.

NÉPSZERŰ ERKÖLCSTUDOMÁNY. Irta Zsoldos Ignác. Fínom velinen, füzve 12 kr; köz. papir. 5 kr. cp.

M. t. társasági Névkönyv, **ASTRONOMIAI NAPLÓVAL** és kalendáriummal 1841re. Velinen 40 kr. cp.

Továbbá megjelentek:

A' m. tud. társ. Évkönyvei I. Színezett képekkel	6 ft.	anúgy	4 ft. 20 kr.
— — — II. — — —	7 ft.	—	5 ft. — —
— — — III. — — —	8 ft.	—	6 ft. — —
Tudománytár 1834—1838. Minden évfolyam vel.	5 ft.	köz. pap.	4 ft. — —
— 1839—1841. — — finom vel.	6 ft. 30 kr.	v.	5 ft. — —
Régi magyar nyelvemlékek. I. köt. vászonköt.	7 ft. 10 kr.	pap. k.	7 ft. — —
Magyar-német Zsebszótár. postapap.	3 ft. 30 kr.		
		író pap.	3 ft. — —
Német-magyar Zsebszótár, Második nyomtatás (sajtó alatt).			
Nyelvtud. Pályamunkák. I. köt. postapap.	— —	54 kr.	köz. 40 —
— — — II. köt. velinen			1 ft. 30 —
Császár, Grammatica Ungherese. postapap.	1 ft. 30 kr.		
Magyar Tájszótár, kiadta a' m. t. t. kemény tábl.			1 ft. 30 —
Mathematicai Műszótár, kiadta a' m. t. t.			
Philosophiai Műszótár, kiadta a' m. t. t.			— — 40 —
Horatius levelei, ford. Kis és Kazinczy, postapap.	2 ft. 15 kr.		
Római Classicusok. I. Sallustius minden munkái.	2 — — —		1 fr. 30 kr.
— — — II. Cicero válog. beszédei és levelei	1 ft. 36 kr.	köz.	1 ft. 12 kr.
— — — III. IV. J. Caesar munkái	4 fr.	— —	

XI.

A' NEMZETI ACADEMIÁK' ÜDVÖS

BEFOLYÁSA A' NEMZETI JÓLÉTRE.

(III. KÖZLÉS.)

Koronázzák a' jól alkatott és illő jövedelemmel ellátott academiák eddig előszámlált érdemeiket azzal, hogy ezek mentik meg leginkább a' nemzetek' becsületét. Vannak elegenden, kik épen nem gondolkoznak arról valljon kell-e, szükséges-e nemzeteknek a' becsület? Már pedig valaminthelyen egyes személyeknél nem jó jel az, ha erre mit sem adnak: úgy a' nemzeti életnek legszebb jelensége a' becsületérzés és keresés; melly nagy szellem átjárja végre minden derekak' keblét, és saját jellemet üt a' dicső nemzetek' fiaira. Az angolok, francziák, adnak erre sokat, kiket a' nemzeti becsület vagy becsületesség' eleikbe tükrözése által minden nagyra nemesre rögtön fel lehet hevíteni.

Hogy sok országok' fiait és leányit ezen jóltévő elem ma már nem eleveníti annyira, mint régenten, annak fő oka az, hogy csekély jelentőségű írók mindig hizelegnek a' nemzetnek; minél többet veszített az hajdani dicsőségből, ezt annál dicsőbbnek nemesebbnek nevezgetik, hibáit, romlásnak-indulását pedig megemlíteni véteknek tartják. Ezek fölött sok kárt tesznek a' nemzetnek. Mert ha egyesekre nézve áll ezen elv: „a' hizelegzők legveszélyesebb ellenségeink közül valók“ — állni kell egész nemzetekre nézve is; mivel ezek is csak oly erkölcsi személyek,

mint amazok. A' nagy nemzetek nem is neheztelnek azért, ha a' honfi keblű írók figyelmesekké teszik őket hibáikra; épen úgy mint a' legdicsebb fejedelmek nem haragudtak meg a' helyes időben ejtett szóért, sőt a' hibát elősmervén, azt jókor helyrehozták. Halljuk csak mit mondogatott meg a' derék Fenelon saját királyának¹⁾; „Kül nemzeteken nem követett el felséged semmi boshút? Valamelly szegény szerencsétlent törvényfára függesztenek, ha ez a' legnagyobb szükségben, az országúton néhány tallért rabol el: azonban a' hódoltató fejedelmet, ki jogtalanul szomszédjaitól egész tartományokat elfoglal, hősnek hirdetik. Hol van itt a' jogosság? Hát nekünk csak kicsinyben kell jogszeretőknnek lennünk, nagyban pedig nem? Ha ti erősbek levén, olly békekötés' aláírására erőtetitek az általatok legyőzött népeket, melyet csak nagyobb bajok' kikerülése végett írnak alá: úgy ezek épen olly formántesznek, mint a' szorult útas, ki azért nyújtja oda erszényét a' rablónak, mert a' pisztol van melléne szegezve“. Halhatatlan emlékezetű Mária Tereziánkról is szép adat van följegyezve²⁾. Midőn e' nagy nevű császárné, a' mult század' közepe táján, a' nyilvános audientiákat, melyekben olly sok igazságos panaszok jutnak a' királyok' fülébe, megszünteté, udvari papja, M. Jézus szerzetese, bátor volt következő apostrophéval élni azon szónoklatáknak, melyet legközelebbi vasárnap az egybegyűlt udvar előtt tartott. „Mikép hallhatják meg a' fejedelmek alattvalóik' panaszait, ha fénylakaikban néma kőfalak közé rejteneznek? Királyok! legyetek atyjái a' népnek, hallgassátok meg a' szegények' s ügyefogyottak' sérelmeit, vagy tegyetek le koronáitokat! Ha ezen szent kötelességet elmulasztjátok, többé nem vagytok méltók ezek' hordozására“. A' fő hivatalnokok remegtek, és várták a' szónok'

¹⁾ Directions pour la conscience d' un Roi. à la Haye. 1747.

²⁾ Illy című könyvben: Pièces interessantes, et peu connues. à Bruxelles. 1785. köt. IV. l. 294.

száműzetését: de a' nagy császárné megdicsérte őt, és ada megint audientiákat.

Ha a' bölcs fejedelmek elbirják az igaz szót: el kell birni a' nemzeteknek is; a' minthogy vannak rá példák nagy számmal, hogy a' nagy nemzetek megfeddettek a' honfi keblü jelesek által. Midőn Németország ez előtt egy századdal épen olyan átmenetel' korában volt, mint honunk most, küzdvén a' régi előítélet' és rozsdá' fekete se-regével a' derülni kezdő értelem és méltányság, Lessing illy formán támadá meg honosait ¹⁾: „Mi németek milly meszsze vagyunk még a' francziáktól! Hogy kereken kimondjam: mi ezekhez képest még igazi barbarok vagyunk! Durvábbak mint durva elődink, kik előtt a' dalnok igen kedves volt, és a' kik minden művészet és tudományok iránti részvétlenségük mellett is, bolondhoz illő kérdésnek mondták volna ezt: valljon a' bardust kell-e jobb hazafinak tartani, vagy azt, ki medvebőrrel és illatgyantával kereskedik? És másutt így: „Milly sok akadályokkal kell nálunk küzdeni a' lángésznek, itt, hol ismeretlenek a' serkentések' majd minden nemei? Majd a' legszükségesebb dolgok' hiánya, majd az irigység, majd a' lelket leverő, és magához illetlen dolgokkal foglalkozás fojtja meg nálunk bölcsőjében minden hűkeblűnek nemes igyekezetét“.

Most már mi is magyarok tegyük kissé szívünkre keziünket, és kérdezzük magunktól komolyan: valljon academiánk' fennállása előtt nem olly mostohán bántunk-e a' legdicsebb lelekkel, mint német szomszédinkról az panaszolja, ki ezen hanyag lelketlenségnek szomorú áldozata lön, a' derék Lessing? A' tudósok' megbecsülhetlen kara nem volt-e mind eddig önállástalan parasita növény honunkban? Kérdeztük-e, hogy Schedel' szavaival éljek, valljon nem volt-e nedves a' költész' szeme, midőn nyájas enyelgése mosolyt vontak az olvasók' arczára, és szívét kedvre derítették? Mi igen is eldeltük az

¹⁾ Literatur Briefe.

örömöket, 's nem tekintettünk be a' kebel' műhelyébe, hol azok fogantattak; nem gondoltunk az árral, melybe ő neki kerültek. Bizony mi is csak úgy hántunk legdicőbb keblű hazánkfaival, mint a' németekről mondja Herder¹⁾: „Ha Némethon' történeteit megolvassuk, nem kelle csodálkoznunk, hogy csak annyira is mehettünk, mint a' mennyire mentünk? Mivel hercegeink és fő nemeseinknél divat volt útazni, külföldet bámolni, idegen nyelven beszélni, írni, olvasni. Azonban jámbor költésznink örültek minden fölkelő napnak: nagy kijelöltetésnek vették, ha énekeiket valakinek ajánlhatták, bár azokat senki el nem olvasta is. Erdélyben költészkedett a' jó Opitz, Wecherlin Angol és Franczhonokban, Flemming a' kaspi-tengernél irt német verseket; soha senki meg sem köszönte nekik, hogy ezt tették“. Most már ezen adatokkal összevethetjük, mit Vitézünk mondott dr. Földre irt szép odájában:

én velem is csak így

Bánik hazám, bár drága vérem

Érte foly, érte fogy, érte hül meg: — és nem kell több commentar ezen dologra.

Sőt mit mondunk? Tudós néposztály eddigelé honunkban nem is létezett, hanem csak egyes fényes csillagok ragyogtak a' tudós magyar égen. Mert ugyan kiket neveztünk mi eddig tudósoknak? Kétségkívül a' papokat. Méltán is; mert közép korban, midőn minden a' tudatlanság' homályában fetrengett, ezek legalább írni 's olvasni tudtak. Ámde már ma a' világiak közt is olly sokan olvasnak és irnak magas értelemben, hogy papjainknak, kik közt azonban sok tudós és olvasott egyedeek találtatnak, ama' czím kiváltságos sajátja többé nem lehet. Hajdan ezt papjaink teljes joggal megérdemlették. Mivel a' tudományosság' minden akadályait legyőzve, útaztak Olasz Német 's egyéb mivelt honokba: innen jeles könyvekkel, szép ismeretekkel megrakodva tértek vissza ho-

¹⁾ Briefe zu Beförderung der Humanitaet IV. 187.

nunkba. De ma ezen tűz csökkenvén, és a' növekedő fényűzés miatt egyfelől, másfelől a' jövedelemforrások' kiapadása miatt a' haladás nehezedvén, meg kell vallanunk, hogy a' tudós név — melly különben is ma nagy jelentésűvé és igen előkelővé vált — csak igen ritka papjainkat ékesítheti. A' tudományoknak 's műzáknak egész ember kell; nem pedig fél vagy negyed: papjainknak pedig nálunk szinte úgy mint másutt, elég dolgot ad legtöbb helyeken a' minden nap előkerülő hivatali kötelesség; az is igaz, mit Herder mond, hogy „a' muzák a' harangzúgásnak 's egyéb mindennapi lármának nem baráti“.

Nemzeti színházunk sem létezvén eddig, a' lángelmék innen sem vehettek táplálékot, mint Franczthonban; a' hol tudjuk hogy Scribe, Hugo Victor, Balzac, 's mások, Thalia' 's Melpomene' hippocrenéjéből nem csak tiszta vizet, mint nálunk, hanem aranyat is olly bőven merítnek, hogy a' szükségérzet' prosai benyomásai ellen eléggé biztosítvák. Ők tehát méltán elmondhatják: Quod non dant proceres, dat histrio. Tágkeblű kiadók is bőkezűleg tisztelgetik meg az írók' nemes fáradságát; és ha igaz, mit Scott Walterről beszélnek, hogy Marray tizezer fontot adott egyetlen remek kéziratáért, mint jutalom díjt; úgy nem csoda, ha Angolhon, Scott 's Byron költeszekkel dicsekszik.

Mi tehát bátrak vagyunk ezennel ünnepélyesen nyilvánítni, hogy academiánk nagy lelkű alapítói mentették meg a' magyar nemzeti becsületet; és mi, kik nem örömet dicsérünk élőket, nyíltan mondjuk, hogy azok, kik a' nemzeti becsületet illy igen érezve, illy jeles áldozatokat tettek honunk' oltárára, és ott segítettek, hol legszükségesebb volt a' segedelem, mint a' honnak legfényesb csillagai, méltán azt érdemlik a' hálás utódoktól, mit a' dicső 300 spartai, kiknek nevét minden iskolás gyermek elő tudta számlálni még a' később korban is: mivel bizvást elmondhatjuk, hogy vannak ugyan szép emlékei a' magyar nemes bőkezűségnek, de olly czélirányos, olly jótékony, olly nagy fontosságú, minővé lehet magyar a-

cademiánk, ha a' nagy lelkű magyaroktól országos pártfogás alá vétetik, bizony egy sincs.

Hogy ezen fontos állitmány' igazsága felől annál inkább meggyőződünk, tekintsük meg csak részletesen nemzeti tudományosságunkat, és pillanatig tartsunk rövid szemlét a' legszükségeseb tudomány-ágok' mostani mibenléte és termése fölött honunkban. Első a' nemzeti *nyelvészet*, melly csak tiz évvel is ez előtt nyomorú állapotban volt, és nem olyanban minő illhetett nemzetünk' méltóságához. Nem kell-e pirulnunk, hogy szinte ezer évi itt lakásunk után, magyarul beszélni és írni hibátlanul nem tudtunk; és ezen már időske gyermek, a' nemzet, most kezd szabályszerűleg beszélni és írni? Minervánk tette erre figyelmessé nemzetünket, és azóta növekedett olvasó közönségünk, mit hirlapjaink', folyóiratink' koronkénti szaporodása kétségbehozni nem hagy. Már pedig milly fontos a' honi nyelvnek kimiveltetése a' tudományosságra, erkölcsre és izlésre, azt a' főlebbiekből megérthettük.

Nyelvészetünk megindult: de vajmi parlagon lever a' *bölcselkedés*; pedig a' nemzeti philosophia az, melly kifejtözve, és mint illik a' nemzet' életére hatással leve, olly égi lény, mellynek szellemi és anyagi hasznai megbecsülhetlenek. Itt ismételni nem akarván azt, mit a' Tudománytár' XV-dik kötete 155 — 164 lapjain mondottunk ez ügyben, ide utasítjuk nyájas olvasóinkat. Mi az oka, hogy a' philosophiában így elmaradtunk? Röviden az; hogy academiánk nem levén, philosophia osztályunk sem volt, melly kimutatta volna e' tudományág' terméketlenségét, e' berkes tartomány' vadonságát, és azt mit kell tennünk, hogy a' közértelmesség terjedjen el minden nép osztályok között? Quod multi curant, nemo curat. Honunk eddig nem tudta, hogy a' philosophiában csak ott vagyunk, a' hol szakállas elődink voltak, és hogy e' tudomány' egyetemes történetírását a' lefolyt századokból egyetlen egy magyar név sem diszesíti. Rideg szüziünk tehát nyersen kimondotta a' csodálkozó nemzetnek, hogy előkészületeink nem levén, alkalmatlanok vagyunk még

a' philosophálásra; nyelvünk most fejtőzvé ki ezer éves gyámság alól, a' tudományosság és az olvasás' kedvelése is most indulván meg, anyatéjjel beszívott előítéleteinktől is csak most kezdvé szabadulni, eddig az alapos bölcselkedés nálunk szinte lehetetlen volt.

Nemzeti *történetnyomozásunk* is, mit megint pirúlva kell megvallanunk, homályba borong. Mentsen isten! hogy nagyítsuk a' bajt, sőt érték tudják, hogy a' hol lehet leplet vonunk elmaradásunkra. De azt csak el nem hallgathatjuk, hogy a' nemzet' eddigi részvétlensége történetnyomozóink iránt, lelankasztotta ezeknek jelesen indult tüzét; melly miatt ott sem vagyunk a' történetnyomozásban, hol a' mult közelebbi században állottunk. Hogy félre ne értessünk, nyíltan akarunk szólni. Mi Engellel szorosán megkülönböztetjük, a' történetírást a' történetnyomozástól: amannak emez egyedüli föltétele, ez pedig haladhat ana' nélkül is. Iránya is különböző mindkettőnek. A' történetnyomozás támaszkodva oklevelekre, törvényekre, régiség' emlékeire, például: pénzekre, föliratokra 's egyebekre, használva a' történettel egykoru írók' gyűjteményeit, krónikák' criticáját, a' külnemzetek' évkönyveiben saját nemzetünket érintő előadásokat, olly eredményekre vezet, mellyek újak, és a' tömérdek fáradságot bőven jutalmazók. Mert ne gondoljuk, hogy historiai előitéletek 's eretnkségek ne volnának; és mind tiszta szent igazság volna az, mit a' nem jól értesített és dologba be nem látó történetírók találhatnak előnkbe. A' történetírás már nem tűz ki magának illy nyögös és fáradságos irányt. Ezt sem mondhatjuk ugyan tüskétlen pályának, mert mint Engeliünk szól: „Ritka az, ki az igazat hallani, annál inkább íratni 's örökitni, ellenben sok, a' ki azt elhallgattatni, sőt néma feledékenységbe merítettetni akarja. Az emberek' érdeke üldözi a' történeti igazság' bajnokát, kinek vesznie kell, ha nem hatalomban vagy pártfogásban, csupán igazában bízhatik“.

Mult században dicsekedhattünk derék történetnyomozókkal, minők: Bel, Cornides, Katona, Pray és má-

sok: de nemzeti nyelven történetíróink nem voltak. Ma ellenkezőleg vagyunk; most már keletkeznek derék történetíróink, kik közül csak Budai', Virág', Péczeli' neveiket említjük; de most még történetnyomozásunk szenved a' nemzeti részvétlenség miatt, melly aztán azzal büntette-tik meg, hogy eredetünket sem tudva, a' külföldi tudósok, most baskiroknak, majd lappoknak, majd törököknek majd mongoloknak, most jugrusoknak, majd légköhöz hasonló és holdból esett népeknek tartanak büntetlen bennünket. 'S mi ezt nem szégyenljük legkissebbé is. Hiszen, így szólnak, nem olly fontos ez, és mi gondja arra másoknak, akárhonnan eredett a' magyarság? Így tehát csak mondjuk azt is, mit nyers lovagai mondanak Rómának:

Quod sapio, satis est mihi; non ego curo

Esse, quod Arcesilas aerumnosique Solones,

Murmura cum secum, et rabiosa silentia rodunt.

Serdülő Minervánk megőrzendi itt is nemzeti becsületünket, szükséges előkészületek' megtevése, czélirányos pályakérdések' kitűzése, egyes tudósok' serkentése által, kik közt már is becses adatokat közlöttek Gévay, Gyurikovics, Horváth Mihály, Jankovich, Jászay, Jerney, gróf Kemény, Luczenbacher, és mások.

Ama' szép 's fellengős tudományok is, úgy mint a' *mennyiségtan* és *physica* milly kevés tisztelőkre találtak eddigelé honunkban, mutatja müiparunk', kereskedésünk', gazdálkodásunk' silánysága. Mi még ismeretlenek levén a' fensőbb géptan titkaival, emberi erőt 's kezeket használunk ott, hol a' mathesishez értő nemzetek gépekkel élnek; mi még a' czéhi bilincseket türjük; mert gyárrendszerről fogalmunk sincs. Kereskedésünk parányi, mert a' természettan' hiával levén, saját kincseinket nem ismerjük, és olly külföldi termékekért adunk ki drága pénzt, például: gyapottért, safrányért, rhabarbaraért, selyemért, mellyeket honunkban is szintolly jóságban 's mennyiségben természetnénk, sőt ki is vihetnénk. Nemzeti gazdálkodásunk pedig millyen, erről már értesítve van nemzetünk a' Hitel' és Világ' nagy nevű írója által. Ugyan

van-e fogalma gazdáinknak a' belső gazdaság' tudományáról, és a' háztartási elvekről, melyeken fordul meg, mint sarkon minden értelmes gazdaság? Innen ritka a' ház' belső jóléte nálunk; és, mint tapasztalt Balásházink megjegyzi, mi csak fényleni vágyó szorgalmat mutatunk, csak fekvő jószágot szerzeni törekszünk, a' többi vagyonszerzési módokról pedig, melyek sokszor még bővebben jövedelmező források, alig tudunk valamit. Innen szegénység látható majd mindenütt, és az életnek föltűnő rútsága. Rosz gazdaság, mely honunkban itthonos, szül erköcselenséget, perpatvart, személy 's vagyonbeli bátorság hiányt elannyira, hogy emberbarát könyeket hullat, látván azon sajnálatra méltó helyzetét a' háznépeknek, mely a' rosz elméletből folyó rosz gyakorlat' következése.

Végre, hogy nem igen öröndetes szemlémet bevégezsem, nem fekszik-e még nálunk bölcsőben, tán az egy költészetet kivéve, a' *művészet* is? Művészet! fölséges nevezet, mely hajnala minden nemzeti miveltségnek, föltétele minden népélet szépségének. Tekintsük meg a' miveletlen nemzetek' mulatságit, melyek közül száműzve van Apolló és a' múzák. Ezek összejövételének iránya eszem-iszom, folyamata rágalom, vége verekedés. Nem így a' magasb szellemű népek. Ezek társalkodásaikban, mulatozásaikban szellemi élményt keresnek. Külföldi utazásainkban, a' nürnbergi derék muzeumban, majd minden lelki gyönyört okozó segéd eszközöket bő mértékben találtunk, csupán testi éldeletet adókat nem, melyek innen e' halhatatlan leányok' templomából száműzvék. Dresdában pedig nem csak a' felső, hanem a' közép néposztálybeliek is jól ismerik Raphaél', Corregio', 's Vandyk' re-mekeit; ismerik a' régi Roma', Athene', és Alexandria' romjai közt talált antik szobrokat; ismerik a' legjobb rézmetszők' munkáit, Japán' és China' csodálatra méltó porcellánait, még szünnapokban is csaknem üresek a' ser és borházak; de annál telvébbek a' színházak, képtárak, a' muzeum és zwinger. Meg is tetszik ezen művészet-ápolás a' derék Szászbon' lelkes fiain és leányin: mert mi

ezekkel társalkodván, soha el nem felejtendő szellemi műveltség' jeleit vettünk észre olyan osztálybelieken is, kikről, honi fogalmainknál fogva, illyesmit épen nem vártunk.

Tekintsünk most már honunkra. Nyújtanak-e itt művészeti 's szellemi nemes élményt a' közép 's alsó néposztálynak azok, kiknek fő kötelességök volna az olyanok' izlési nevelése, kik teljes életöket a' főbb rend' kényelmeinek áldozzák fel. Van-e a' nagy és áldott Magyarhonban egyetlen nyilvános képtár, egyetlen antik terem, egyetlen rézmetszetgyűjtemény, egyetlen conservatorium, egyetlen európai és ázsiai szépműtár? A' kis Erdély már gróf Bruckenthal' kegyéből bir nyilvános képtárral. Nálunk pedig a' művészet, melly mint mondók nélkülözhetlen föltétele a' népnevelésnek, olly megvetve hever a' porban, hogy mi még azt sem mondhatjuk, mit Emilia Galottiban mond egy művész: *Die Kunst geht nach Brod*. Itt a' műértő Hunyadi Mátyások' Vitézek', Zrinyiek' utódjai alig tudják mi a' művészet, pedig a' honalkotó Árpád, a' kereszténységet védő Hunyadi János, az igazságszerető Mátyás, a' zentai győző Eugenius 's más számtalan dicsők csak érdemlenének némi emlékeket hálás utódaiktól!

Szép és honunkban eddigelé nem igen méltánylott eszméje az Herdernek a' művészetről, hogy ez a' *természet' és erkölcs' tükré*. Igen, van szép, fellengős, nemes; de van rút, aljas és nemtelen természet és erkölcs; melyeket az elvont eszmékhez mit sem értő nép' szeme füle elébe kell tükrözni, és ezen érzéki dolgok által kell elméje' gyöngeségét segílni; melly aztán többet tesz minden sikertelen papolásnál, iskolázásnál, és nem népszerűleg írt könyveknél. Művészet' tükrét tehát ennek, ha őt művelté akarjuk tenni. Tükröt neki, hadd lássa ebben minők a' művelt népek' társalkodási és szellemi élményei? minők voltak hős elődei? lássa át a' nép milly izetlenek: jelenkori viselete, épületei, mulatságai? hadd lássa át milly fölséges élmény jár együtt a' tudományossággal:

ellenben a' tudatlanság' állapotja nem egyéb, mint félelem', szűkölködés' és rabszolgaság' állapotja.

A' melly nemzet tehát tudós társaságot alapít, nem csak alapít, hanem ennek tagjait olly jövedelemmel látja el, hogy ezeket kivévén a' másnemű hivatal' terhei alól, saját érdekeinek előmozdítására kötelezi, mint egyéb' országokban létező t. társaságok, ez által igen kedvező fénysugárt vet szellemi és erkölcsi műveltségére. Bebizonnyítja elsőben azt, hogy ő szereti a' *tudományokat* és *művészetet*, mellyek alapjai a' népműveltségnek, és fensőbb polgárisodásnak. Tudatja más honbeliekkel is, hogy aristocratiája nem zsarnok szellemű, hanem olyan, melly a' közértelmességnek nem szegül ellene, sőt ennek végtelen hasznai felől meggyőződött. Valljon létezik-e a' keleti durva álladalmakban egyetlen tudományos academia is? Illyesmit szabad, dicső nemzetek alkotnak, mellyek nincsenek kényúri vasvessző alatt; mellyek az emberiség' célját értik, melly épen nem az, hogy dísztelen életünket barmok módjára éljük le, azon néhány talpalatnyi földön, melly bennünket táplál 's utóbb gyomrába rejtend: hanem emberi méltóságunkat érezve, gyűjtsünk, míg napunk fénylik, hasznos ismereteket, tanuljunk, elmélkedjünk, és ezen emberi foglalkozás által életünket szépítsük. Becsületére válik a' nemzeti academia a' nemzet' erkölcsének is. Mert mivel népek ez által tanúsítják, hogy ők jól tudván, milly sokba kerülő áldozatot nyújtanak a' honi lelkes írók becses irományaikban a' nemzetnek, őket aljas helyzetökből kiemelik érdemeiket nagy lelküleg méltányolják, éjjeli nappali fáradságok' gyümölcseit ingyen nem kívánják, és őket csekély táplálékot adó tömjén füsttel kielégíteni nem akarják. Illő nekiünk is magyaroknak jelen helyzetünkben illy nemű becsület szerzésről gondolkoznunk. Mert ha szinte mi méltóbb joggal elmondhatjuk is azt, mit Herder saját nemzetére ruház. ¹⁾ Egész Európa helyett

*) Briefe zu Bef. d. Hum. IV. 186.

törésen állottunk a' betolakodó hunnok és tatárok ellen, és a' németek(!?) gátolták meg, hogy Európa nem leve Kalmuk- vagy Törökországgá, ők vvitak ki saját vérökkel olyan békes kerthelyet, mellyen a' múzák örömost mulatnak“. de csakugyan ez nem a' miénk hanem elődink' dicsősége. Mi e' békes időkben díszesítsük hőselődink' diadali repkényeit tudományos babérral.

Íme ilyen nagy, illy üdvös befolyásuk van a' nemzeti academiáknak azon nemzet' jólétére, melly által alapítottak. Hátra van még, különösen honunkhoz fordulva, szólni azon föladratról, mellyet meg kell fejteni nemzeti academiáknak, ha rendeltetésének illőleg meg akar félelni. Három fő irányt tűz ki academiánk; elsőben nemzeti dolgainknak, mellyek még homályban hevernek, fölvilágítását; másodszor: népoktatására szükséges és közhasznu munkák' kiadását; harmadszor; fölséges elméjű tudósinknak, kik becses éltöket a' honi közértelmesség' ipar' és haladás' elősegelésére szentelik, a' nemzet' méltóságához illő megjutalmazását. Kénytelenek vagyunk nyilvánítni, hogy ezen dicső föltételei és vállalati közül, egyiket sem teheti Minervánk csekély jövedelmei miatt úgy, mint azt az ügy' fontossága és a' magyarok' becsülete kívánná.

Mi nemzeti dolgaink' fölvilágítását illeti; főlebb már láttuk, milly kedvetlen fényt vet az a' külföldiek előtt mind nemzetünkre, mind honi tudósainkra, hogy mi magyarok még azt sem tudjuk, minő vidékről jöttek derék elődink jelen honunkba. A' fenséges Himalaya' mellékéről-e, vagy a' havas Kaukaszus mellől, a' jeges tenger partjairól-e vagy a' Kasp és Fekete tengerek' szomszédságából vándorlottak ide ős elődeink? Tudósaink eleget búvarkodnak de ezen búvarkodás mind addig eröpazarlás leend, míg mi magyarok kelettel jobban meg nem ismerkedünk, és őshonunkat, Ázsiát folytonos tudományunkká nem tesszük. Ázsia, az emberi nemnek ezen bölcsője már magá-

ban igen érdekes tárgy, mellyről Herder igen szépen ír,¹⁾ mellyet szabad legyen kissé bővebb kivonatban ázsiai eredetű 's keleti származásukkal, tán nem ok nélkül büszke magyarlainkkal közleni.

„Európa' minden nemzetei ugyan honnan keletkeztek? Ázsiából. Csaknem mindnyájokról tudjuk ezt bizonynyal; és mi jól ismerjük a' lappok', finnek', germanok', gothok', galok', slávok', celták', cimberék' stb. Ázsiából származását. Résztint nyelvökből, 's nyelv-maradványaikból, résztint előbbi lakhelyekről fennlévő hagyományokból ítélve, a' Fekete tengerig 's Tatárországig' fölki sérhetjük őket, hol még ős nyelvöknek vannak némi nyomai. Csak az előidőkkel üsmeretlenség szülte az autochthonokat. — Ázsiában voltak már az őskorban igen mivelt nyelvek, mellyeknek többnyire három betűből álló gyökeket, rövid szólását, gazdagságát csodálhatjuk elannyira, hogy a' legtöbb európai nyelvek' foltozata, haszontalan segéd szavaikkal, és unalmas flexioikkal, soha sem árulja el magát olly igen, mintha ki ezeket az ázsiai nyelvekkel egybe hasonlítja. Azonban egy európai nemzet sem dicsekszik saját alphabettal; e' tekintetben úgy állnak ezek amazok mellett, mint a' barbar negerek és amerikaiak. Ázsia birt egyedül *írással*, még pedig a' legrégebbi időktől fogva. Európa legelső mivelt nemzete, a' görögök, alphabetjüket egy ázsiaitól — Cadmustól — vették; aztán a' büttneiri táblákból kiviláglik, hogy az európai minden betűjegek, a' görög betűknek résztint származékai, résztint elrontásai.

„A' miveltség' eszközéről a' nyelvről, ha magára a' *miveltségre* átme gyünk, hol támadhatott, vagy hol támadott volna az előbb, mint Ázsiában? Állatokon uralkodás volt ennek legelső lépcsője; és ez itt olly régi, hogy a' történetírás' minden korszakait megelőzi. Nem csak azért, hogy a' világ' legelső hegyláncza Ázsiában legtöbb szelidíthető állattal bővelkedik: hanem azért is, hogy az em-

¹⁾ Geschichte der Menschheit. II. 355—369.

berek ezeket itt olly jókor megszelidítették, hogy a' mi leghasznosb házi állataink, a' juh, kutya és kecske, már ezen szelidítés' termékeinek nézethetnek. Európa minden szelid állatait Ázsiától vette; sajátja amannak alig van egyéb, mint az egér' és denevér' mintegy 15 vagy 16 faja. A' *földmiveléssel* is épen így volt a' dolog. Európa' nagy része, még a' később időkben is egy nagy erdő volt, mellyben lakó emberek alig éltek egyébbel, mint gyökér neműekkel, makkal és vadalmával. Ázsia némelly részeiben a' gaboná vadon terem, és a' földmivelés itt emberemlékezetétől fogva honos. A' föld legszebb gyümölcsei; jelesen a' szőlő és olaj, citrom és füge, gesztenye, mondola, dió és minden alma Ázsiából került Göröghonba és Afrikába, innen az európai egyéb tájakra. Igaz hogy némi növényt adott Amerika is: de a' legtöbb 's leghasznosabb növényeink' ázsiai eredetét, 's hozzánk vándorlását, szinte historiai bizonyossággal ki tudjuk mutatni.

Hogy a' *tudományok* 's *kézművek* szinte Ázsiából és ennek szomszédjából Egyiptusból költöztek hozzánk, azt bizonyítani sem kell; a' népek' emlékei és történetírása eléggé tanúsítják ezt; azonban Gogvet' munkája ¹⁾ mindnyájunk' kezében forog. *Művészet* is régóta üz a' világ' ezen része, de ázsiai és saját modorral; mint ezt Persepolis' romjai, az indiai templomok, aegyptusi gulák 's egyebek eléggé tanúsítják. Magas *költészete* sok déli ázsiai népeknek világszerte ismeretes: szinte így ázsiávali *kereskedése* is igen régi; épen úgy mint *csillagászata* és *számlása*, mellyről az arab számjegyek, és a' csillagzatok' nevei elég bizonyosságot tesznek. *kormány formái* is ázsiának milly ősrégiek! A' chinai polgári alkat, a' tibeti hierarchia, az indus kasztalkormány stb. olly régiek, hogy ezekhez mérve európai intézményeink csak tegnapiak 's maiak."

Illy fontos tanulmányi tárgy lévén Ázsia, még a' keleti eredettel nem dicsekvő német tudósok előtt is: ne-

¹⁾ Von Ursprung der Gesetze, Künste, und Wissenschaften. Lemg. 1770. 4.

künk rá kell erre adni magunkat, és legalább azt ismer-nünk kell, mit a' nyugot felé lakó tudósok erről kinyo-moznak, és az európai nemzeteknek éleményül föladnak. Mert, hogy jól megértsük a' dolgot, európai művelt szom-szédink, ne csak honi dolgokkal, minők: a' tagosztály, bir-ka, 's egyebek, hanem világhistoriai tárgyakkal is fog-lalkoznak; és a' mit ezek nemes tudvágyból tesznek, ne-künk nemzeti hecsületből kellene cselekednünk. Ime, Sán-dor óta, *keleti muzeum* létezik Petersburgban; Bécsben van *brazíliai* és *aegyptusi muzeum*. Illő tehát nekünk is magyaroknak ilyen' felállításáról gondolkoznunk, ha nem-zeti dolgaink' homályát elakarjuk oszlatni.

Értekezőnek ilyen eszméje van egy Pesten föllállítandó *ázsiai muzeumról*. Ha ebben eredeti emlékek nem lennének is, — mivel az effélék' megszerzése fejedelmi erszényt kíván, — legalább hiv másolatokban szereztet-nének meg, elsőben a' *keleti mindennemű perzsek*. De ho-gyan? Úgy, hogy midőn Göttingenben mulatnék, prof. Tychsen a' párisi pénzgyűjtemény' minden perzsa pénzeit láttatá velem, mellyek kemény és nem könnyen törhető, szürke anyagból készült tökéletes másolathan, olcsó ki-adásban vagy nyomathan mindenkitől megvehetők Páris-ban. Ilyeneket kellene hozatni akár magából az említett fő városból, akár a' külföld' bármelly jeles közelebbi fő-városából.

Lehetne itt másodszor egy *ázsiai népeket ismertető gyűjtemény*, melly ezeknek képeit, öltözetit, fegyvereit, házi és földműves eszközeit, sajátságait akár eredeti, akár festett vagy metszett alakban előtűntetné. Lenne ebben harmadszor, egy *ázsiai műtár*, vagyis ázsiai könyveket, kéziratokat, rajzolatokat, tájfestéseket, földképeket, mű-darabokat, emlék, rom, 's egyéb föstményeket magában foglaló osztály. Végre lenne benne negyedszer egy *Ázsiát teljesen fölvilágosító könyvtár*, melly magában foglalná az ázsiai népek' ethnographiáját, az itten tett lingvisticai út-azásokat, — minő például: dán prof. Raskenél 1822-ben tett útazásában célba vett nyelv' nyomozata, — és min-

dent mi ezen érdekes világrész' historiai, földleirási, statistikai, miveltségi tekintetben bizonyos adatokat nyújthat. Nem maradhatnának ebből ki különösen a' calcuttai tudós társaság' ázsiai nyomozatai, mellyek *Asiaticques Recherches* cím alatt jelennek meg említett városban. Nem maradnának ki jó festő utazások, és az olyanok, minők: Kämpferé, Niebuhre, Frankliné, kik a' persepolisi, Vannó melléki, 's egyéb ékiratokat, 's emlékmöket híven lerajzolva rézmetszetekben adják a' mivelte európaiaknak. De jó szökönyvek is mellőzhetlen kincsei lennének ezen könyvgyűjteménynek. Megjegyezhető ez alkalommal az, hogy midőn mi 1810-ben Prágában, a' tudományos-egyetem' könyvtárát megtekintettük, a' nyájas könyvtárnok olly becses munkát mutatott elő kedveskedésül, mellyet mi azóta sem feledhetünk. Ez két vastag kötet, legnagyobb másodréthen, mellynek címe: *Lexicon lingvarum Europae et Asiae*. Ez igen ritka könyv, és a' nagy Katalin, orosz czárné munkája által fejedelmi gonddal és költséggel készült, és a' prágai könyvtárnak ajándékban adott pompakiadás, mellyben mintegy ötszáz élő, európai és ázsiai nyelv' szavai vannak párvonalban följegyezve. Milly sokat tanulhatna ebből utazni és utaztatni nem akaró honunk, a' magyarok' eredeti laka' és atyafisága' kikeresésére: mit mig nem tudunk, addig békével kell tünnünk a' külföldi írók' rágalmait.

Továbbá fölebb láttuk, milly nagy hátramaradást szenved népnevelésünk a' miatt, hogy mi a' művészetet és művészeket nem ápoljuk, kikről méltán mondja Schiller, hogy:

Wie lacht die Menschheit, wo ihr weilet,

Wie traurig liegt sie hinter euch!

Zweimal verjüngte sich die Zeit,

Zweimal von Saamen die ihr ausgestreut.

Da sah man millionen ketten fallen,

Und über Slaven sprach jetzt Menschenrecht;

Wie Brüder friedlich mit einander wallen,

So mild erwuchs das mildere Geschlecht.

Azonban majd minden művelt nemzetnek van művész academiája, többnyire egybekötve a' tudományok' academiájával. Jelesen Párisban már a' XIII-dik században létezett egy illy nemű a' főstészet' és szobrászat' ápolására, melyet Le Brun, Sarazin, Corneille, és más művészek 1648-ban újra életre hoztak, és a' nagy Colbert által ennek 40,000 livra évi jövedelmet eszközöltek. Londonban 1768-ban állott fel a' rajz', főstészet', szobrászat' és hangászat' academiája, melyben 14 művész tanít, és tanítasaikban mindenki ingyen vehet részt. Hasonló intézetek vannak Turin, Mayland, Florencz, Modena, Mantua, Velencze, Madrid, Stockholm, Petersburg és Bécs városai-ban. Egyedül mi magyarok állunk itt hátra, mely a' nemzeti becsülettel és méltósággal mint fér össze? mi ugyan megfogni nem tudjuk. Azt pedig el nem hallgathatjuk, hogy tudós társaságunk csakugyan ápolja a' szépművészet egyik ágát a' színészetet; de ápolhatná ennek minden ágait, ha segedelem kűtfökkel illőleg volna ellátva.

De a' népoktatásra szükséges és közhasznú munkák' kiadását sem teheti kellőleg tudós egyesületünk, ha nagyobb erővel nem gyámolittatik. Más honokban, hol a' nép műveltebb, olvasni szeretőbb, kevés baj van a' drága munkák' kiadásával, mivel ezek elkelnek, és a' vállalkozó kiadók' fáradsága és költsége szép jutalommal tiszteltetik meg. Milly nagy foliantókban adák ki Dú Chesne, Pistori, Muratori 's mások a' nemzeti történetírássra szolgáló minden írott emlékeket; mégis mind elkelték: de nálunk illyesmire vállalkozó sem akadna. Pedig milly szükséges lenne a' byzanci írókat, arab, perzsa, örmény, török jelesb historicusokat, Schwandtnert még egyszer, és ennek folytatását, egy teljes oklevéltárt kiadogatni, és ekkép hazai tudásainkat, — kik nem lakhatuak mind Pesten — olly állapotba helyezni, hogy dolgozzanak, és népünket régi álmából serkentsék föl. Igen nagy hasznai vannak a' nemzetesítésre, és apathiába merült népek' jellege' képzésére a' történetírásnak. Engel úgy vélekedik, hogy a' mai könnyelmű kor' szellemi gyógyítása nem más-

TUDOMÁNYT. 1841. III. 11

kép eszközölthetők, mintha: „A' magyart a' mult idők' borúlt történetei' fölvilágítása megtanítja a' jeles tettek' követésére; a' veszélyesek' elkerülésére, 's azon módokra, melyek eddig is nemzetiségét, törvényes szabadságát, a' hatalmas keleti birodalmak' szomszédságában fentartották; de megtanítsák a' nemzet' geniusának a' korszellemhez szükséges, de figyelmes és lépcsőnként elfogadandó alkalmazására; a' boldogabb nemzetek' szerencsés példáinak bölcs követésére; minden külső hatalomnak, mely ősei' dicső erkölcsiből valaha kivetkezni kénytetné, eltávoztatására; és végre a' fejedelem iránti hűségre.“

De továbbá jól tudják azt is a' hon' baráti, hogy jelen századunknak meg van azon nagy boldogsága, melly-nél fogva a' tudományok, mivelt honokban, a' régi egyed-áruság' tömlöczéből kiszabadúlva, nem csak a' főbb rendűek' termeibe, hanem még a' kereskedők' írószobáiba, a' kézművesek' műhelyeibe, sőt még a' nőnem' osztályaiha is beférkezhetnek, kivetkeztetvén jelenkorunk ezeknek régi poros dísztelen öltözeteikből, kiszabadítván a' pedantok és beteges képzelődésű sötétkedők' érthetetlen műszavai pókhálóból, és szárnyakat fűzván ezeknek a' folyóiratok és encyclopaediák általi sebes közlekedésre. Nem mondunk sokat, ha azt állítjuk, hogy egy mivelt magyar közönség' alkotására is, mint főlebb látók, semmi annyit nem teend, mint valamely *népszámúra alkotandó folyóirat*, melly a' bővebb oktatás' minden hiányait éreztetvén a' néppel, az ismereteknek is nagyobb kört és szorosb kapcsolatot adván; a' tökéletlen és hibásan intézett nevelés' hézagait czélszeresen tölténé be. Ez olyan kérdésekre adhatna meghatározott feleletet, melyek köznéphelinek szűk eszméi' körében, eszébe ötlenek, és olly ismereteket terjesztene el, melyekre épen magyar köznépünknek legnagyobb szüksége van jelenleg, melyek nélkül a' mivelt társalkodás lehetetlen. És mivel a' lélektanból jól tudjuk, hogy a' fejtőzetlen kor' és alsó néposztály' elméjére hatás' eszközei, épen nem a' szorosan tudományos értekezések, hanem a' történetírás, mesék, elbeszélések, elmés

ötletek; ilyenekkel kellene említett folyóiratot is megtölteni, népszerűs regékben kellene őt élethűcsesésre, igen káros előítéletei' elhagyására bírni. „A' nép, így szól Zschocke, nem egyéb mint gyermek; ki őt felemelni akarja, előbb le kell annak ehhez hajolni. Ha én ennek számára írnék valamit, nem több mint tíz éves gyermeket képelnék magamnak, kinek fogalmai csekélyek, és egész lénye inkább hallgat a' képzelődés' és érzelem' mint az ész' sugalmaira.“ Illy szellemben irtak külföldi tudósok a' népnek, illy dolgok által tették azt fogékonnyá az elméletre, az olvasásra; úgy hogy már ma csodáljuk, mik történnek más honokban, bámuljuk, hogy La Mennaise', *Livre de peuple* nevű névkönyvéből 10 — 15,000 példány kapdosztatik el néhány nap alatt. Pedig tudjuk másfelől, hogy a' más nemzetbeli nép sem alakítottatott jobb anyagból, mint a' magyar. Volt olly idő, Zschocke' bizonyossága szerint, hogy: „A' schweiczi nép is legnagyobb tudatlanságban fetrengett; naptári és imadságos könyveken kívül mit sem olvasott; ismeretlen volt előtte a' hon' és szabadság' szeretete és hite nem egyéb volt, mint elődinek gondolat nélkül elfogadott babonája.

Illyen népkönyveket, metszetekkel ellátott folyóiratokat, egyedül tudós társaságunk adhat ki ohajtott sikerrel; de úgy, ha a' nemzettől, mely az illyen vállalatok' költségés voltát szintűgy tudja, mint szükségét érzi, nemcsak lelkiileg segítettetik.

Végre annyi jövedelemből, mennyit e' legdicsőbb szellemű intézetiünk húz jelenleg, honunk' tudósait sem jutalmazhatja meg illőleg. Majd minden nap hallatnak illy nemű panaszok olyanoktól, kik csekély belátással, még csekélyebb méltánysággal bírnak, hogy: nemzeti akademiánk nincs olly hatással honunk' tudományosságára, mint előre vártuk; ennek tagjai nem olvasnak fel olly nagyszemű újdonságokat, minőkkel a' külföldi tudós társaságok' tagjai meglepik Európa' tudósait. A' francia institutum.

¹⁾ Prometheus. Zeitschrift. Aarau I. 249.

tagjai, például, látjuk, milly nagyot ölelő fölfedezésekkel örvendeztetik meg a' tudományok' barátit. Ezek kiterjesztik munkás szorgalmukat a' bekövetkezhető éhség' szűryeinek meggátlására, a' sebészi műtételek czélirányosb eszközökkel segéllésére, a' metszeteknek, lithographiai áttétel által végtelenül lehető sokasítására; a' léghajók' horgony által eszközzendő megállításokra, feldőlhetetlen kocsik' szaporítására, Algir belseje' szorosb vizsgálására, a' kemen-czék' kályhák' veszendő melege' gazdaságos használatára, a' köz és privát oklevelek' meghamisításának kikerülésére, a' mocsárok' kiszámításában nagy hasznót ígérő gépek' alkotására, 's más illy közérdeket gerjesztő dolgokra. „Mi ezen elégtelen uraknak még azt is mondhatjuk, hogy az említett institutumnak még nagyobb érdemei is vannak; mert ez által tudjuk a' meridianusok' igaz nagyságát; ez derítette föl, másfél száz kötetre menő memoirejaiban, a' görög és a' római régiséget; ez fordította le a' legjelesb görög, latin, perzsa, arab írók' remekeit. Ámde ennek és magyar Minervánknek helyzete között milly nagy a' közbenvetés, jól tudják, a' kiknek illik. Mi most nem monduk egyebet csak azt, hogy szép hölgyünk 'sorsa olly forma honunkban, mint az ollyan fiatal nőé, kinek még ipa 's napa élnek; kik avult elveiket újakért 's jobbakért soha el nem cserélik, és kik önhatalmuk' 's befolyásuk' teljes érzetében bajteljes Parthenénket jelentő hanggal, a' leverő „ne tovább varga a' kaptánál-ra“ emlékeztetni el nem mulatják.

De hatását mégis legjobban gyöngíti szegénysége. Milly csekély segedelmet nyújthat ez még egyes tudósainak az alexandriai híres muzeumhoz mérve, mellyben szállás, eledel, ruházat adatott a' ptolemaeusi bőkezűség által a' legderekabb tudomány hősöknek? Innen van, hogy a' gazdagabb nemzeti academiák, jelesen a' párisi 10,000 frankos pályadíjakat tehetnek föl, és a' kik ennek tagjaivá lesznek, nem szorúlnak azok többé a' polgári hivatalokra.

Mit kell tehát tennünk? A' magyar világszerte ismeretes nemes lélek és bőkezűség nem kérdezi azt, és nem kérdezte soha, mit kell tenni akkor, midőn a' fennsőbb nevelés, tudományos műveltség, nemzeti becsület és köz boldogság legszentebb ügye forog fenn. Maradandó emléke ennek a' nemzeti muzeum; melly bár korán sem olly nagy fontosságú dolog honunk' emelkedésére, mint academiánk; még is hőkeblű nagyjaink ezt fejedelmileg ápolják, és országos pártfogás alá helyezték. Igen: mi elismerjük azon kedvező sugárt, mellyet a' muzeum vet a' magyar becsületre; tudjuk azt is hogy ennek kincsei megbecsülhetlenek; de azt is tudjuk, hogy ezen kincsek örökké használatlan heverendnek, és országunk' javára ohajtott kamattal nem gyümölcsözendnek mind addig, míg drága honunk azt nem teszi, mit a' Ptolemaeusok tettek Alexandriában: kik nem csak gazdag könyvtárakat alapítottak említett városban, hanem a' tudósok' egyesületét is dajkálták, kik aztán az életgondoktól fölmentve bűvárkodtak a' tudomány' tengerében. Muzeumot alkotni, ehhez értő és tudománynak élő személyzet nélkül, annyi mint templomot építeni pap, iskolát tanító nélkül. Bizony azon kelles uracsok, kik időtöltésből, szép hölgyeket karjaikon vezetve, nemzeti muzeumunkat ollykor megtekintik, értelmi és tudományos fölvilágításra nemzetünknek mit sem sajátítanak el: hanem olly tudós fejek sondirozzák ennek mélységeit, kik ügyesek a' tenger mélyére úgy lemenni 's feljöni, mint a' golkondai bűvárok, kik keleti gyöngyöket hordnak fel a' déli tenger' fenekéről.

Szerénytelenség volna tőlünk, honunk' nagyjait és hőcseit nemesen kezdett áldozatjaik' folytatására emlékeztetni: annyit mégis, reméljük, honunk megenged nekünk, ha nézeteinket e' legszentebb ügyben nyilvánítjuk, és honbaráti kebelből eredett értekezésünket egy buzgó óhajtásunk' elmondásával rekesztjük be, melly abban áll, hogy mi szeretnők ezen legdicsőbb intézetünket, az academiát, illőleg kiegészítve, és örök időkre megalapítva látni. Azért véleményünk oda járul, hogy ennek bizto-

sittatva kell lenni állandó jövedelemmel, és fekvő jószággal. Mi nem kételkedünk itt emlékezethe hozni azon törvényeket, melyeket törvénytárunk szigorú betűi közt találunk; jól tudván, hogy lélek az, melly megelevenít, és a' törvényszellemét könnyen felfogja az, ki nem csak a' betűk' kérgén rágódik. Mi illy nemű törvényekre akadtunk törvénytárunkban: I. Ferdinand' XI-dik Decretumában 1548-ról a' VII-dik czikkben ez van: „*Ut facilius et citius boni et docti viri per regnum dispergantur, dignetur Majestas sua Regia iis, qui bonis literis operam dant, gratiose providere*, ita ut studia ipsorum continuare et perficere possint: „a' XII-dik czikkben pedig ez: *Praeterea bona et proventus monasteriorum et claustrorum, ac capitulorum desertorum ad alendos doctos parochos, nec non ad instaurationem et erectionem scholarum, eorundemque magistrorum, qui docti et probi sunt intertentionem, et denique ad bonae spei ac indolis juvenum, ut bonis literis operam dare possint promotionem et auxilium, applicentur et convertantur; quo tali ratione boni et docti viri alantur et nutriantur*“ 1550-ben pedig a' XII-dik czikkben így: *Dignetur etiam Majestas sua, quemadmodum superiori anno conclusum erat, bona et proventus ecclesiarum et capitulorum, et conventuum desertorum ad erectionem scholarum, doctorumque virorum sustentationem sine diuturniori mora ubique converti facere*.”

Nem voltak tehát érzéketlenek derék őselődink, még a' had' lármái között is a' tudományos miveltség' sikeres eszközeinek kigondolására, és országos szűnyegre vitelére! Ezek a' tudósokat ápolták, kik előműszerei az igazság' és tudomány' terjedésének; pompára és fényre szolgáló dolgokkal nem vesződtek, és ott kereskedtek, hol ugró pontja van minden fennsőbb miveltségnek. Mint az egyháznak élő kövekből kell állani, hogy fejéhez méltó legyen; holt kövekből rakott templom magában mit sem ér: így van a' tudomány' parthenonja is; Minerva élő műzát keres, nem holt szobrokat; ezeket is ügyes Pygmalionok képesek megeleveníteni.

Illy előzményekből indulva ki, menjünk a' dolog' érdemére. Szükség leend jövő országgyűlésén ezen életkérdést megpendíteni; és legjobb királyunkat, főrendeinket, a' karokat és rendeket tisztelettel megkérni; méltóztassanak egy háromszáz éves legszentebb ügyet, ezen mívelt korban, újra vizsgálat és pártfogás alá venni: olly ügyet, melly mint főlebb láttuk, legmelegebb részvételre, és közlelkésedésnek tárgyul szolgálni méltó. Mi idézett törvényeknek nem betűihez, hanem szelleméhez ragaszkodva, ohajtanók, hogy a' *szalavári, szentgothardi, telki*, és szóval minden országbeli szerzetes zárdák, mellyek most mind jövedelmeikre, mind belső elrendeltetésükre nézve külföldi és német örökös tartománybeli praelatusoktól függnek, kiváltassanak, és nagy lelküleg academiánk' kiegészítésére és jobb fenntartására fordíttassanak. Továbbá helyesnek és méltányosnak véljük, hogy az ollyan, honunkban jóságos rendek és szerzetesek, kiknek vállait tanítási teher nem nyomja, jövedelmeikkel arányos és mérséklett mennyiséget fizetnének évenként academiánk' alapjához. Lehetne még némelly kiváltsági jogok adásával is e' szent ügynek áldozni. A' stockholmi academia jeles jövedelmet hűz évenként a' naptárakból, mellyekkel egész országban egyedárosságot űzni joga van.

Honunk derék püspökei 's főpappjai! töletek várja e' nemzeti legszebb intézet további dajkálását. Világi nagyjaink, kiknek sajátlag a' honvédelem fő dolguk, már tettek: noha ezek közül is sokan eddigelé nem léptek föl olly hévvel, mint ezt magas miveltségök és tehetségök' nagysága remélni engedé; tettek ők, kiknek, lehet, hogy honnal mit sem gondoló nejeik' és családi körülményeiknek, ezen dicső pályájuk elébe gördülő botrányaival kelletlelebb küzdeni. Titeket efféle akadékok nem hátrálnak. Azt is jól tudjátok, ha én nem emlékeztetlek is, hogy dicső királyaink, midőn olly bőkezűleg adományozták egyházainkat, szívükön feküdt bizony az észderülés is; mert a' Krisztus' országa bizony nem sötétség' országa, és a' názairetheli profeta bizony nem világ' sötétsége, hanem

a' világ' világossága volt. Ti a' salamankai tudósoknál jóval derültebb fejűek vagytok, és a' kor' nagy eszméivel megbarátkozni, a' régít újjal párosítani, nem tartjátok lélek fertőztetésnek. Jól tudhatjátok azt is, minő hasznot merített eddig is, 's merithet ezental a' növekedő papság e' nemzeti tudományos intézethöl, olyat melly a' tiszta catholicismusnak, többet használánd, mint a' hajdankori tudatlanság 's betitlenség. Ezeket ti igen bölcsen tudhatjátok. Arra pedig mi vagyunk bátrak tisztelt személyeteket figyelmetesekké tenni, hogy valamint a' német 's franczhoni rokonaitoknak több fényt 's díszet szerez egész Europa előtt egy derék Chateaubriand, Wessenberg, gróf Spiegel, Dereser, Wanker; — kik a' catholicismust kapcsolatba tudták hozni a' józan philosophiával, és a' tudományok' jelenkori állásával; — mint száz setét fejű különcz: úgy honunkban hajdan egy derék Pázmány, Losi, Széchenyi, kik a' tudományokat ápolták; századunkban pedig a' magas míveltségű báró Szepesi; Kopácsy, Kolosvári, Guzmics, Horváth több fényt derít saját felekezetére, mint száz meg száz pap, ki ezen serdülő intézetet részvétlen tekinti.

Berekesztésül még némelly gondolatszikrákat, olly férfiaknak, kik érezve, mi jótékony befolyást várhatni a' jól alkotott nemzeti academiától a' nemzeti jólétre, ennek lelkes pártolóinak ajánlkoznak. Willers' pályafeleleteiben ezen nagy jelentésű szavak vannak: „Milly sokat költ az álladalom a' hadra és ennek eszközére, a' hadseregére, erősségekre 's arsenalokra! Ez mind dicséretre méltó. De tudni kellene, hogy a' had csakugyan nem fő és végczélja a' nemzeteknek, hanem a' béke, mellyben a' polgárok minden erkölcsi és műerejüket kifejteni képesek legyenek. Itt már milly fűsvénykedőknek mutatkoznak sok nemzetek, midőn a' tudományos haladást, és az erkölcsi tökélyt kellene elősegélni! „A' közértelmesség és polgárisodás, sarkalattja minden boldog álladalomnak; amazoknak ügyvivői pedig a' mivelt keblű tudósok és írók. Ha tehát szeretjük a' gyümölcsöt, szeressük a' fát is, gyönyörrel izleljük az ananászt? ápoljuk a' kertészt is. Akármennyit áldozunk

földi javainkból nemzeti lelkes íróinknak, csekélység leend az ahhoz, mit ezek áldoznak a' nemzetnek. Mert ezek a' nemzet' igaz áldozó papjai, kik a' kiontott vérnél drágább életerejüket nyújtják annak. A' németek jelenkorunkban emlékeket emelgetnek a' tudomány hőseinek, kiket kortársaik hidegen mellőztek. *Lessing*nek most állittatik képszo-
bor; ki 1773-ban még ekkép nyilatkozott: „Éltemben sokszor voltam nyomorú körülmények között, de olyanok közt még sem, hogy sajátlag kenyérért irtam volna. De most segítőmet ¹⁾ azért írom, hogy napról napra élhessek, és ebből egy egy pár luisdort nyerhessek. Minden művész árt szab művének, és igyekszik abból kényelemmel élni: miért ne tenné ezt a' költész is? „*Goethet* ministerségre emelé a' weimári derék nagy herczeg: azonban boldog volt-e? épen nem: mert így nyilatkozott kedves *Eckermanjának*: „Engem mindig úgy tartottak, mint szerencse' különös kendvenczét; nem is panaszkodom én, és életem' folyamát nem vádolom. De valóban az nem egyéb volt, mint fáradalom és munka; úgy hogy igazán elmondhatom: 75 éveim alatt nem volt négy hétnyi tulajdonképi kényelemem.“

Ennyit áldoznak a' tudományhősök a' sokszor hálátlan kortársaiknak! Pedig nagyon igaz, mit a' derék *Fenelon'* derék tanítványa, *St. Pierre* mondott, *Francz és Bourbon* szigetekbe tett útazása' leírásában. *Altenburg* 1774 „A' ki emberbaráti irataival a' nyomorú négerek' hátát csak egy korbács ütéstől is megkiméli, az emberiség' örök panthenonára méltó.“

HETÉNYI JÁNOS.

¹⁾ Beytraege zur Geschichte der Philosophie und Literatur. Wolfenbüttel. 1773.

XII.

AZ ANJOUTI KIRÁLYOK' HATÁSA

MAGYARORSZÁGRA.

(II. KÖZLÉS.)

δ) *Hadügyre.*

A' fegyverhatalom is bel és kül erőszak ellen lényeges változást szenvedett az Anjouk alatt. Az árpádi korszakban a' királyi zászló alá összegyülni tartozott nemesség 's a' megyei hetvenkét zászlóalj képezé az ország' fegyverhatalmát. De miután II. András óta a megyék' katonai szerkezete, kivált a' királyok' pazarlásának következtében, igen megbomlott, 's a' megyei zászlóaljak ennél fogva megcsökkentek, a' fegyverhatalom alig lön elegendő az ország' védelmére, minek a' tatárpusztítás siralmas tanúságát adta. Ehhez járult, hogy a' megyei zászlóaljak II. Endre alatt azon terhet is lerázták vállaikról, minél fogva a' királyt az ország határain túl is saját költségükön követni tartozának hadmenetében. A' fegyvererőnek ezen csökkenése okozta, hogy Károly olly sokáig elégtelen volt, a' zavargó oligarchákat, kik e' fölött a' hatalmokban kerített megyék' zászlóaljait is lefoglalták, megalázni. Okvetlenül szükségesnek látta tehát Károly a' hadügy' jobb karba állítását. De miután a' nagy hatalmu nemesség' ellentállása a' régi várszerkezet 's ezen alapult hadügy' helyreállítására irányzó törekvéseit min-

den siker' reményétől megfosztotta, más módokról kelle gondoskodnia, hogy a' belzavargások' lecsillapítására és sokoldalu külföldi érdekeinek kivívására magát elég haderővel elláthassa. E' nagy feladás' megoldását magok a' gazdag főpapok és nemesek könnyíték meg Károlynak. Többen párthivei közül, az új királynak kegyét vadászván, tartozásaikon felül némi kisebb katonacsapatokat vivének zászlói alá, minőket a' régtől uralkodó zavargás' és anarchia' idején minden tehetösebb ur állandólag tartott várában önbátorsága miatt; e' szokást pedig a' fényűzés, melly kivált a' szolgál- 's fegyveres csapatok' nagyságában szeretett büszkélkedni, mind inkább megerősíté. Károly a' Csák Máté ellen viselt hosszú harcban az által iparkodék aztán a' főurakat illy önkénytes csapatok' állítására felbuzdítani, hogy azoknak, kik közülök nagyobb számu hadacskát állítottak, engedelmet ada azt, az olaszból kölcsönözött *banderium* név és saját zászlóik 's vezérletük alatt vinni az ellenségre; holott az így állított kevesb harcosok a' megyei, magok az urak pedig a' királyi zászlók alá rendeltettek. Ugy látszik, Károly ugyanezen czélból az országtanácsba is csak azon főuraknak engede részt venni, kik teljes számú banderiumot állítottak. *) Hogy pedig e' terhet a' főuraknak megkönnyítse, némi sójüvedelmeket (bizonyos mennyiségű mázsa sót, *salaria*) rendelt a' banderiumok' urainak számára. E' mód által Károly olly haderőt szerzett magának, hogy képes lön külháboruira is nagy seregeket, minők Magyarországhban régtől nem láttattak, küldeni. Így midőn Bazarád ellen 40,000nyi hadat vezetett, ugyanazon időben egy más, szinte nagy hadosztállal segítette a' lithvánok ellen 'a lengyel királyt.

Lajos a' főuraknak e' hadállítási szokását számos háborui között mindinkább kötelességökké tette; mire hogy őket készebbeknek találja 's az új teherért némi kárpótlást is adjon, a' főnebb említett kilenczedadót törvé-

*) Innen a' „zászlós“ cím is.

nyesen megállapította. Ezután Lajos már számát 's nagyságát is meghatározta a' zászlóaljoknak: a' két érsek például külön két, a' többi püspökök és zászlósak egy banderiumot tartoztak állítani, maga a' király is kettőt tartott koronai jószágai után. Külön volt e' zászlóaljaktól a' nemesek' hada, mely az ország' zászlói alatt harczolt. Ez utóbbiakat igen megszorította Lajos azon királyi udvarnokok által, kiket a' nemesek sorába iktatván, egyzersmind fegyverfogásra kötelezett. Lajos ezen intézkedések által roppant hadaknak lön urává: a' velenceiek ellen egy ízben 120,000 fegyveresből álló hadat küldött.

b) *Országgazdaságra.*

Midőn Károly az ország' kormányára lépett, nem csak a' királyi kincstár egészen kiürülve, hanem az országjövödelmek' forrásai is elapasztva, eltékozolva voltak. III. András, Venczel és Otto királyok, pártjaikat növesztendők igen számos koronai javakat elajándékozá-
nak, másokat a' hatalmas oligarchák tartának elfoglalva. Károly pénzt kölcsönözni kénytelenítették, hogy magát a' trónon megerősíthesse. E' pénzhánytól indítatván, kormánya' egyik fő feladásává tette a' status javak' megszerzésére 's használására czélzó intézeteket jobb karba állítani. Pénzügyi munkálatai 's rendeletei különfélek, 's ha meggondoljuk, milly fejletlen volt az országigazgatás' e' része akkor még Európában, 's milly fonák, sőt igazságtalan eszközök használtattak közönségesen a' kincstár' gyarapítására, nem fogunk csodálkozhatni, hogy Károly és Lajos jövödelmek' növesztésére néha olly eszközökhöz is nyultak, melyek a' józan országgazdasági elvekkel 's e' királyoknak más részről tanúsított igazságszeretetével meg nem férhetnek. Illyen volt például a' városoknak azon önkényes adóztatása, mellyről már fönebb említők, hogy a' polgárokat néha egész a' kivándorlásra elszántságig fölingerlette. Még általánosabb 's az egész országra igen károsan ható pénzügyi munkálat volt a' folyó pénznek évenkénti beváltása 's újjal kicserélése, melly alka-

lommal bizonyos adó (*lucrum camerae*) szedetett; ehhez járult, hogy a' pénz belértéke is silányított nemtelenebb érczek' keveréke által. Ezen pénznyerési módot II. András óta már az árpádi királyok is használták ugyan, sőt más országokban is szélteben divatozott, de Károly pénztárának gyarapítására azt eleinte olly kiméletlen szigorúsággal üzte, hogy miatta már számos panaszok hallatnának, sőt az érdeyli szászok között az elégületlenség 1323ban nyilvános lázadásra törne ki. Ezen 's hasonló szomorú tapasztalásokból látni kezdé Károly, hogy e' financereszközt, melly a' kereskedést akadályozván, az árukat mód felett megdrágítván 's épen a' legszegényebb néposztályt nyomván legkiméletlenebbül, csak elégületlenséget és zavart okoz, a' köz jólétnek tetemes ártalma nélkül nem használhatni; miért is 1338ban a' pénzrontással felhagyott. Midőn azonban kincstára e' miatt nagy hiányt szenvedne, 1342ben a' főpapok és zászlós urak tanácsában egy egészen új financer 's adórendszert alkotott, melly lényegében, noha más alakban, máig is fenáll. A' hatalmas papság és nemesség az árpádi királyok' törekvéseinek ellenére is mind eddig eszközteni tudá, hogy nem csak saját majorsági jószágaik, hanem jobbágyaik is, minden királyi adótól mentek maradának. Károly azonban az említett tanácsban azt határozá, hogy a' pénzrontás és beváltás ezután, miként már 1338tól fogva, mindigre megszűnjék; de az eddigi kamrai nyereség helyett a' kincstár' kárpótlásául minden jobbágyi kaputól évenként tizennyolcz denár fizettség; a' királyi városok azonban, mellyek a' kamrai nyereséget már az előtt is meghatározott pénzösszeeggel szokták volt megváltani, e' szabály alól kivétettek, ezután is eddigi szabadítékuk' birtokában hagyatván. Ez' alkalommal az ezüst 's arany pénznek (mit Károly legelső veretett hazánkban) belértéke, az az érczevegyítéke is állandólag meghatározottatott.

A' bányák eddig hanyagul műveltetvén, igen csekély tiszta jövedelmet adtak volt; Károly e' financerforrást

is igen gyarapította. Cseh és német bányászokat hívott be, kik által a' magyar ezüst 's arany aknákat Europa' leggazdagabb bányáivá tette. Ezen kívül az 1327-ben tartott országgyűlésen *) a' királyi bányajogokat a' kincstár' javára úgy határozta meg, hogy, ha valamely magány birtokos' javaiban arany vagy ezüst bányák földöztenének föl, azok mind a' mellett is, hogy a' jószág urának birtoka marad, a' királyéi leendének 's a' földes ur a' haszonnak csak harmad részben fog osztózni.

Továbbá azon koronai jószágokat, melyeket Venczel és Otto hiveik közt elpazarlának, 1329-ben a' kamra részére visszafoglalta. Sőt nem sokára az országtanácsnak határozata által jogtalanok- 's erőteleneknek nyilatkoztatá III. Endrének azon adományait is, melyekről nem tanúsítható, hogy valódi érdem volt legyen alapjuk. Ennek megvizsgálására Károly egy választmányt rendelt, 's azon adományok, melyek a' királyi megerősítésre méltóknak találtattak, Károly pecsétével is megjeleltetvén, a' többiek lefoglaltattak.

Azonban mind Károly, mind Lajos még más, eddig hallatlan módok által is tudának kincstáruk' szükségén segíteni. Mind a' kettő igen adakozó volt a' papság iránt ingatlan javakban; de ezen adományokat ők úgy tekinték, mint a' városoknak adott szabadítékokat: biztos helyre kiadott tőke gyanánt, melly gazdag kamatokat fizet. Károly azon ajándékokat, melyekkel őt kormánya elején a' főpapok segítették, azután is mindig igénylő; sőt idő' folytával szoros kötelességgé tévé, 's azoknak mennyiségét is meghatározá; így az esztergomi és kalocsai érsektől kétszáz, a' többi püspököktől ötven ezüst markát követelt minden új év fordultával (dies strenarum). Károly hozta divatba azt is, hogy minden püspök, midőn székét elfoglalta, a' kincstárnak bizonyos, elég nagy összeg pénzét tartozott fizetni. Midőn pedig valamelyik püspök meghalt, tüstént lakába küldötte embereit 's lefoglaltatá

*) Kovachich Supplem. ad Vest. Comit. 1, 267.

a' hagyományt, miből csak annyit adatott ki, mennyi a' temetés' költségeire kívántaték. Mind ezt nem örömet viselte a' papság; de Károly, ki a' pápával mindig barátságos viszonyban lenni iparkodék, ennek tekintetével elnémitá minden panaszaikat. 'S magának a' pápának is érdekében fekiúdt pártolni az apostoli királyt, mert ennek viszonyos engedelme által jutott ahhoz, mi szerint a' papság gyakran kényszerítették jövedelmei tizedével adózni a' római curiának; a' királytól illy engedelmet nem nehéz vala eszközteni a' pápának, mert a' begyűlt tized harmada a' kir. kincstáré lön. Illy módok által gazdagította meg Károly kincstárát annyira, hogy udvarát Európában közhir szerint legfényesebben tarthatá, királyi vendégeit gazdag ajándékokkal megtisztelheté, költséges építéseket kezdhete; halála után pedig neje az egy nápolyi útjára egy millio hatszázezer aranyat vihete magával a' kincstárból.

Lajos, kivéven a' városok' önkényes adóztatását, ritkábban használta Károlynak ezen törvénytelen financieszközeit. Ő a' pénzbeli ajándékok helyett hadállítást követelt a' papságtól. A' pórság' kilenczed adójában azonban új forrást nyitott a' kincstárnak, nem csak egyenesen szaporitván ez által a' jövedelmeket, hanem gazdálkodván a' hadi költségekben is, mik a' főnemesség- és papságtól állított banderiumok mellett tetemesen megkevesbültek. Lajos azonban a' jövendőre nézve igen nagy csökkenést okozott a' kincstárban azon, mondhatni, pazar adakozása által, mellyel, a' nemességet leánya részére lekötelezni törekedván, a' koronai jószágok' nagy részét elajándékozta. A' meggazdagodott nemességtől ezért „piissimus rex“ czímet nyert ugyan; de ez által a' kincstár utóbbi szegénységének 's magok a' nemesek közti súlygyen megzavarásának is megvetette alapját.

II.

Az Anjouk' hatása a' statusbani életre, mint a' status' főczéljának teljesítésére.

1. *Az anyagi érdekekre.*

a) *Iparra.*

A' statusgazdaság' szabályozásában és gyarapításában, miként a' főnebbi czikkelyből látók, az Anjouk nem birtak minden tekintetben jó tapintattal. Magyarország-nak a' nyers természetényekbeni gazdagságát, 's azoknak fölcserélését, a' már föléledt ipart 's kereskedést, ezekre minden káros következés nélkül bő 's e' mellett jogszerű statusjüvedelmi forrásokká alakíthatta volna egy ügyes financiai talentum. De mind Károly, mind Lajos csak a' közvetlenül jüvedelmező forrásokat ismerték, mind ketten csak a' már érett gyümölcsöt törték le a' nélkül, hogy a' gyümölcsöző fának ápolásáról eléggé gondoskodtak volna. Mindig pénzre lévén szükségük, csak a' jelen jüvedelmi forrásokat üritették, keveset gondolva azoknak jövendő állapotával. Sehol sem tűnik ki világosabban, hogy az Anjouk alatt a' király politicája már nem volt egyazon a' hazáéval, miként az Árpádok alatt, 's a' király családi érdekei nem mindig egyesültek a' honéival, mint épen ezen ponthan. Kincseit e' két király inkább családi érdekekre, koronák' szerzésére, Visegrádon és Budán emelt fényes palotákra 's udvari pompára fordította, mint olly jótétemények' osztására, olly intézetek' alapítására, mellyek a' belső népi életet ébresztették 's termékenyítették volna. 'S különös, de úgy látszik, mintha Lajos előre érzette volna, hogy családja a' magyar trónon nem sokáig ülend, annyira csak a' jelenre szorítkoztak rendelkezései, annyira kevés figyelemmel volt az utókorra, ki még is fényes királyi tulajdonainál fogva olly sok jó magot elvetethetett volna a' haza' földébe, mellyek később legjobb gyümölcsöket fogtak volna teremhetni.

Ezen észrevétel kiváltképen illik a' hont mezei gazdaság' tekintetében az Anjouk' kormányára. Az ipar egyéb ágai, műszorgalom 's kereskedés még is több tekintetben tapasztalták e' királyok' ápolását; de a' földművelésben alig tétetek valami, annak gyarapodását elősegítendő, 's ha illyesminek nyomára akadunk is, az ritkán származott egyenesen a' kormánytól. Sőt, miként már főnebb megjegyzők, a' földművelőnek állapotát is rosszabbítá a' Lajostól megállapított patrimonialis hatóság, melly által az az urak' önkényének tétetett ki. Már pedig az igazság kívánta volna, hogy legalább megszorított adózásainak kárpótlásául nyerjen valamit a' földművelő.

Azonban, mind e' mellett sem tagadható a' földművelésnek e' korban némi gyarapodása, 's azt egyebek közt már az is kétségtelenül bizonyítja, hogy, ámbár a' vert pénz nagyobb mennyiségben forgott, az ingatlan javak ára a' múlt korbelineél még is nagyobb vala. Nem csekély nyereség volt e' tekintetben a' még kevés népű hazában az, hogy e' korban számos új helységek keletkeztek, miknek kivált az úgy nevezett scultetiák vetették alapját. Így emelkedtek Dobzsina, Kunchfalva, Usz- Peklin 's több más helységek. Legelevenítőbb hatással volt azonban a' mezei gazdaságra az e' korban rendkívül gyarapult kereskedés, melly a' szorgalmat elég gazdagon jutalmazá; különösen jelentős volt e' hatás eredménye a' szőlőművelésre, melly a' lengyelekkel élénkségre jutott borkereskedés által tetemesen gyarapíttatott.

A' műipar, miként annak bölcsei is, a' városok, inkább dicsekedhettek e' királyok' pártolásával 's e' kor azokra nézve több tekintetben nevezetes vala. A' fényűzés, melly a' királyi udvarból a' nemesség közé is elterjedt, számos új, hazánkban eddig nem ismert kézművet hozott divatba. Minden egyéb művek közt az ércz és bőrművek legtükéletesbek 's külföldön is jó hírben valának; az üveg- és hintó- készítés pedig, mi Európában még a' ritkaságok közé tartozott, e' korban nálunk már

szépen előhaladt. Nevezetes az ipar történetében, hogy a' czéhintézetek, miket kivált a' szepesi és erdélyi szászok honosítanak meg, e' korban terjedtek el közönségesebben és szabályoztattak czélszerűebben. Lajos alatt 1376-ban egy sajátnemű biztosság, melly a' szász helységek' előjáróiból 's a' hét szék' követeiből állott 's az erdélyi püspök 's egy királyi biztos elnöklete alatt gyűlt össze, szabályozta a' kézművesek' czéheit. E' czéhszabályok azon szűkkeblű szellem által, melly belőlök lehel, egynémiben összeszoríták ugyan az ipar' szabadságát, de más részről azon tekintet, mellyel azon korban e' testületek bírának, a' józan erkölcsiség, mit szabályaik szigorúan követelének, a' vetélkedés, mit az intézet' szelleme elősegített, nem kevésbé gyarapítá 's tökélyesíté a' kézműveket.

b) *Kereskedésre.*

Az anyagi érdekek közt a' kereskedés leginkább vonta magára Károly' és Lajos' figyelmét; ebből ök legtöbb 's közvetlen hasznót láttak áradni az országra, kivált a' városokra, mellyeket kincstárunknak mintegy tartalékjaként tekintének. De fájdalom, mint sok másban, úgy ebben sem volt e' királyok' hatásának eredménye tartós. Igaz ugyan, hogy a' belső rend, mit e' királyok létrehozának, 's mi a' kereskedés' gyarapodásának is egyik feltételező oka volt, utódaik alatt felforgattatott, minek következtében mind annak is, mi erre alapítva volt, megváltozni, süllyedni kellett. De az sem tagadható, hogy azon eszközök, mellyek által e' királyok a' kereskedést emelni törekvének, jobbra csak személyes pártolásból, 's védelemből és némi a' városoknak 's kereskedőknek adott szabadítékokból állanak, mik a' kereskedés' lényegére inkább gátolólag, mint gyarapítólag hatának. Azon szerek közül, mellyek a' kereskedés' virágzatát annak természeténél fogva állandóvá tehetnék volna, igen keveset ismertek 's használtak e' királyok. 'S átaljában mond-

hatni, hogy a' velencei 's genuai köztársaságokon kívül egy európai kormány sem ismerte e' tárgyban valódi érdekét, csak annyiban érdeklé a' kormányokat a' kereskedés 's annyira folyának be annak politikájába, mennyire az a' kincstárnak némi közvetlen hasznót adott, 's e' miatt nem ritkán korlátozták a' kereskedés szabadságát 's áldozták fel pillanatnyi financia nyereség miatt a' jólétet 's gazdagságot, mely abból különben az országra származandott. Lajosnak például, volt ugyan arra gondja, miként fogadtatnak külföldön a' honi kereskedők, 's viszont a' hazában a' külföldiek, iparkodott az igazságot is gyorsan kiszolgáltatni az előfordult pörös esetekben; de hogy a' hitelt czél szerű törvények által állandóan megalapítsa, arról nem gondoskodott; sőt éppen ő ejtette azon, ámbár nem szándékosan, a' legérzékenyebb csapást az ősiség' törvénye által, mi a' hitelt hazánkban idővel végkép megsemmisítette. Volt gondja arra is, hogy benn a' bátorság ne veszélyeztessék, 's rablók az utazó kalmárokat ne háborgassák; mi okból ezeknek kérelmekre szívesen adott védőrséget, de hogy a' közlekedés száraz és vízi utak' javítása által könnyíttessék, a' szállítási költségek kevesbitessenek, arról nem gondoskodott. Készebb volt, például, a' honi sóaknák' tömérdek gazdagsága mellett is lengyeleknek szabadítékot adni, sójok szállítására Árva, Liptó, Turóc stb. megyékbe, mint az oda vivő utakat, melyeknek gyakori járhatlansága a' honi só' szállítását megakadályozta, jobb karba állítani.

Azonban a' kereskedés Lajos alatt mind e' statusgazdasági hibák és szűk fogalmak mellett is olly élénkségre emelkedett, minovel sem az előtt sem azután nem birt az újabb időkig; mi részint a' hon' egyéb politikai körülményeinek, részint a' fejedelem' egyenes befolyásának következménye volt. Mindenek előtt élénkíté hazánk' kereskedését az, hogy Lengyelország, az aldunai tartományok, 's ádriai tengerparti vidék egy kormány alatt egyesült, a' többi szomszéd országokkal pedig Lajos sokféle,

többszöri barátságos összeköttetésben állott, mi által a' kereskedés' köre igen megnagyobbult. Ezt pedig Lajos igen czélszerűleg iparkodék biztosítani azon kereskedési szerződések által, melyeket mind külfejedelmekkel, mind egyes nagyobb kereskedő városokkal kötött. A' bécsi kereskedő rendnek már Robert Károly adott 1318-ban kereskedési szabadságot, mit 1380-ban Lajos is megújított. Hasonló szabadságot nyertek a' prágaiak, nürnbergiek, boroszlóiak. A' velenceiekkel 1349-ben 's ismét 1358-ban, a' lengyelekkel 1354-ben, Havasalfölddel külön Brassó város' számára Lépes Demeter által 1368-ban stb. kötött Lajos kereskedési szerződéseket, melyek által kölcsönösen szabadság 's védelem biztosított, a' vámadók, mik azon korban egyébiránt csekélyek voltak, meghatározottak. Így történt, hogy kalmáraink nem csak a' szomszéd. hanem távol tartományokban is élénken közlekedtek, 's e' kereskedés' nagy hasznai számos szorgalmas, kivált olasz kalmárcsaládot kecsegtetének a' honunkbani letelepülésre, kik közül néhányak például Baldiniak', Gelietiek', Negroniak', Godiniak' stb. neveit is fentarták emlékeink.

Az átmenti kereskedés éjszaknyugotról Levantéba, mely hajdan igen virágzó vala, de kivált II. András óta a' belzavarok is tatárpusztítás miatt egészen megszűnt, e' korban ismét föléledt. A' keleti kereskedést, miután annak honunkban keresztül vonuló útja megszűnt, nagy részben a' velenceiek kezelték, kik a' görög birodalomban magoknak kizáró szabadítékokat tudának szerezni. Azonban 1370. óta, midőn az ozmán uraságát Európában megállapította 's a' görög császárságot majdnem egyedül Konstantinápoly határai közé szorította, a' keleti kereskedés igen nagy fordulatot vőn. Miután Velence, a' törökkel némelly szigetek birtoka miatt hosszas háborúskodásba bonyolodván, előbbi szabadítékait a' levantei kereskedésben elvesztette, 's egyébiránt is a' közép tengeri hajózást az arab 's ozmán kalózok igen bátorlanná te-

vék, a' keleti kereskedés nagy részben hajdani utjaira szorúlt 's annak egyik vonala Magyarországot 's Erdélyt metszé keresztül; különösen Brassó, Szeben és Besztercze mind annyi rakhelyei lőnek a' keleti áruknak, miket aztán kalmáraink a' szomszéd nyugoti tartományokba szállítottak.

A' belkereskedést kivált a' pénznek szabályozása 's megállapítása, az utak' hátorsága 's a' nagy számú vásárok igen elősegítették. — Azonban a' kornak a' kereskedésről uralkodó korlátolt, szűkkeblű fogalmain, mik szerint egyedáruságokat szülő kizáró szabadítékok, áru megállító jogok károsaknak nem tartatván, pazar kézzel osztatának, Lajos sem birt túlemelkedni.

2. Szellemi 's erkölcsi életre.

a) Tudomány 's művészetre.

A' tudományoknak e' kor nem vala kedvező, 's általában még a' középkor' sötétsége borongott a' szellemi világban, alig világítva meg a' tudomány' ébredésének szürkületétől. Minden tudományos ismeret még a' kolostorokban zárkózék, itt is azonban a' silány scholasticismus bilincsei közé szorítva. Magok a' királyok sem voltak a' tudományokba avatottak; Lajos is, az egyébiránt világos fejű, éles eszű fejedelem, az elméleti tudományokban, kivéve talán az egy astrologiát, ha a' kornak e' sajátias tanulmánya még is „tudomány“ nevet érdemel, kevésbé jártas, 's inkább a' gyakorlati élet' embere volt. Hasznait azonban a' tudománynak eléggé tudá méltánylani a' végre, hogy azt pártolja. Alatta a' magyarok, kivált kik magokat egyházi életre szentelni szándékoznak, sűrűbben kezdék látogatni a' bolognai egyetemet. Azonban Lajos, hogy alattvalói könnyebb módon juthassanak a' tudományok' birtokába, 1367-ben Pécselt egyetemet — studium generale — alapított, melyben a' pápa engedelmével a' theológián kívül minden más, akkor divatban

lévő tudományok taníttattak. Tudományos munkákat azonban a' gerchei és küüllői főesperesek' történeti évkönyvein kívül honunk e' korból nem mutathat elő.

A' művészet, mit mind a' két király buzgóan pártolta, több kezelőkre talált. A' festészetet Károly kedvelteté meg a' magyarokkal azon czimerek által, miket a' nemes családoknak osztogatott. Kolosvári Miklós 's annak két fia, Márton és György, e' kor' legjelesb festései voltak honunkban. A' két utóbbi azonban még nagyobb hírre jutott a' szobrászatban; ők készíték azon négy rézszobrot, mellyek hajdan Nagyváradnak főekességei voltak, 's mellyek' egyike sz. Istvánt, kezében országmával 's oldaláról hüvelyében lógó karddal, másika sz. Imrét; oldalán karddal 's gyilokkal, kezében kormánypálczával, harmadika sz. Lászlót, nyakáról lánczon függő karddal, kezében harczbárddal ábrázolá; a' negyedik, melly külön állott 's egészen megaranyozva volt, sz. Lászlót lovon, kezében vívó bárddal képezé. Igen valószínű, hogy e' művészek' vésűje alól kerültek ki azon szobrok is, mellyek a' kassai templomot ékesítették, 's mellyek közül három, Károly', neje Erzsébet' 's fiok Lajos' szobrai legkitünőbbek voltak. — Az építészet a' visegrádi és budai palotákban, a' kassai, még ma is fenálló templomban, a' sz. Adalbert' esztergomi kápolnájában stb. jeles műveket alkotott.

b) *Vallásra.*

Az egyházi életnek az Anjouk' vallásossága némi elevenséget, 's Lajos különösen bensőséget is kölcsönzött. Károly ugyan fiatalabb éveiben különös vegyítékét szemlélteti velünk a' vallásos gyakorlatokbani buzgóságnak a' világi szellemmel: ő, ki a' magyar trón' keresetében 's más nagy fontosságú ügyekben isten' segedelme által reménylén célhoz jutni, hogy arra magát méltóvá tegye, annyi imádságokat végzeni fogadott (végtére már kétszáz „Miatyánk“ 's angyali üdvözlés is jutott némelly

napokra), mi szerint azokat el nem végezhetvén, magát e' teher alól a' pápa által feloldoztatni kénytelen lön; ő, ki *Loyse* siciliai herczegnek 's rokonának tiszteletére, midőn szentté neveztetett, Lippán templomot építtetett: külső vi-selete által, kivált a' nőnemmel társalkodásban nem mindig felelt meg az erkölcsi szabályoknak. Udvara pe-dig, miként Zách Klára' catastrophja tanúsítja, erkölcsi romlottságról nem méltatlanul vádoltatott. De hajlottabb korában az egyházhozi ragaszkodást szigoruabb erkölcsi-séggel párosította.

Lajosban a' vallás' külső nyilatkozása sokkal szebb öszhangzásban volt a' szív' tisztaságával. Kormányát val-lásos zárandoklattal kezdé sz. László' sirjához, kit külön-ös előképül 's pártfogóul választott; az oklevélben pedig, mellyel ez uttal a' nagyvárad egyházat gazdagon mega-jándékozá, „életét 's királyságát a' templomokban érette mondott imáknak vallá köszönhetni“. Később, midőn Má-ria leánya született, Aachenben a' szűz Mária' tisztele-tére templomot épített, mellynek egyik kápolnáját külön-ösen István', Imre' 's László' magyar szenteknek tiszte-letére szentelteté, „kiknek — mondá — közbejárása 's könyörgései által nyerte az isten' áldását kormányában 's országa' terjesztésében“. Lajosban a' lovagiságnak, mi az ő jellemének olly vonzó színezetet kölcsönöz, vallásos iránya is tökéletesen kifejlődve volt egész szigorúságával a' catholicismus' elvének. Ő, ki magának 1355ben a' „kereszténység' kapitányának“ czimét a' pápától kieszközlé, türelmetlen, majdnem fanatismusig emelkedett buz-galommal gyakorlá a' térítést; 's midőn az országban la-kó, részben még pogány kúnokat a' kereszténység' fölvé-telére szorította, a' vallásukhoz szokott átalkodottsággal ragaszkodó zsidókat az országból kiűzte, a' temesi bán-ságban 1366ban az ó hitű papokat, nejeikkel 's gyer-mekeikkel együtt elfogatván, hivatalaiktól megfosztotta, 's helyükbe Dalmátországból cathol. papokat rendelt, a' bolgárokat minorita szerzetesek által téríttette — midőn a' pápát szorongattatásaiból, mellyekbe őt a' Viscontiak

ejték, több ízben megmentette — midőn a' honi papság iránt olly adakozó volt, hogy az ország' harmad része annak birtokába jutott: hízeltetett önértetének, hogy e' vallásos buzgalma miatt a' „kereszténység' oszlopának (petra christianitatis)“ hivattaték.

E' példák a' magyarok közt, kik szeretett királyukban előképöket tekinték, nem maradhatának követés nélkül. A' zsidók' 's nemcatholicus keresztények' üldözésénél a' fanatizmus, mi egyébiránt éppen nem sajátja a' magyar jellemnek, itt ott még is ébredezni kezdett; 's a' lovagi vallásosság', egyház iránti ragaszkodás' és adakozás' számos nyilatkozásairól tanúskodnak emlékeink. A' legtöbb urak tartának oldaloknál, a' helybeli lelkesen kívül, papot vagy szerzetest, ki nekik gyóntatóul, tanácsadóul, titoknokul szolgált, az urat minden útjaiban követé, 's azokban, miként honn is az ételt 's italt megáldá, fegyvereit, ruháit, szóval egész környezetét megszentelé, a' lelkiösmeret' szavának ébredésénél őt gyóntatá, 's vele a' canonica horákat elimádkozá. — Azonban nem tagadhatni, hogy ezen, néha aggodalmas gondoskodásnak a' külső vallásos gyakorlatok iránt nem mindig felelt meg a' belső tartalom, a' kedély áhítatossága a' szív' feddhetlensége 's az erény annál könnyebben elenyészett az üres, lélektelen formák alatt, minthogy maga az egyház is illy felületességhez szító szellemet öltvén fel, ezeket-ajánlá, sürgeté mindenek felett.

c) *Erkölcsök-, szokások-, 's nemzeti jellemre.*

Az eszméknek hatalmas forradalma, a' nézeteknek változása, mit Károly' 's Lajos' kormánya az ország' politikai körülményeiben okozott, nem kevésbé jelenkezik az erkölcsök- és szokásokban is. A' magyar, még mindig keleties erkölcsökbe az olasz miveltségnek némelly virágai beoltatván, a' vegyületeből egy saját színű erkölcsi átlapot keletkezett. A' lovagiság, ámbár a' többi Európában már hanyatlásnak indult, a' magyarok közt mind eddig

nem honosult meg. Károly azt, ámbár nem is eredeti szellemével, legalább külső szokásaival a' magyar királyi udvarba átplántálván, a' nemességgel megkedveltette. Számos, olasz módra rendezett lovagi játékokat tartott, melyekben ő maga is gyakran a' küzdők' sorába állott; 's illy alkalommal czimereket osztott ki nemesei között; 1319ben Pázmány Istvánnak kárpótlásul három fogáért, melyeket vivás közben kiütött, három falut ajándékozott. A' lovagiságnak másik iránya azonban, a' nőnem iránti udvariság, melly eredeti ábrándos, gyöngéd 's tiszta szellemét ledérséggel 's bujasággal cserélte föl, a' komolyabb magyar erkölcsökkel meg nem férhetett: a' püspökök Károlyt többször bevádolták Rómában csapodársága miatt, és a' leánya gyalázatát megtorlani lihegő Zách Felicián' gyilkos merénylete kiáltó ellenhatása volt a' honi szigorúbb erkölcsiségnek az udvari ledér galanteria ellen.

Lajosban a' lovagiság mélyebb alapokon nyugvók. Ő egészen egy középkori lovag volt a' vallásosság' hő buzgalmával, a' vitézség' regényességével, a' nőnem iránti finom udvariság' egész bensőségével. Vallásosságát, nem mint Károlyban a' külső, lélektelen gyakorlatokhani túlzás, hanem a' szív' jámborsága bélyegzé. Vitézsége nem játékokban, hanem a' harcztéren tűnt ki; ő nápolyi háborúiban Canosa 's Aversa falait az elsők közt mászta meg, 's egy hullámborította ifju' megmentéseért táborá' bámultára ugratott az életveszélylyel fenyegető, szilaj folyamnak örvényei közé. A' nőnem' gyöngéd tisztelétét anyja 's neje iránti határtalan engedékenység, önátadás és szeretet által tanúsítá. E' valódi, mély jellemű lovagiság volt az, mi Lajosnak alattvalói közt olly tekintetet 's ragaszkodást, küin olly dicső hirt szerzett. 'S kételkednünk nem lehet, hogy a' királynak ezen csodált erényei, melyek mintegy varázserővel hatának az őt környező nemesekre, közülök számos utánczókra is találtak.

Udvara mind a' két királynak fényes, csillogó vala. Károly alatt a' magyar nemesek a' számos fényes követségekben, melyeket küldött 's fogadott, a' Visegrá-

don történt fejedelmi vendéglésekben, Lajosnak pedig ezeken kívül még hadmeneteiben megismerkedtek a' miveltebb népek' szokásaival 's erkölcsseivel, minek kétségen túl következménydús befolyása volt a' honi erkölcsökre; valamint annak is, hogy e' királyok udvaraikban igen számos, mindkét nemü ifjúságot gyűjtének össze magok' 's nejeik' személyes szolgálatára, 's az udvar' fényének emelésére. Lajos' udvara e' tekintetben is olly hirre jutott, hogy a' szomszéd fejedelmek is nyereségnek tarták leányaikat ott neveltetni; 's valóban számos fejedelm-hölgy vala az idős Erzsébet királyné' oldala mellett, ezek közt, például, Dorottya, a' bolgár fejedelem' leánya, később bosnyák királynő, Henrik schweidnitzzi herczeg' leánya, utóbb VI. Károly császár' neje stb.

A' királyi udvar' vakító fénye olly példa volt, melly, a' magyarnak a' fényüzésre egyébként is nagy hajlama mellett számos követőkre talált a' nemesi rendben 's a' főpapságban. Azonban a' világi 's egyházi nagyok' csillogó fényüzésének az erkölcsi tartalom nem mindig felelt meg benső nemesség és emberiség által; sőt az erkölcsi érzet vesztett is bensőségében 's mélységében az olasz frivolitás befolyása által, minek Károly kaput nyitott, Lajos pedig szigorúbb elvei mellett is legalább meg nem gátolt. — Az élet' külső butorzatának finomulására az udvar' példáján kívül nagy befolyása volt Lajos' hadmeneteinek 's a' kereskedés virágzatának: a' magyart mindkettő érintkezésbe hozta a' külfölddel, 's míg amazok őt a' simább szokásokkal megismertették, emez a' fülébredt kenyelemvágyat bőségesen kielégítette.

Mi végre e' királyok' befolyását illeti a' nemzeti 's népi életre: Lajosnak hódításai, 's országokat föltételező hatalma emelte ugyan a' nemzeti érzetet; de azt sem tagadhatni, hogy míg a' királyság' nimbusától nagyobb fényt kölcsönzött, az idegen elemek' befolyása alatt tisztaságában 's mélységében vesztett a' nemzeti 's népi élet; a' magyar nemzetiséggel ellenkező hűbéri formáknak olly könnyű elfogadása csalhatatlan tanú-

ja ezen eredménynek. Azonban bizonyos az is, hogy e' királyok' kormányának illy nemű hatása csak a' nemesi osztályra terjedt: a' népi életet nagyobb eleven-ségre nem keltette föl, nem termékenyítette az ő országlások; 's olyan volt ez e' tekintethen, mint az éjszaki fény, melly nagyszerű ragyogásával bámulatra ragad, de sugárival nem éleszt, nem melegít.

HORVÁTH MIHÁLY.

XIII.

RÁDAY PÁL BENDERI KÖVETSE-

GÉNEK NAPLÓJA, 1709.

(II. KÖZLÉS.)

Die 6. novembris. Kumpulungról más nap 10 óra tájban megindulván, mindenütt fel a' *Moldva* vize mellett, este 4 órakor egy korcsma háznál megszállván, megháltam.

Die 7. novembris. Más napra viradóra, 8 órakor útnak eredvén, érkeztembe délután 2 órakor *Bájára*, meghálván ott a' pap' házánál.

Die 8. novembris. Bájáról reggel 7 órakor megindulván, érkeztem be *Paskan* nevű faluba este 7 óratájban, meghálván ott *Jordattyiné* nevű özvegy boer asszony' udvarházánál.

Die 9. novembris Paskánról reggel 6 órakor megindulván, és azon özvegy boer asszony házánál lévő gondviselő magát mellém kalauzúl adván érkeztem este 5 órakor egy korcsmaházhoz, *Tergul Frumosz* mellé.

Die 10. novembris. Onnét reggel 6 és 7 óra tájban megindulván, beérkeztem 4 órakor *Jászvásárra*, holt is a' lovak' kedviért 2. nap rostokolván, mentem udvarlásokra a' moldvai vajda helyett levő kajmakámoknak; kik között a' főbbik *Bohus* nevű volt, kiket a' felséges fejedelem' nevével becsülettél köszöntöttem olly declaratioval, hogy ő felsége jól tudván ezen tartományon való

szükséges általmenetelemet Bender felé, parancsolatomban adta ő felsége a' vajdának megudvarlását, a' kinek mivel olly változása történt, kötelességemnek ítéltém őket mint a' vajdaságnak helytartóit magam intimatiojával megtisztelnem; kérvén, hogy valamint ő felségének hozzájok való szomszédságos barátsága 's jóakarattja iránt persvasusok lehetnek, úgy szinte mind ő felségéhez és a' magyar nemzethez, mind pedig ekkoráig mutatott jó indulatjok szerint kiváltképen a' *köztők bujdosó erdélyi rendekhez* tovább is szíves jó akarattjokat bizonyítsák stb. Mire nagybecsülettel felelvén, ajánlották magukat minden tőlök kitelhető jó akaratra olly exhortatioval, hogy mivel ők is a' változások alkalmatosságával sokszor hasznát vették az erdélyi rendeknek, *mind magok szívesen kívánnak kedveskedni a' bujdosóknak, 's mind pedig a' jövőendő vajdát úgy fogják disponálni, hogy azután is legkisebb rövidségök ne történjék;*¹⁾ sőt nagy kedvesen vették, hogy magam bejelentésével megkívántam tisztelni őket, kalauzokat is rendeltének mellém, a' kik Benderbe egyenes és háterságos úton elkísérjenek.

Die 13. novembris. Jászvásárról megindulván circiter

¹⁾ Azon bujdosókról van itt szó, kiket a' szatmári (1711. maj. 1.) békekötés' V-ik pontja így említ: „Illis autem, qui superioribus armorum motibus implicati fuerant, adhuc superstitibus, praesens vitae gratia et amnistia elargietur, nec reclusa bonorum spe; vbi apud augustam aulam debitum facturi sunt instantiam. Ratione *Transsylvanorum magnatum et nobilium, qui in Moldavia se recipere coacti sunt, et adhuc de facto ibidem commorantur*, scire interest, ne huc in Hungariam magnis sumptibus et molestiis venire cogerentur; illustr. ac excell. D. comiti de Steinvile negotium commissum esse, vt iidem, vbi sese, sub competenti termino, praedicto D. generali insinuaerint; sicut in Hungaria, ita et ibi gratiam vitae et bonorum vniversorum habituri sunt. Hac addita declaratione: iis interuenientibus impedimentis, quae reditum eorumdem in patriam morarentur, de sufficienti redeundi remedio et securitate providebitur. — „*Katona, Hist. Crit. R. Hung. Tom. cit. XXXVII. pag. 649.*

9 órakor reggel, érkeztem a' kalauz' directiója által esteli 4 óra tájban *Reszina* nevű faluba.

Die 14. novembris. Reszinaról reggeli 6 órakor megindulván, ott más kalauzt rendelvén mellém, érkeztem esteli 5 óra tájban a' *Buk* ¹⁾ vize mellé egy korcsmaházhoz, mely utamban találkozáván egy időben valamely *lengyel* urral és egy *svekussal*, a' kik Benderből Magyarország felé kiszándékoznak, mely korcsmaháztól levelet irtam urunk ő felségének, és coopertaztam Jászvásárott resideáló *Bohus* nevű kajmakámnak, hogy azon lengyel úr' kezébe szolgáltatassa, levelemben megírtam.

Die 15. novembris. Reggeli 7 órakor onnét megindulván, mindenütt le a' *Buk* vize mellett érkeztem 3 óra tájban *Kisino* ²⁾ nevű faluba ott meghálván az oláh pap' házánál.

Die 16. novembris. Kisinoról reggel 7 órakor megindulván, szállottam meg 2 óra tájban *Fodorest* nevű faluban, jóllehet estére leérkezhettem volna Benderbe, de minthogy semmi provisiot és szállást hamarjában nem kaphattam, a' lovak kedviért kellett ott meghálnom.

Die 17. novembris reggel 8 órakor Fodorestről megindulván, beérkeztem délután 3 órakor *Benderbe*. Előmben jöven egy török, ki által az elrendelt szállásra bekísértettem, küldvén mindjárt a' *szerdár* hozzám az odavaló harminczadost avvagy *kincstartót* első köszöntésre, a' ki is követvén az alkalmatlan szállásról a' melyet mind a' *svekus* és *kozák vendégek*, mind pedig az összegyűlt *török hadak*, és a' keresztény lakosoknak szűk volta okoz, azonnal kérdezősködött utazásom' mivoltáról, kitől, kihez és meddig szándékozom; mellyről midőn informáltam volna, mindjárt hirt tevéen a' *szerdár*nak, ismét csak hamar visszatért olly izenettel, hogy a' szerdár másnap reggel szemben kíván lenni velem. Jóllehet pedig én örömetst halasztottam volna harmadnapra, mig annak rendi szerint elké-

¹⁾ Bug vize.

²⁾ Most főhelye Beszarabiának.

szülhessek, mind azáltal látván, hogy gyakori reiterációval rája szorított, reá hagytam a' dolgot, és csak kapczákat 's új csizmákat is alig kaphattam szokásukhoz képest, a' midőn

Die 18. novembris. más nap hivattattam, a' mint is azon *kincstartó* egy *csauzzal* és 2 kengyelfutóval 's egy vezetéklóval szállásomra jöven a' lóra felültetének, és én is *heted magammal* ¹⁾ lovakon úgy indultam a' szerdárhoz; kinek is kapuja eleibe jutván, és ottan leszálván, a' midőn pitvarába a' sok törökök között csizmámat levonatattam, bevittének a' palotába, a' melly már a' táborból összegyűlt török főrendekből megtölt vala; azonban maga a' szerdár kijöven és a' *keveretre* térdére leülvén, a' mígön köszönteni kezdettem, engemet is egy elrendelt alacson székre maga eleibe leültetett, 's úgy kezdettem a' követségnek *praeambulumához*; minekutánna pedig a' köszönetre becsülettel megfelelt, és én is tovább kívántam volna *progrediálni*, vettem észre hogy a' tolmácscsal nem *contentus*: azért is intvén, hogy (a' mint én is a' kincstartónak *insinualtam*) más tolmács jöjjön, jöllehet elérkezett és *deákul* kezdett beszélni, de ugyancsak haszontalannak láttam általa folytatni a' dolgot, 's azalatt pedig a' *Gyömlí aga* (a' ki Dunántúl *koppányi* véghelyből való volt) érkezvén, 's derék *magyar* lévén, megismertem hogy *capacitáltatott* beszédemből, 's úgy kezdettem *proponálni* neki, hogy már alkalmasan beszélhettem követségemet, csak tudjam mikor és kik előtt kellessék kijelentenem, mellyet észrevevén, egy szavával eloszlatta a' sinagogát és *bönmaradván* negyed magával hallgatta *propositiómat*, 's az alatt is pedig a' midőn a' tolmács megszűnt, nem állhatta hogy a' felséges fejedelem felől és az ország' dolgairól ne kérdezkedjék; azonban midőn *Szoliman* császár és *Zápolya János* király' dolgait előhoztam *exacte* kívánta

¹⁾ Kitetszik innen, hogy Rádaynak Popovics Jánoson és alább megnevezett Liskain kívül számos személyzethől álló kísérete vala.

magát informáltatni, és mindenekben helyeseknek tartván a' propositionnak okait, rövideden csak azt felelte: hogy *az a' föld a' mellyről a' követség szól, nem az övé, hanem a' császáré levén, tudtára fogja adni*; mindazáltal kívánja tudni ha már azelőtt avvagy a' portán, vagy a' végbeli *passaknál* nem folytatta-e a' felséges fejedelem ezen dolgokat? kinek midőn megjelentettem, hogy ez az első insinuatio: igen kedvesen vette ¹⁾ 's alatt pedig, hol újabb török urak jövetelével, hol *kávé* és *serbet* kínálással interturbálódván a' discursus circumstantialiter tudakozódott a' hírekről és nevezetesen a' francia hadakozásról, Augustus király' bejöveteléről, a' moszkva czár' hadairól, a' svecziai király' kin levő állapotjáról, és az ő felőlök való mások itéletéről; mellyekre én hol nem tudommal, hol *sine praejudicio unius et alterius moderatióval* felelvén, utoljára kértem, hogy mivel a' tolmács által netalán tán mindeneket meg nem érthetett, ne legyen terhére, a' *követségnek summáját, mellyet én rövideden írásba felteszek elküldeni* maga levelével; mellyet, jóllehet láttatott difficultalni, jelentvén hogy mindeneket megértett, mindazáltal végre annuált, és azon nap este felé *secretariusát* küldötte hozzám, hogy mind a' credentiát deákra fordítsam, mind a' követséget azon nyelven leirassam, mit én azon nap véghez is vittem.

Die 19. novembris. Ujjonnan hozzám jöven azon *secretarius* jelentette, hogy a' *császár lovászmestere* induló félben levén az írást kívánja a' szerdár; ²⁾ mindazáltal mivel purumban csak akkor irattam, nem lehetett kezéhez assignálnom, hanem azután egy néhány órával küldöttem el mellém rendeltetett utitárs *Popovics* által, olly üzenettel, hogy ezen írást is maga levelével együtt elküldje;

¹⁾ Észrevehetni ezekből, hogy a' követségnek XII. Károlyali alkudozáson kívül más titkos célja is volt, hihetőleg Erdélyt illető.

²⁾ Tehát a' török császár elébe terjesztendő vala a' követség' tárgya.

de az alatt sietve elmenvén a' lovászmester (a' ki az audentián is jelen volt) maga levelét kezéhez adta ugyan, de az irás azon alkalmatossággal elmaradt, visszaüzenvén hozzám, hogy más posta által fogja elküldeni, oly módal, hogy ha szintén el nem érné is a' lovászmestert, egész Konstantinápolig menne. Ugyanazon alkalmatossággal a' *discretiot* is elküldöttem a' szerdárnak, melyet jó neven vett declaralván, hogy minden adomány nélkül kíván szolgálni, és ugyanakkor el is olvasta a' *punctumokat*, melylyekről maga levelében a' császárnak írt, mondván a' mellett, hogy egyéb difficultast nem lát, hanem hogy *ímbár kívánságunkat helyben hagyja is a' porta, de a' földes urak megfognák kívánni határuktól a' dézmát*; ¹⁾ melyre a' secretarius által csak azt adtam válaszul, hogy könnyű léssen annakutánna arról végezni. Ugyanakkor elküldvén az ajándék *arany nummismát a' tihájának*; csak hamar visszaküldötte oly üzenettel, hogy ő még a' fejedelemnek semmit sem szolgált, most sem kíván ajándékért szolgálni, és azon okból el sem veheti, mit én discretionnak tartván, tolmács *Liszkár* által visszaküldöttem, de sokáig való várakozása után is a' szolgák visszabocsátották oly válasszal, hogy sok idegen emberek lévén uránál, szembe vele lenni nem lehet, de úgy is csak hijában fog várakozni; melyre nézve én is csak abban hagytam sürgetését. *Ezen nap* jött hozzám a' svecziai táborról *Ponynyatovszky* lengyel úr, a' ki *Stanislaus* királynak a' svecziai királynál való residence, és a' *svecziai táborban* generalis ²⁾ tudakozódván tőlem a' lengyelországi hirekről és Európának más conjuncturairól; de mivel látta, hogy levélíráshban foglatatos vagyok, 's a' miatt vele bőven nem beszélhetek.

¹⁾ Ebben fekszik a' törökkeli értekezésnek titka.

²⁾ XII. Károly svéd királynak Szaniszló védőjének a' pultavai veszteség után a' török földre, jelesen Benderbe nyomulása elég ismeretes a' történetkönyvekből; 's már elől is érdekelte.

Die 20. novembris, Délután által mentem a' svecziai táborra *Langeeron* nevű generalis(hoz), a' ki hosszas discursust indítván az oda kiűn levő occurrentiákról, jöllehet ki akartam volna venni belőle, micsoda szándéka vagy a' királynak innen való elmenetele iránt, és mi bizodalma legyen a' fényes portához; mindazáltal ámbárelőhozta azon okokat, a' mellyek a' török császárt a' moszkva ellen való hadakozásra felindíthatják, de semmi egyéb választ nem vehettem annál: *Dominus providebit*. Azonban jelentvén neki azt is, hogy a' felséges fejedelem a' királynak elmenetelét hallván némelly örményektől, *jöllehet formalis követséggel a' királyhoz nem küldött*, ¹⁾ mind azáltal instructiót adván parancsolta, hogy itt találván valamelly ministerét, némelly dolgokat proponáljak, 's azért is kértem, hogy jelentse ezt meg a' királynak, maga kívánja-e (itt levén) meghallani, vagy másnak parancsolja kimondanom? melly iránt ajánlotta is magát, hogy véghez viszi.

Die 21. Ujjonnan hozzám jöven a' török deák secretarius több beszédei között mintegy akarátja ellen jelentette a' *tihaja* dolgában, hogy midőn a' *nummisma* praesentaltatott neki, azt mondotta volna: ha a' követtől van az ajándék, sok: ha a' fejedelemtől: kevés; és úgy is csak egy kép; melly szava jöllehet bosszankodásra való volt, mindazáltal egyebet nekie nem feleltem, hanem hogy az olyan nummismát mindenütt tisztességesebb ajándéknak tartják a' folyó arannyal, de ha olyan inkább tesszik, azzal kedveskedem, úgymint 50 arannyal, annyi levén a' nummismában, ²⁾ 's azért is expiscálja valahogy, és tovább való inclinatioját adja tudtomra. Azon nap megért-

¹⁾ E' szerint csak mellékes czél lett volna a' svéd királyi értekezés; miről történetkönyveink ellenkezőkép értesítenek.

²⁾ Rákóczynek több rendbeli emlékpénzeit láthatni a' Szechenyi pénzcatalogus' tábláin, de azok ezüst és réz veretűek; hihető, olly bélyegekkel aranyból is készítettek illy különös czélokra.

vén, hogy egy tatár *Carzan* nevű város fél napi járó föld legyen *Benderhez*, és ott más nap *sokadalom* ¹⁾ fog tartatni; mindazért hogy tatár várost lássak, 's mind pedig magam számára valamely jó lovat vehessek, elmentem egy *tömösvári törökkel*, a' ki fejedelem szolgálatjában már az előtt is hadakozott Erdélyben, megszállván egy ott lakos töröknek házánál. Jóllehet pedig másnap délig ott mulattam, sem valamire való lovat, sem egyéb ujságot nem láthattam a' sok *ködmönös tatárnál*, a' kik is csudálkozván rajtunk, midőn *Popovics* urtól kérdezték: micsoda követségben jöttünk a' szerdárhoz, azt felelte egyikének: hogy *midőn ő szerdár lesz megmondjuk neki*; min mindnyájan elfakadtak nevetve. Ugy tapasztaltam, hogy azon várost is nem a' tatárok, hanem a' keresztények és kiváltképen örmény kereskedők és zsidók ott való lakásukkal tették városnak. Ott láttam legelőször tevéket szekérben, járomban, és olly nagy kecsgegehalat, mellynek hossza 6 arasznyi volt, vastagsága harmadfél.

Die 22. Visszajöttem *Kausanból*, csak estvére érkezvén be szállásomra.

Die 23. *Gyömlí aga* nálam levén a' svecziai király' dolgáról beszélgetvén jelentette, hogy tatárok által akarja a' porta elkisértetni, mihelyt a' vizek által fagynak, mondván a' mellett, hogy a' török császár is Konstantinápolban másfél ezer erszény pézt tétetett fel egy oszlopra hadak' fogadására; a' honnan mindnyájan ítéli a' jövődöbeli hadakozást. Ezen nap küldöttem emberemet felül említett *Langeeron* generalishoz válaszáért, de egyebet nem adott annál, hanem hogy maga meglátogat, a' minthogy el is jött más nap hozzám de szállásomon nem talált.

Die 24. Küldöttem vissza Magyarországba a' *mojszini* embert, kit magammal egész eddig elhoztam volt, küldvén általa a' felséges fejedelemnek levelet olly parancsolattal, hogy a' válaszszaal vissza is jöjön; melly-

¹⁾ Vásár.

re nézve hogy hamarább járhasson, azon három postalo-
lovat is visszaküldöttem általa, melyeket *Maramarosból*
a' szolgabíró adatott.

Die 25. Ujabbán látóul hozzám jött a' török-
secretarius, beszélvén új hírről, hogy az *esztéki ta-
tároktól* ¹⁾ követ érkezett a' szerdárhoz, a' ki a' svecziai
királynak is levelet hozott olly tudósítással, hogy a'
moszkvák ellen fültámadtak és 8 városukat meg is vették,
levén mindenestül 80000 ezer kazánnal (azaz rézfazékkal)
a' minek mindenikének legalább vagyon tíz tizenkét em-
bere. ²⁾

Die 26. Jött hozzám két *svékus tisz*t, jelent-
vén, hogy mivel dimissiojok vagyon a' királytól, által
kivánnának jöni velem Magyarországha, a' holott szolgál-
latot is készek volnának venni ³⁾; kiknek egyebet nem fe-
léltem, hanem hogy tudtára adom a' fejedelemnek, de más-
ként is bizonytalan vagyok, mehetek-e azon passuson
vissza a' mellyen jöttem; másként Lengyelország felé kel-
letvén mennem, velem nem fognak járhatni a' moszkva
hadakra való nézve, kik ott a' szélekben quartélyban van-
nak.

Die 27. Általmenvén ujabbán a' *svécziai* tábor-
ra, *Langeeron* generalistól kérdezkettem a' válasz fe-
lől, a' ki *Miller* nevű status secretariusra, a' ki egyszers-
mind a' cancellariának directora, relegalt, hogy tőle meg-
fogom érteni a' király' akaratját, a' mint is *Ponyatovszky*
úr' szállására menvén, midőn jelentettem volna, hogy
szemben kívánok lenni *Millerrel*, érette küldött, mondván:

¹⁾ Kétségkívül a' finn ágazatu éjszaki *osztják* népségről van
itt szó.

²⁾ A' 80000 után az „ezer“ fölöslegesnek látszik, 's hihetlen
népsokaságot mutat.

³⁾ Rákóczy' hadában a' *romhányi* szerencsétlen ütközetnél 2000
főnyi svéd, franczia, lengyel, és tatár tőn szolgálatot,
Potoczki tábornok alatt, kik a' pultavai veszteség után
jővének hozzá. Munkács felől, zsoldosai közé szegődvén.
Hist. des Revolüt. de Hongrie Tom. VI. pag. 7, 8, 9.

hogy úgy is kérte őtet, adná tudtára oda való jöveletemet, minthogy ismerkedni kíván velem; a' mint is mind *Miller*, mind a' király' fő komornyikja *Diben* nevű ¹⁾ (a' ki *első követségem* alkalmatosságával király' asztalánál vendéglett) elérkezvén, sok ideig mindenféle discursusokat előforgattunk, és mivel *Millerrel* mások előtt beszélnem nem lehetett, a' házból vele kimentem, jelentvén, hogy hozzá dirigáltattam; ki is midőn mondaná, hogy *Langeeron* generalis által nem akarja a' király' folytatni a' dolgot, ujonnan kívánta érteni propositiómat; mit hasonló formában mint Langeeronnak megjelentettem, kérvén, hogy a' *királytól* választ szerezzen, hogy mivel *credentiam nincs*, maga admittál-e vagy másnak parancsolja a' követséget kijelentenem? mit magára vállalván, vissza mentem szálásomra.

Die 28. Bejelentette magát nálam *két rabasszony*, kiket a' tatárok ezelőtt 20 esztendővel hoztak el Magyarországból, egyike *Aranyi Kata* nevű *Kovács Andrásné Berettyó újfaluból* ²⁾ *Katona Jánost* mondván *Debreczenben* atyafiának. *Dod* agánál másika ugyanazon faluból. *Jakó Istvánné* egy tatár zászlótartónál, jelentvén, hogy ugyan onnan való nemes asszony *Fodor Ferenczné* ide Benderhez közel egy faluban volna rab egy tatárnál; úgy *Csonka Péter* ötöd magával, reménkedvén szegények hogy irjak Magyarországba felülök és szabadulásokat munkálkodjam.

Die 29. Meglátogattam *Gyömlő agát*, a' kivel a' magyarországi régi török véghelyekről volt leginkább discursusom, beszélvén azt is, hogy a' portától nagy követség fog menni a' moszkva czárhoz, olly izennettel (a' mint sokan itélik) hogy a' császár által akarja kísértetni Lengyelországra a' svécziai királyt, 's azért lássa, hogy ha a' hada ellen támad, ő fogja felbontani a' frigyét, és magának tulajdonítsa, ha kénytelenítettik

¹⁾ Svéd királyé.

²⁾ M. v. Bihar vármegyében.

magát oltalmazni, kivált olly országón, a' mivel neki örökös frigye van, és a' mihez a' czárnak semmi köze nincs.

Die 30. Látogatásomra jött a' svécziai király' *Diben* nevű komornyikja, kérvén, hogy ebédjére menjek, mellyről midőn mentegetném magamat, jelentette azt is, hogy *Miller* secretarius is kívánt volna hozzám jönni, de munkáitól impediáltatván, azt üzente, hogy meg van a' válasz a' királytól.

Die 1. decembr. Kitanulván a' török secretariustól, hogy a' *tihajának* kedve volna az ajándéknak elvételére, és hogy nem folyó aranyat, hanem azon *nummismát* kívánná; ujonnan emberem által elküldöttem, kit nevetéssel vett, de egyszersmind panaszképen jelentette: miért kellett az ő hire nélkül először is a' szerdárhoz küldeni. — Ezen nap kéredzkedett el tőlem *Liszkai* a' Duna mellé *Izmail* nevű városba bizonyos vásárlás kedviért, mellyen Magyarországbán valamelly nyeresége lehessen; melly fránt kérését placidaltam is.

Die 2. decembr. Által fordultam a' *svécziai* táborra *Miller* secretariushoz, ki által a' királytól olly választ obtinealtam, hogy mivel már tudtára vagyon a' fejedelemnek a' király' itt léte, és mig itt leszek, leveleket fog hozzám küldeni, halasszam addig a' propositiót, miglen a' credentialis elérkezik: gondolván, hogy úgy is késedelmet szenvedhet a' dolog; mire én is consensussal felelvén; előhoztam a' királyhoz lett *előbbeni két rendbeli követségemet* ¹⁾ s az által tett akkori propositiomat, jelentvén, hogy könnyű lett volna akkor a' király által secundaltatni dolgainknak, a' mellyre úgy is köteles volna garantiajához képest a' régen tett követség szerint, mindazáltal excusalta a' királyt az akkori conjuncturákhoz képes, melyek miatt jobb választ nem adhatott a' biztató várakozásnál, és ha isten szerencsét adott volna a' moszkva ellen,

¹⁾ Mikor történt Rádaynak XII. Károlyhoz ezen említett két rendbeli követsége közül az egyik? közlő ki nem nyomozható.

láttuk volna hasznát a' biztatásnak. A' mellett előhozta *Erdélyországának statusát*, jelentvén, hogy mimóddal praetendálhatják szabadságokat az erdélyiek, annyiaval inkább hogy választhatnak fejedelmet magoknak, és az austriai ház is miképen adhat arra consensust, holott ők a' török alatt lévén, magok szabadságával már nem élhettek, azon just pedig, melyet a' török birt, a' megholt török császárra a' *karloviczi* békesség által egészen transferalta: melly fránt hogy elméjét világosítsam, mint folyt ab origine regiminis Erdélyországának dolga, előbeszéllettem; de kiváltképen azzal capacitaltam, hogy visszajött Erdélyországának minden szabadsága akkor, a' midőn a' császár szövetséget kötött *Apaffy Mihály* fejedelemmel és a' statusokkal a' török ellen való köz hadakozásra, a' mint is kivervén a' törököt, egész szabadsága restitultatott, a' mellyet ezután minden módon el igyekezett rontani, szövetségheli hite ellen azt cselekedvén, hogy a' törökkel ujonnan szövetséget vetett azok ellen, a' kikkel először amazok ellen confoederált, és így a' *karloviczai* békességen semmi igaz fundamentumot nem építhet, a' melly declaratióval contentus is volt.

Die 3. decembris. Látogatásomra jött egy török zászlótartó, ki magának feleségül vett egy *rabasszonyt*, a' ki *Örvenden* ¹⁾ lakos *Meszáros* nevü embernek leánya volt, és a' kit a' tatárok, az urát mellőle levágván, rabul hoztak egy esztendősi fiával együtt, kérvén arra, hogy ebédjére menjek, és egyszersmind uj hirül mondván, hogy a' tengeren túl levő egy *passa Akermanhoz* vagy Neszter fegyérvárhoz érkezett 8 ezer emberrel.

Die 4. Az Arnolt passa' látogatására mentem, ki is mintegy 18 esztendősi ifju, és az atyja' érdemeire nézve nyerte el azon tiszte, tudakozódván tőle *Omer agának* állapotjáról és dolgairól, mire felelvén jelentette, hogy maga helyett hagyta az országban, nem le-

¹⁾ Bihar vármegyében.

hetvén a' mostani táborozásra nézve hadát kibocsátni; kiről midőn exprobrálódttam volna, hogy sok biztatási után olly móddal megcsalta *Omer aga* a' fejedelmet, mentegette magát, hogy olly szoros kötelességét nem tudta a' fejedelemhez; azért is, ha vissza megyen, azonnal elküldi, és ha megtudja a' *nándor fejérvári szerdártól* a' portának a' hadak' fogadása iránt való conniventíáját, örömet fog szolgálni az iránt maga is.

Die 5. Jött hozzám a' svecziai királynak azon kapitány ember *Priant* nevű curirja (a' kiről felül vagyon már emlékezet) beszélvén okát elébb hozzám való nem jöhetésének, és egyszersmind dolgaiknak mostani udvaránál való folyását, jelentvén

(Itt egy lap beiratlan maradt.)

Die 6. Jött hozzám azon *pap* ember, kit ennekelőtte 4 esztendővel a' felséges fejedelem *Tatárországba* küldött ott egy *Csoborcsa* nevű faluban lakos magyaroknak kívánságára, beszélvén sok kérdezkedések között eredetét azon magyarok' ott létének, hogy tudniillik minekutánna *László* király *Várnánd* megverettetett a' törökök által, és azután csak hamar magyar *Neszter fejérvár* is (mit törökül *Akkermannak* hínak, és a' *Neszter* partján a' tenger mellett van építve) kezükre esett, akkor maradtak el az ott való lakosokból most jobbhágysága alatt lévén magának a' *tatár hámnak*, a' ki őket *aga* által több, *Bucsákban* lévő jószágival együtt kormányoztatja ¹⁾. Ugyanakkor jött

¹⁾ Valószínűkép az volt e' pap, kiről Timon Sámuel följegyzé: „Ad posteros Cumanorum anno MDCCVI. in Bessarabiam missus fuit Tirnavia sacerdos“. (*Imago Novae Hungariae. Viennae*, 1762. in 4. p. 75.) Kedvez ebbéli véleményünknek az idő' pontos egybevágása. Beszarabiában, jelesen Csöböröcsökön magyarok' laktáról már Timon értesíte b. Apor Péterhez, Kassáról 1735. apr. 4. írott levelében eként: „Notificat Amplitudo tua, et insuper in Tartaria Butschakensis esse pagum Sebertschecum (*Szöböröcsök*) totum Catholicum a Tartaris collectum. Zöld Péter székely származásu catholicus pap, ki a' moldvai és beszarabiai

hozzám *Mazeppanak* is egy tisztszolgája, kérvén, hogy magammal Magyarországra kivigyem.

Die 7. decembris. Hozzám jöven *Gyömlí aga* azon nándor fejevári törökkel (kiről már felebb emlékezet va-gyon) jelentette, hogy a' *svecziai király* azt fogja elküldeni levelekkel *Bécsbe*, és onnan *Francziaországba*, és a' mint a' *szerdártól* értette, olly tenorral irt a' német császárnak, hogy mivel kezes volt *Augusztus* király mellett, revocalja Lengyelországból, másként elfogja hinni, hogy az ő tanácsából vagyon a' dolog. Azonban más több dolgokról is discourálván, csaknem egész éjfélíg nálam vendégeskedtek.

Die 8. A' felséges fejedelemnek levelet irván, a' hallott dolgokat tudtára adván, a' mint is ugyan akkor értettem, hogy a' *svecziai király* az előtt való napokban elküldvén egynéhány száz lengyelekből 's kozákokból álló portát a' Moszkva birodalombeli szélekre; oda való egy *gubernatort* többekkel együtt rabul elhozott, melly iránt indignalódván a' *szerdár*, hogy a' békesség' rontására hire nélkül cselekedte, kívánta, hogy adja kezéhez visszabocsátásra; de a' király obligálván ¹⁾, hogy ha a' moszkvának szabad volt *Moldvába* a' török birodalomba bejönni, és az ő hadaiban megfogdosni, ő neki is meglehetett ezt cselekedni a' Törökbiradalomból; mellyet mind ekkoráig vissza nem adott.

magyarokat 1767-ben meglátogató, emezeket *négy*, u. m. *Csőbörcsök, Sz. Péter, Sz. János* és *Sz. Antal* nevű népes helységekben lakozni állítja, (*Ungrisches Magazin. III. Band, I. St. S. 105 ff.*) származásukról azonban, különösen a' csőbörcsökieknek, e' naplón kívül, sehol nyomosb világosításra nem találunk; mi már csak magában is méltányolja a' napló' közlését. A' lelkes Gegő Elek *Moldvai utazása* kevesbbé nyújt kielégítő ismertetést a' beszarábiai magyarok' jelen állapotjáról. Méltó volna kinyomozni, vajjon léteznek-e még ott 's minő karban magyar népmaradványok?

¹⁾ t. *allegálván*.

Die 9. Meghallván, hogy a' *szerdár* sokadmagával kiment sétálni vadászat kedvéért, és egyszersmind gondolván, hogy igéreti szerint *Ponyatovszki* 's *Venerovszki* urak is ott lesznek, magam is kimentem a' mezőre; de azok ott nem lévén, ugyancsak a' *szerdár* köszöntésére nézve hozzá adtam magamat a' törökökhöz, és a' *bajrám* alkalmatosságával illendő lévén üdvözlénem, 's azt véghez vittem, biztatván ő is discursusi közt válaszmunka a' portátul való hamar eljövéséről. Ugyanezen nap az említett török *rabasszony* (ki a' mint mondja kénytelenségből ura' parancsolatjára török vallásra állott) kérésére vacsorára elmentem; minden kérése az lévén nálam, hogy levelét *Magyarországban* atyafiainak adattassam meg.

Die 10. Érkezett hozzám Magyarországból gróf *Turnó* secretariusus levelekkel, a' ki oda haza létemmel jött vala ki urától *Velenczéből* az ott folyt dolgoknak relatiójával, hozván egyszersmind ide levelet a' svecziai királynak a' francia generalistól *de Saleurtól* ¹⁾; kivel az napot vele való discursusokkal, és kivált a' velencei respublicának statusáról való kérdezkedésekben töltöttem.

Die 11. Semmi dolgom nem lévén, mulatság kedvéért a' ferdőházhoz mentem épen olly időben, a' midőn a' *szerdár* is közellevő mecsetbe ment.

Die 12. A' svecziai király secretariusus hozzám küldött egy cancellistát olly izennel, hogy informáljam azon *Magyarországból* jött *francia* felől, és kivált arról, merhesse-e a' király leveleit kezére bízni. E' mellett tudomra adta hogy nagy hire vagyon, mintha a' király mellett levő *kozákokat* a' fejedelem' számára kívánom megfogadni, a' melly mivel még nincs a' király' hírével, kér azon, csillapítsam le azt a' hirt. Én az első felől informáltam, assecuralván, hogy azon francziára bizandó levelek el

¹⁾ „Marquis *Desalleurs* Lieutenant-General des Armées du Roi de France“ a' francia udvar ügyeinek intézője *Rákóczy* 's egyebek közt. *Histoire des Revolüt. de Hongrie* Tom. V. p. 205.

nem fognak veszni, kivált ha a' Velenczében levő *Pomponi*, nevű francia követnek recomendáltatnak. A' más rendbeli dolog iránt pedig röviden feleltem: hogy mivel arra parancsolatom sincs, annyival sincs ¹⁾ annyival inkább cselekedetem.

Die 13. Látogatásomra jött a' *zaproszki kozákoknak* ²⁾ generalisa, (kit ők *Kossovának* hívnak) ki beszélvén a' moszkva birodalom alatt való nyomorgatásokat, a' melly miatt a' *svecziai* királyhoz kénytelenítették csatolni magokat; a' mint hogy a' szerencsétlen harc után is egészen kénytelenítették kijőni, és most a' király mellett circiter öt ezeren vannak, a' többi pedig úgymint tizenötezerig való *Krimbe* recipiálta magát a' *tatár hán* protectiója alá. Ettől tanultam meg a' *zaproszki* kozákoknak dolgukat, hogy az egész *Ukrajnya*, *Chmellyniczki* nevű *hetmanjok* idejében szabadította ki magát a' lengyelek jobbágysága alól, a' melly alkalmatossággal lett az ő eredetük is, a' kik a' *Nepper* vizét szokták őrzeni a' török birodalom ellen, és ugyan mellette laknak minden feleség vagy más asszonyi állat nélkül; kiknek főbb városa *Sies*, a' hol *hetmanjok* is residálni szokott.

Die 14. Elkészülvén *Turnó* embere, kért azon, hogy mivel a' *szerdár* nem akar nekie passust adni és postát, hanem ha én interponalom magamat. Jóllehet már tudtam, hogy hasonlót sollicitált a' *svecziai* secretariusnál, és az én reám relegalta, mind azáltal elkövettem, és bizonyosságot tevéen róla, mind a' kettőt megnyertem a' szerdártól, ő pedig (a' kinek semmi egyéb nem kellett, és positive való parancsolatja sem volt az ide való jöveleltre) minden bucsuzás nélkül tőlem elment.

Die 15. decembr. Az *Arnolt passa* látogatásomra jött, kérdezkedvén holmiről és kivált a' magyar *czeremoniáról*, mivel szokták időközben a' vendégeket kínálni ha egymást látogatják, mellyről informálván, midőn másokra

¹⁾ Így.

²⁾ Szaporogi kozákok Ukraíában.

bort köszöntettem, és ötet, (minthogy a' borital nem szokásuk) elkerültem, azután csak hamar el ment, és későn vehettem észre, hogy maga is ivott volna, a' mint hogy azután el is küldött borért hozzám. Azon alkalmatossággal volt nálam felül említett *Venerovszki* is, a' ki a' kozákok *Mazeppa* nevű *hetmanjának* (a' ki a' svecziai királyhoz állván és ide szaladván ugyan itt meg is holt) ¹⁾ nénjétől való, ugyan reá maradván minden elhozott kincse."

(Közli)

JERNEY JÁNOS.

¹⁾ Mazeppa' kalandjai eléggé ismertetnek a' történetekből 's lord Byron' egyik költeményéből.

XIV.

OKLEVELES TOLDALÉK.

III-dik Ferdinand' 1651-ki aug. 20-án költ nyilatkozatmánya.

Mi harmadik Ferdinand Isten kegyelmességéből választott Romai Császár, es Nemet, Magyar, Czeh, Dalmatia Horvat es Toth orszagnak kirallya. Austrianak Feü, es Burgundianak, Brabantianak, Styrianak, Carinthianak Herczege, Morvanak örökös Feiedelme, és Habspurnak, Tyrolisnak, es Goritianak örökös Groffia etc. Minden mi birodalmunk alatt levő hiveinknek, ugymint Egyhazi es vilagi Rendeknek Fő Zászlós es Nagos uraknak, Nemzetes es Neméseknek, Fő es Vicze Ispanyoknak, Fő es Vicze Generalisoknak. *Item* Fő és Vicze Capitanyoknak, Hadnagyoknak, Vaydaknak, Zaszlo Tartoknak, Sereg Biraknak, Istrasa Mestereknek, és mind Nemet, Magyar Vitezlő Rendeknek Lovasnak es Gyalognak, Porkolaboknak, Jozzagok Praefectusinak es Tisztartoknak. *Item* Harminczadosoknak, Vamosoknak, es egyeb Ado vevő, avagy Hid es Rew örzőknek, mind vizen es szarazon levőknek, a' kik tudniillik ilyen Tiszteket szoktanak viselny, es az ő Contrascribiaioknak es Viceieknek. *Item* az mi szabad kiraly es Mezey Varasok es Falubeli Biraknak, Polgar mestereknek, es eskütt Polgaroknak, es minden egyeb mi alattunk levő Több es alacsonb rendü Hiveinknek, akar minemü Tisztekben es Hivatalokban legyenek. *Ítem* az Eökrökkel kereskedő Tösereknek es keppen mas eszközkel valo kereskedőknek is, a' kik tudniillik mind most, mind ennekutanna is kereskednének. Adgyuk tuttora mindeneknek ezen Levelünkben, hogy minekutanna mineküink az mi Magyar Camarank által megh ielentetet volna, mely

nagy es nehez fogyatkozások következtének legyen ebben az mi Magyar es környül levő országinkban az ökör kereskedések veget, a' miat tudniillik, hogy nem csak ritkan es keves marhat haitanak föl, de megh annak fölötté nagyobb arron köllene venni, es nehezebben is tehetnék szörit, hogy sem mint az elöt való időkben. Melly gonosz dologh kivaltkepen az *Elösleg vasarloknak* sokasagától (kiket az deak nyelven Praemptoroknak szoktunk nevezni) mondgyak, hogy szarmozot, kik álnokul ezen Hazanak karával, az regi es diczeretes szokas, es közönseges orszagh vezesei ellen, csak magok hasznara nézven, es az közönseges iorul nem gondolvan, azok az Töserek eleiben, a' kik az Török párton laknak, kiket Álföldieknek hinak, es hasonlokepen a' Fölföldiek es Erdéliek eleikben, a' kik tudniillik erre szokták marhaiokat haytany, igen ideien mesze-földre, es külömb külömb helyekre, söt az hodultsagra is eleiben menven, minek előtte az szokot vásáros helyekre iutnának, azoktul marhaiokat, mellyeket ez orszaghban behaytanak, es az szokás szerint, kereskedesnek okaert Austriaban, es az töb szomszed országokban is köllene kihaytany, sok practikak sziny alatt oczo pénzen, csak nem erővel magok számára megh veszik es elfoglallyák, es annak utanna masoknak, es azok ismegh masoknak, mindenkor nagyobb es nagyobb aron (megh az Harminczadot sem fizetvén megh töle szoktak eladny ugy annyera, hogy minekelötté afféle marha az bizonyos es rendelt, Vásárhelt érné néha harmadik es negyedik kézen fordul megh az Töserek között, az sok vétellel mindenkor föllyeb es föllyebb menvén az arra, es ez utan iutnak nagy nehezen hozza, es drága pénzen kölletik megh venni minden Rendén levőknek maga házi szüksegekre, es az Meszárszékerekre, hasonloképpen azoknak is, a' kik az szomszed országokban kihaytyak. Innet vagyon az közönseges elesegnek es az husnak szük es draga volta. Annak fölötté alázatosan jelentette mi nekünk ezen magyar Camarank mely sok csalárdságok legyen efféle *Elösleg Vasárlóknak*, mellyekkel az mi Harminczadbéli iövedelmünknek es az

Orszagnak is sok kart szoktanak tenny, úgy mint az többi között az *Schedakkal*, melyet *Regianak* hinak, azokkal titkon es gonoszul kereskedvén, midőn tudniillik egy olyan *Scheda Regia* mellett, ket avagy neha három rendbeli ökröt is, semmi harminczadat nem fizetvén tőle, szoktanak másoknak eladni. Azon kívül az roszabb és alaváló Tulykokat es Ökrököt azon *Elösleg Vásárlók* mutatták be, a' mi Harminczadosinknak, es azokra vevén ki a' Czédulat, az után az fő es nagyob erő Ökrököt, az ő magányos legeltető helyeikről azon *Regia Schedák* mellett haytanak ki ez orszagból: illy mesterséggel megh tréfálván harminczad Tiszteinket, és az alab való ökrököt ez orszagban hagyván, avagy Meszárosoknak eladván, és az szerint roszabb hust adnak az Országbelieknek, avagy penigh afféle rosz marhát megh hizlalván, hasonló mesterseggel is-megh más rosz ökrök es Tulykok helyet, ez Országból kiszokták haytani. Egy szóval semmit abban hatra nem hadnak, a' mellyekkel az mi király, és hasonlóképpen ezen országh jövedelmet, kissebiteny ne igyekezzenek, 's mind ennek, es mind penigh az környül valo orszagoknak alkalmatlanságot ne szörözhetnének, es azt mind csak az magok hasznának okaért. Ezt annakokáért az közönséges jonak vesztegetesere nezendő gonoszságot, az mi Magyar Camaránk szorgalmatosan eszében vevén, a' mi Meltosagunkhoz valo hüsege es kötelessége szerint supplicalt mi nekünk, hogy azt az gonoszságot ennek az hazának, es az töb szomszéd országoknak is veszedelmére tova teriedni semmiképpen ne hadnank, es alazatossan könyörgött azon Magyar Camarank, hogy ne csak annak az alkalmatlanságnak meltoztatnank eleit venni, de annak fölötte, azon Camarank, hivatallya szerint arra ajánlotta magát, hogy mind azt az nyereséget, melyet a' megh irt *Elösleg Vásárló Tüserek* eddiglen csak az magok tulajdon hasznokra fordítottanak, es semmi abbol az közönséges haszonra nem ment, azt éppen az közönséges jora, úgy mint az *Vegh Hazaknak* meghfizetésére es hazánknek oltalmara forditaná, csak az illyen *Elösleg valo keres-*

kedőknek ártalmas *Törségek* éppen megh teltanek es semmiben menne. Ezon dolognak nagyok bizonyosagara hozot minekünk elől azon Magyar Camarank az mi Eleinknek, ugymint Magyar Országi királyoknak kezek írása és pechétek alatt bizonyos ki adot Parancholatokat, kikben efféle *Elöslegvaló Vásárlások* igen nagy Tilalom alatt vadnak; es nevezet szerint az *masadik Mátyás* királyét, es az mi szerelmes Istenben elnyugodott Atyanket *Ferdinandus secundusét*.¹⁾ A' honnat mi azon Eleinknek is peldaiat akarván követni és ezen Országunkban levő hiveinknek alkalmatlanságát elforditany, es az közönseges hasznót, nemelyeknek maganos hasznok eleiben venni, es az *Vegh hazáknak* 's ezen hazának kegyelmesen akarván ez iránt is providealny, erőssen es nagy neheztelésünk alatt hagyuk es kegyelmessen paranchollyuk minden Rendbeli fölül megh nevezet Praeemptoroknak es az *Elösleg Vásárlóknak*, akar miczoda nemzetből valok legyenek azok, a' kik tudniillik akar minemű labas marhával szoktanak kereskedny, hogy ennek utanna effele *Elösleges Vásárlóknak* es azokból következő álnokságoknak es csalárdságoknak, mellyek ezen Magyar Camarank es az Ország jóvedelmenek és hazafiainak, 's az közönseges jónak kárára szoktanak lenni, eppen és tellyességesen beket hadgyanak, sőt az ilyen *Elösleges Vásárló Törsérek*, se az Alföldiek, se a' Fölföldiek, se penigh az Erdeliek eleiben meszi kimenni es üdönek előtte rendetlenül titkon avagy nyilván azoktul marhát ne vehessenek, ne tractalhassanak, ne alkudhassanak, se penigh semmi uttal, semmi practicaioiok vélek ne lehessen, se penigh ökök semmi afféle arucra ne kinszericzék, es amint fölül megh vagyion irva, eleb eleb valo eladásokat, mellyekkel az marhaknak arroioikat föllyebb es föllyebb vernék, semmi keppen czelekedni ne merészellyenek azon marhanak, avagy arranak elvesztése alatt, mellyet a' mi Magyar Camarank Tisztviselői leghottan megarestalhassanak, es azon Magyar Camara jóvedelmével együtt beszolgáltassanak. Ebben egyebet, az megh irt büntetes alat nem czelekedven. Datum Viennae Die 20 Augusti Anno 1651."

¹⁾ Ezek is aligha magyarul nem költek.

Magyar játékszini jutalom-feleletek	ft.	48 kr.	köz.	—	36 kr.
Eredeti játékszini. I. Vernász, Vörösmartytól	—	48	—	—	—
— — II. Tirus, Horváth Cyrilltól	—	40	—	—	—
— — III. Falusi lakodalom, Jakabtól	—	36	—	—	—
— — IV. Atok, Tóth Lőrincztől	—	45	—	—	—
— — V. Zsarnok apa, Jakabtól	—	32	—	—	—
— — VI. Ekebontó Borbála, Tóthtól	—	36	—	—	—
— — VII. Az atyátlan, Tóthtól	—	36	—	—	—
Külföldi játékszini. I. Iphigenia, Goethe ut.	—	30	—	—	—
— — II. Nők iskolája, Moliere	—	30	—	—	—
— — III. A' nőtelen philosophus, Nota	—	30	—	—	—
— — IV. A' játékos, Iffland	—	30	—	—	—
— — V. Alzír, Voltaire	—	24	—	—	—
— — VI. Tancred, Voltaire	—	26	—	—	—
— — VII. Botesinálta doctor, Moliere	—	24	—	—	—
— — VIII. Barnhelmi Minna, Lessing	—	36	—	—	—
— — IX. Furandot, Gozzi-Schiller	—	36	—	—	—
— — X. A' végrendelet, Iffland	—	36	—	—	—
— — XI. Orestes, Alfieri	—	26	—	—	—
— — XII. Sofonisba, Alfieri	—	26	—	—	—
— — XIII. Messinai hölgy, Schiller	—	50	—	—	—
— — XIV. A' zászlótartó, Schröder	—	24	—	—	—
— — XV. A' levelezők. Esz és szív, Steigenteschtől. Kénytelen házasság, Moliere	—	30	—	—	—
— — XVI. Rágalom' iskolája, Sheridan	—	36	—	—	—
— — XVII. Romeo és Julia, Shakespeare	—	48	—	—	—
— — XVIII. Hazudság, Federici	—	24	—	—	—
Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. I. Poetai munkák	1 ft.	36	köz.	1 ft.	12 kr.
— — II. Utazások	2 ft.	10	köz.	1 ft.	40 kr.
Philosophiai pályamunkák, postapap.	1	—	köz.	—	45
Philosophiai Anthropologia, Kőtelestől	1	20	—	—	—
Elmélkedések a' physiologia és psychologia körében, tekintettel a' polg. és erkölcsi nevelésre, Mocsiól, velin.	—	—	—	—	54
Első oktatásra szolgáló kézi könyv, Edvi Illés Páltól	2	—	köz.	1 ft.	40 kr.
Külön I. kötet. Olvasó könyv.	—	36	köz.	—	30
— II. Közhasznú oktató könyv, 1.	—	48	köz.	—	40
— III. — — — 2.	—	48	köz.	—	40
Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra, Wurga Jánostól.	—	—	—	2	10
Külön I. kötet. Elemi nevelés alapvonalai és fali táblák	—	—	—	—	50
— II. kötet. Elemi tanulmányok	—	—	—	1	20
— Fali abc és olvasó táblák	—	—	—	—	20
Aesthetikai és rhetoricai leczkék 2 kötet.	4 ft.	—	köz.	3	20
A' moldvai magyar telepekről, Gegő Elek.	1	40	köz.	1	20
A' felsőbb analysis elemei, Győry S. J. füzet	—	—	—	1	30
A' természetes számok logaritlmái, három nyelven, zöld pap. 5 ft. — sárga 4 ft. 45 kr. fejtér 4 ft.	—	—	—	—	—
Ugyan az két nyelven zöld pap. 4 ft. 45 kr. — sárga 4 ft. 30 kr.	—	—	—	—	—
Ugyan az egy nyelven zöld pap. 4 ft. 30 kr. — sárga 4 ft. 15 kr. fejtér 3 ft. 40 kr.	—	—	—	—	—
Fenyítő törvényszéki magyar törvény, Szlemenicstől. köz. pap. 1 ft. 12 kr.	—	—	—	—	—
Természettud. Pályamunkák, I. kötet.	—	—	—	—	48 kr.
Sebészesség, Cheliustól, I. II. III. mindenik kötet külön köz. p. 1 ft. 40 kr.	—	—	—	—	—
A' szembetegségekről, Fabini —	—	—	—	1 ft.	36 kr.
Magyar tud. társ. Névkönyve 1836 és 1837. külön 20 kr. — 1838 és 1839. külön 30 kr. — 1840 és 1841. külön —	—	—	—	—	40 kr.
Magyar tud. társ. alaprajza és rendszabásai	—	—	—	—	12 kr.
Terve a' nagy magyar szótárnak	—	—	—	—	16 kr.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
XI. A' nemzeti academiák' üdvös befolyása a' nemzeti jólétre. (III. közlés) HETÉNYI JÁNOS	135
XII. Az anjoui királyok' hatása Magyarországra (II. közlés). HORVÁTH MIHÁL	160
XIII. Ráday Pál' benderi követségének naplója, 1709. (II. közlés). JERNEY JÁNOS.	178
XIV. Okleveles toldalék.	195

L I T E R A T Ú R A.

POLGÁRISODÁS ÉS LITERATÚRA MINT OK ÉS EREDMÉNY	87
--	----

CRITICAI SZEMLE.

Út- föld és népleírás.

Lebensbilder aus beiden Hemisphären	91
G. A. Hoskins, Visit to the great Oasis of the Lybian Desert	97
D. RAMON DE LA SAGRA Cinco meses en los Estados — unidos de la America del Norte	100
X. MARMIER, Lettres sur l'Islande	115

BIBLIOGRAPHIA	118
Magyar név' eredete Magyarok Mongolok közt	125

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy ily 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr. cp. leszen velin-pap, legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 30 krral drágább. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — ÖTÖDIK ÉV.

APRILIS, 1841.

.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

LEGÚJABB KIADÁSAI.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Negyedik kötet két osztályban. Kölcsény Ferencz' arcképével 's 12 körjazzal. n. 4r. 4 ft.; színezett képekkel s vászonköt. 5 ft. 30 kr. ep.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. Kiadta a' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Második kötet, n. 4r. 8 könyomattal. Velinen kemény tábl. kötve 7 ft. 30 kr. vászonba 7 ft. 40 kr. ep.

MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. Ötödik kiadás. 10 kr. ep.

HELLEN CLASSICUSOK magyar fordításokban. Első kötet: Sophocles Oedipusa és Euripides' Iphigeniája Guzmics Izidor által. Velinen, fűzve 1 ft. 12 kr.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Második kötet: A' magyarországi szikes vidékek' természettud. leírása D. Balogh Józseftől. Velinen fűzve 40 kr. ep.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMEL. Irta Győry Sándor. Második fűzet, n. 4-dr. velinen, fűzve 1 ft. 40 kr. ep.

EREDETI JÁTEKSZIN. VIII-dik kötet: Negyedik László, másod rangu szomorujáték Gyurmán Adolftól. — IX-d. kötet: Rózsa, első rangu vígjáték Szigligetitől. — X-d. kötet: Az életuntak, másod rangu vígj. Nagy Ignácztól. Mindeniknek ára finom velinen fűzve 40 kr. ep.

NÉPSZERŰ ERKÖLCSTUDOMÁNY. Irta Zsoldos Ignác. Finom velinen, fűzve 12 kr; köz. papir. 5 kr. ep.

M. t. t. rsasági Névkönyv; ASTRONOMIAI NAPLÓVAL és kalendáriummal 1844re. Velinen 40 kr. ep.

Továbbá megjelentek:

A' m. tud. társ. Évkönyvei I. Színezett képekkel 6 ft. amúgy 4 ft. 20 kr.

— — — II. — — 7 ft. — 5 ft. —

— — — III. — — 8 ft. — 6 ft. —

Tudománytár 1834—1838. Minden évfolyam vel. 5 ft. köz. pap. 4 ft. —

— 1839—1841. — — finom vel. 6 ft. 30 kr. v. 5 ft. —

Régi magyar nyelvemlékek. I. kötet. vászonköt. 7 ft. 10 kr. pap. k. 7 ft. —

Magyar-német Zsebszótár. postapap. 3 ft. 30 kr.

író pap. 3 ft. —

Német-magyar Zsebszótár, Második nyomtatás (sajtó alatt).

Nyelvtud. Pályamunkák. I. kötet. postapap. — — 54 kr. köz. 40 —

— — — II. kötet. velinen — — 1 ft. 30 —

Császár, Grammatica Ungherese. postapap. 1 ft. 30 kr.

Magyar Tájéztató, kiadta a' m. t. t. kemény tábl. 1 ft. 30 —

Mathematicai Műszótár, kiadta a' m. t. t.

Philosophiai Műszótár, kiadta a' m. t. t. — — 40 —

Horatius levelei, ford. Kis és Kazinczy, postapap. 2 ft. 15 kr.

Római Classicusok. I. Sallustius minden munkái. 2 — — — 1 fr. 30 kr.

— — — II. Cicero, válog. beszédei

és levelei 1 ft. 36 kr. köz. 1 ft. 12 kr.

— — — III. IV. J. Caesar minden

munkái 4 fr. — —

XV.

A' KÖZÉPKOR' JOGÁRÓL.

ELSŐ KÖZLÉS.

A' római világ' legsajátabb tárgya volt a' jog, miért is különösen jogvilágnak más és magasabb sphaerák' kirekesztésével mutatkozik. Miután Róma a' keleten letelepedett, 's a' görög és keleti régiség' fényében ennek mindenoldalú tarka vegyületét végcselekvénye gyanánt feltüntetése, lassanként kivetkőzött a' vivó ellentétek' jelleméből a' jog, a' nélkül azonban hogy a' nehéz külső nyomokat végkép eltörleszthette volna, és némi természetességre 's egyetemi emberiségre tért vissza, mellyet sem a' kezdő történet' naivságának, sem pedig korábbi állapotok' önálló természetkének nem mondhatni. A' legvégső római jog' ama' természetessége és nagyobb valósága nem volt egyéb az ellentétek' zsibbadásánál 's a' lankadás' békéjénél, melly a' kiengesztelésétől tetemesen különbözik.

E' szerint ki van jelezve a' befolyás is, mellyet a' kereszténység gyakorolt és gyakorolhatott a' római jogra. A' keresztyénség csak szétoszlató jelentékenységgel bírt a' régiségre nézve, ez általa mintegy lassú tűznél felemésztett, mellynek csak néhány századig állhata ellen makacssága. Róma megfeneklett ha bár elmálló állapotokkal, kész joggal és kiművelt viszonyokkal bírt, mik csak ellentállás', nem további kifejlődés' útján tanusíthaták erejüket. A' keresztyén élet már nem alakíthatá át a' római törvényhozást: mi amannak befolyása gyanánt feltűnik, mai engedmények, mik a' római elv mellett megadat-

tak, vagy ollyas következmények, mik a' keresztyénség nélkül is, már a' római ellentétek' megszűnt vitájánál fogva jelentkezhettek.

De tekintsük közelebbről ezen keresztyén-római jogot, 's bizonyítsuk be részletesen állításunkat. Először is a' keresztyén császárok' hosszú sora alatt, bár mennyire szaporodtak is a' jog' egyszerűítése iránti követelések, azt az új vallás' értelmében átdolgozni, kinek sem jutott eszébe; sőt lényeges tanok körül tapasztalhatni azon irányt, hogy a' közép jogtudomány' tételei eltörlesztessenek, 's a' régiebb jog helyreállíttassék ismét. Minden törekvés célja: compilatio, mellynek lényeges része keresztyénség-előtti jogból áll, 's mellynek módosításait és közbenvetéseit inkább általános egyféslegnek, mint valamely megváltozott belső álláspontnak tulajdoníthatni. Valamint az egész összes régiség egy nagy compilatióban, a' keleti, görög és római élet' compilatiójában tudni illik, véget éri Byzanczban, úgy a' római jog' sorsa is, a' római elvek', görög novellák' és némi keresztyén mellékletek' rakásává lenni. A' római jog úgy nem módosult lényegesen az általa felvett görögség és keresztyénség által, miképen a' latin nyelv nem mondott le ennél fogva elveiről; mindkettő csak tartását, sajátosságát és classicitását veszítette el általok. Mi csekély képességgel bír a' római jog, újjá alakulni ez úton, ennek legvilágosabb jelét a' byzanci tovább fejlődésben szemlélhetni, melly saját elvet nélkülözvén, mindig sötétebb, homályosabb és félreértettebb alakra juttatja el e' jogot. Míg új átképzésnek megy elejébe iskolákban és tudományban a' nyúgaton, az alatt Róma¹⁾, melly

1) Bár mi hajlandók legyünk is, a' byzancziakat egyébként mint rómaiaknak tartani (a' középkori római császárok' ellenében görögöknek nevezik a' byzancziakat), és Konstantinápolyt a' régi Rómától különböző városnak; mind a' mellett soha sem múlt ki annak érzete Byzanczban, hogy e' helytt van a' régi Rómának való öröksége. A' uémetek' római császárfolytatása nem egyéb bítorlásnál: Konstantinápoly az új, redőtlen, soha el nem öregedő, ifjú Róma.

azon iszonyú fájdalomra kárhozott, hogy önmagát az új történet kezdeteig túlélje, önmön jogának félreértését és elhervadását kénytelenítették szemlélni ¹⁾.

Való azon állítás, melly szerint a' keresztyénség nem kívánt volna helyet foglalni a' római jogban, annál merészebbnek látszik, mennél bizonyosabbak lehetünk, hogy számos tetteidolgokat fogunk felállítva találni, mik egyedül a' keresztyénség' befolyása által juthattak a' római jogba. Mit is mondjunk, midőn a' keresztyén császárok' ájtatosságára hivatkoznak, teszem a' theodosi tör-

— — *Τὴν νέαν ὄντως Ρώμην*
Ρώμην τὴν ἀξιοῦντιδωτον τὴν μὴ ποτε γηρωῶσαν
Ρώμην ἀεὶ νέαν ὄνσαν, ἀεὶ καινιζομένην

(Theod. Prodr. Otto. IV. R. 802. l.) Róma ellenben *urbis aeternae*nak mondatik l. 3. C. Theod. de calc. coet. (XIV. 6.) vagy *venerabilis* l. 2. C. Theod. de habitu (XIV. 10.) Sz. Ágoston de civitate Dei lib. V. cap. 21. írja: Deus Constantino etiam condere civitatem, Romano Imperio sociam, *velut ipsius Romae filiam, sed sine aliquo daemorum templo simulacroque concessit.* Róma az istenek' temploma nélkül csakugyan új Róma, de olytán, melly ennél fogva ifjúságában már hervatag, 's a' régi alaptól különvált, a' nélkül hogy az újat megragadhatta volna.

- 1) A' legújabb időben több oldalról szorgalmasan hozzá láttak a' byzanci joghoz, de csak critical és irodalmi részében. *Haubold*, *Biener* és *Witte* itt nem csekély érdemekeket szereztek magoknak (L. *Witte* über einige byzantinischen Rechtscompendien des 9-ten und 10-ten Jahrhunderts. Rheinisches Museum für Jurisprudenz, második évi folyamat, második füzet, 275. 's t. l.) De a' byzanci jog' dogmaticai és belső része nem örvendhetett illyenmü munkásságnak. Véleményem szerint ugyan, a' római jog a' basilicákból 's egyéb byzanci jogkönyvekből csak igen melleseges 's épen nem lényeges magyarázatokat meríthet (egyes critical hozzávetések a' basilicák' segédével a' nemlényegesekhez számítandók). De hiszen nem szükséges a' byzanci jogot épen mint a' római jog' magyarázatát tekinteni: van neki e' forrástól eltérésében némi önállósága, mellyet érdemes lézen kiténtetni. A' byzanci történet nem örvendetesebb a' byzanci jognál, 's még is íróinak gyűjteményére sok erőt fordított a' legújabb kor: sőt még új történetírója is akadott.

vényköny' tizenhatodik, vagy a' justiniáninak első könyvére, a' catholica hit, püspökök, egyházak, papok, szerzetesek, eretnekek, schismaticusok, apostáták, és egyéb a' keresztyénségre hivatkozó tárgyakról törvényhozással. A' hit és jelentékenysége, mi több, mindig előbbre nyomulni látszanak, minthogy az, mivel a' theodosi codex végződik, a' justiniáninak kezdetét teszi. De az egyház feletti törvényhozás, és a' vallásnak befolyása a' nem egyházi jogra, különböző mik, úgy hiszem. Nem kételkedhetni a' római császárok' orthodoxiáján: ez eléggé erősen nyilatkozik a' vele összefüggő czimekben, eretnekek, zsidók és pogányok ellen ¹⁾). Azonban csak e' czimekre szorítkozik; ezeken túl nem hat soha, 's az összes egyéb jog érintetlenül marad ez ájtatosság' befolyásától. Ha a' theodosi törvénykönyvben kutatjuk azon nyomokat, melyekben a' keresztyénség, kivüle az egyházi tanoknak nyilatkozik ²⁾), alig akadunk háromra vagy négyre. Honorius 409ben rendeli, hogy azon lakosok, kik a' barbarok' berohanásaitól félelmökben tartományaikat odahagyván, másokban tartózkodtak, ott tett adósságok' ürügye alatt valahogy' le ne tartóztassanak és szabadságaiktól meg ne fosztassanak. Rendei, bocsáttassanak békében vissza hazájokba, és mi nekik

¹⁾ Hanc legem sequentes christianorum catholicorum nomen jubemus amplecti, reliquos vero dementes vesanosque judicantes, haeretici dogmatis infamiam sustinere, nec conciliabula eorum ecclesiarum nomen accipere, divina primum vindicta, post etiam motus nostri quem ex coelesti arbitrio sumserimus, ultione plectendos. l. §. l. c. Theod. de fide cath. (XVI. 1.) l. 1. Cod. Just. de summa trin. (l. 1.).

²⁾ Egyházi tanok alatt értetik itt, mind az, mi távolabbi vagy közelebbi viszonyban áll a' valláshoz. Midőn p. o. Constantinus császár a' *haruspices* ellen dörg (nemo haruspice consulat — Sileat omnibus perpetuo divinandi curiositas — l. 4. Cod. Theodos. de maleficis (IX. 16), ez is kétségtelenül az egyházi rendelkezésekhez tartozik.

kölcsönöztetett, az emberiség' rovására irattassék ¹⁾. Parancsolatának végrehajtását pedig *különösen*, 's még a' decuriók előtt is a' szomszéd helységek' keresztyéneire bizza ²⁾.

E' helynél fogva könnyen hajlandók lehetnének Honorius császár' keresztyén öntudatára hivatkozni, 's az emberiség' (humanitás) és keresztyénség' ezen összeköttetésére utalni. De helyesen észrevétetett, hogy a' „christiani“ kifejezés alatt többnyire „clerici“ vagy „episcopi“ értetnek a' theodosi törvénykönyvben ³⁾. A' császár megbizza a' keresztyén papokat, ügyeljenek fel rendeletének kivitelére. Midőn e' szerint a' decuriók mellé helyeztetnek, ez igen is arra mutat, hogy e' felügyelés tisztökkel járónak tartatott. De a' meghízás tisztöknek szól, nem épen tanoknak: a' császár előtt tudva van a' község feletti hatóságok, 's ennél fogva úgy vélekedik, hogy ilyesmivel a' püspököket és decuriókat legfoganatosabban megbizhatni ⁴⁾. Maga a' rendelmény azonban koránt sem a' császár' keresztyén öntudatának eredménye, hanem egészen politikai viszonyokból származó, melly akár Juliántól is kiadathatott volna. Épen olly kevéssé mint e' constitutio, nyilatkoztatják a' keresztyén elvet a' római jogban azon kivételek, mik a' közjogtól a' keresztyének' számára tétettek. Az, hogy a' gladiator i játékok' büntetése keresztyénekhez nem illőnek találtatik (*quicumque Christianus sit in quolibet crimine deprehensus, ludo non adju dicetur. Quod si quisquam iudicium fecerit et ipse graviter*

¹⁾ Quibus si quidquam in usum vestium vel alimoniae impensum est, *humanitati sit praestitum*, nec maneat victualis sumtus repetitio. l. 2. C. Theod. de postl. (V. 5.).

²⁾ l. 2. Cod. Theodos. eodem. Et ut facilis executio proveniat, Christianos proximorum locorum volumus huius rei sollicitudinem gerere.

³⁾ Jacobi Gothofred. Comment. ad h. l. in editione Ritteri. l. 485.

⁴⁾ l. 25. C. Theod. de litor. et itin. cust. (VII. 16.) l. 25. C. Theod. de pet. (X. 10.) l. 3. C. Jest. de commercii (IV. 63.).

notabitur, et officium ejus multae maximae subiacebit) ¹⁾, épen ezen csak keresztyénekre vonatkozó parancs, legerősb bizonyossága állításunk' valóságának. A' keresztyénség nem képes Valentinián' és Válen's' idejében a' gladiatori játékokat általjában eltörlení; a' büntetőjog' belsejére nézve befolyás nélkül marad: csak a' keresztyénekért tétetik kivétel, mert a' gladiatori játékok *az ő* (tehát particuláris) módjokkal meg nem egyezik. Keresztyének továbbhá, nem alkalmaztathatnak pogány templomok' őrzésére ²⁾. Ezen rendelkezés, melly azonképen mint az előbbeni, Valentiniántól és Válenstől való, nem egyéb visszahatásnál a' juliáni időszak ellen; nevezzük bizvást a' keresztyének és keresztyénség iránti kedvezésnek: de azért itt is csak keresztyéneket tilos a' templomok' szolgálatára készíteni; ők különváltságokban egy más különváltság ellen védetnek; ez a' keresztyének feletti törvényhozáshoz tartozik, nem a' római törvényhozáshoz keresztyén állásponthól.

Néhány tanokban még is, mintha változások- és mérséklésekre akadnánk, mellyeknél fogva a' keresztyénség' teljes szenvedőlegességét fel nem tehetni. Ide tartozik mindenek felett a' római házassági jog. A' házassághontásról szóló tan, a' második házassággal járó rövidségek keresztyén behatás' bélyegét viselik, 's paradoxnak látszhatnék, ha még itt is vonakodnánk, a' keresztyén jellemet megismerni. Mi először is a' házassághontást illeti, ennek könnyességét a' korábbi időben, és későbbi nehezítését mindig a' keresztyénség' befolyásából magyarázták. De már a' régiebb római jog is ösmeri a' *confarreatiónál* az elválási szükséges okokat ³⁾: általjában a' házassághontás csak későn foglal helyet a' római er-

¹⁾ l. 8. C. Theod. de poenis (IX. 40.).

²⁾ Quisquis seu judex seu apparitor, ad custodiam templorum homines Christianae religionis apposuerit, sciat, non saluti suae, non fortunae esse parcendum.

³⁾ Dionys. Hall. II. 25. Plut. Rom. cap. 22.

kölcsi szokásban, és a' censor pótolja a' törvény' helyét ¹⁾. Már korán szó tétetik vétségről az elválásnál ²⁾, és Augustus az elválásokat formák által ügyekszik korlátozni ³⁾. Hogy ezen elvek a' rómaiak' későbbi házasság életével nem egyezők, hogy könnyedkén oldatik fel a' házassági kötelék és süker nélkül buzgólkodnak ez ellen a' szent atyák, — nem tagadhatni. De maga ez a' buzgalom is csak a' lehetlenséget tanúsítja, keresztyén elvekre alapítani a' házasságot, 's így az mi a' törvényhozásban a' házasságbontásra nézve új, mint általában a' keresztyén császárok' római joga, különös melléképület' jellemét fogja viselni, melly sem a' főépület' támogatására, sem önmaga sajátszerűvé emelkedni nem képes. A' házasságbontásról egész törvényhozásban nem is az a' cél, hogy maga a' házasság fenntartassék; az elválás, mondhatni, szabad mint azelőtt: csakhogy büntetésfal által megerősítették a' viszony ⁴⁾, 's mellékesen lehetlené tétetik az elválás. A' keresztyénséggeli érintkezésnek más nyomát aligha találjuk e' tanban, mint azon kedvezést, mellyben a' klastrom, és a' tartózkodás' fogadása a' házasságbontásra nézve részesülnek. Minden kétségen felül van, hogy az egykoru egyház épenséggel meg nem elégedett e' tannal, 's hogy a' polgári jog mellett, saját házassági elvét 's az innen eredő elválasztási jogot törekedett kifejteni. Az egyetlen ok, mellynél fogva felbontathassék a' házasság, kijelöltetett az evangeliumban ⁵⁾, és a' szent atyák igen jól értettek annak a' polgári jog' ellenébei állításához ⁶⁾. A' keresztyén és római *divortialis* jog

¹⁾ Zimmern *Rechtsgeschichte* I. 562 l.

²⁾ Cicero *Topica* cap. 4. *Vat. fragm.* §. 121..

³⁾ Svet. in Aug. cap. 34. l. 9. D. *De. div. et rep.* (24. 2.) l. 35. D. *de donat. inter virum et uxorem* (24. 1.). l. un D. unde vir et uxor (38. 11.).

⁴⁾ Nov. 22. 117. 127. 134.

⁵⁾ Matth. V. 32.

⁶⁾ Clem. Alexandr. *Strom.* II. 23. Tertull. *contra Marc.* IV. 34.

közötti ellenkezést erősen jellemzik sz. *Jeromos'* e' szavai: *Aliae sunt leges caesarum, aliae Christi, aliud Papinianus, aliud Paulus noster praedicat* ¹⁾. Midőn az ötödik és hatodik században azon helybennemhagyás' útján, melly a' második házasságot éré, az egyházi befolyásnál fogva a' házasságbontás lassanként csak tetteleges elválasztásra (*separatio*) tért által, és így a' valóságos felbontás végre eltűnt egészen, akkor már római jog is végkiképzését eléré. Mit utóbb törvénynek ismert az egyház, soha sem vert gyökeret a' római jogban.

A második házassággal járó rövidségek inkább látszanak tanúságot tenni a' keresztyenség' befolyása mellett, mint sem a' házasságbontásjog. Való, már a' régi pogány kor is tisztelé a' csak egyszer férjhez menő némbereket (*univirae*) ²⁾, ebbe is helyezvén a' monogamiai elv' erejét ³⁾, de miután a' közép jogtudomány olly annyira tért el e' szokástól, ezt a keresztyenség' új izgatása által helyreállítottoknak tekinthetni. Új, és a' régiségben elő nem forduló minden esetre a' férfiakrai kiterjesztés. De hogy az egyház itt is csak félig hatott, és az egész elvet nem volt képes a' római jogba beoltani, mutatják a' szent atyák' kemény nyilatkozatai a' második, harmadik és negyedik házasság felől, ⁴⁾ ha azokat a' római jog' határozataival egybevetjük. Ez utóbbiak szorosan véve mit sem gondolnak a' második házasság' erkölcsi jelentékenységével, 's azt csak az első házasságból származott gyermekekre, 's az előbbeni házastárs' adakozására nézve tekintik. ⁵⁾ Sőt a' második házasság magában olly

¹⁾ Ep. 30.

²⁾ Reines XIV.

³⁾ Tert. de cast. exh. c. 13.

⁴⁾ Const. Apost. III. 2. *secundas nuptias esse illicitas propter mendacium, tertias intemperantiam demonstrare, et quodlibet post tertias nuptias matrimonium, manifestam esse fornicationem.*

⁵⁾ Tit. C. Theod. de sec. nupt. (III. 8.) Tit. C. si secundo (III. a.)

annyira nem gyűlöletes, hogy Justinian, viszonylag a' háladatlan gyermekekre, Leo császár' rendeletét, mellynél fogva a' második házastársra nem szállíthatik több, örökség' útján, mint a' legsoványabbban ellátott gyermekekre, eltörleszté¹⁾. Ha a' második házasság' roszassága lett volna az úgy nevezett büntetések' elve, akkor a' gyermekek' háladatlansága okot nem szolgáltathat annak megszüntetésére.

A keresztyénség' egyetlenegy valóságos nyoma, melly ítéletem szerint a' római jogban előfordul, a' megkegyelmezésről (indulgentia) tan, melly szorosan véve, való értékében az összes régiség előtt ismeretlen. A' megkegyelmezésről tan tudniillik már feltételezi azon belátást, hogy a' jog nem a' legmagasabb álláspont, hogy van egy belső birói szék, melly előtt a' külső jog szükségkép elenyészik. De ezen belső álláspontnak szintűgy külső organumra van szüksége, 's így azt illeti, ki a' polgári viszonymnál felebb áll, — a' fejedelmet. A' kegyelemnek, mint a' jogtól lényegesen különbözőnek ezen mélysége, csak a' keresztyénség' eredménye, melly először helyhezé a bennsőség' világát a jognak ellenébe. Tettlegesen ugyan a' fejedelmek' hatalma által korábban is megváltoztattak némi büntetések, és vétkek *in integrum* helyeztetek vissza²⁾, de illyesmi csak a' birói megmásítás' jelentőségével birt. A' kegyelemnek semmi köze a' joggal: nem emelkedik ennek alapján; a' kegyelem csak annak nyilatkozata, hogy a' jogvilág még nem a' legmagasabb. Ennélfogva republicai alkotmányban alig gondoltatható, mert nem lehet eredménye egy némi többség által hozott határozatnak, hanem valamint vallásilag az isten' személyességében, úgy világilag a' fejedelem' személyességé-

¹⁾ l. 10. C. de sec. nupt. (V. 9.)

²⁾ Pauli rec. sent. IV. 8. 24. Quod et circa eos, qui in insulam deportantur, vel servi poenae effecti sunt placuit observari, si per omnia in integrum indulgentia principali restituantur.

ben gyökerezik. *Michaelis* ¹⁾, a' mózsési jogban, azaz: az israhelita királyoknál akart illyes kegyelmezési jogot találni. De sem azon eset, hogy Dávid végre nem hajtja Bathsebán a' büntetést, sem az hogy Absalonnak megbocsát, nem tekintethetik e' helytt kegyelmezésnek. *Michaelis* az eltörlesztés' jogát cserélte fel mindenütt a' kegyelemével. Valamelly büntetésnek eltöröltetése a' felsőbb bíró által, ez előfordul a' régiség' minden népeinél, azonképen mint némelly országokban halálos büntetéseknél a' megerősítés' jogát tartották fel magoknak a' fejdelmek: de innen még nagy egy lépés van a' kegyelemig, mert itt nem a' fennálló jog' változtatásáról, hanem tökéletes megismerésről van szó, de melly mint általában a' mi világi, istennek véghetlen irgalmasságában elenyészik, vagy elenyészhetik legalább. Ha a' korábbi régiségben a' kegyelem' nyomait kutatjuk, ne higgyük azokat ott találhatóknak, hol *abolitio*-ról tétetik szó; sőt egyébűtt vannak e' nyomok. A' kegyelem, mellyet a' keresztyénség istennek irgalmában, és a' helytartó felségében e' földön helyez, a' régiség' elvéhez képest, az esemény' öntudatlanságához és az önkényhez van kapcsolva. Ki egy menhelyet ért el, vagy szent és tiszteletben tartott oszlopokat körülkarol, az nem érethetik utól a' büntetéstől. Szintűgy szabadságában áll az egyednek, önkéntes és idejekoráni száműzés által megmenekedni a' halálos büntetéstől. A' megmenekvés, itt nem öntudatos megkegyelmezés, hanem az eset' szeszélyes játékára, a' fátumra, sőt magára a' bűnösnek elhatározására van bízva. 'S még is itt van széke a' kegyelemnek, mennyiben ez előfordulhat a' régiségben: mintegy istenitéletnek természetével bír, mert azon körülmény, ha ki elérheti- e még idején a' menhelyet, az istenektől függ. A' római jog ezen menhelyeket még akkor sem látá örömet, midőn e' tekintetben az egyházak léptek a' templomok' helyébe, 's azokat

¹⁾ Mosaisches Recht. I. 38. 's k. I. VI. 42. 's t. I.

mindinkább megszorítá ¹⁾. De a' kegyelemrőlí tan már Constantín által jut a' római jogba. 322-dik évben Crispus' és Helena születésének miatta ²⁾, minden bűnösök, a' méregkeverők', gyilkosok' és házasságtörők' kivételével, bocsánatot nyernek. Constantius, Magnentius' legyőzetése után, általános bűnbocsánatot oszt, öt büntet' kivételével ³⁾, és végre az öregebb és ifjabb Valentinián alatt a' húsvéti ünnep tekintetik a' megkegyelmezés' saját időpontjának ⁴⁾. *Ob diem paschae (quem intimo corde celebramus)* omnibus quos reatus adstringit, carcer inclusit, claustra dissolvimus. Adtamen sacrilegus, in majestate reus, in mortuos veneficus, sive maleficus, adulter, raptor, homicida, communione istius muneris separentur. A húsvéti ünnep az egyetemi örömmünnep', a napok' napjának ⁵⁾ (*Βασιλισσα τῶν ἡμερῶν ἡμέρα*) jelentőségével bír, melyben minden bajnak el kellene múlni és könnyebbülést találni ⁶⁾. Valamint e' nap' a' rabszolgák' felszabadítása szokott történni az egyházakban, épen úgy a' kegyelmezésekre is alkalmas. Azon megkegyelmezések, melyeket Honorius Krisztus' születésének negyedik százados ünneplésekor, és 410-ben, midőn Attalus' zsarnoksága elmozdított, osztogat. ⁷⁾ épen kivétel nélkül mindenik büntettet foglalják magokban. Hogy egyébiránt a kegyelem csak a' büntetés' elengedésére képes, a' nélkül hogy az ezzel összekapcsolt szégyent elháríthatná,

¹⁾ l. 1. 2. 3. C. Theod. de his, qui ad eccles. (IX. 45.)

²⁾ l. 1. C. Th. de ind. crim. (IX. 38.) Propter Crispi atque Helenae partum, omnibus indulgemus praeter veneficos, homicidas, adulteros. Gothofredus Jakab' véleménye, hogy partum helyett *paratum*-ot kell olvasni, gyenge alappal bír.

³⁾ l. 2. C. Theod. eodem.

⁴⁾ l. 3. 4. 6. C. Th. eodem.

⁵⁾ Greg. naziant. ed. lips. 1690, in orat. fmn. in Patrem 19. Num. 31. p. 304.

⁶⁾ Greg. nyssenens or. 3. de ressur. Christi.

⁷⁾ l. 11. 12. C. Theod. eodem.

már idősb Valentinián is állítja, egyik rendelményében a' senátusban 371-dik évben: *Indulgentia, patres conscripti, quos liberat, notat, nec infamiam criminis tollit, sed poenae gratiam facit; in uno hoc aut in duobus reis ratum sit. Qui indulgentiam senatui dat, damnat senatum.* ¹⁾

Ezen észrevételek' eredménye röviden e' következő: valamint a' keresztyénség nem alakíthatá át a' régiséget, hanem csak semmisítésén működheték, úgy a' római jog is csak egyes, és az egészhez képest tekintetbe alig jöhető nyomait mutathatja fel a' keresztyénséggel együtt-lételének. Azon erősítések, mellyeket a' keresztyénség nyújthatott, nem valának a' régiség' hervatag testéhez mérsékeltek, mellyet feszültségben 's izgottságban tart-hattak ugyan egy ideig, de csak hogy annál rögtönebben leroskadjon. — A' balzam épségben tartja e' testet, de csak mint halottat.

Gans után

SZALAY LÁSZLÓ.

¹⁾ l. 5. C. Theodos. eodem.

XVI.

AZ 1511-DIKI PÓRLÁZADÁS,

ANNAK OKAI 'S KÖVETKEZMÉNYEI.

Az ó és új kornak minden népeinél, hol a' korlátlan kényuraság bilincsei a' polgári szabadságot végkép el nem nyomták, 's a' külön néposztályokat egyformán zsibbasztó szolgaságba nem szorították, mindenütt hol a' nép polgári állapotjának kifejtésében kissé szabadabban mozoghatott 's mindenkor egyik legnyomósabb életkérdés, belviták' tárgya, a' törvényhozásnak egyik legnevezetesebb föladata volt a' néposztályok' egymás iránti polgári viszonya. A római, félvilágot magába záró köztársaságban, a' középkori' hűbírós országokban, 's az újabb Europa' statutsaiban egyiránt ez a' viszony egyike azok politikai főpontoknak, melyeknek kifejtésére 's meghatározására legtöbb erő fordított.

'S méltán. A' nemzetek' történetében aligha bír valami nagyobb érdekekkel, 's fontossággal mint a' néposztályok' egymás iránti viszonya. Ez hő forrása a' nemzetek' életébe legmélyebben ható, legnyomósabb következtető eseményeknek; ez föltételezi leginkább a' polgári szervezetnek 's a' népi élet' legtöbb részeinek alakulását, 's ezzel együtt a' nemzetek' jólétének 's virágzatának álláspontját. Hol e' viszony a' természetjog' elveire alapulván, a' külön osztályokban méltányos arányosságot alkot, 's nem fosztja meg a' sorstól alacsonyabb, alárendelt állás-

ba vetettet azon jogaitól, mellyekkel mint embernek, 's mint a' polgári társaság' állató részének ereje 's tehetségei' gyakorlatában bírnia kell: ott bensőleg békésnek, erősnek, virágzónak találjuk többnyire a' köztársaságot; ott a' szellemi 's anyagi érdekek hatalmas fejlődésnek indulvák, tudomány 's művészet, kézművek s' kereskedés egyesülve művelik, gazdagítják, boldogítják az országot. Az új Amerika, szabad statusaiban, hol e' viszony eddig még sehol nem ismert tökéletességben fejlődék ki, csodáit adta az életerő' növekedésének 's teremtményeinek. Ellenben a' néposztályi viszonyok' jogszerűtlen, főnák alakulása mint az országok' veszélyes rákfenéje tűnik elő a' nemzetek' történetében. Ez emészté föl dus életerejét a' világhódító Romának; ez dönté meg a' vizzás elvü hűbériséget; ez gyújtá föl az újabb Európát elemeiben megrentetett, feldúlt forradalom' iszonyú lángját; — ez rágódék hazánk' velején is több századok alatt a' legújabb időkig.

A' pórosztály Magyarorszáiban nagy részt azon bensülöttekből származott, kiket a' győzedelmes magyarok meghódoltatván, szolgaságra kárhoztattak. Kálmán király a' rabszolgaságot megenyhítette, 's a' nemesek' szolgálóinak, évenként fizetendő uri bér- s némi személyes szolgálatért földeket adatni rendelt; mi által a' rabszolgákból földmivelők, nemesi jobbágyság (conditionarii) lőnek, kik a' föld' hasznai 's a' szolgálat' meghatározottsága által kedvezőbb állapotba jutának ugyan az előbbinél, de szabad költözéssel még nem bírtak. Szaporiták ezeknek osztályát később a' királyi és egyházi szabad pórok, úgy nevezett udvarnokok, kik idő' folytával, a' belviszályokba bonyolult fejedelmek alatt, a' királyi jószágokkal együtt nagy részben magány nemesek' birtokába jutván 's ezeknek hatalombitorlása 's féktelensége által szabadságaiktól megfosztatván, amazokéval egyenlő állapotba földhöz szorított jobbágyságba estének. ¹⁾

¹⁾ L Fragmentum Kezse de Udvarnicis.

Illy viszonyban valának azután pórjaink az egész Árpád ház' uralkodása alatt, kitéve kivált egy II. András', Kún-László' stb. gyöngé és zavarteli kormánya alatt uraik' korlátlan önkényének. Nagy Lajos volt első királyaink közül, ki az elnyomott jobbágyság' ügyét nemes emberiséggel felfogván, azt szolgaságából kiemelte 's némi jogokkal, ezek közt szabad költözéssel megajándékozta. Azonban pórság elegendő biztosítékot e' jogának fentartására még nem nyert a' törvényekben; 's a' gyöngébb kormányok' idején 's ezek allatti belzavargásban gyakran méltatlan elnyomást, jogának sokféle megsértését kénytelen volt szenvedni a' jog' és törvény' szentségében gázoló nemeseiktől.

Azonban, a' természeti jogok' huzamos elnyomása nem maradhat büntetlenül; a' hatás visszahatást okoz 's a' lenyomott rugony csak tágitást vár, hogy visszapattanjon. Így történt nálunk is. A' pórosztály, melly, a' status' földéhez legközelebbi rokonságban lévén, annak göröngyéhez bilincselteték, 's a' statusból kiáradó jogoktól megfosztván, szilaj önkény' játékává téteték, többször vérengző kitörésekben meghosszúlta magát elnyomóin ¹⁾. Minden lázadásai közt azonban legszonyúbb, a' polgári társaság' elemeibe legmélyebben ható volt az 1514-diki, ugy nevezett *kunuczháború*, nem csak azért, mivel ebben legtöbb vér ontatott, 's megtámadók- és megtámadottaktól legborzasztóbb kegyetlenséggel fertőztetett, hanem 's kivált azért, mert következményei századokra hatának: mig más zendülései által a' pórság céljához jutott 's legalább is szabad költözési jogát kivívta, ezen utolsó, legnevezetesebb lázadása által századokig tartandó sanyarú szolgál-

¹⁾ Például 1437-ben Erdélyben egyenesen az elviselhetlen zaklatás 's a' szabad költözés' meggátolása fegyvercz föl urai ellen a' jobbágyakat. 'S le sem csillapultak a' fölingerlett kedélyek, mig a' pórság 1438-ban szabad költözési jogát némikép biztosítva nem látta.

ságba vettetett 's vele együtt a' haza századokig több tekintetben sinylé ezen, a' nemesosztálytól rajta ejtett sebeket. E' lázadásnak története, okai, 's következményei szolgálnak tárgyul a' jelen értekezésnek.

Az erőteljes, külellenségeit szintugy, mint a' ben nagy hatalomra jutott főnemességet kellő korlátok közt tartani tudott Mátyásnak elhuyta után az annyival erőtle-nebb, modhatni, gyáva Ulászlónak kormánya alatt az ország mondhatlan zavarba sülyedett. A' féktelen oligarchák, mig egy részről a' királyt szeszélyök' játékává 's magány érdekeik' eszközévé alacsonyíták, más részről a' kormánya vesztett hazát, törvényt és jogot egyiránt megvetve, letiporva, minden elemeiben felforgatták. Zápolya István, nádor, s később fia János, az erdélyi vajda egy részről —, Bakács Tamás bibornok 's esztergami érsek és Szathmári György nagyváradi püspök, mindkettő cancellár, más részről valának a' fő szerepvivők 's az ellenkező pártok' vezérei. Nehéz meghatározni, mellyik párt okozott nagyobb zavart, ártott többet az országnak. A' két Zápolya, nyers; erőszakos, követeléseiben határt nem ismerő pártvezér, családjuk' hatalmát emelni 's a' királyságra, mellynek vágya már István' kebelében fogamzott ¹⁾, érlelni törekedvén, hogy czélt érjen, a' nemességet magához csatolni 's e' végre annak számára új jogakat szerezni igyekvék. Bakács és Szathmáry mindkettő ügyes, nagyravágyó udvarnok, a' királyság érdekeinek ürügye alatt önhatalmokat biztosítani, magok' 's parthiveik' amazok ellen kivini iparkodának. Egy volt, miben mind két párt' feszült törekvése megegyezett: az önzés, és ebből szülőmlött uralkodni vágy 's a' haza' kifosztása 's a' királyság' meggyöngítése által eszközölt önhaszon. A' gyöngé király báb volt a' játszóké' kezében, kit egyik ravasz ügyesség, másik daczos erőszak által kényszerítének érdekeik' 's céljaik' kivivására segéd ke-

¹⁾ Kovachich Script. Min. rerr. hung. 1, 44.

zet nyújtani. A' többi fő és alnemesség egyiránt féktelen, egyformán önhaszonleső, versengye egymással a' kormány' gyöngeségét maga gazdagítására 's családai' emelésére fordítani, 's a' pártzajok közt ráblással tölték el az országot. A' zavarok' lecsillapítása végett gyakran tartott országgyűléseken a' legjobb törvények alkattatának ugyan, de az eláradott féktelenség azokat minden sikerőtől megfosztotta. Nagyobb ellenmondás a' törvények' rendelete 's a' gyakorlati élet közt soha nem volt, mint e' korban; 's különösnek látszhatnék, miképen a' zavar' és zabolátlanság' e' korszakában olly sok jó 's üdves törvények alkottattak, hogy egyedül ezen emlékeket tekintve, a' kor' jelleme felől legnagyobb tévedésbe jönénk, ha a' történetek nem bizonyítanak, hogy a' leggyöngébb kormányok közönségesen időszakai a' legüdvösebb törvények' alkotásának.

Mig az ország belsőkép így sorvadozott, déli határain mindinkább tornyosodának a' vészfüllegek, mik annál fenyegetőbb szint ültének föl, mennél csekélyebb volt ereje azokat elhárítani, a' belbajoktól emésztett országnak. A' rablásba 's viszátkodásba merült nemesség hazáját neutelen magány érdekeknek fölláldozni nem pirulván, zászlóaljait még nagyobb veszély' idején is vonakodék föllállítani; 's ekként, miután Mátyás' fekete serege a' pénztár' szegénysége miatt szétoszlatozott, 's a' török' betöréseit véresen megtorlani szokott Kinizsy meghalt, az ország' határai majdnem védetlenül hagyatának. Maga Bakács jós lélekkel mondá az 1493-diki' udbinai nagy megverettetés után, hogy a' nemesség' e' féktelensége 's viszátkodásai miatt az ország, melynek védelme egészen elhanyagoltatik, végtére is bizonyos martaléka leend a' mind belebb nyomuló töröknek. 'S haj! mi hamar bételjesedett a' szomorú jövendölés!

De sem intések, sem a' töröknek diadalai nem valának képesek fölébreszteni honának védelmére az önhaszonleső nemességet; sőt minden országgyűlésen az volt ennek fő törekvése, hogy a' személyes fegyverre kelést

elmellőzvé, az ország' védelmet egyedül a' király 's megyei, a' jobbhagyakból házhelyenként szedett zászlóaljakra tolja. Így történt 1498-ban; az 1500-diki országgyűlésen pedig csekély pénzüszveget ajánlott a' nemesség a' személyes fegyverfogás' terhének megváltásául; 1504. végre az ország' védelmét magáról egészen elhárítá azon nevezetes törvényczikk által, melyben rendeltetik, hogy a' honvédelem a' királyi várőrségekre, a' király' és főpapok' zászlóaljaira 's a' kisebb papságtól állítandó zsoldos hadakra bízassék; a' főurak' zászlóaljai pedig 's az alnemesség személyesen csak végső veszély' esetén tartozzanak fegyvert ragadni.

A' töröktől majdnem szünetlenül háborgatott országnak illy gyöngé védelmi állapotjában tehát többször föléledt a' Capistrán Jánostól szedett keresztes had' emlékezete. 'S mióta az 1494-ben Budára érkezett pápai követ, Ursus de Ursinis, Kinizsy' merényleteitől és szerencsésjé-
től indítva, egy a' Capistráné módjára állítandó nagy keresztes had' eszméjét megpendítette, az, bár akkor az udvarnak más dolgokkál elfoglaltsága miatt ki nem vitetheték, olly viszhangra talált még is, hogy azontul soknak kedvencz eszméje maradt, 's mind a' török' megalázására 's visszanyomására nagy reménynyel biztató eszköz, alkalmasb időre fentartatott.

Néhány év múlva kedvező körülmények fejlének ki ezen eszmé' létrevitelére. Bakács Tamás az 1511-diki országgyűléstől némi politikai ügyekben Rómába küldetvén, ott majdnem egy évig mulatott. Mig azonban ő a' II. Julius' halála által megürült pápai méltóságot nagy fény- és kincspazarlással vadászta, Selim zultán az ország' határait több ízben háborgatá. Ulászló a' nemesség' hazafiatlansága miatt a' hon' védelmére elégtelen, egyrésről az új pápától engedelmet kérete, az egyházi jövedelmek' részét hadszedésre fordíthatni, más résről pedig Czobor Márton által békéről alkudozék a' törökkel. Ez alatt, Beriszló Péter, veszprémi püspök 's horvátországi bán, és

Zápolya János, erdélyi vajda, a' török ellen olly kedvező szerencsével harczolának, hogy a' békekötés, mellynek létreállása a' hadi munkálatokat félbeszakasztotta, a' dicsőséget szerezni reménylett Zápolyától és pártjától nyilván rosszaltatnék. Az e' miatti elégtelenség nem maradt titokban Bakács előtt, és örömmel kapott az alkalmon, melly által fejére új dicskoszorút tűzhetni 's e' fölött még Zápolyát is megnyerhetni reménylé. Lelkében tehát már éldelve a' capistrani diadal 's a' hon' szabadításának dicsóságát, Romából visszatért előtt magának pápaköveti czímet 's engedelmet eszközle ki a' török ellen keresztes hadat hirdetni 's azoknak, kik fegyvert ragadnak, teljes bocsút 's bűnbocsánatot osztani.

A' király nem csekély zavarba esett, midőn a' pápai oklevéllel hazatért Bakács a' keresztes had' kiállítását a' nem rég kötött béke ellenére is sürgette; de hár mennyire ellenzé azt, engednie kellett a' tervével nagy zajt ütött 's önmagára is nagy befolyást gyakorlott bibornoknak. Országtanács tartaték tehát, mellyben a' pápa' szent ajándoka nyilvánossá tétetnék. Nagy szópompával festé ott Bakács a' kétségtelen sikert, mellyet a' bocsúlével' kihirdetésére összegyülemdő keresztes had a' honra árasztand; s' hogy a' bizton reménylett diadal egyedül az ő műve, az ő dicsősége legyen, ígerte volt, hogy a' had' számára alkalmas vezérről is gondoskodandik.

Ulaszló szóltanul, földre szegzett szemekkel hallá elhangzani a' sokat ígérő dagályos beszédet. Nem ugy a' főurak. „A' tanácsnokok' nagy része — mond Isthvánfy — kik hivalkodástól és fősვნყსégtől megromolva, az országot magány martaléjkökként tekintik vala, zajos tetszéssel fogadák a' bibornok' beszédét; 's a' külföldön hona' javáért viselt gondjait — bizonyosan örömkben, hogy zászlóaljaik ismét több időre megkiméltetnek — az éégig magasztalák.“ Azonban valának néhányan, kikből a' honszeretet még ki nem vészett, 's kik a' nemzetnek e' zavarok' idején felforgatott állapotába mélyebben tekint-

vén, álreményekkel magokat ámitani nem akarták, 's a' pápai bulla' kihirdetése ellen nyilatkoztak. Ezek közül a' lelkes Telegdy István, kincstárnok szót emelvén, hatalmas beszéddel festé az országnak 's ebben a' Mátyas király' halála után elnyomott pórságnak szomorú állapotát 's a' veszélyt, melyet illy körülmények közt egy mélyen sértett, eltiprott osztálynak fölfegyverzése az országra 's különösen elnyomóira áraszthat.“ Nem kétlem — mond Istvánfy szerint — , hogy a' pórság nagy számmal gyü- lend össze.... De ha majd őket a' nemesség uri dolgainak végzésére erőszakkal is hon tartandja, vagy az elfutotta- kat rokonaik' börtönzése 's kínzása által visszavonandja, (mert fontolóra veendő mind ez is, ámbár keserű példái fűsvénységünknek 's telhetetlen zsarnokságunknak), gon- dolod- e, hogy figyelembe szorítható leszen a' gyülevész tömeg? 'S nem szinte bizonyos- e, hogy az ellenre raga- dott fegyvert ellenünk fordítandja 's gyermekeink' 's ne- jeink' vérével szennyezendi? Vajha hazug jós legyenek 's a' mindenható isten fordítsa is el fejeinkről e' csapást!“ 'S miután azt javasla, hogy a' bucsuért inkább pénz sze- dessék, zsoldosok' kiállítására fordítandó, inté tanács- noktársait, hogy kivétkezvén a' fűsvénységből, melyel eddig magokat a' közjó kárára bemocskolák, a' haza vé- delmére, mint jó polgárokhoz illő, mindenöket fölál- dozni készek legyenek, De az okosság' 's előrelátás' szava fogatlanul hangzott el a' nemtelen szenvedélyek' zajában; a' keresztes haború kihirdettetett 's ezzel a' bi- bornok olly csóvát vetett az elkeseredett pórosztályba, mely a' fogékony anyagban iszonyú lángot gyulasztván, egy borzasztó lázadás' veszélyének tette ki az a' nélkül is eléggé zaklatott hazát.

A' pórság' állapot ez időben igen nyomasztó vala. A' szabad költözési jog több rendű törvények által megál- lapítva volt ugyan, de miután a' jobbágyság az úri szé- kek' törvényhatósága által egészen kitétetett az urak' ön- kényének, 's a' törvény némelly hozzákapcsolt föltéte-

leknel fogva könnyen kijátszathaték, a' pórságnak e' joga semmiképen nem volt biztosítva a' nemesek' zsarnoksága ellen. A' pórok' közönségei, szintugy mint az egyedek, az urak' hatalma alá szoríttatván, árnyékát sem bírták az autonomiának; közhatalmát által semminemű közügyben nem rendelkezhetének, mindenben, minek gyakorlata a' szabadság' színét viselő, uraik, 's ezekből álló megyei tisztviselők által korlátoztattak. Mátyás' erőteljes kormányja a' pórosztályt sikeresen védte ugyan a' nemesség ellen, de biztosítást a' jövőre ő sem adott vagy nem adhatott jogainak. Így történt, hogy a' nemesség tüstént kitört a' korlátokon, mihelyt azoknál a' remegett Mátyás helyett a' gyöngé Ulászló kezdte őt állani, 's a' féktelen dagály és hatalombitorlás szabadon és büntetés' félelme nélkül üzé a' védtelen jobbágygyal önkénye' játékát. Ide járult, hogy a' nemességnek a' mód felett növekedő fényűzés miatt inkább pénzre, mint a' jobbágy' személyes szolgálatára lévén szüksége, annak javait tüze ki vágjai' céljául; határtalan lön követeléseiben, kimellettlen fosztogatásában, mitől aztán elmaradhatlan volt a' tulajdonát védni merészkedő ellen kegyetlensége 's durva megvetése az emberiség' érzetének olyanokban is, mikben a' természet' míveletlen gyermeke is tudott érzeni. De hogy példával is tanúsítsam állításomat: Báthory István 1493-ban erdélyi vajda, önkényes adókkal sanyargatta az egész tartományt 's a' Vásárhelyen épített zsarlóvárban kannibali kegyetlenséget üzött a' parancsait teljesíteni vonakodókon, azzal fenyegetve egyszersmind az elnyomottakat, hogy „két feje legyen annak, ki őt a' királynál bevádolni bátorkodik, hogy ha az egyiket elveszti, a' másikat tehesse nyakára.“ Drágfy Bertalan, tiszti utóda pedig keresztre feszítés, karóra vonás, máglya 's más hasonló eszközök' segédleme által szedé be az önkényes adót 's csöndesíté le az e' miatt lázongó népet. Hasonló jelenések történtek a' rettentő Kinizsy' vas pálczája alatt volt alsó vidéken. De kimeríthetlen az e' kori historia illyféle kegyetlenségekben; mert alig volt kissé ha-

talmassabb úr, ki rablóvárából büntetlenül nem üzött volna pusztításokat. Nem ritka eset volt az is, hogy az urak jobbágyaikat tobzódásaik' pártolása, alaptalan követelések, 's kölcsönzéseik által olly mélyen meríték adósságba, hogy azok a' bekövetkezett nyomás alatt költözésről nem is gondolkodhatván, vagyon, remény 's életöröm nélkül kenyerökért, mellyen tengjenek, kényszerítettek holtiglan robotolni. Védelmet az elnyomott osztály hasztalan keresett a' gyöngé kormány alatt; az aristocratia tulnyomó hatalma magát a' királyt is megkorlátolá jogainak gyakorlatában.

Illy körülmények közt a' kereszt' föl vételére kihirdetett meghívás a' pórságnak mintegy felszólítása volt a' türhetlen igábolí szabadulásra, 's ennek reménye még inkább, mint a' hűnbocsánat, varazserővel csalogatá a' méltatlanul elnyomottakat. Min előbb az országtanácsban senki sem kételkedék, valóban megtörtént: a kereszt' kihirdetése után nagy tömegekben gyűlögött Pest 's más városok alatt a' fegyverre kelt pórság. Miként a' nyavalában szenvedő epedve nyúl minden szerért, melly őt gyógyulással kecsegteti: ugy ragadá meg a' türhetlen járom alatt sinyló pórság is az alkalmat, melly őt az uri kény'sulya alól fölmentette, nem számolva a' bizonytalan jövőre, mellybe e' lépés által tétetik, kész, ha sorsa ugy akarja, halállal is fölcserélni nyomorú életét, melly után az egyház' ígérete szerint őt ugy is üdv' reménye kecsegteté. Más ok, nemesebb cél aligha inditá a' gyűlögő pórságot, kit az iránta mostoha hon hazafiúi érzelmekre föl nem gyulaszthatott.

Bakács, hogy a' bizton reménylett diadal' dicsőségét az által is magának tulajdonítsa, a' vezér' választását magának tartá fen. Célja volt ebben, olly férfit adni a' szent hadnak tábornokul, kit a' vallás' ereje által kormányozhatván, terveinek kivitelére használhasson. A' választás egy nemtelen származású székelyre, Dózsa Györgyre esett, ki épen ez' időben ment Budára, hogy a' Nándorfehérvárnál vívott párviadaláért, mellyben Alit le-

győzte, jutalmát vegye, 's kit bajnoki tetteért a' király nemesi joggal 's jószággal, tisztelet- karddal 's diszruhával ajándékozott meg. Dózsa jámborságot szénelve vette ált Bakáctól a' vörös keresztet 's Romából hozott, hasonló kereszttel jelelt fehér zaszlót; 's miután a' had fellett teljes hatalommal felruháztatott, az öt nagy örömmel fogadó sereg' kormányát átvette s' harczosait szinte kereszttel jeleltette.

Alig telt el a' bucsú' kihirdetésétől egy hónap, midőn a' pórság, Dózsa' alacsony származásának és vitézségének híréből is indítván, olly számmal gyűlt a' szent zászlók alá, hogy Pest alatt mintegy negyven, Nagyvár, Kalocsa, Fehérvár 's más városok mellett körülbelül harmincz ezer kurucz 's köztők számos alsóbb rangú pap tábozroznék. Dózsa nagy buzgalommal kezdé seregét rendezni 's gyakorlani. Testvérét Gergelyt alvezéré; Bakos Ferenczet, Hosszu Antalt, Kecskés Tamást, Mészáros Lőrincz czeglédi papot, osztályos hadnagyokká nevezte.

De a' pórok' viseletmódja nem sokára fenyegető szint ölte föl. A' nemesség nem nézhette közönyösen, hogy jobhágyaik épen kaszálás' idején mezei munkáikat odahagyván, a' keresztet fölvevék; 's többeket közölök erőszakkal tartanak, másokat családaira mért büntetések, zaklatások által huzának vissza az uri munkákra. Ezen bánásmód számtalan panaszt szült a' keresztes táborban; 's az őket még e' szent célban is gátoló nemesség' erőszaka naponként nagyobb 's nagyobb ingerültséget okozott a' pórokban. Mészáros Lőrincz, a' nyugtalan lelkű czeglédi pap, a' nemesség ellen intézett lázító beszédei által a' zsarátnagot lángra gyújtá 's egy gonosz szellemet, melly néhol már erőszakos kitörésekben jelenkezik, keltett föl Dózsa' táborában. Ez nem sokára hirül esett Budán 's a' király és bíbornok a' fenyegető veszélyt elhárítandók, parancsot adának a' kuruczvezérnek, hogy táborába több pört föl ne vegyen 's azt Horvátországba, a' Knint ostromló török ellen vezesse.

E' parancs azonban már későn érkezett. Dózsa' lelkében, midőn a' nemesség elleni naponként szaporodó panaszok 's Lőrincz pap' lázító beszédei által a' pórság' kedélyét egész dühösséig fölingerülve 's mindenre késznek tapasztalná, új eszmék villantak föl: a' nagy erő, melly szavára már vakon hajolni tanult, még nagyobb hatalom' vágyát 's annak elnyerhetése iránt reményt gerjeszte az alacsony származásu 's most annál nagyragyóbb emberben. Céljait, a' közönséges ingerültség 's a' keresztesek' folyvást szaporodása által szándékában megerősítettén, nem sokáig palástolá: a' nemesség ellen haragra gyúlt kuruczoknak a' bosszuállásra adott engedelemtől a' lázadás' zászlóit kifüggeszté. Á' vihar iszonyú módon tört ki: szilaj tombolással árada szét táborából a' dühös sereg, 's a' Pest' és Buda külvárosaiban és vidékén lakó nemesekre rohanván, azokat kegyetlenül felkonczolá, házaikat 's javaikat elpusztítá.

A' király és Bakács rémülve láták Telegdy' jóslatának iszonyú teljesülését; parancsokat küldének a' táborba, egyházi átokkal 's mint a' hon' ellenségeit hallállal fenyegetve mind azokat, kik a' pusztitással fölhagyni 's hazatérni vonakodnának. De hasztalan; szavok erőtlen vala, a' felzajlott, rohanó árt medrébe visszanyomni. Dózsa egy, Pest és Szolnok megyék' lakosihoz intézett felszólításában, magát fővezérnek, a' keresztesek' fejedelmének czimezve, borzasztó fenyegetések közt parancsolá mindenkinek, hogy a' kereszt föl vételét gátoló, a' pórosztályt zaklató nemesség' megfenyítésére táborához csatlakozzanak. De terveivel a' kuruczvezér tisztában még nem vala; a' helyett, hogy tüstént a' fővárost támadta volna meg, Számbéres Ambrus pesti polgárt, hogy munkálatait fedezze, néhány ezreddel Rákoson hagyván, egy másik csapatot Bács, egy harmadikat Eger felé a' lázadást terjesztetni, a' nemességet pusztítani küldvén, maga, határozatlan, mihez fogjon, a' fő sereggel Szeged felé indult. Nyomát mindenütt vér és pusztaság bélyegzé, 's

's a' felgyújtott nemesi lakok' s majorságok' lángjai egész Budáig világítanak.

A' lázzadás' lecsilapítására, mely Dózsa' felszólítása 's példája után a' kuruczok' minden táborára áterjedett, Ulászló a' Budára menekült nagyokkal tanácsot tartta. A' nagyok' egy része, az erőfeszítéstől még akkor is vonakodva, vagy önjerejökben nem bízva, külsegedelmet kérni javaslott. De a' lelkesebb Bornemisza János', budai kapitány' tanácsára, ki esztelennek állítá, idegen segílyt koldulni, midőn a' belerő is elegendő, 's a' halasztással nőni hagyni a' fürgeteget, mellyet elszánt lélek 's bátorság tüstént lecsünderesíthet, Zápolya Jánosnak parancs adaték, az erdélyi zászlóaljakkal, 's a' határszéli várak' őrségeivel a' kuruczokat széllyelűzni. Maga Bornemisza a' királyi őrséggel 's néhány bátrabbak zászlóaljaival, segittetve a' buda-pesti gyalog polgárságtól, Számbéres' csapata ellen indúlt. A' bátorságot siker jutalmazá: Számbéres Ambrus, midőn a' vért kimélni akaró Bornemisza az engedelmességre térőknek kegyelmet ígére, hadának egy részével, mellyet inkább hitábránd, mint gonoszság vitt a' kereszt' zászlói alá, fegyverét lerakta; a' makacsok pedig heves, de rövid ellenállás után széllyelverettek. Az elfogottak' egy része a' reájok Budán kimondott ítélet szerint leöleték, mások, hogy óvó például szolgáljanak, orr- 's fülcsonkítva bocsátattak haza. De az időn kivül elkövetett, oktan keménység csak növeszté a' bajt: midőn a' megcsonkítottak hazatértek, a' lázzadás még nagyobb dühösséggel tört ki, mi annál aggasztóbb vala, minthogy néhol, például Marmarosban, a' hatalmasabbaktól elnyomott alsóbb nemesség is a' kuruczokhoz szegődék, 's azokkal egyesülten, számos városokat elpusztított.

De Bornemisza' vállalatának sikerülte, 's a' fokonyként növekedő veszély végre felkölté tespedtségéből a' nemességet, 's miután a' király közönséges fegyverre keletést hirdetett, a' kuruczok' kisebb csapatai több helyt,

név szerint Egernél, Nagylaknál, Sárospataknál, Deb-rónél, Körmöcznél, Nagyváradnál megverettek.

Az alatt Dózsa a' kuruczok' szerencsétlen harczaitól azon határozatra bírattván, hogy valamelly erősebb várat elfoglaljon, honnan hadi munkálatait biztosabban intézhesse, miután a' polgároktól, kivált pedig a' számos, mintegy három ezerre menő halászoctól vitézül védett Szegedet be nem veheté, a' Tiszán áltkelvén, Csanád alá vonult. Csáky Miklós, a' hely' püspöke, Báthory István temesi gróffal egyesülvén, nem várva több segélyt, csekély haddal bátorkodék megtámadni a' kuruczok' nagy táborát. A' harcz véres és sokáig kétes kimenetű vala; Dózsa' kaszásai az ellen' soraiban iszonyú pusztítást tőnek rettentő fegyverökkel; de midőn Báthory ágyuit fordítá ellenök, 's a' jól irányzott golyók közölök egész sorokat ledönténének, a' kaszások megfutamodván, az egész megrémült pórhadat egy közel erdő felé magokkal ragadák. Már majdnem tökéletes volt Báthory' diadala, midőn a' kuruczvezér hadait hatalmas szavával uj bátorságra gyujtván, visszafordítja, 's az erdő' sűrűjébe rejtett utóseregével Báthorynak utánok nyomuló lovasságát dühösen megtámadja, 's a' már már bizonyos győzedelmet kezéből kiragadja. Mert midőn a' gróf fáradt hadai, a' pihentek' rohanását ki nem állhatván, zavarodni kezdenének, a' harcz vad mészárlássá változék. Maga Báthory megsebesülvén, lováról leesék 's körülötte hullának el legbátrabbjai. A' püspök megzavart csapatának még Báthory eleste előtt visszavonulót fúvata, 's a' várba zárkózék. De nyomban követi őt kuruczaival Dózsa, 's a' várost fölgyujtván, a' várat ostrom alá veti. Ez szerencséjére szolgált Báthorynak: míg a' csatát ekként megváltozott, az éj' homályától fűdöztetvén, a' holtakkal borított mezőről egy közel nádasba vonúla, 's hajnalban egy a' Maros' partján elfogott lovon a' folyamot átussza, és szerencsésen Temesvárra menekül. De Csáky püspök' sorsa nem volt illy szerencsés; miután látá, hogy a' csekély erősségű vár hosszas ostromot ki

nem állhat, néhány megbizottal még azon éjjel a' Marosson egy csolnakba szökött, folyam' mentében a' hegyek közé menekvendő; de egy arra kalandozó kuruczcsapatól elfogatván, Dózsa elébe vitették 's ennek parancsára gúnyok és kinzások közt pöspöki diszruhájában karóra huzaték. Hasonló sorsra jutának a' vele elfogott Dóczy György, Ravasdy Péter 's mások. Dózsa Gergely, a' fővezér' ücsce hasztalan inté bátyját mérsékletre, emberiségre; a' nemesek, kik kuruczkezbe jutának, iszonyú kinzások közt koncoltattak föl. Dühének legborzasztóbb kitörését azonban Telegdy István kincstárnokkal érezteté az emberiségből kivetkezett kuruczvezér. Tudta ő, hogy Telegdy mindenek közt leginkább ellenzette a' pápai oklevél' kihirdetését; midőn azért e' tájon utaztában elfogatnék, kannibali kegyetlenséggel ölette meg a' lelkes főurat. ¹⁾ — Hasonló pusztítást üzenek más vidéken is a' kuruczok' kalandozó csoportjai, s a' nemesek közül már négy száznál több lett vérengzésük áldozatává.

A lázadóknak eddig nem volt tiszta öntudatok arról, mit akartak. A' jog' érzete kívánataikban 's tetteikben alig tűnik elő, 's csak ábránddüh, szilaj gazság és dőreség, kaland- és rablásvágy színét viseli minden mozdulatok. Mérséklet 's a' szabadság' okos kivivásáráli gondolatok nálók egészen hiányzottak, 's a' szabadság' nemesebb tüzének egy szikrája sem vehető észre egész az irtozatossáig emelkedett szenvedély' lángjában: a' lázadás kezdetétől fogva egész a' csanádi ütközetig csak egy iszonyúan felforrott, magával tehetetlen düh' rettentő kitörését tünteti elő, mellynek nincs más célja, mint megsemmisíteni azt, bár legszentebb is, mi útját állotta, mi sulyos látszott, vagy emlékezetét költötte föl a kiállott szenvedéseknek.

¹⁾ Funibus per testes et membrum genitale in praealta furca suspensus, sagittis et sclopetis miserabiliter interfectus fuit."

E' határozatlan vérengző jellemét a' csanádi ütközet után is megtartá ugyan a' pórhad; sőt kegyetlensége még kiméltlenebb lön diadalmámoreában: de a' győzelem után új árnyéklatot kölcsönöz annak Dózsa' határozottabban nyilatkozó nagyravágyása. Mint közönségesen történni szokott, az eddig szerencsés bűn, még korlátlanabb követeléssel, elbizottabb dagálylyal lépe föl. Dózsa a' kuruczokhoz tartott egy beszédében céljait határozottabban kifejtette: a' nemességre és főpapságra szórt szitkok közt azoknak a' pórosztályt tipró igazságtalanságát 's méltatlan bánásmódját előadván, kimondá, hogy a' nemesség az egész országban megsemmisítessék, mindenkinek egyenlő jog 's birtok adassék, a' vallás' ügye, minden más egyházi méltóságok megszüntetvén, az egész hazában egy püspök által igazgattassék, 's végre maga a' királyság is eltörültsessék, igérvén, hogy ő vezérök 's kormányzójok leszen, mindig kész, tetteiről a' népnek számot adni.

Miután seregét az ekként alakítandó új állapotokbani jólét reményével új lelkesülésre gerjeszté, a' Lőrincz paptól és Hosszú Antaltól hozott, nagy részben lovag csapatokkal szaporodván, Temesvár felé indult, hogy ezen elég erős várat kivíván, onnét, mint középpontról intézhesse hadi munkálatait. Azonban Báthory őt mindenre elkészülve fogadá; ostromrohanásait többször nagy csapással visszanyomá 's gyakori, véletlen kitéréseiben nagy pusztítást okozott a' kurucz táborban. Rohanásaival nem boldogulván, más eszközökhöz nyúlt a' pórvezér: a' városnak folyamra nyuló része falakkal kevesbbé, jobbára a' Búge folyamtól védeték; itt reményile Dózsa a' vár birtokába jutni, ha a' gátot, melyet a' nem nagy folyam utjába vetett, elhárítani sikerülend. A' vár fölött tehát a' folyamhoz munkásokat rendelt, kik azt árkából kiszáritván, a' vártól elszármaztassák. A' sok mives a' nagy munkában kevés idő alatt messze haladt, 's Báthory, ámbár gyakori kitéréseiben 's néhányszor megvesztegetett földművelők által a' töltéseket átlunkasztá, még is félni kezdé, hogy a' munka a' nagy erőnek végtére

is sikerülend. Azonkívül egyéb körülményei is mind aggasztóbbak kezdének lenni a' már második hónapban vívott várnak: őrsege a' naponkénti villongások 's gyakori kitörésekben mind inkább csökkent, az élelemtár' ürülése pedig éhséggel fenyegetett; és — a' Budáról mind untalan sürgetett segedelem még sem érkezett. Báthory végre elhúván, a' hasztalan várakozást, Zápolya János erdélyi vajdához folyamodék, mindenre kérve őt, hogy megfeledkezvén a' családjaik közt régtől fennálló gyűlölségről. őt 's vele a' nyomos várat, a' nemességet és hazát megmenteni siessen. De a' bosszus vajda is sokáig vonakodék a' sürgetett segélyt megvinni; — 's a' vizszorító gát körüli munka már majdnem bevégeztetett, az élelem' szüksége pedig a' várban olly magasra hágott, hogy Báthoryn kívül már mindenki föladásról kezdte gondolkodni.

Végre sikerült Várday Ferencz váradi püspöknek, vagy még inkább Verböczynek Zápolyát reábirni, hogy az alkalmat, mellyben magának honszabadítói dicsőséget szerezhethet, ellenségeit elnémíthatja, a' hatalmas Báthoryt lekütelezettjévé, barátjává teheti, megragadván, hadait a' kuruczok ellen vezesse. Utjában számos nemesek' zászlóaljaival szaporodván, sebes menetekben, épen midőn az ostromlottak' szüksége 's veszedelme tetőpontra hágott, seregével a' Temes folyamhoz ékezett, 's mielőtt a' lakomát tartó kuruczvezér meggátolhatá, a' folyamon átkelt.

Dózsa, miután ezt hírül vevé, bortól hevülten 's tele a' diatal' reményével, tüstént eldönteni határáz a' csata' sorsát. Seregét tehát harczrendbe állítja; 's a' jobb szárnyat Gergely öcscsének, a' bal Lőrincz papnak adván vezérletül, maga a' közép hadat vezeté. Zápolya' seregét, a' vajdán kívül Bányfy Jakab, Kis-Máriai Lukács vezérlék. A' csata mint két részről nagy tűzzel kezdeték meg; ezek a' szolgálhad' hallatlan merényletétől, amazok a' fényes ülözeti elnyomók' tekintetétől hosszúvágyra gyújtatván. A' diadal sokáig kétes vala; a' pórság várakozáson felül vitézül harczolt, 's dühös rohanásai több-

ször megzavarni látszattak a' gyakorlottabb ellenséget; míg végre a' székelv lovasság a' kuruczhad' közép pontját nagy vérontás után ketté szakasztván, a' pórokat futásra kényteleníté 's a' csata' sorsát eldöntötte. Dózsa midőn látná, hogy hasztalan minden erőködése a' bátorságot vesztett porságot futásából visszafordítani, a' gyalázatot bajnoki halállal megelőzni akarva, kétségbeestében az ellen' legsűrűbb soraiha rohan, 's bősziúten harczolva oszt sebet és halált, magának hasonlót keresve: de csak sebeket nyer, halált nem: szablyája ketté törvén, Petrovichtól életben elfogatik, 's a' sorsában osztózó öcscsével együtt Zápolya elébe, majd börtönbe vették. A' futásnak eredt pórok' nagy része az üzők' dühének esék áldozatul, mások a' Temes folyamban lelék halálokat, mások fegyvereiket elhányván, térdre borúlva esdének kegyelmet, 's csoportonként hajtatának vissza a' vajda' táborába; csak kevesen, kik az utakat jobban ismerék, menekvének meg lovaik' sebessége által; ezek közt vala Lőrincz pap is, ki a' Tiszán átkelvén, a' bácskai csoportokhoz szókék.

Míg a' győzők' egy része a' kuruczokat üzé 's megszárlá, mások a' szekerekkel megerősített pórtáborot hányták föl, hol a' nemesektől összerablott nagy kincseken kívül nagy számú pórnő és gyermek találtaték, kiket a' kuruczok uraik' méltatlanságaitól megóvandók, magokkal vivének. Még ezen ártatlanokat sem kiméllé a' győzők' dühe 's részük felkonczoltatott, részük éhhalállal bünhesztetett férjeik' 's atyjáik vétkéért. Engesztelődésnek a' győzők' szívében egy szikrája sem vala; a' karózásnak, kérekbetörésnek, tagcsonkításnak alig szakadt vége; 's midőn ebben a' fegyverben álló nemesség elfáradott, a' véritéletek kezdék meg a' hazafutottakon borzasztó működéseket; felütteték a' legkegyetlenebb barbárság' törvénykönyve, 's a' bünrészesek több iziglen rettentő halállal, vagy tagcsonkítással bünhesztettek.

De a' kegyetlenség sehol sem vetkezék ki annyira az emberiségnek minden érzetéből, sehol leleményesebb

nem vala iszonyúságaiban, mint Zápolya' táborában. Dózsza ücsöcsével és negyven főbb czinkosaival tizennégy — mások szerint három — nap börtönben üle; mert eddig pihent 's tanácskozték a' vajda' nemeseivel a' foglyok' büntetése fölött. A' tanácskozásnak borzasztó lőn sikere: olly nemében állapodának meg a' büntetésnek, melly több mint embertelen, mellynek kannibali kegyetlensége vért fagylal, szívet és észet lázit az olvasóban. Dózsza ücsöcsével és czinkosival, kiknek számát az éhhalál negyvenről kilenczre olvasztá, börtöneikből kivonatnak. Gergely, ki bátyja' kegyetlenségeiben részt nem vőn, sőt ezt többször mérsékletre inté, 's kiért e' miatt bátyja is esedezék, kinzás nélkül lenyakasztatott. Azután a' kuruczkirály fején tüzes vas koronával, kezében királyi pálczával izóvas trónba ültetteték; kiéhült czinkosinak pedig parancsoltaték, hogy félig sült 's tüzes csipőkkel megszagtatott testéből elégítsék ki éhségöket; hárman vonakodtak elkövetni az undorító embertelenséget 's tüstént levágtának. Dózsának, ugy látszik, a' méltatlanság' érzete adott annyi erőt, hogy borzasztó kinjai közt egy hangot sem hocsátana ki ajkaiból, csak testét mardosó czinkosait szidta volt kutyáknak. Ekként elkínnoztatván, 's végre életétől előbb, mint állhatatosságától elhagyatván, megnégyelt testének romjai Buda', Pest', Fehérvár' és Nagyvárad' kapuira függesztettek. Valóban méltán kérdi egy német író ¹⁾: „Hol e' történetben, melly annyi borzasztót összehalmoz, a' legvadabb barbárság?“ 'S e' kérdésre már rég megfelelt azon népmonda, melly szerint Zápolyát sokaig zaklatta az itt elkövetett kegyetlenségekért a' büntető lelkiösmeret ²⁾.

¹⁾ Wachsmuth Vilmos: Aufstaende und Kriege der Bauern im Mittelalter. Raumer' történeti zsebkönyvének 1834ki folyamában.

²⁾ A' rege így szól: Zápolya a' kuruczháborúban elkövetett nagy kegyetlensége miatt istentől azzal bünhesztetett, hogy valahányszor a' szent misében az ur' teste fölemeltetett, a'

Azonban a' kuruczok' fő hadának megverettetése nem fegyverzé le mindenütt a' lázadókat. Lőrincz pap a' bácsi térségen kalandozó Hosszú Antal' seregéhez futván, a' háborút megújítani szándékozik. De Bánfy Jakab a' zápolyai sereg' egy részével utána nyomulván, két órai harcz után ezen csoportot is megszalasztá. Szinte jól esik az annyi kegyetlenségtől fölháborodott érzetünknek olvasni, hogy Bánfy, emberi vért kimélve, a' megfutamlottakat nem üzeté. Hosszu Antal azonban elfogatván, Budán megnégyelteték; de Lőrincz papról, ki sebesülten a' futók' közé elegyedék, semmi bizonyosat nem mondanak emlékeink.

Még dicsőbb vált Gosztonyi János, győri püspök' és Sitkey Gothard, 'pápai kapitány' diadala a' Fehér és Veszprém megyékben a' Sós Domokos' vezérlete alatt kalandozó kuruczokon. Midőn ezek, békére intetvén, fegyvereiket lerakni vonakodnának, Sitkey és Gosztonyi golyó helyett füvel 's rongyokkal töltött ágyúikat olly sürűen kezdék dörögtetni, hogy a' gyűlevész pórság, fegyvereit elhányván, rémülten futásnak eredt, 's a' győzedelmet ember vér nem mocskolta.

Igy szakadt vége négy hónapi szörnyű dulongás után a' pórháborúk' legkegyetlenebbikének, mellynek négy száznál több nemes és 40, mások szerint 70 ezer paraszt esett áldozatul.

De még ennyi áldozattal sem elégedett meg a' megsértett nemesség. Mi eddig történt, az indulat és szenvedély' mérsékletet 's józan ítéletet kizáró korszakába esik, 's ha egészen ki nem menthető is, az emberi gyarlóság' tekintetéből csekélyebb bűnrovattal helyegzendő. A' legnagyobb kegyetlenség és igazságtalanság az országgyűlésen, higgadt vérrel, huzamos tanácskozások közt követteték el; — 's ezt már nem hagyhatja szigorú meg-

szentséget látni méltatlan, mindannyiszor megvakult; 's csak két év múlva anyja' és nővére' kegyes tettei 's imádásai által szabadíttatott meg a' csodás büntetéstől.

róvás nélkül a' történet' ítélőszéke. Mellőzve azt, hogy a' jobbagyság' előbb sem csekély terhei, adózásai 's szolgálatai súlyosabbakká tétettek, 's a' föllázadt helységek a' nemesek' kárát helyrepótolni, a' tagjaikban is megsértett családoknak vérdíjt, a' királynak pedig lázadási bünökért ugyanannyi birságot fizetni szorítottak; ámbár a' 13dik törvényczikkely óvást teszen, nehogy a' bűnösökkel az ártatlanok is bűnhesztessenek, a' 25dik törvényczikkely mégis megfoghatatlan ellenmondással következőleg határozott: „Az országban lakó parasztok, elvesztvén szabadságokat, mellynél fogva helyről helyre szabadon költözhetek, földes uraiknak *tulajdonképeni, örökös szolgasággal* (mera et perpetua rusticitate) legyenek alávetve“. Kiragadtaték e' szerint a' pórság' kezéből azon egyetlen mód is, mellyel magát a' zsarnokiabb ur' elnyomása ellen védheté; megfosztaték minden statuspolgári jogtól, minden szabadságtól, urának tulajdonképeni *marhájává* (res) alacsonyittatván 's barmával együtt annak földéhez bilincseltetvén. Így történt, hogy *nehányak'* bűne miatt az *egész* osztály sanyarú szolgaságba vetteték, mellyben azután századokig nyögött, védetlenül kiteve egy másik osztály' korlátlan önkényének. Mert, bár kedvezőbb állapotba *látszik* is helyezni pórságunkat némelly későbbi törvényczikkely — minők például 1547: 26, 1550: 37, 1556: 27—32, 1608: 13 stb —, azok mindig erőtlének maradának; a' szabad költözés a' nemességtől sokféleképp kijátszaték; sőt maga a' törvény is annyira megnehezíté azt föltételei által, hogy gyakorlatba egész az újabb időkig nem jöhetete. 'S a' történet egyáltalában tanúsítja, hogy nincs makacsabb jogsérelem, mint a' legalsóbb, másra nem támaszkodható néposztályé, nincs dagályosabb önkény, mint mellyet az előjogos osztály bitorol az elnyomott fölött.

'S miképen áll az idézett törvényhatározat a' természetjog' törvényszéke előtt? Ez arra a' *képtelenség'* és *embertelenség'* helyegét nyomja egyszersmind, 's gyalázatosabbat annál, mellyet az ő világ' rabszolgaságának tör-

vénye viselt homlokán. A' régiek' korlátlan uri joga, bár milly nagy számú szolgacsoporttól körveztettek, csak *egyedekre*, nem *népközönségre* terjedt. 'S abban áll a' magyar törvényhozás' embertelen határozatának legnagyobb bűne, hogy *népközönséget* foszta meg minden jogaitól 's azt ekképen *megsemmisítette*; mert jogtalanok, bár milly számmal legyenek, közönséget nem képezhetnek: közönség mindig jogot föltételez; az állapot' történetes egyformasága közönséget, melly nemzet' tagja legyen, nem alkothat, nem akkor sem, ha ezen állapot törvény által határozottatott meg. Kettős bűn tehát a' nemzet' egyik állító részét jogtalanak határozni: kegyetlenség és képtelenség, mert a' nemzet' egyik része vagy közönsége sem fosztható meg jogaitól a' nélkül, hogy meg ne szűnjék nemzet' része, közönség *lenni*. A' magyar törvényhozás azonban a' pórságot, ámbár öt, a' *nemzet* nevezetheni részesülésből is kizárta, jogtalansága mellett sem szünt meg a' nemzet' állító része-, közönségként tekinteni*), mert hiszen, közterheket rakott reá, mellyeket csak nemzet' tagjai, 's csak a' statusból kiáradó jogok' éldeletéért viselhetnek igazságosan. De milly ellenmondástól, milly képtelenségtől iszonyodik a' féktelen hatalom?

A' pórosztály' elnyomásának következményei kiszámíthatlanul károsak valának az országra, 's csodálnunk kell, hogy a' nemzet annyi viharok közt, mellyekben nemzeti léteért századokig küzdenie kellett, e' viszonyok' fonáksága 's innen származott erőcsökkenés mellett magát fentarthatta. 'S hála a' nemzet' belső életerejének, 's alkotmánya' más elemei' épségének 's életrevalóságának, mik ezt eszközölték! De büntetlen a' haza még sem maradt a' természetjognak, mellyre néposztályi viszonyainak meghatározásában olly kevés ügyelettel vala, megsértéseért. 'S e' büntetés sokoldalú volt, 's a' nemzeti életnek velejére hatott.

*) A' 14-dik t.cikkben ezt olvassuk: *ne omnis rusticitas, sine qua nobilitas parum valet*, *delectatur* stb.

Alig van része, oldala a' népi életnek, melyről e' büntetés vissza nem tükröznék, melyre a' pórosztály' hosszas elnyomása káros befolyást nem gyakorlott volna. Igen is, ez nem legcsekélyebb oka volt százados szenvedéseinknek, nem legkisebb akadály a' nemzeti élet' kifejlésének, a' szellemi 's erkölcsi műveltség' az anyagi jólét' gyarapodásának. A' nemzetek' életfáján csak a' józan szabadság 's az állató részek közti jogszerű viszony' életető melege érlelhet szebb gyümölcsöt: a' szolgaság' sanyarú békői előlik a' szellem' ébredését, elfojtják, megkeserítik a' társasági érzetet, mely legtermékenyebb anyja a' nemesebb eszméknek, leghatalmasb ébresztője, ápolója a' műveltségnek. Kívánhatunk-e attól nemesebb érzelmeket, ki a' föld' göröngyéhez köttetett, ki a' szép 's jónak egyedüli forrását, a' szabadságot nem ismeri, kinek vágyaival tülemelkedni nem szabad az élet' állati szükségéinek megszerzésén? Vagy attól, ki nem tartatik méltónak osztozni a' *nemzet* névben, kívánhatjuk-e, hogy hevüljön nemzeti érdekért? Hiszen ő nem polgár, ő csak ember: a' nemzeti egyesületből kiáradni kellő, sőt a' természeti jogoktól is megfosztott, állatíságára szorított ember, egy nyugati pária volt! Az ilyen pedig természetesen csak önző és szűkkeblű lehet, csak legközelebbi környületére, csak önjére vonatkozó érdekeket ismerhet; mert a' társaság, melyben jogszerű állásából kivettetés, elszigetelve élni kényszerített, nem kelté föl benne a' közszellemet, nem adott neki egyedére nézve példát, melyből tanulja, hogy a' közért a' személyes érdek korlátozandó, feláldozandó. 'S mikép is juthatna az illy megvetett, a' nemzeti társaság' magasb érdekeiből kizárt osztály a' nemzeti élettről magasb fogalmakra, nemesebb érzetre, miképen lehetne nagylelkűbb, haszonvágy nélkül is égvén a' közjóért, mint az előjogos osztály, mely őt merő önhaszonból fosztá meg a' társaság' hasznainak eldeletétől, jogainak gyakorlatától?

'S vajjon nem itt fekszik-e oka annak is, hogy a' pórság nálunk olly ritkán tüntetett ki a' nem sokára be-

következett török járom alatt lelkesebb védelmi erőt? Ki tehet föl hátorságot 's honszeretetből áradni szokott erkölcsi erőt, mely ha eleven, csodákat művel, a' szolgaságban elfásult, eltörpült, az önkény' gyilkaitól vérző, sorvadó kebeleekben? Lehet-e érdeke honát védeni annak, kinek az nem adott egyebet, mint vállaira verejtek sajtoló terhet 's kezébe egy nyomorú darab kenyeret, mellynek száraz morzsáin tengesse életét? A' mostoha' emléin, ki csak éhhaláltól óvja az árvát, nem csügghet az a' fiúi érzet' egész mindenható hevével! Ne kárkoztassuk tehát ezen honfi társaitól eltiprott osztályt, ha olvasni fogjuk, hogy nem elég lelkesedéssel vívott a' honért, melly' számára üdvet, boldogságot nem tenyészített, hogy szomorú egykedvűséggel tűrte az idegen jármot, ki tudta, hogy ha bár azt széttörendi is, honi zsarnokinak kevéssel könnyebb igája alól még sem menekvendi!

Egy keserű, elfojtott harag' 's bosszuvágy' érzete fészkel századok óta pórjaink' szívében, egy nem kevesbbé gonosz, mint makacs indulat, mellyet idő 's viszontagság ki nem irthata. Valljon ki nem ismer reá benne a' méltatlan elnyomás' szülöttére? Szolgaságba süllyedtének története az újabb, még sanyarúbb török igának súlya alatt kiesett a' pórnak emlékezetéből; de szívében a' sérelem' 's e' miatti keserűség' érzete örökös maradt; hiszen az eltiprott apa alig hagyhatott ennél szebb 's jobb örökséget sorsában osztozandó fiának! 'S csodálkozzunk-e, hogy az utófájdalom még korunkban sem veszett ki végkép és mindenütt a' sajtó kebelekből, korunkban, mellynek emberiségtől ihletett szelleme az apák' büneért eleget téve. elidegeníthetlen természeti jogaival megvigasztalta, fölemelte, 's a' nemzetnek visszaadta ezen, abból sokáig száműzött, csak teherviselésre kárhoztatott, legszamosabb részét, a' jobbágyságot. Csodálkozhatunk-e, hogy a' pór, elnyomottsága' érzetében, hol alattamosan lehete, kárörömmel bosszúlta meg magát a' nemesség' javain és személyén; hogy még ma is alig fejtőzhetik ki bizodalmatlanságából az úri osztály

iránt, 's ettől még a' jótéteményt, sorsának javítását is nemtelen gyanuval, vagy elfojtott daczczal fogadja a' sokat és sokáig szenvedett?

Mindenek közt legérezhetőbb volt e' fonák néposztályi viszonyok' káros hatása az anyagi érdekekre. Nem akarom ugyan egyedül a' pórosztály elnyomásának tulajdonítani a' honi mezei gazdaság' elhanyagolt állapotát; de azon káros befolyások közt, melyek ezt okozták, bizonyosan nem utolsó helyet foglal a' földmivelő osztály' szabadság-, jog-, birtoktalansága 's ura' nem ritkán féktelen önkényének alávetettsége. Ne keressünk ott kedvet a' földmivelés' verejtékes munkáira, hol nem elevenít a' tulajdoni jog', biztosság' és szabadság' érzete, hol nem ösztönözhet a' jobblét' reménye, az éldelet' ingere, hol a' vágyaknak a' kenyerén, melyet hanyag munka is ad, túl emelkedni nem szabad. Így történt, hogy, miként a' földmivelő örökös kiskorúságba, úgy a' földmivelés századokig a' legalsóbb fokra szorított, hogy, míg más európai országokban a' hűbéri rendszer' mindinkább feloszlása' következtében szabaddá 's birtokossá lett pórosztály a' mezei gazdaságban előrehaladt, 's általa a' status gyarapult és gazdagodott, honunk a' legújabb időkig százados tespedtségben és szegénységben sorvadott. De tetteleg 's világosabban bizonyítá már körünk, hogy mindenek fölött a' pórosztály' józan szabadsága 's tulajdoni joga eszközölheti a' nemzeti gazdaság' virágzatát, mintsem abba itt bővebben bocsátkoznom kellene. Csak azon erkölcsi hatását érintem még a' pórság' elnyomottságának az ipar' tekintetében, hogy a' magyar földmivelőnek, ki illy körülmények közt a' munkára kedvét veszti, 's a' kényszerített, hasznót másnak hajtó dologban elrejtüli; a' tunyaság kitünő sajátsága lőn. Igaz ugyan, hogy a' munkátlan kényelemre 's tunyaságra való hajlandóságban a' magyar természeténél fogva osztozik sok más népekkel; de hogy a' miveltebb Európának példája, hogy az

országban lakó német származású népek' huzamos hatása sem volt képes e' hajlamot legalább meggyöngíteni, részben kétségtelenül szolgálai állapotának tulajdonítandó.

Valóban súlyosan megtorlá magát a' természetjog a' nemzeten, melly azt döllyfében és vakságában megsértette, eltiprotta! Élete e' nemzetnek századokig tengés vala, erőtlen lerázni a' török életölő jármát, midőn pedig attól idegen segélylyel megszabadult, sebeiből rövid idő alatt föllábadni. Béke' olajága lengett III-dik Károly óta a' haza' határain; 's e' hazát a' béke' malasztja által nem hatotta, életerejét, mellyen belső féreg rágódék, föl nem elevenithette. A' szomszéd külföld hosszszas, véres harczai közt is gyarapult tudományban, iparban és erőben. Nemzetünk részint ónálomba merülve, mintha vívott harczai' minden életerejét fölemésztették volna, részben a' tespedő, de jogainak birtokában dagályos osztálytól eltiporva, tengett tudomány, ipar, erő nélkül, szegényül, tehetetlenül. Az élet' geniusa fölriasztá néha hosszú, nehéz álmaiból; de mámorában nem tudta, vagy nem akarta megorvosolni bágyattsága' okait, feltárni az erő forrását; 's lehetetlenséggel ámitva magát, ismét elszunnyadott. A' baj annál makacsabb volt, minthogy gyógyítása áldozatot kívánt. Az áldozat azonban nemes, az emberiség' és igazságnak áldozatja leendett. De az előjogos osztály, melly egyedül folyhatta be a' fonák viszonyok' átalakításába, nem birt elég emberi érzettel, egy sokkal számosabb néposztály' javára megválni némi kényuri jogaitól 's ezt szolgaságából emberi 's polgári jogaiiba visszahelyezni, nem birt elég értelemmel, átlátni, hogy az, mi közvetlen álhasznót ál egyeseknek, a' hazának mondhatlan kárt okoz.

De hála az igazság' 's értelmesség' nemtőjének! az ősök' bűnét emberiséges jelenkorunk eltörlötte, a' százados sebeket megorvoslotta; és reményleni teljes jogot adott, hogy azt is, mi még hiányos, tökélyre viendi, a' néposztályok közti *hézagot*, mihelyt a' sokáig kisko-

rúságban tartott nép az új, nagy adomány méltó elfogadására megéri, kellőleg kiegyenlítendi. A' nemzet már tudja méltányolni ama' három század előtt mondott szavak' igazságát, hogy a' *pórosztály nélkül a' nemesség tehetetlen* *), 's elég felvilágosult érteni, hogy legfőbb érdekeit mozditja elő, leghatalmasabban gyarapítja életerejét, legóhajtottabb céljai egyikét közelíti meg, midőn a' földmivelő osztályt kellő jogaiha helyezi 's állapotját mind értelmi 's erkölcsi, mind polgári 's anyagi tekintetben a' kor' kívánsáihoz képest javítani, emelni, gyarapítani iparkodik.

HORVÁTH MIHÁLY.

*) Decr. 1514: 14.

XVII.

MI AZ ÁLOMKÓRSÁG?

(Somnambulismus)

MI AZ ÁLLATI DELEJESSÉG?

(Magnetismus animalis)

Minden időben voltak olly könnyen hívó emberek, kik a' legtermészetibb dolgokban égből származó csodákat láttak; minden korban léteztek olly emberek, kik álnok csalárdsággal saját hasznukra fordíták a' néptömeg' e' csodahiedelmét: ámde olly kétkedők is mindenkor találattak, kik mit az ész' világánál meg nem magyarázhattak, azt haszontalan lég-'s gőzképletnek tartották. Mind ezen igazságot kétszeresen, sőt háromszorosan bebizonyodva találjuk az *álmokórság* és *állati delejesség'* történetében, miket egész a' titokteljes mondák őskoráig fölvihetni; de a' mellyek csak az újabb időben — hatóbb vizsgálatok-'s felvilágosítások által — jutottak tiszta alakjokban a' kandi világ' elébe; azon időben, mellyben az értelmiségé a' kormány, 's ő bírál, helyesel vagy roszszal. — Miért ütköznénk meg mi is a' csodák' iránti ama' hajlamban?! Hisz az ember leirhatlan köteléssel van egy magánkülvilág' 's fölötti világhoz kapcsolva; hisz csaknem aggasztó mohósággal ragad meg mindent, mi őt e' földi lét' határain túl, azon honba vezetheti, melly után benső nyugalmat és bizonyosságot kereső szelleme üzi; hisz

örömmel vágyik lelke a' titkok' honába juthatni, melyet egy örökké kormányzó lény — kihez remegő lelkének ragaszkodnia kell — a' gyarló ember előtt sűrű fátyollal vont be, azon lény, ki neki az élet vihari közt hányatottnak reménye 's hite kösziklája. — Miért csodálkoznánk rajta, ha a' vizsga kereső leszáll a' látható természet' köréből, az alvilág' sötét üregébe, honnan csillogó kincseket hisz fölszedhetni? Miért csodálnók, ha az ember maga a' csodálkozás 's vak-babona tárgyává leszen? Vagy nem ugyanazon titkos erő vezérli-e őt, melly a' nagy világot; tán kevesebb bámulatra méltót mutathat elő az ő életművezete (organisatio), mint akármelly más lényé a' roppant mindenségben? Nem párosúlva tündöklík-e benne a' földi- 's égiség? míg testi szerkezete, minden legkisebb rostjában legnagyobb ámulatra gerjeszt, nem bájol-e el bennünket kedélymélysége, a' mennyei származatú; nem ragad-e más világba bennünket szelleme' nagysága, kinek sasröptei, túl a' mindennapiság' körén, fölfelé irányozvák, hogy mi elrejtve van kikutassa, mi fenn a' távolban létezik ide levarázsolja, 's az idő meg tér közötti sorompót szétrombolja, szóval hogy *Schubert* bölcs mondata szerint: „istenhez hasonlatosb legyen“? És valóban ha a' gondolkodás meg cselekvés rendes folyamában olly sok anyag ötlík előnkbe, vagy lehet-e azt kétleni, hogy fölmagasztaltatván az idegerő kóros életműködések' következtében, olly tünetmények mutatkozzanak, a' jótékony természet törvényin túl rontók, mellyek *látzatosan* a' földi kötelektől menekülésre, a' világiakon tülemelkedésre, a' földi akadályok leküzdésére, a' magasabb erők szabad szárnyalására mutatnak? Lehet-e azt csodálni, ha a' roppant néptömeg csalatkozik, bizakodva a' bonyolított rejtvények megfejtésében, a' mélyen rejlő titkok' leleplezésében; midőn még az olly nagy férfiak is mint *Hufeland* emigy vélekednek az állati deléjességről: „Mi egy új hajnal' derületénél állunk, a' tudományok' és emberiségre nézve, egy új felfedezés' kezdeténél, melly minden eddigieket felülmuland, melly bennünket a' természet leg-

mélyebb titkainak kulcsával kecsgett, és így egy új világot tár föl előttünk“.

E' szerint egy *alapokra* (motivum) találtunk, mely az álomkórság és deléjesség' történetének egyes adatait képes fölvilágosítani, 's a' mellyen alapúlnak a' többiek; ez az *ember* maga, kibe be van oltva a' csodálatos iránti hajlam, a' babonához és a' mennyeihez vonzalom (alanyilag); ez az ember maga, kinek kettős életműszerkezete őt illy élet-nyilvánodásokra képesíti (tárgyilag és alanyilag együtt). Amaz alapokból önként foly egy második — melly részint az elsőn alapszik — ez a' csaláshoz hajlam, az embertárs gyöngeségének saját haszonra fordítása. E' második ok is nagy szerepet játszik. De még is — hogy igaztalansággal ne vádoltassunk — szorosan megkülönböztetjük annak ártatlan vagy inkább kevésbé kártékony nemét, mellynek csupán áltatás célja, a' másiktól, melly elébe nyerészkedési célok kitűzvék. Gyakran mutatkozik például illyes állapotban hajlam a' csaláshoz, mellynek célja a' világ' figyelmét magára vonni. Az illy egyedek vagy magoktól tulfeszített izgékony-ság által elcsábítvák, vagy valamely idő 's helyen kívüli kérdezősködés, csodálás, imádás által lesznek olyanokká. Efféle állapotban szeretnek ők orvos, költész, jós, látnok szerepet játszani; mindenütt akarnak tanácsolni, segíteni, titkokat leleplezni, szóval a' bálványilag imádás 's tiszteltetés' tárgyává válni. Illy hiu igyekezetökben aztán könnyen megfélelkeznek magokról elannyira, hogy önmagok isteniségükben hive, önként üzik azt, mire előbb csáb után adák fejüket. A' hiuság és dicsvágy ezen tetteknek valódi tápszere. Mások a' száanalom 's részvét' tárgyaivá szeretnek lenni; bizonyos hiuság bélyegzi e' vágyat is, mert a' részvét a' szerelemmel rokon, és a' szánakozás' tárgyát mindig éber szemekkel kíséri a' világ. Ezek azt akarják, hogy szerencsétleneknek, vértanúknak tartsa őket a' józan rész, honnan a' legirtózatosh tagfintort, görcseket, rángalmakat színlík, és a' legiszonyatosb kinokkal gyötretik magokat, és

hogya illy esetben még magok a' legnagyobb orvosok is kijátszatnak, az részint onnan magyarázható, mivel a' színlés, tettetés könnyen valová leszen utoljára. Csodálatos, hogy főleg hölgyek, kik különben is hajlandók illy állapotokra idegrendszerök ingerlékenysége miatt, üztek legtöbbször efféle csalsterséget; hogy ők a' hiszelékenyek leghamarább hajlanak az illy áztatásokra. Azon hiúság, melly szerint kitünni, kórságukban szánakozás' tárgyává lenni akarnak, és gyakran velőszületett hajlamot hazudhassanak, annyira vitt már némelyeket, hogy a' legnagyobb kinokat, mik leleplezésőkre czéloztak a' legégetőbb fájdalmakat, miket önmagok okoztak készakarva, a' legnagyobb következetességgel 's szilárdsággal elszenvedték, a' legármányosabb terveket koholták, és a' legravaszabb kiszámítással valósiták. Több illy lett dolgok közül csak azon egy esetet említjük, miszerint bizonyos nő, ki maga felől minden táplálékot nélkülözhetni állítá, darab ideig a' legszorosabb utánlátást is kijátszotta, mignem végre csak ugyan rajta kapatott, hogy éjszaka, habár csekély mennyiségű tápot is vön magához, mit a' legaggasztóbb gonddal látszék titkolni. Történt továbbá, hogy egy rángalmaktól meglepetett embernek, kit alakoskodónak tartott a' nép tenyerébe tüzes taplót nyomtak, ekkép akarván a' görcstől becsukatott kezét kitárni; a' fájdalmakat kiállotta ő a' nélkül, hogy kezét kinyitotta volna, de később csakugyan kisült ravaszsága. Egy másik azon beszéddel ámitá sokáig a' közönséget, hogy az ő teste olly tulajdonnal bir, mi szerint a' gombostüket a' bőr alatt ide 's tova mozgathatja. Beszurta a' gombostüket tetszése szerint teste valamelly részén, meg is határozta a' helyet, hol azok ujjalag előjövendők. Ez megtörtént. Utoljára bebizonyodék, miképen testének különböző helyein a' gombostüket titkon dugdosta be, és aztán így könnyen meghatározhatta a' kimenet' pontját. Ki a' ferde hajlamnak, álnevelésnek 's más szerencsétlen körülményeknek ekkép esék áldozatul, megérdemli némileg a' szánakozást; ám-

de kik efféle alakoskodások által magokat túlvilági lényekül mutogatva, alacson csalmesterséget üznek, a' legnagyobb gonosztevők közé sorozhatók, mert vajmi könnyen elrabolják ezek, álnok csalással embertársuktól pénz-egészség- 's életöket.

Két nyomadékosok van rá, miért szükséges az álomkórságot és ezzel rokon állapotot bővebben fejtegetni 's magyaráztatni. *Első az:* mivel jól tudjuk, hogy a' nép szájában csak játék az álomkórság és deléjesség nevek, és általában legkisebb tiszta fogalmuk sincs ezekről; honnan minden illyes állapotot, melyek közt még is van lényeges különbség, egynek tartanak. *Második az:* mivel hajlandóbb a' néptömeg az illy állapotot tán égi ihletésnek, vagy más rendkívüli tüneménynek, mint kóros változásoknak hinni. Hogy tehát bebizonyodjék, mikép mind azon tünemények *kórneműek*; hogy az álomkórság meg deléjesség, az életműség testi szellemi szabdaszeres (normalis) működéseinél teljességgel elő nem jöhet; tehát hogy a' népben helyesebb fogalom keltessék föl, külön-külön mindenik állapotot vizsgálat alá veendjük.

Az *álmokórság*, *álmójárás*, *holdkórság*, vagy is azon tulajdonság, melly szerint alvásközben valaki olly dolgokkal foglalkozik, minőket az ébren levők szoknak végbevenni, a' nélkül hogy eszméljen, vagy fölébredés után emlékezzék azokra: koránsem a' jelenkor felfedezései közé tartozik. Már a' legrégebb orvosak, mint *Hippocrates*, *Aristoteles*, *Galenus*, *Zacutus Lusitanus*, *Helmont* és számtalan mások tesznek róla említést, és az eddigi adatokat összeszedve következő kórrajzát adhatni: a' beteg — kin egyébiránt külalakját tekintve nem mutatkoznak mindig a' szenvedés' nyomai (ez ifjú izmos, virágzó korú egyeddel történik) mint egészséges fekszik le, és csöndesen háborítlanul alszik. Miután darab ideig, egész éjfélig aluvék (e' főleg holdteltekor esik meg) nyugtalankodni kezd, most csöndesen, majd lármával emelkedik föl az ágyból; most bezárt majd kinyitott szemekkel és mozdulatlan szemfénynyel ide 's tova járkál, és olly dolgokba

fog, mellyek vagy igen megszokottak, vagy minőket éber állapotjában nem fogott tenni. *Helmont* egy esetet beszél, hogy t. i. bizonyos férfi szemei bezárvák, egy kulcsot vön elő, és az ajtót kinyitotta meg bezárta. *Bonnet* egy suhanczot említ, ki egy lovat megnyergelt. Mások olly álmkórosakat hoznak föl, kik lovagoltak, irtak, olvastak, hangműszeren játszottak, verseket költöttek stb. Egy 1837iki lipcei eseményt említünk meg. Bizonyos ifjoncz, felugrék éjjel ágyából, az aklak párkányozatra lépe, 's kinyitván az ablakot a' házfödél' csucsára ment föl, és onnan szavalt, minden mellette elmenő' ámultára egy költeményt; ugyan azon uton visszatért szobájába és ismét elalvék. Következő éjjel, csak a' legerőszakosb módon tartóztathatá meg szobaszomszédja a' tett' ismétlésétől, mikor az álmkóros a' szoba padozatra rogyott, sérvet azonban nem kapott. A' kórházba viteték aztán ő, mint egy kísérlet 's vizsgálat' tárgyaúl; fölkelvén éjszaka a' segéddel mulatta magát philosophiai tárgyak fölött vitatkozva, tárczájába egy rügtönözött verset irt a' „szerelmeshez“ czimüt; igen megharaguvék, midőn egy betegápoló közbe szólott, és rábeszélés után lefeküvék. Más nap reggel hallva a' történeteket, felette csodálkozott. Drezdában egy leány sötét éjjel, könnyű éji öltönyben, mint álmkóros egy magas ház' tetejére ment fel, és már útban volt csöndes czellájába visszamenendő, midőn rokona megszólítván őt, hirtelen lebukott és meghalt. Ha például az illy álmkórosok szabadon és háborítlan végzik működéseiket — 's igen természetes, hogy ilyenkor mindent el kell távoztatni, mi veszélyt hozhatna rájuk — önmagoktól visszatérnek előbbi helyökre, 's reggel felocsudnak, a' nélkül hogy álmjárásukra elmékezzenek, mit öntudatlan tőnek. Igen gyéren ébrednek föl az álmkórosak magoktól a' roham' ideje alatt. Ha erőszakosan ébresztetnek föl, jelesen hívás, néven szólítás, elébek gürdített akadályok, láboknak hideg vízzel tölt kádba mártása — mit az ágy előtt szokás tartani — és erőszakos visszatartóztatás által, könnyen esik valami bajok, ré-

szint a' magoktúli ijedség, részint olly esetek miatt, mik a' hirtelen fölébredéssel összekötvék, így a' földrerogyás által is. Nem szükség a' balkövetkezmenyeket más módon magyaráztatni. De többnyire ha mesterségesen akadályoztatnak meg elkezdendő foglalkozásaikban, bősziúten hányvetik magokat, mint azok szokják, kiket hirtelen ijeszt föl az ember édes szunnyadalmukból, majd szégyen' érzete lepi meg őket, látva milly botor, nevetséges helyezethen vannak, csodálják önmagokat, haragsznak önmagokra, de azt sohasem tudják, mit cselekvének, és valamelly zavaros, nyugtalan álmoknak tulajdonítják az egészet. Az álmokórságnak különböző fokai vannak: *alsóbb*, midőn a' betegek darab ideig aluvást szédelegnek fel 's alá: *felsőbb*, midőn rendkívüli dolgokat mivelnek. Fölületes ismeretére a' mondottuk állapotnak elegendő volna ama' felosztás; ámde ha szorosabb 's pontosabb vizsgálat után osztjuk el — mit az illy állapotnali bánás- és gyógy mód föltételez — szükség megkülönböztetnünk, *egyszerű és szövetkezett*, *esetleges és szokványost* vagy *időszakit*, mert ezen megkülönböztetés szolgálанд zsinórmértékül az álmokórossal bánandónak.

Ha már most ezen okokat keressük, mellyek az álmokórságot előhozzák: főleg a' nemzetségi hajlamra bukkanunk, melly gyakran több nemzedékeken keresztül firól fira megy; továbbá fölserdült ségi (pubertas) és ifjúkorra. Vagy tagadhatná-e valaki az öröklött hajlam' befolyását, melly már olly sok betegségnél hebizonyodék? Ki nem tudja, mikép azon korban, midőn a' testi erők fejlődnek, új ösztönök ébredéznek, a' képzelődés olly magas fokra emelkedhetik, hogy az még alvásközben is folytonosan működik? Ez oka is, miért gyakrabban, sőt mondhatni többnyire ifjak, férfiak esnek álmokórságba, 's csak igen kevés gyermekek és aggastyánok, mert ezeknél inkább az érzéki élet bír tulnyomossággal. *Libavius* és *Horstius Jakab*, aztán meg számtalan mások, azt állítják, hogy egy mérsékmény sem ment az álmokórságtól: véleményem szerint még is a' véres epés, és talán

a' búskomormérsékmény is (mint *Rhodiginus* akarja), melylyel szokott járni a' komoly magábarejtező képzelgés, leginkább kitétetvék annak. Honnan a' rásztkórosok is (hypocondriacus), mint szinte az erős izmos egyedek könnyen beleesnek. Hogy végre az izgató szenvedélyek, minők a' gyűlölet, szercelem, harag; továbbá a' hevítő étel- és italok, mint sör, bor, és más szeszes italok; így az egészségtelen élelemszerek (minők a' hab, horsó, saláta, ez utó Fodere szerint), a' testben tanyázó férgek stb, közvetítő okok, megtetszik azon hatásból, melyet a' vérkeringés- meg agyműködésben tüntetnek elő. Méltó joggal számítja még ide *Levade* az agyrázódást. Meg kell vallani, nagy befolyással van ezen állapotra a' nedves idő is, úgy szinte — mint *Macrobius*, *Sennert* és *Möbius* állítják — a' teli hold, kivált ha sugárait az alvó' fejére lövelli. Ezen lettdolog világosítására, csupán azt hozhatjuk fel, hogy itt valószínűleg a' lég villany-vegytanos változásának befolyása, időváltozás, mik a' hold' forgásával összekapcsolvák, és más a' kisvilágra ható földi, meg az egész mindenségre viszonyló befolyások, mik ő vele viszonylatásban állanak, föltétlenül szolgálnak. Hasonlóságból következtethetni, miképen a' holdnak a' tengéletei (vita vegetativa) hatása által az életműségnek tengéleti működés-köre is fölmagasztaltatik, 's általa a' teng-cselekvénynek, az álomnak szellemi húrjai hatóbban érintetnek. Mert ha az álomkórság' *lényegét* szorosabban akarjuk meghatározni: tulajdonképen nem másnak, mint az agykóros fölhangolt működésének, alvás közben, fogjuk azt nevezni. Az álmot, a' megújulás' tiszta cselekvényeül kell néz. nünk, melynek a' szellemi 's testi erők' fölhasznált részét kell visszapótolnia, honnan az, tengéleti működés, mely az emésztés-vérkeringésről, és táplálásról mintegy kárpótlólag gondoskodik. Az agyműködés megszűnt, az akarat hallgat, az érzés elnémult. Ámde az történik, hogy azon összefüggés által, mi egy eleven életműség minden legkisebb része közt általában, különösen pedig az idegrendszeréi közt létezik, a' tengéletiség (vegetatio)

kormányzójának, az idegrendszernek illetésére, az agy is tette ébresztetik föl. Valamint egy hangműszeren, ha egy húr erősen megüttetik, a' többi lassúdan rezeg, a' mellyek pedig már egyszer rezgésbe hozatvák, könnyebben hangolhatók: úgy itt is; innen van az, miért az álmom a' duczidegrendszerből (systema ganglosium) föltételeztetik; innen ered az olly képekkel 's cselekvésekkelitépélődés, minőkkel éberlétünkben foglalkozánk, vagy csak czélunk volt foglalkozni, vagy már valósítók is azokat. Ezen homályos ösztön, melly még csak az érzés' körében forog, — mi a' tárgyaknak felütője 's kutatója, 's tehát a' képzet' csarnoka, — határozott és világosabb leendő, mihelyest az agyidegek, az akaratot közvetítő gerinczagy idegeivel összhangzásba jöttek, és a' homályos képzetek sejtelmeitől átment a' szerep az akaratra. — Itt pedig legelőször a' gondolkodás életművével közel rokonságban állókra száll a' szerep — mintegy önmozgonyilag (automatice) csendül meg a' szólás' életműve; épen illy öntudatlan hangolva hall a' fül, felel a' száj, mintha egy új félelmeber működne az emberben, egy *kisvilág a' kisvilágban**). De legnagyobb fokán az álomnak, egy különvált működésnek kóros befolyásától fölrezenve, fölébred az ember maga, 's életműségében ekkor legkisebb nyoma sincs azon gyönyörű összhangzatnak, mellyet a' mindent legszebb hangolathozó okosság közvetít. Az együtt érzideg (sympathicus nervus) és duczidegrendszerből eredő ama' kóros ingerültség annyira növekszik, hogy az akarat- 's gondolkodás-erő önkényileg viszi végbe működéseit; a' közönséges, úgy szólva, kimért természeti törvények szerint ösztönszerűleg — az öntudat' befolyása nélkül. — Az álmokórságnak az álommal, az illy együttér-

*) *A' nagyvilág* jelenti a' szélesen kiterjedett, és magasan föl emelkedett alkotványt, melly az eget, földet, tengereket, és ezeknek minden seregeit magában foglalja. *A' kisvilág* jelenti az embert, mint a' nagyvilág' kicsi párját, mutató tükörét és remek' sommját. — Ford.

zö, rokonszenves agyingerültség' legkisebb fokával, e' rokonsága kitetszik, mind a' kettőnek közös lényegéből, alkalmi okaiból úgy szinte azon körülményből, miszerint az álomkórságban ugyanazon mibenlétnek van helye, 's a' beteg épen azon dolgokat miveli, melyeket éberkorában tön. *Hogy tehát az álomkórság nem egyéb, mint az életműködések' összegeiből különszakadt egyoldali munkásság, bizonyos beteges, az észak kormány alól kimenekült ingerültsége a' gondolkodás- és akarat- tehetségnek, 's ennek sem mennyiségi- sem minőségileg fölmagasztaltsága, 's legkevésbé áll pedig egy fönebbi világgal viszonyban, miről több sejtelmünk- 's fölfedezésünknek kellene lenni, mint mennyivel birunk jelenleg, úgy hiszem nem szükség tovább fejtegetni.*

Nem lehet, záradékul, nem gerjesztenünk figyelmet néhány csalódás iránt, melyek az álomkórság meghatározásának esetiben előjöhetnek. Balgaság volna, minden holdköröst álomkórosnak tartani. Részint azért, minthogy az álomkórság különös czélok' elérése végett — millyenek a' tolvajság, szerelmi kaland — szinhöl eredhet; részint azért, mivel jühetnek elő olly esetek, hogy némelly élénk képzelgőember éjjel félig ébren, félig aluvást fölkel, és félig meddig eszmélve éberként jártatja tagait. Az illy egyed visszaemlékezik a' történtekre, és könnyen felébred mámorából. Épen így hazudhat a' részegségi állapot is álomkórságot, és itt a' legnagyobb elővigyázat 's legszigorúbb vizsgálat szükséges. Jönek továbbá elő olly esetek, hogy a' terhes munka után elfáradt 's elernyed ember, fél éberállapotban alvásközben, bizonyos munkát folytat, mint ezt az elcsüggedt, a' nap' forró hevétől vagy jéghidegétől elgyalázott utazóknál tapasztalhatni, kik alvásközben jó darab földet haladnak, mignem utoljára valami elébök gördült akadály föltrezzenti őket. *Plater* hoz föl bizonyos egyedet, ki játékát aluvást folytatá; és egy betűszedőt, ki görög eredetiének igazításában olvasva haladott (vajjon olvasott-e?). *Sem a' beszéd, sem a' mozcgalom*, melly alvásközben történik magában, nem

jogosít fel arra, hogy álmokórságnak kereszteljük; hanem megkivántatik ezen állapothoz, hogy az álom egyébiránt rendes szabdaszerű legyen, hogy a' beteg mozgásközben egy helyről másra tévedezzen, 's öntudat nélkül működjék, és tetteit sem a' részegség' jelenségei, sem az alvás' ideje alatt már szokványossá vált beszélgetés különféle babrálás, bibelődés ne bélyegezzék. Egyébiránt az éjszaka, mint szinte az ágyban-fekvés is nem szükséges föltételek, mert az álmokórság déli álom után 's ül-helyzetben is előjühet, *Pigatti* hoz is föl példát, miszerint bizonyos egyed széken elaluvék, és álmokórba esett legyen; 's eléggé bizonyíták ezen állapotát tettei, az álmokóroséhoz hasonló.

Mi legyen oka, hogy az álmokórosak esés, botlás, dőfés által kevesebbé sértik meg magokat mint mások; hogy nekik biztos lépésük van, falra másznak, és a' legmeredekebb lejtőkre is felmennek; lehet-e ezt, és megnyílni, a' hold vonzerejének tulajdonítani, nem vagyunk képesek elhatározni. Csupán azt jegyezzük meg, mikép azon öntudatlan ösztönszerű ide 's tova tévelygés, melly azt mutatja, mintha a' betegek bizonyos láthatlan erő által vezéreltetnének, könnyen csalhatlan biztossággal ámithatja el az embert, — 's ez minden ösztönnek természete. A' közérzés' fölmagasztaltságát, aztán meg a' tapintás 's mozgás' idegeinek túlfinomulását eddigi fejtegetésünk szerint alapokul itt semmi esetre sem vehetjük.

Rokon de sokban mégis különböző módon fejlődik ki a' *deléjes álom*. Indokaira 's eredete lényegére nézve osztozik az álmokórral. Hogy az állapotot kellően megérthessük, legelőször el kell osztanunk *önkéntes* és *mesterségesre*; *alsóbb* és *felsőbb* fokra. Az önkéntes többnyire csak alsóbb fokú, a' mesterséges mindkettőben jó elő.

Először is az *önkéntest* vizsgálandjuk: hirtelen vagy előre járt kóros tünetmények után, minők: a' szomorú kedélyhangulat, sohaj, fejfájdalom, ájulás, görcsök, vagy

Vidtánczhoz hasonló rángások, lepi meg az ébren levőt deléjes álom, melly állapotjában féligmeddig alunni látszik. Szemei ha nem mindig is bezérvák, de érzéstelenek a világosság iránt; a' külvilág legkisebb befolyással sincs lényére; a' külhatás nem ébreszti ellenhatásra; magába zárkozva különös tevékenységet árul el. — Ütere többnyire szabdaszerű, néha pedig lassú; testében az állati lévmérsék most csekély majd fölmagasztalt. Lélekző életművei olly lassan működnek, hogy alig lehet észrevenni. Gyéren marad el a' szempillákkali kacsintás, pislogás. Az álmkórság' ez alsóbb lépcsőén a' betegek tagaikat igen ritkán hányvetik; legtöbbször tapasztalhatni, hogy olly dolgokat művelnek, minőket éberlétükben tőnek. Történt, hogy egy nő megijedvén, az atyját megölni akaró katonától, deléjes álomba esék, melly állapotban ugyanazokat utánzá, miket a' katona tőn atyját megöleendő. Néha az is megtörténik, hogy a' rángalmak 's görcsök sirással 's nevetéssel párosúlnak. Miután a' görcsök enyhébbekké váltak, mély álmukból tüstént fölébrednek a' nélkül, hogy éberállapotba mennének át; és fél alvó fél éberállapotban, mi az előbbinek csak folytatása, mint az álmkórosak naponta is járkálnak ide 's tova, nagyobb útakat is tesznek, sőt mintegy kötélgyártóról beszélnek, írnak, szónoklanak még pedig néha idegen nyelven; énekelnek, költeményt szavalnak, tánczolnak és mindenféle jóslatokat osztogatnak, mignem végre nagy bádjadtság, levertség érzete közt csakugyan fölébrednek, a' nélkül, hogy eszmélnének a' történetekre. Ez állapot ujlag hamar visszatér, ha az ok 's alkalom ismétlődik, vagy a' feltételező körülmények folytonosak; azonban szabad időköz mindig marad fenn. Az idegerő teljes kimerítése, aszkor, lelki betegség gyakorta szomorú következménye ez állapotnak.

Mimódon áll elő a' deléjes álom? E' kérdést tehetni az ész okfürkésző iránya szerint. Épen úgy mint az álmkórság, csakhogy itt magasb fokon jelenik meg a' betegség, mennyiben az álom ébren levőt lep meg, és

görcsök 's más kóros tünetények is mutatkoznak. Míg amannál, úgy szólván, álméber (Schlafwachen) van jelen az álomban, imennél álméber az ébrenlétben. De a' dolog' folyama ugyanaz. Az okok épen azok. Itt mint szinte amott is, a' nemi ösztön' túlingerlése, vagy mértéktelen kielégítése; felhevült képzelgő erő, ferde műveltség, a' szellemi erők' megfeszítése, az érzelnek' tömkelegébe jutás, rossz tápla; itt is, mint amott, az idegerő kóros változásai, csak hogy másképp 's magasab fon ton tűnnek föl. Míg amott az agy és gerinczagy — gondolkodás és akarat — nyugosznak, a' tengéletiség (vegetatio) és közérzés (coenesthesia), duczidegrendszer (systema gangliosum) és együtt érzideg (nervus sympathicus) bírnak túlsúlylyal, bizonyos ezektől eredő kóros illetés által pedig ama' már fölhangolt húrok is megpendülnek 's hangot adnak, és így a' külvilág' csendkörében sajátlagos benső, kóros ösztönszerű ábrándélet kezdődik: itt hirtelen bezáródnak az ajtók, minden zaj 's külvilági inger előtt, — az érzékek t. i. és érzések, — a' kül-észkalauzolta élet nyilvános önmozgásba megy át, 's az egész lét csupán a' közérzés által marad összekötetésben a' külvilággal. De ama' visszatérés önmagába, koránsem a' tudás vagy titkok forrásáhozi jutás; koránsem isten meg üdvösség elméletébe merülés; nem is levetközése a' bűnös emberi gyarlóságnak — mit igen sokan hajlandók hinni — hanem a' duczidegzet vagy is tengélet' azon túlnyomósága, melyben e' kórnak okát 's eredetét többnyire találhatni; 's ez aztán legyőzve az idegrendszert, az állati élet' képviselőjét, a' külvilágtól annyira elszigetelt őt, hogy iránta fogékonytalan — értve azon viszonyt, melynek a' kettő közt rendes állapotban uralkodnia kell, és másodlagosan mintegy másképp hangolva jó vele érintetbe. Miként az izom idegei (mozgásai), önkénytelen görcsösen rángatóznak ez álmom-állapotban, és rángatózásközben a' beteg' tagai összezevergődnek; úgy működnek az agy' idegei is, rendetlenül üzve szabályjogos (regelrechtes) játékukat.

Általában véve az önkénytes deléjesség igen ritkán jő elő, ennek magasb foka még ritkábban, fölösleges lenne tehát bővebben fejtegetni. A' mesterséges úgy nevezett állati deléjesség, — melly újabb időkben nagy zajt ütött, — bővebb mértékben igényli figyelmünket.

(Folytatása következik.)

XVIII.

ALSÓLINDVAI BÁNFFY NEMZETSÉG' NAPLÓJA.

Szegény hazánk, a' mohácsi veszedelem után majd két századig vala kénytelen a' kelet és nyugat vetélkedő erejének súlyát viselni; e' zivataros idő alatt nagy és kis birtoku elődink nem külföldön, nem a' közdolgoktól elvonulásban, hanem egyedül a' közjóra célzó elhatározott cselekvésben lelhettek menedéket. A' haza és vallás melletti buzgólkodás elszánást okozott, ez lelkesíté 's erősíté azon eleinket, kik ámbár a' különböző érdekű s végenyesszettel fenyegető erők közé valának szorítva; hazájokat mégis észszel és karddal megbirták a' végveszélytől menteni. Nagy érdekű a' hálás utód előtt úgy hiszem, minden hiteles adat, melly ezen elődei házi körét bármi oldalról tükrözi vissza; de kötelessége más részről minden illy kétségtelen jegyzetekre akadó hazafinak azokat hiven közleni.

Illy nagy érdekű adatokat foglal magában azon Alsólindvai Bánffy nemzetség' naplója, mellyet jelenleg szándékom megismertetni. A' mint ezt nekem Szalavármegyében keblezett Legrád', hajdan végvár, most mezőváros' lelkésze előmutatá: eleinte álmélkodtam a' sors' változandóságán, melly a' csak e' megyében Alsólindva, Nempthi, és Bellatincz három roppant uradalom' egykori tulajdonosainak eredeti naplóját az előmutató lelkész' birtokába ejté; utóbb megszerzésén iparkodtam, mellynek sikerülte után ezennel teljesitem kötelességemet, és e' tu-

dományos szerzeményemet közre bocsátom, remélvén, hogy mind a' régiség' baráti, mind az országszerte elszéledt Bánffiak leányutódi szívesen veendik közlésemet.

Az említett könyv' czime ez: „*Calendarium historicum conscriptum a' Paulo Ebero Kitthingensi. Witebergae iterum et auctius excusum in officina haeredum Georgii. Rhav Anno 1551.*“ 12.

György Fridrik brandeburgi örgrófnak van ajánlva, 's ez ajánlólevél 14 lapot foglal el; következik Stigelius Jánosnak a' szerző dicséretére írt elegiája 12. lapon; régi római kalendárium 4 lapon; és ezután lapozott előszó a' kalendáriumok' hasznáról 1—48. l. Maga e' történeti napló 49—432. l. úgy van nyomtatva, hogy a' hónapok' minden napja külön lapot foglal el, mellyen valamely ugyanaz nap történt nevezetesség' nyomtatása után, mindig üres hely hagyaték, hogy ugyan az napon történeteket be lehessen időről időre jegyezni. Nem a' nyomtatásban előadottak, hanem az illy üres helyekre beirt jegyzetek érdekesek, és én nem annyira e' köyvét, mint ezen beírott jegyzeteit kívántam megismertetni. Összehasonlításaim szerint e' könyv először Bánffiaké volt, ezeknek Kristófban magvaszakadván, e' könyv a' Kőrös megyei, Legráddal szomszédos nagyattaki curiában lakozott Luttár Mihál birtokába jutott; utóbb pedig 1660 — 1680. körül élt Mogosich Mátyás legrádi plebanusé lett. A' Bánffiak több helyen saját személyekről szólnak, ámbár az akkori szokásként, czímeiket is előadják. Luttár Mihály több, Mogosich Mátyás pedig egy jegyzetét alá is írták. Bánffiak' jegyzeteit, valamint azokról szólókat, és Luttárét mind kiírtam; Mogosich Mátyásé közül csak azokat adom elő, mellyek figyelemre méltók; mert azok, mellyeket kihagytam, úgy is csak az ágostai vallás' történetéből nyomtatott adatok' rágalmazását tárgyazzák. A' jegyzet íróját, a' mennyire kinyomozhattam, jegyzete után mindig záradékba tettem. Ez írott jegyzetek itt következnek: ¹⁾

¹⁾ Magából az e' végre beküldött eredeti naplóból kiigazítva.

58. l. IX. Janvar.

1599. Januarius 9. Leth ez Világra az en fiam Bannffy Miklos tisz es tizenegi orakorban dell eleöth. (*Bánffy Kristóf írása*).

59. l. X. Janvar.

Anno 1558. magnificus dominus Nicolaus Banffy: per dominam Comitissam ab Arco: ductus est Viennam ad studium.

66. l. XVII. Janvar.

1619. 17. Januar. Let ez vilagra az en zerelmes leianom Illona new keöreözt Apia volth Dolachki Ferencz keöreözt Ania Szekerez Kata. (*Bánffy Kristóf írása*)

71. l. XXII. Janvar.

Spectabilis et Magnificus Dominus Comes Stephanus Banffy de Alsolyndwa Judex Curiae Sac. Caes. et Reg. Mattis In Czernecz vitam cum morte mutavit hora pomeridiana fere sexta, Anno Incarnationis Domini 1568. Anno vero aetatis suae 46.

74. l. XXV. Janvar.

Nicolaus Banfy filius Stephani, Nepos autem Joannis Banfy de Alsolyndwa est natus Anno domini 1547 ex Magdalena Orzagh. (*Bánffy István' írása. E' kalendárium később, 1551-ben nyomtatott. Illy későbbi adat többször fordul elő*).

76. l. XXVII. Janvar.

1575 eztendöben Vette kj az Vr isten ez Vilagbul, az en zerelmes fyamat Banffy Istuant, Ideinek vgi mint negied fel eztendös koraban. (*Bánffy Miklós' írása*.)

80. l. XXX Janvar.

Anno domini 1534. Magnificus dominus Joannes Bánffy de Alsolydwa Comes Palatinusque Regni Hungariae circa horam terciam pomeridianam mortuus est, (*Bánffy István' írása*).

1599 Januar. 31 Domino Comiti de Zirinio filius nascitur eiusdem cum Patre Nominis scilicet Georgius. (*Bánffy Kristóf írása*).

87. l. V. *Febrvar.*

Hoc die, Generosa ac Magnifica domina Magdalena Orzagh de Gwth, quondam Magnifici Dominj Stephani Banffy de Alsolyndva etc. Relicta vidua, Mater vero Magnificor. dominorum Nicolaj et Gasparis Banffy. etc. ex hoc migravit seculo. In oppido Alsolyndua Anno domini 1584.

Ezen az Napon vette kw Istenn ez Vilagbúl az en Zerelmes leiankamath Bannffy Petronellath estwe tisz orakor Anno 1618. (*Bánffy Kristóf' írása*).

89. l. VII. *Febrv.*

Spectabilis ac Magnificus Dominus Christophorus Comes perpetuus a Zrinio, soluit ius naturae, Viennae. Austriae, fruens aeterna beatitudine Cum sanctis Angelis, Anno Incarnationis Christi, 1574.

91. l. IX. *Febrv.*

Stephanus Banffy, filius spectabilis et Magnifici domini Joannis Banffy ab Alsolydwa Comititis palatini Regni Hungariae ex Magnifica domina Margareta Zekel filia quondam magnifici domini Jacobj Zekel de Kewend est natus 1522 Quem Erudyt M. Georgius Raacz etc.

96. l. XIV. *Febrv.*

Anno 1650. 14. February inter mediam duodecimam ante meridiem natus est Diuina fauente gratia, Filius meus Primogenitus Georgius Luttar, sub Signo Sagitario, in ipso festo S. Matthiae, in Aedibus Dominae Relictae quo(n)dam Georgii Keresztury, Dorotheae Balogh. Cuius Compatres fuerunt Dominus Vice Comes Comitatum Zaladiensis et Simegiensis Martinus Lippich, Judex nobilium Comitatus Castriferrej, Franciscus Jaklin et Nicolaus Hebar compatrissae Francisci Jaklin Consors. Anna Marczaltuny. Rebeka Dombay. Michael Luttar mp. (Ezután ezt irta Mogosich „*Martinj Lutherj Nepos*“ de valaki keresztül huzta).

99. l. XVII. *Febrv.*

Catherina Banffy de Alsosolyndwa, quondam magnifici domini Stephani Banffy de eadem Alsolyndwa Comititis etc.

filia, ex Generosa et magnifica domina Magdalena Orzagh suscepta, hoc die, circiter annum aetatis suae duodecimum obdormiuit in domino, Anno salutis 1572 in Arce Alsolydwa circiter horam noctis vndecimam, cujus corpus in tumulo patris reconditum iacet in Thornistya : etc. (*Alsólindvai uradalomhoz tartozó mező város.*)

104. l. XXII. Febrv.

Dominus Magnicus Nicolaus Banffy ab Alsolindwa filius magnifici domini Stephani Banffy missus Grecium ad ediscendum Ideoma teuthonicum 1556 ex Belotyncz profectus est Addito Ipsi pedagogo Magistro Georgio Raacz ab orbona, ac seruis Wolpago Bakac de Zenth Gergh Weolgy et Andrea Zw hodoly.

Dorotea Banffy, Filia Magnifici dominj Nicolaj Banffy, Ex Magnifica domina Wrsula Zrynj, nata est Hora octaua Mane, 1584.

105. l. XXIII. Febrv.

Elizabet Banffy filia magnifici dominj Nicolai Banffy, Ex Magnifica domina Wrsula Zrini, nata est Circa horam septimam ante meridiem Anno domini 1579. (*Bánffy Miklós' írása.*)

107. l. XXIV. Febrv.

Anno domini 1557, indie circa horam duodecimam, nata est Magdalena Banffy ex magnifica domina Magdalena Orzagh, filia magnifici domini Stephani Banffy etc.

108. l. XXV. Febrv.

Anno 1659, 25. mensis February Diuina fauente gratia Nata est Filia mea quarta Barbara Luttár sub Signo (üres hely) ex Consorte mea charissima Barbara Balogh mane circa. 9. horam, quae Sacro Sanctum Baptismatis lauacrum a R Thoma Krisani Concionatore Murayszombat. Accepit. Cuius Compates Dominus Generosus Franciscus Balogh et Adamus Papuk, Compatrissae Elizabet Chany. Consors Francisni Balogh et Generosa Virgo Anna Lippich. Filia Generosi Martinj Lipich.

111. l. XXVIII. Febrv.

Anna Banfy filia magnifici domini Stephani Banffy

de Alsolyndwa Comitis Zaladiensis ex Generosa et Illustri Magnificaque domina Magdalena Orzaagh de Gwth est in lucem edita Circa horam terciam Pomeridianam 1544. quam a Sacro Baptismi lauacro leuauit magister Raacz Orbonay.

115. l. II. Martii.

1621. 2. Mar. let ez vilagra az en Zerelmes Leianiom Eörsebet new (nevü) meliet keörezteölth megh, Kaposi Janos Vram Seniej István Vram kepeben komak voltak Hozuthoi Geörgi Vram és Chemesei Josa koma Vram azoni Anivs Soffia. (*Bánffy Kristóf írása.*)

125. l. XII. Martii.

Christophorus Banffy Filius Magnifici Domini Nicolay Banffy de Alsolyndwa Comitatus Zaladiensis ex Magnifica Domina Vrsula Zriny. Natus est Anno dominij 1577. Alsolyndwae post meridiem hora fere decima in noctis silentio. (*Bánffy Miklós írása.*)

Sublatus ex hac luce in Domino Aetatis suae. 67. Annor. in Anno 1644. (*Luttár Mihál írása, 's e' szerint Wagner Károly hibásan tette ki halála idejét.*)

126. l. XIII. Martii.

Hoc die Dominus Magnus Georgius Banffy ad studium Grecium abductus est per Egregium Andream litterat. Zwhodoly etc. 1584.

129. XVI. Martii.

Anno 1605. Martii 17. kilentcz es tisz orakorban deleleöth holth megh az Zerelmes feleségem. Az Nagysagos Merey Anna, Belotinczi Castelban. (*Bánffy Kristóf írása.*)

130. l. XVII. Martii.

Ez nap holth meg, az Tekintetes Nagisagos Vr. Turzo Ferencz, Chaszar es kiralyi Ew feölsege Magior Orzagi hop mestere, es Tanacha, mielnek agia az Vr Isten az örök eletet: Amen Anno dominij 1574. (*Bánffy Miklós' írása.*)

134. l. XXI. Martii.

Hoc die Chatherina Banffi, filia Magnifici domini

Nicolai Banffy de Alsolydua, Comitis Zalad: ac pocillatoris Regie Majestatis, nata est ex Generosa et Illustri, Magnificaque Domina Ursula Zrini Alsolynduae, hora fere, 12 noctis sequeun. Anno virginei partus. 1573. quam a sacro Baptismi lauacro leuauerunt Egregii domini Michael Kereczeny de Kanyafölde: Alexius Tybortz: Magister Georgius Kultsár: ac Anna Keresztvri Relicta vidua quondam Emericj Literatj etc.

155. l. IX. *Aprilis.*

1560. Philippus Melanthon hora 7 Ante meridiem migravit ad dum.

(*Jegyzés.* Valaki az utolsó szót „dum“ (dominum) kitörölvén, fehérebb alig olvasható tintával, azt írta az „ad“ szóhoz: „ad inferos“ nyomban utána Luttár Mihál ezt ragasztotta: Tu qui hoc suposuisti de Melanchton videas ne tu intruderis in infernum Propter temerariam Judicy, tui Sententiam, qui fratrem tuum condemnasti. Non enim est hominis Indicare, sed solius Dei.

176. l. XXX. *Aprilis.*

Hoc die C. Petrus a Zrinio et Franciscus Frangepan Neostadii; et Franciscus C. de Nadasd Viennae Austriae gladio Carnificis percussj, occubuerunt inter 9. et 10. horam matutinam Anno Domini 1671. (*Mogosich Mátyás' írása*).

191. l. XIV. *Maii.*

1599. Maii 14, Natus est filius domino Bano ex Eua Istuánnffy Nomine Georgius. — (*Bánffy Krisztof' írása*).

198. l. XXI. *Maii.*

Anno Domini 1652. Die 22. ¹⁾ Divina sic disponente Clementia, Primogenitus Filius meus Georgius Luttar in opinatu Casu, lapsus ex Lecto, in Curia mea Nagj Attak circa horam primam pomeridianam qui in eodem lapsu in Domino obdormiuit, quem humo Condidi Pe-

¹⁾ Helyesebben 2. ha 6-ban temették.

nes, Anum et Aniam, Georgium Balogh, et Dorotheam Tarnok in Cimiterio Legradiensi. Aetatis suae Anno 2. septimanorum 13. (Szélén: 6. May sepultus). Michael Luttar mp.“

206. l. XXIX. Maii.

Jegyzés: A' nyomtatott abbeli elbeszélés után, hogy ezen napon 1453 esztendőben, törökök bevették Konstantinápolyt a' görögöktől, ezeket irta Mogosich Mátyás. „Et haec facta sunt illis ob poenam peccati, quia Graeci Negarunt Spiritum Sanctum prodire a Patre et Filio, ideo uidetur Spiritus sanctus illis bellum indixisse et expug. Urbis ipso Festo Pentecostes. Discite justiam Moniti et non temnere Diuos. Matth. Mogosich mp. P. Legradiensis.“

252. l. XI. Julii.

Feria quarta in die Festo Sancti Benedicti obiit magnifica domina Agnes de Homonna Consors Magnifici domini Emerici Orzaghi obiit Anno dni (nincs több).

260. l. XIX. Julii.

Anno 1556 Arx Babocha obsessa est per exercitum Regis Ferdinandi. per dominum palatinum Thomam Nadasdy, Banum Nicolaum Zrini, Franciscum Thahy, Stephanum ac Ladislaum Banffy, Jacobum Zekel Christophorum Vngnad et Capitaneos Germanos 19 die mensis July. (*Bánffy István' irása*).

263. l. XXII. Julii.

Anno domini 1556 Ali Bassa cum suo exercitu Venit ad Babocha, eoque die cum Ipso habitus est conflictus validissimus videlicet 22 die mensis July Quasi hora vndecima. (*Bánffy István' irása*).

264. l. XXIII. Julii.

Anno 1556 cum Aly Bassa apud Babocha rursum est commissum praelium, ac eodem die Regius exercitus ad Berzence rediit 23. die mensis July. (*Bánffy István' irása*).

265, l. *XXIII. Julii.*

Anno 1556 Regie Copie redierunt ad Chorgo (*Bányffy István' irása*).

266. l. *XXV. Julii.*

Anno 1556. Copie Regie redierunt ad Moryczhel. (*Bányffy István' irása*).

312. l. *VI. Septemb.*

Anno Dominj Millesimo Quingentesimo Sexagesimo Sexto die 7. Septemb. Szultan Szulimannus potentissimus Turcarum Imperator cepit Arcem Sziget, in qua Arce fuit Capitaneus Nicolaus Zriny, qui et Capite plexus in ea Arce, mortuusque ipse Szulimannus sub ea. Cujus Nicolaj a Zrinio erat Vxor Magnifica Domina Catharena Frangapan. Huius enim eran(t) liberi hi secudum Ordinem descripti,

1545. 7-br., 13. Zrinj Janos, leth.

1546. Febr. 11. Zrinj Ilona, leth.

313. l. *VII. Septemb.*

1566. Eztend. wette meg Szuliman török chiazar Szjget warat melj varba wettek fejet a yo Szyny (igy) Miklosnak, melj Sziget wart alat holt meg török chiazarjs. (*Bányffy István' irása*).

(*Folytatása következik.*)

XIX.

OKLEVELES TOLDALÉK.⁹

A' GYŐRI KÁPTALAN' 1224-DIKI OKLEVELE.

„B. dei gracia prepositus geuriensis ecclesie et capitulum eiusdem. Universis ad quos litere pervenerint presentes salutem in salutis auctore. Ad universorum volumus pervenire noticiam quod *Etul de generatione Pessa* ad nos veniens litteras domini regis Andree nobis obtulit hanc formam continentes, quod ex regali licencia omnem facultatem suam disponendi ac cuicunque (vell) et conferrendi potestatem habet. Unde ipse prout penes se ante disposuerat nobis voluit pertestando revelare et coram nobis taliter disponere, quod monasterio dominici bani quod dicitur de monte S. Marie dederit *predium* suum quod vocatur *Chuzar* ubi continentur tercenta iugera terre ad duo aratra sufficiencia et duos seruos aratores cum filiis eorundem quorum nomina hec sunt *Hemiricus* et *Bugar* et octo boves et in illa terra omnes cognatos suos dixit esse penitus expertes pro eo quod ut ipse nobis retulit, dominus rex *Hemiricus* pie recordacionis s(ibi) tunc pro servicio suo contulisset, dum in *Hungaria Cubatos expugnasset*. Et ut nostra hec robur caperet firmitatis et posteris possit esse recordabile in presentem paginam peciit adnotari, et sigillo Capituli nostri impressione insigniri. Anno M^o. CC^o XX° III°.‘!

Közli Rómer Flórián, saját gyűjteménye' másolatából. Jerney János' „*A' kúbecsi népség*“ czimű értekezésében (Tudományt. 1839. XII. ezen Imre és II. András ellen harczoló népség, két oklevél nyomán, majd *Gubassel*, majd *Gubati* néven említetik, és harcza belföldi, hihetőleg izmaelita pórhadnak állítatik. Jelen oklevél, mellynek eredetiében hol létét a' közlő nem említi, Imre királyról mondja: „*dum in Hungaria Cubatos expugnasset.*“ miből világos, hogy e' felzendült népség Magyarországhban harczolt. Ha e' tárgyakon még több oklevél és kétségtelen adat közöltetik, ha többen adják elő akként nyomozásaikat, mint Podhraczký József (Tudom. Gyűjt. 1840. XI.): úgy idővel azt is meghatározhatjuk, mellyik felekezethez tartozott hazánkban e' népség.

Magyar játékszini jutalom-feleletek	ft.	48 kr.	köz.	—	36 kr.
Eredeti játékszini. I. Vernász, Vörösmartytól	—	48 —			
— — II. Tirus, Horváth Cyrilltől	—	40 —			
— — III. Falusi lakodalm, Jakabtól	—	36 —			
— — IV. Átok, Tóth Lőrincztől	—	45 —			
— — V. Zsarnok apa, Jakabtól	—	32 —			
— — VI. Ekebontó Borbála, Tóthtól	—	36 —			
— — VII. Az atyátlan, Tóthtól	—	36 —			
Külföldi játékszini. I. Iphigenia, Goethe ut.	—	30 —			
— — II. Nők iskolája, Moliere	—	30 —			
— — III. A' nőtelen philosophus, Nota	—	30 —			
— — IV. A' játékos, Imland	—	30 —			
— — V. Alzír, Voltaire	—	24 —			
— — VI. Tancred, Voltaire	—	26 —			
— — VII. Botesinálta doctor, Moliere	—	24 —			
— — VIII. Barnhelmi Minna, Lessing	—	36 —			
— — IX. Turandot, Gozzi-Schiller	—	36 —			
— — X. A' végrendelet, Imland	—	36 —			
— — XI. Orestes, Alfieri	—	26 —			
— — XII. Sofonisba, Alfieri	—	26 —			
— — XIII. Messinai hölgy, Schiller	—	50 —			
— — XIV. A' zászlótartó, Schröder	—	24 —			
— — XV. A' levelezők. Ész és szív, Steigenteschtől. Kénytelen házasság, Moliere	—	30 —			
— — XVI. Rágalom' iskolája, She- ridan	—	36 —			
— — XVII. Romeo és Julia, Shake- speare	—	48 —			
— — XVIII. Hazudság, Federici	—	24 —			
Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. I. Poetai munkák	1 ft.	36 —	köz.	1 ft.	12 kr.
— — II. Utazások	2 ft.	10 —	köz.	1 ft.	40 kr.
Philosophiai pályamunkák, postapap.	1 —	—	köz.	—	45 —
Philosophiai Anthropologia, kötetestől	1 —	20 —			
Elmélkedések a' physiologia és psycholo- gia körében, tekintettel a' polg. és erkölcsi nevelésre, Mocsiól, velin.	—	54 —			
Első oktatásra szolgáló kézi könyv. Edvi Illés Páltól	2 —	—	köz.	1 ft.	40 kr.
Külön I. köt. Olvasó könyv.	—	36 —	köz.	—	30 —
— II. Közhasznu oktató könyv, 1.	—	48 —	köz.	—	40 —
— III. — — — — 2.	—	48 —	köz.	—	40 —
Vezérkönyv az elemi nevelés és tanítás- ra, Wurga Jánostól.				2 —	10 —
Külön I. köt. Elemi nevelés alapvonalai és fali táblák				—	50 —
— II. köt. Elemi tanulmányok				1 —	20 —
— Fali a b c és olvasó táblák				—	20 —
Aesthetikai és rhetorikai leczkék 2 köt.	4 ft.	—	köz.	3 —	20 —
A' moldvai magyar telepekről, Gegő Elek.	1 —	40 —	köz.	1 —	20 —
A' felsőbb analysis elemei, Győry S. I. süzet				1 —	30 —
A' természetes számok logaritlmái, három nyelven, zöld pap. 5 ft. — sárga 4 ft. 45 kr. fejeér 4 ft.					
Ugyan az két nyelven zöld pap. 4 ft. 45 kr. — sárga 4 ft. 30 kr.					
Ugyan az egy nyelven zöld pap. 4 ft. 30 kr. — sárga 4 ft. 15 kr. feje. 3 ft. 40 kr.					
Fenyítő törvényszéki magyar törvény, Szlemonicsztól. köz. pap. 1 ft. 12 kr.					
Természettud. Pályamunkák, I. köt.	—	—	—	—	48 kr.
Sebészszeg, Cheljustól, I. II. III. mindenik kötet külön köz. p. 1 ft. 40 kr.					
A' szembetegségekről, Fabini —	—	—	—	1 ft.	36 kr.
Magyar tud. társ. Névkönyve 1836 és 1837. külön 20 kr. — 1838 és 1840. külön 30 kr. — 1840 és 1841. külön — — — 40 kr.					
Magyar tud. társ. alaprajza és rendszabásai	—	—	—	—	12 kr.
Terve a' nagy magyar szótáinak	—	—	—	—	10 kr.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
XV. A' középkor' jogáról. SZALAY LÁSZLÓ	199
XVI. Az 1514-diki pórlázadás, annak okai is következményei. HORVÁTH MIHÁLY	211
XVII. Mi az álomkórság? Mi az állati deléjesség? (I. közlés) KUN TAMÁS.	238
XVIII. Alsóindvai Bánffy nemzetség' naplója. (I. közlés). SÉLLYEI ELEK	252
XIX. Okleveles toldalek	261

L I T E R A T Ú R A.

ÁTTEKINTETE A' KÜLEÖLD' LEGÚJABB HADI LITERATURÁJÁNAK, BEVEZETÉSÜL EGY PILLANAT A' MIÉNKRE IS	127
---	-----

CRITICAI SZEMLE.

Szép Literatura.

Ruy Blas. Drame par V. HUGO.	136
M. Charles MAGNIN, les origines du théâtre moderne.	144

Ipar.

Dr. John BOWRING, Bericht an das englische Parlament über den Handel, die Fabriken und Gewerbe in der Schweiz	153
J. W. NEUMANN, Über Gewerbefreyheit und deren Grenzen im Staate	155

Vegyes iratok.

Le livre des récompenses et des peines, en chinois et en français	157
B. R. ABEKEN, Reliquien von Justus Möser und in Bezug auf ihn	160

BIBLIOGRAPHIA	163
-------------------------	-----

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr. cp. leszen velin-pap, legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 kr. drágább. A' megbízott könyvtáros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

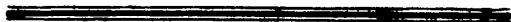

ÚJ FOLYAM. — ÖTÖDIK ÉV.

MAJUS, 1841.

.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETÜIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

LEGÚJABB KIADÁSAI.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Negyedik kötet két osztályban. Külesey Ferencz' arczképével 's 12 kőrajzzal. n. 4r. 4 ft.; színezett képekkel s vászonköt. 5 ft. 30 kr. cp.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. Kiadta a' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Második kötet, n. 4r. 8 könyomattal. Velinen kemény tábl. kötve 7 ft. 30 kr. vászonba 7 ft. 40 kr. cp.

MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS 'SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. Ötödik kiadás. 10 kr. cp.

HELLEN CLASSICUSOK magyar fordításokban. Első kötet: Sophocles Oedipusa és Euripides' Iphigeniája Guzmics Izidor által. Velinen, füzve 1 ft. 12 kr.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Második kötet: A' magyarországi szikes vidékek' természettud. leírása D. Balogh Józseftől. Velinen füzve 40 kr. cp.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMEL. Irta Győry Sándor. Második füzet, n. 4-dr. velinen, füzve 1 ft. 40 kr. cp.

EREDETI JÁTEKSZIN. VIII-dik kötet: Negyedik László, második rangu szomorujáték Gyurmán Adolftól. — IX-d. köt.: Rózsa, első rangu vígjáték Szigligetitől. — Xd. köt. Az életuntak, második rangu vígj. Nagy Ignácztól. Mindeniknek ára finom velinen füzve 40 kr. cp.

NÉPSZERŰ ERKÖLCSTUDOMÁNY. Irta Zsoldos Ignác. Finom velinen, füzve 12 kr; köz. papir. 5 kr. cp.

M. t. társasági Évkönyv] ASTRONOMIAI NAPLOVAL és kalendáriummal 1844re. Velinen 40 kr. cp.

Továbbá megjelentek:

A' m. tud. társ. Évkönyvei I. Színezett képekkel 6 ft. amúgy 4 ft. 20 kr.

— — — II. — — 7 ft. — 5 ft. — —

— — — III. — — 8 ft. — 6 ft. — —

Tudománytár 1834—1838. Minden évfolyam vel. 5 ft., köz. pap. 4 ft. — —

— 1839—1841. — — finom vel. 6 ft. 30 kr. v. 5 ft. — —

Régi magyar nyelvemlékek. I. köt. vászonköt. 7 ft. 10 kr. pap. k. 7 ft. — —

Magyar-német Zsebszótár. postapap. 3 ft. 30 kr.

író pap. 3 ft. — —

Német-magyar Zsebszótár,} Második nyomtatás (sajtó alatt).:

Nyelvtud. Pályamunkák. I. köt. postapap. — — 54 kr. köz. 40 —

— — — II. köt. velinen — — 1 ft. 30 —

Császár, Grammatica Ungherese. postapap. 1 ft. 30 kr.

Magyar Tájszótár, kiadta a' m. t. t. kemény tábl. 1 ft. 30 —

Mathematicai Műszótár, kiadta a' m. t. t.

Philosophiai Műszótár, kiadta a' m. t. t. — — 40 —

Horatii levelei, ford. Kis és Kazinczy, postapap. 2 ft. 15 kr.

Romai Classicusok. I. Sallustius minden munkái. 2 — — — 1 fr. 30 kr.

— — — II. Cicero' válog. beszédei

és levelei 1 ft. 36 kr. köz. 1 ft. 12 kr.

— — — III. IV. J. Caesar minden

munkái 4 fr. — —

XX.

MI AZ ÁLOMKÓRSÁG?

(Somnambulismus)

MI AZ ÁLLATI DELÉJESSÉG?

(Magnetismus animalis)

(II. KÖZLÉS.)

A' mesterséges *deléjes álom* előáll egy test- 's lélekben ép 's egészséges, akarat- és erőbeli hatálylyal bíró egyed bizonyos be- 's ráhatása által. E' be- 's ráhatást főleg a' kezeknek az idegek különböző menete szerint történő czirógatása, dörzsölése eszközli. (Például: hát- tenyér-uj- 's ökölleli működés, fensőbb fokán pedig rálehelés a' gondolkodás és szemek rögzése (Fixiren) vagy távulról deléjes élet nélküli tárgyakkal illetés). Ekkép a' műtött egyedben olly változások keletkeznek, mellyek legnagyobb bizonyossággal először az idegrendszerben, a' körülmények változékonyságához képest különböző alakban mutatkoznak. A' műtő vagy kezelő *deléjezőnek* (magnetiseur), a' műtött *deléjezettnek*, az eredmény *állati deléjességnek* neveztetik; a' két osztakozó fél vagy résztárs pedig az itt használni szokott műszó szerint egymással *viszonyba* (rapport) lép. Az illy műtétből eredő tünetmények igen különbözők, 's e' különbség részint a' megelőző körülményektől, részint a' deléjezett fogékonysága 's az ismétlés utja 's módjától, ré-

szint a' kezelés tartósságától és az ezzel együttjáró események különféleségétől függ. Elosztatnak e' tünetmények *alsóbb* 's *felsőbb* rendűekre. Ezeknek megint több alosztályai 's fokai vannak. A' *legalsóbb* fok tünetményei következők: először is a' kezelés olly érzést kelt föl, melly tetőtől talpig átjárja a' testet, erre a' hőmérsék általános emelkedése, bőrvörösség, bő kigőzölgés könnyűség és jólét érzete következik; néha helybeli visszahatás is, minők: fázékonyság, borzalom, feszesség, villámsebes nyilallások a' test egyes részeiben, mellszorongás, égés meg hangyamozgás a' bőr alatt, egyes izmok rángása vagy szélhűdése, szívdobogás hirtelen elbódulás. A' végeredmény rendszerint jótékony álom, miből a' deléjezett ismét könnyen fölébresztethetik. Mind ezen jelenségek magasb fokra is emelkedhetnek, melyekhez még következő tünetmények társakoznak: a' melegség növekszik 's a' gyomortájtól kezdve az egész testre kiterjed, az ütérverés teljes- 's élénkebbé, a' lélekzés mélyebb- 's könnyebbé változik; ezen kívül még a' szempillákon nyomás érzete jelentkezik, mi az álom' beköszönendését jósolja. Ha beköszönt az álom a' szempillák csukva maradnak az álom' végeig. Az érzékek folyvást működnek 's külvilágali összeköttetésük nem szakad meg. A' szenvedő mindent tud, mi körülötte történik, de beszélni nem mindig. Mint az ideg át- 's másképp hangoltságának különös tünetményei jönnek elő következők is: csillám 's tünedező fény a' szemek előtt; a' kéz 's lábujak hegyén szurás szegzés, a' végtagok hidegsége 's nehézzé volta. — Fájdalmas érzet a' gyomortájon, undor, borzadozás, hurutinger, részletes izzadás (az ábrázatá 's kezeké), vagy általános, igen bő; időszakos lázrohamok és görcsek, mik dermenetbe 's szélhűdésbe mehetnek át. A' beköszönő nyugalom, kéjállapot, könnyebbülés, és bírálatos tünetmények e' két fokot némelly esetben különösen orvosi célokra is használhatóvá teszik. A' beteg e' két fokon nem volt még kizárva az érzéki világból, honnan azokat csak átmenetül nézhetni, még pedig az elsőt mint *deléjes be-* 's

ráhatást általában, másikat mint *deléjes félálomot*; annál sötétebb színbe mutatkoznak pedig a' tinemények a' harmadik fok fejlődése alatt. Az álom mély, a' külvilág' kapui bezáródnak, a' beteg önmagába mélyed el, néma minden kérdésre, öntudatlan, a' múltakra nem emlékezhetik vissza. Ezekhez társakoznak többnyire ájulások, görcsek, rángatózások, merevedés, sőt még a' gutaütési rohamok is, szóval azon *deléjes álom* fejlődik ki, melyet főlebb önkéntesnek nevezünk az alsóbb fokon. Ez állapot képezi az átmenetet — többnyire folytonos kezelés mellett — kezdetét a' következőnek, melyet már a' felsőbb rendűek közé kell számítnunk. — E' *negyedik* fokon, melyet *deléjes álomebernek* nevezhetnénk az öntudat és külekezési erő (Aeuszerungsvermögen) visszatér, mennyiben a' beteg delejező által összeköttetésbe lép a' külvilággal. Álva ébred föl, de csak több álomidőszak után, és ráismer önmagára 's tudja hollétét. Megkülönbözteti szemével a' világosságot és sötétséget, de többet nem is képes, még ha nyitvák is szempillái; a' szemgolyó vagy merev, vagy görcsösen fölfelé fordult, a' szemfény terjedelmes és érzéstelen. A' szempillák' erőszakos fölnyitása rángalmakat hoz elő. A' közérzés életműve veszi át a' látérzék működését; a' beteg ennek közvetítése által különbözteti meg a' testek idomát 's színét; a' gyomortájon őszpontosúl minden érzék működő ereje, az képviseli ezeket — főleg pedig mint sokan állítják — a' látérzékét. De mindenesetre gyakorlás és az akarat megfeszítése kívántatik ahhoz. Nagyobb ügyesség mellett annyira is megy a' beteg, hogy még küzbetett testeken keresztül is lát, csak villanyosak ne legyenek. — Illy módon olvassa el a' lepecsételt levelet ha szivgödrére tétetik. Végre e' tehetség olly magasra emelkedik, hogy az egész bőréletműszer szemmé lesz, és még távol helyekre is ellát. A' beteg ide 's tova járkálása közben minden akadályt meglát, és a' hozzá közel állók jelenlétét megtudja. A' vele deléjes viszonyba levő egyedeket személyleg leírja a' nélkül, hogy valaha látta volna; másokat csak

saját deléjezője vagy más deléjezett segélye által különböztet meg. Ezen érzékgékonyság oly nagyra növekszik, hogy még a' tőlünk észre nem vett tárgyak is szemébe tűnnek a' deléjesnek. Bizonyos fényfolyamat, világos anyagból kiömlengőt lát, mi a' deléjező erőhatályával viszonylagos arányban áll; vagy bizonyos ködkört (Nebelsphaere) a' kezelő körött; az életműtelen testekből sugárzó fény folyamat is meglátja, minők: a' villó (phosphorus) üveg, tömörsavak (acida concentrata) 's általában a' hol vegytani rokonság létezik. A' többi érzékéletművek is ekkép magasztaltatnak föl. A' legtávolabbi 's gyöngébb hangot, még ajtók- 's falakon keresztül is meghallja a' beteg; bizonyos hangok kiállhatlanok füleinek, például: a' prüsszentés, köhögés, kiabálás, a' szavak' kemény kiejtése. A' harangszó görcseket okoz. Általában csak a' deléjező' szavait hallja a' beteg, 's csak ennek közvetítése által a' másokéit. A' hallásra nézve is változékony a' gyomortáj, mert a' legszendébb szavak is megértetnek itt, míg a' nagy láрма mindent hirtelen félbe szakaszt. Ott hol mások semmiféle szagot sem érzene, deléjes az összetett testekből egyenként kikeresi a' szagelemeket. Az égetett papir csuklást idéz elő. A' izlés igen finommá válik, csak az tetszik neki mi deléjes. Legfogékonyabb a' közérzés, például: a' tapintó érzék. Tapasztalhatni hogy minél szorosb viszonyban áll deléjes az őt kezelővel, annál nagyobb ellenszenven van más idegenekkel, elannyira, hogy görcseket rángalmakat hoznak elő. Csalhatlan adatok igazolják mikép a' nemdeléjes egyedek hollétét még falakon keresztül is megtudja. Csodálatos az, hogy éppen azon tárgyak, mellyek előtte kedvesek a' deléjes álomban gyakran ellenszenvet keltenek föl benne 's megfordítva. — A' gyöngélkedő beteges egyedek, a' hitetlenek és deléjesség ellenei különösen rosz kedélyhangulatba hozzák. Minden, még a' deléjező általi érintés is borzadozást okoz, aztán meg a' végtagok halványodását és rángatózását. Néha oly nagy az ingerültség, hogy még deléjező illetésére is villanyos szikrafolyam ál-

tal okozott fájdalmas érzések keletkeznek benne, időszakonként pedig bádjadtság és szélhűdés jelengeti magát. Az érczek égetést, szurást, megrázkódást, nyugtalanságot, szorongást, döfést, rángást, szélhűdést és merevedést idéznek elő. A' deléjes álm erejéhez, az illetés utja- 's módjához, ugy szinte az érczek különféleségéhez képest bizonyos eltéréseknek van itt helye, mit szoros kísérletek 's vizsgálatok után lehetne kipuhatolni. Az aczél, vas, arany (ez utósó többnyire igen kellemes) kevesbbé kellemetlen hatásuak; az ezüst, réz, horgany igen kellemetlenek. Más anyagszerek iránt is igen fogékornak látszik a' deléjes, im ezek a' kína, zilizolaj, kén, főleg pedig a' mágnes mi rendszerint merevedést okoz. Hogy a' galvánosság meg villany iránt sem közönyös egész bizonyossággal következtethetni. Különösen hat ez állapotban az igen finom érzés az égitestek állására, év- 's napforgására, és az időjárás minőségére. Néhány körülmény az álmkóros állapotját bélyegző itt említést érdemel még. Illyen a' *beszéd*, mi kezdetben hiányzik vagy még egyes birálati tünemények feltünte után is, később pedig gyakori tagjáratatással páruva elkezdődik és folyós. A' hangszókiejtés, szókötés a' beszédben megváltoznak; gyakran vontatva énekelve foly a' beszéd, máskor sebesen és jól. E' mellett sokszor tapasztalhatni a' szavak értelmének elcsavarását, töredezett akadozó beszédet görcsektől kísérve, 's ekkor megfeledkezik a' beteg saját személyéről és összezavarja önmagát más tárgyakkal. Ha már az illy állapot, minőt itt leíránk, huzamos ideig tartott és gyakran visszatér: igen csekély ok szükséges, például, kedélymozgalom a' deléjező rálehelése, szemeinek rögzése, a' beteg arczainak deléjezése tükörben, hogy az álméheri deléjes állapot előhozassék. Gyakorta minden legkisebb ok nélkül visszatér, bizonyos határozott nyomat (typus) szerint. Az illy állapot órákig, sőt napokig tart, és aztán jótékony természeti álomba megy át, ez pedig deléjesbe. E' fokán az álomnak pontos időszámlálással birnak a' betegek elannyira, hogy sa-

ját álmuk idejét előre meghatározzák, és aztán önmagoktól fölébrednek vagy felkeltetik magokat. — Csodálatos és jelen állapotot jellemző az, miképen a' betegek fölébredés után semmire sem emlékeznek; ha pedig ismét álomba merültek, emlékeznek minden az előbbeni állapotban velük történteke oly pontosan, hogy az egyes álm-időszakok tökéletes lánczot képeznek. Minél közelebb vanak a' lábadozáshoz és minél csekélyebb az álom, annál hamarább kezdenek a' sötétkes homály-burkolta eszmék tisztulni.

Nagyobb mértékben 's magasb lépcsőén a' betegségnek a' következő *ötödik* fok fejlődik ki: a' beteg közérzése elannyira növekszik erőben, öntudata oly magasra hág, hogy önlátás (Selbstanschauung) által önmagát 's állapotját legjobban ismeri. Ez amaz alsóbb lépcsője a' tiszta látásnak (Clairvoyance), melly huzamosan folytatott deléjezés után áll elő, mikor minden görcs hallgat és a' képzelgő erő is nyugton van. Ez állapotban az idegeket fehér fonalaknak látja a' beteg, egyenként minden tagnak ismeri bonczszerkezetét, meghatározza a' betegség kútfejét és minőségét, 's mi több oly csodás ösztön is fejlődik ki benne, mi által az alkalmas gyógyszerzt kitalálja, habár azt éberlétében nem szerette is. Ha meg nem tudja nevezni, leírja oly részletesen, hogy az orvos kitalálhatja, meghatározza az adagot 's az egész gyógyítás' menetét. Hasonlókép előre megmondja álmának időszakait, megjelenését 's minőségét, egyes szenvedelmeinek sőt egész állapotjának végét, és tudja 's megnevezi az őt fenyegető kóros tüneteményeket. De a' vele deléjes viszonyban levő egyedek' érzelmeit is jól ismeri; érintés sőt még a' közellét is elegendő arra, hogy betegségi előérzetét velük közölje. Legszorosb viszony van ő 's a' deléjező közt. Még érzék-életműveinek működései is közösök övéivel, például, az izlés kedélyhangulat, bosszúság fájdalom; az álom legfensőbb fokán még deléjező távollétében is. Épen oly pontosan ismeri 's tudja a' beteg a' vele viszonyban levők' lelki testi állapotját, betegségük helyét

's tartósságát, sőt gyógyszerüket is mint önmagáéit. Ily fogékonyság mellett többé még csak illetésre sincs szükség viszonyba léphetni, bizonyos közbejött testek például üveg, deléjes víz 's virágok, és a' deléjező befücskendezte élettelen tárgyak kieszközlük azt. A' szellemi erők föl-magasztalódnak, a' beszéd magasztos leszen, elevenség erő 's szabatossság bélyegzik azt: a' képzelet élénkebbé, az ítélőtehetség mélyebbé, gyorsabbá, villámsebességüvé változik. A' beteg' szemei a' mult idők' legördült függönyein keresztül hatnak, valódi „multakba tekintő lát-nokká“ lesz. Az egyetemes jólét' érzete foglalja el egész valóját, kivált deléjező közelében. Minden egyes roham-nál ugyanezen állapotba jut aztán a' deléjezett ha egy-szer már azt élvezte.

Végre a' legfensőbb fokról a' sajátképeni *tiszta lát-tásról* (Clairvoyance) kell szólnunk, melly „az egyetemes természet' vizsgálatába“ átmegy. Ez állapotban beteg a' multat tisztán látja, a' jelenben nincs előtte távulság, nincs titok, a' jövő rejtvényei megfejtvék előtte. Az ön-látás annyira emelkedik, hogy a' beteg korábbi kórtüme-ményeit is fölhordja, a' bekövetkezőket pedig előre ki-jelöli. Külvilághoz viszonya növekszik; megtalálja a' gyógyszereket a' gyógyszertárban, mindenkiel összeköt-tetésbe lép, ki őt vagy a' deléjezőt érdekli; tudomást vesz távollevő egyedeokról, azok miben- 's hogy-létéről, sőt még elveszet holnijekről is a' nélkül, hogy a' távulság korlátozza; mások' betegségeit mikben sinlódtek megtud-já, az elorzott jószágok' hollétét kimondja, idegen nyel-veket ért, miket soha nem tanult. E' kívül deléjezővel olly szoros viszonyban áll, hogy nemcsak ugyanazon ér-zelmekkel bir mellyekkel ő, hanem még lelkében is lát-va kedélyhangulatát megmondja. E' fokán a' betegségnek egészen deléjező akaratja alá van vetve 's tőle függ; csak akkor ébredesz betegben iszony, nyugtalanság, aggály, ha rosszaság bélyegzi szándokát. Magában értődik mi-kép a' betegség' e' magas fokán megdicsőüléshez hasonló a' beteg' állapotja; a' legmagasb testi jólét, kedélytiszta-

ság — mely minden vétkes gondolatot megutáltat magában de másokban is — úgy szinte a' lelki bék, a' delejesség e' legfensőbb fokát a' boldogsággal határoossá varázsolják (mint a' tisztalátók önmagok állítják). E' fokra nem mindig emelkedhetni még akkor sem, ha már egyszer az élvezteték.

Mintán azon adatokat egyrül egyig előadók, melyek az állati delejességről szóló különféle iratokban találhatók; kötelességünk azt megfejtteni 1ör, *mikép fejlődik ki az állati delejesség, és azon állapotok, melyek azzal szükségkép összekötve;* 2or, *mellyik állapotot tartani valódinak, 's melyik alapszik család- és állatáson;* 3or, *mit kell általában tartani az állati delejesség' tünevényeiről.*

Ha egy ép 's egészséges embert gondolunk min magunknak úgy találándjuk, hogy az ő egészségének saját lényege öszhangzatot föltételez. Ez öszhangzat kettős: 1. *öszhangzat önmagával;* 2. *öszhangzat a' külvilággal.* Ámde mind a' kettő kölcsönösen föltételeztetik egymástól, mert az egyetemes életműség öszhangzó működését a' külvilág' valódi hatása 's amannak ellenhatása nélkül nem gondolhatni. Mivel az emberi életműség, mint a' nagyvilágnak egy kis része, a' roppant mindenség valamennyi lényének nagy lánczába van forrva, amazok ő nélküle 's ő amazok nélkül teljességgel nem létezhetik 's fen nem állhat, 's e' létezést pedig az emberben *életnek* nevezzük. Épen e' viszonyban tehát nem egyéb az élet, mint a' külvilág és életműség' kölcsönös hatása. E' kölcsönös egymásra hatás vagy *barátságos* uton történik, olly dolgokat tevén az életműség' sajátjává, miket önhasznára fordíthat; vagy *ellenséges* uton a' kárt okozókat önmagától eltávolítva. Ez ön- vagy magánállóságát fentartani vágyó igyekezetben az *egyediség,* a' *sajátságos élet* mutatkozik. Minél homályosabban nyilvánodik az egyediség; minél kevesb nyomai tűnnek föl a' különségnek (Sonderheit), minél inkább elenyészik egyes tag az egészben: annál alsóbb rendű a' lény. Ez oka, miért az alsóbb rendű állatfajok-

nál is nagyobb függés mutatkozik a' külvilágtól, mi bizonyos ösztönök- érzelmek- és sejtelmekben stb. határozódik. Többnyire az úgy nevezett közérzés az, mi a' külérzéseket képviseli; vagy kiválólag egyetlen életmű kitünő erőhatályát, mit egyes állatfajokban sokszor tapasztalhatni. E' pontnál eszünkbe jut a' kutya' élesszaglása, némelly állatok' távérzete, az időváltozás 's évszakok közelgő beköszönésének sejtítése; eszünkbe jut mikép ő a' természet változhatlan törvénye szerint ösztönszerűleg a' faj és egyedi élet' fentartását is eszközlik. Minél összhangzóbb pedig az érzéki tehetség, a' közérzés annál inkább háttérbe szorul, annál arányosabban 's élénkebben működnek, visszahatva a' külvilágra, az érzékek, és így az élet is magasabb 's az egészség tökéletesb; és ha a' külvilágtól függés ujlag előáll, ha a' külingerek által olly könnyen hangolható az ember, hogy képtelenné válik önálló egészséges életet folytatni; szükségkép az idegrendszer összhangzatának kellett valami módon megzavartatnia. Az idegrendszer' e' betegsége — mert valósággal az — többnyire szerfölötti ösztönfogékonyságban alapszik. Gyéren részesülnek azonban minden osztályai ama' kóros változásokban, hanem sarkisági ellentét szerint, mi a' természetben mindenütt uralkodik, egyik rendszer fölmagasztaltatik erőben, míg a' másikat gyöngeség bélyegzi. E' vezérfonalként szolgáló előtételekből lehet — legalább némileg — az állati deléjességet tünetényeivel együtt megmagyarázni. Ugyan is koránsem mindenki egyénleg fogékony a' deléjesség iránt, sok ember teljességgel nem. Főleg olly egyedekben mutatkozik az, kikben az agy-gérinczagy- és altest idegei között, mellyek a' gondolkodás, akarat és tengélet közvetítői, az összhangzatos működés, az elsőnek rovására meg nincs zavarva. Azon emberek, kiknek idegrendszere ingerült és elernyed, testük táplálása, mit kíváltkép az altestben létező duczrendszer kormányoz, a' nemi rendszer érzéki ingerlése, a' képzelgő erő' ábrándos fölhevítése, továbbá test- 's szellemileg hibás élet-mód által meg van vesztegetve: azon emberek,

mondom, olly túlnyomó ideg-érzékenységgel bírándnak, mely minden más működési szakot elhomályosítva mintegy önkényes 's egyedül kormányzó életműszerre válik, 's őket a' külvilághoz bilincseli, és aztán e' rendszer után az egyetemes élettehetség is függetlenné 's ösztönszerűvé leendhet.

Tudjuk miképen az együttérzideg a' tengélet amaz önkénytelen cselekvényeit hajtja végre; hogy az, mint a' has meg agyrendszerközti kötlánczszem az ösztönszerű működéseket végezi, és mint elszigetelő (isolator) az akaratot meg agy befolyását a' tengéletre, 's megfordítva, korlátok közt tartja; ámde azt is tudjuk, mikép kóros ingerültségében vezetővé (conductor) is válik a' homályos sejtemények- 's érzelmekek a' világosság' fokáig emelővé. Az érzékiség leend a' meghatározó rendelkező, az értelmiség a' meghatározottat 's alárendelt; amaz ez utóbbit meghódítja. Ez által pedig a' mindent kormányzó 's egyesítő agytehetség saját jogait elveszti; az egyediség mi csupán a' külvilággi öszhangzat következtében fenállható, a' meghasonlás után tettlenségbe süllyed alá, és a' töménytelen külvilági inger az ellentállni már képtelent legyőzi. A' betegekrei illyes hatással bír ugyan az ember is, ki ember társára nézve a' külvilágnak szinte egy tagja; és az idegrendszer e' különös hatását más rendszerre *állati deléjnek* nevezzük. A' millyen fogékony a' kóros érzékenység a' röpke szállongó ragály: épen olly fogékony a' más egyedből kiömlengő ideghig iránt. Valamint az illyes ragály új élet magvát oltja a' testbe: úgy itt is. És valamint az ifju' lehellete megifjiúja az öreget, 's élő állatok a' fájdalmas részre rákátvák enyhítik 's lecsilapítják a' fájdalmakat: ehhez hasonlón hat, mint élet életre, egészséges betegre, az állati deléj; mi alsóbb fokain, némelly esetben, csakugyan gyógyítólag gyakorolja befolyását. Mikép történik e' hatás, mimódon ömleng kifelé az ideghig, nehéz sőt teljes lehetlen tudományunk jelen álláspontján meghatározni. Csak úgy segíthetünk magunkon, ha feltesszük, hogy mindenkit ideghigkör (Nervenat-

mosphaere) körít. (Innen akarják némelyek kimagyarázni azon ellen- és hasonérzetet, mely bizonyos egyed közelében megmagyarázhatlan módon keletkezik az emberben), 's ez olly finom, hogy csak kórosan fölmagasztalódott érzékenység' esetében van jelen; épen úgy működik az ideg, mint a' villámfolyam, mi jókora távulságra is kiterjeszti erejét; ezzel legnagyobb rokonságban áll az ideghigfolyam. Ugy látszik, mikép itt a' sarkiság (polaritás) törvényei is kitűnő szerepet játszanak, mert az erősb egyed közli könnyeden gyöngébbel a' deléjt, férfi legkönnyebben hölgygyel, minthogy ők nemirendszerük sarkisági ellentéténél, sőt egyetemes természetüknél fogva már csak pusztá közellét 's illetés által is viszonyba lépnek; mit nem másképp mint az *ideges* melléknév vagy minőségi névvel nevezhetünk, és azt e' helyen a' *deléjes* szóval váltjuk fel, minthogy a' vonzalom fogalma a' deléjességtől kölcsönözteték. Hogy a' deléjező fél, idegerezében tetemes veszteséget szenved, tanúsítja az erővesztesség érzete, a' rosszullét és emésztésgyöngeség, mik a' kezelés után meglepik; tanúsítja még az eredvény azon csekélyebb foka is, mely azon esetben mutatkozik, ha kevéssel a' kezelés előtt már egy más valakit is deléjezett.

Az illy tagadhatlan hatás bizonyos testre — melyet különösen előkészítvének vagy is kórosnak kell néznünk, mert az egészséges életműség a' külvilág efféle befolyásának képes ellentállni, azaz, nem fogékony irántok — idézi elő a' főlebb említett jelenségeket; azokra tekintsünk még kissé vissza vizsga szemekkel. Az *alsóbb fokon* vagy is éberállapotban még semmi különös hangoltsága sem látszik az idegerőnek, a' külvilág még sikerrel hat reá; az ösztönfogékony idegrendszer csak igen csekély ingerültség bélyegzi, mi többnyire az idegek mentiben melegség- vörösség- 's égéssel 's hangyamozgással külekezik. E' cselekvény (actus) minthogy az inkább a' tengéletet érdekli, tengéleti üdvetárasztó állapottal, álommal végződik, 's ez mint bírálati közeg (medium) a' megelőző izgalom által képes a' görcses szenvedelmeket elhá-

ritani. A' cselekvény ezután következő fokai pedig vagy tüstént előállnak, ha például a' kóros érzékenység már magában nagyobb mint ez alsóbb foknál említők, vagy csak huzamosb hatása következtében az állati deléjnek, mi először mesterségesen idéz elő illy ingerültséget. Ez aztán, ugy szólván, kórt okozva hat, mit a' fensőbb fokoknál még világosabban latándunk, melyet csak huzamos ideig folytatott vagy ismételt kezelés után állnak elő. Ezen állapotoknál is tehát, mint szinte minden betegség-nél, két okra találunk: *szülő és előkészítőre*, imez a' testben, illyen a' *duczrendszer' betegsége*, amaz a' külvilágban létezik, minő az *állati deléj*. A' betegség' *fensőbb fokán* pedig nagyobb mértékben mutatkozik az idegerő ingerültsége, innen van a' vérkeringés 's lélekezés' gyorsabb volta, különös fény a' szemekben, szúrás az ujakban, fájdalom a' gyomortájon, izz, lázrohamok, görcsek (lásd fölebb). Ámde az érzékek még folyvást működnek, az idegrendszer egyes osztályai közt még semmi ingatagság nincs; a' beteg mindent tud mi körülte történik. Bezárja bár szemeit, de öntudattal bír. Ezen okból nevezteték e' fok *félálomnak*, tökéletlen bírálatnak (crisis). De nem „valamelly boldogabb 's magasztosb jólétre átmenetel homályos csarnokánál“, hanem a' tébolyodás szélénél, az altest meg agy tehetség közti bizonyos ingatagságban tévedez, beteg az alsóbb rendű deléjesség' *harmadik fokán*, a' *deléjes álomban*, melynek mibenlétét tüneményeivel egyetemben az önkéntes deléjnél leírók. A' külvilág meg van halva a' betegre nézve, mert az érzéki tehetség életművei hallgatnak, honnan a' még folyvást tengő életnek csak olyas árnyékoldala mutatkozik, minőt a' duczrendszer, mint ösztönszerűleg egyesegyedül működő előállithát. Ha egyes mozgalmok, sejtelmek mutatkoznak ez állapotban, azok csak álmok, az agy- és gerinczagy önkénytelen hangulatai. Koránsem maradnak betegek ez állapotban, hanem fölocsudva kábultságukból deléjes viszonyba jutnak, vagy is az ideg ingerültség annyira növekszik, hogy az együtt érzideg elszigetelő hatása fölfüg-

gesztetvén, az agy meg gerinczagy is kóros állapotba jutatik. Ez oka miért a' legkisebb érzéki benyomás, inger 's izgalom is éreztetik 's a' legszendébb hangok is meghallatnak, a' lármás zörej 's harangszó ellenszenvet 's görcseket idéz elő, a' szaglás 's izlés életműve különös tulnyomósággal bír; ez oka miért olly igen érzékeny beteg idegen személyek illétére, 's mutatkozik benne szemhetűnő iszony az érczek gyógyszerek villany- 's galvanos-ság és deléj iránt: innen kimagyarázható az idegen egyedek közelgetésének megsejditése 's előérzete, az akadályok kikerülése idestova tébolygás közben, az égitestek állása- 's a' napok változásávali ellenszenvenblét. Ugyan ezen okból származik a' beszéd' átváltozása, a' szavak' összezavarása, mik némelly görcsös szenvedelmeknél is előjönnek. A' külvilág betegreható ingere 's hangoló ereje főleg a' deléjezőtől olly nagy, hogy hozzászokva a' beteg az ötet kéjben füresztő 's fölmagasztaló sajátlagos ideghigkőr' kisugárzásához, önmagát egészen a' deléjező akaratjának adja át, ki nélkül, véleménye szerint, mint egyik félrész nem élhet; hogy a' hozzá közel lévő idegen máskép ugyan deléjes egyedek, légmérsékletét az ő izgékony idegzete nem szenvedheti, mert az bántja, mert a' külvilágtól csak azon erőt (Potenz) igényeli, melly rendszerének minőleges hangolása kövезкеztében reá nézve nélkülözhetlenné lön. — Csak ez egyetlen uton jó viszonyba a' külvilággal, mert amaz idegköri elem (Nerven princip) lesz föltételező, ő a' feltételezett. Érzékenysége annyira fogékony az ideghigkőr iránt, hogy annak legfinomabb sugárzását is észreveszi, hogy csak igen csekély inger, sőt a' deléjezőnek csupán közelléte szükséges a' tökéletes birálat előidézésére. A' birálatnak bizonyos nyomtat (typus) szerinti megjelenése is azon időszakiságból kimagyarázható, melly az idegrendszernek sajátja. Eképen lehet mind ezen tünetényeket valódilag és természetileg megmagyarázni; maga azon körülmény, mi szerint beteg alvása idejét előre meghatározza bizonyos ösztönszerű tudat, 's az erőkitartás azon kiszámításának szüle-

ménye, mellyel bír: Így p. o. a' szélhűdtek is haláluk óráját gyakran előre megmondják. Ha pedig a' duczidegrendszer a' többi érzékek működését képviselje csak csatlódás 's hibás vélemény. A' természet örök törvénye szerint minden lénynek 's életműnek megvan saját rendöltetése 's annak megfelelni mindeniknek czélul tűzeték. Ezek összhanghazát a' czéllal egyetemben kimutatni az élettan' főadata. — Az élettan pedig nem tanítja az érdekek idegeinek sajátlagos minden más egyébtől különböző alkátát, ennyire nem haladt még az élettan, annyit tudunk belőle csupán, hogy egyenként mindenik érzékéletműnek különös szerkezettel kell bírnia, mik azon külvilági tárgyak törvényei szerint képezvék 's idomítvák, mellyek rájuk hatást gyakorolnak; így például a' világosság' törvényei szerint a' szem, a' hangéi szerint a' fül. Hogy lehetne már képes egyetlen ideg valamennyi érzék működéseit végezni? És ha illy hatóságot tulajdonítanánk a' gyomortájnak, vagy nem gunyolnók-e ki az egész életművezetet, a' teremtés czélját, mellyről azt hinnők, hogy bizonyos életműveket erővel elhalmozza, míg másokból a' szunnyadó szikrát is kioltá? Még helyeteskedő vagy elvont működésről sem lehet itt szó. Illy fontos életművek-nél korán sincs helyeteskedés; vagy emészhet-e a' gyomor, készíthet-e epét a' máj helyett más életmű. Együttérzés vagy rokonszenvet hozni föl illy értelemben balgaság volna; valamelly működés eltávolíttatása saját körétől lényege elvesztésével, 's egy más életmű lényegének sajátítása az egész természetben nem történik; ezt mindig fontolóra kell vennünk. És azon vélemény, miszerint némelylek éji- álom- vagy magasb életet hoznak itt föl védokul, tévelygés 's elfogultság, holott épen itt irányoztatik beteg figyelme ujjal a' külvilágra, épen itt deléjések saját vallomása szerint, nem önmagokban mélyednek el, hanem küldolgokat észlelnek (wahrnehmen). Honnan a' szivgödör látásának egyes adatait is akkép lehet kimagyarázni, hogy az idegek fölmagasztalt állapotjában (mit a' vakoknál, kik előtt a' külvilági tárgyak szinte elzár-

vák) a' finom tárgyak igazán éreztetnek 's tapintás által nevök is kitaláltatik, így például a' különféle színek stb, vagy például hogy a' hangnál a' hangnak rezögtetés általi odább vezetése egész a' fülig némelly esetben lehetö, de valódi látás- vagy hallásról stb, a' szivgödör által szó sem lehet; az csak mendemonda, csalás és csalódás. Azon talány, melly szerint a' deléjesség' ellenzöi ellenszen- vileg hatnak, 's ez által legott megismertetnek nehezen lesz megfejthetö. Az ezen állapotot jellemzö fönvonások pedig, a' visszaemlékezés hiánya éberléthben egészen sa- ját minmagunk azon véleményét látszik igazolni, hogy itt bizonyos ösztönszerü alsöbb lelkimüködésnek van helye a' szellem ihlete nélkül.

Minthogy már a' következö fokok csak akkor áll- nak elő, ha az idegeket fölizgató 's körosító bizonyos eszköz (mert ilyen az állati deléj) máskép nem lehetne gyógyszer, folytonosan használtatott, gondolható az is, hogy a' köros izgalom magasabbra szökkent. Valamint már illy körülmények közt életművekröl értesülünk, mel- lyekről egészséges korunkban nem is gondolkoztunk: úgy itt is. Az egészséges ember sohasem gondolkozik arról mikép létezik, minö állapotban van melle, mi nagy a' mája, ámde sejdíti a' beteg a' nélkül, hogy fájdalmakat érezzen, tüdőinek kiterjedését, a' vérkeringést, sziv- lüktetést, a' májnehezségét, valamelly sérült csontnak vastagságát stb. Mit a' természet az agytehetségnek bi- zonyos elszigetelése által láthatlanná tön, az itt bizonyos köros vezérlés, rokonság, 's az öntudatnak áttérése ál- tal az előttünk czélszerűen leplezett dolgokra napfényre jö. Minthogy már legtöbb életmű az együttérzidegtöl lát- tatik el, ennek szenvedései következtében másodlagosan érdekelten az öntudatot közvetítő agytehetség amannak szerepét veszi át; az önlátó előtt, kinek figyelme el le- vén zárva a' külvilágtöl, inkább saját enére van függesz- ve, az önlátó előtt mondom lerajzolvák az életművek ido- muk, kiterjedésök összeköttetésök szerint, mert azok, mint köros osztályból valók, a' még egészséges állapotban

levőkre erővel tolakodnak. Innen van az, hogy a' beteg leírja az idegek menetét, mely rajz az imént említém körülmények közt sükerül, mint a' szív- és más kórokban szenvedőktől hallatni. Innen van a' betegség helyének és minőségének meghatározása. És valamint betegségekben az egyediség' szétbontakozása által egy külvilági ösztön, melyet lényegében itt épen olly kissé tárhatunk fel mint másutt, bizonyos inger tolódik fel, mely különös dolgok 's tárgyak után sovárg: úgy a' deléjes kívánatai is különös gyógyszerek után léledzenek; így számítja ki ösztönszerű szükség szerint bizonyos előérzet és sejdítés következtében a' gyógyszer ismétlését javulás után, mit nyilván érez, folytatását a' gyógymódnak; hasonló homályos ösztönből a' beköszönendő körtüneményeket is megtudja. Egyszersmind pedig a' deléjes tárgyak iránti fogékonysága növekszik; a' megszokás varázsereje e' most más nélkülözhetlen fő kellékéhez az életnek beteget a' deléjező társaságában időzésre unszolják mindig; a' töle függés következtében fogékonysága 's visszaható ereje annyira öregbedik, hogy még érzelmeit 's fájdalmait is közli vele, mert a' beteg szerelmes párként csak benne él és hal. Hogy illy ingerültségben a' képzeletek 's ítéletek gyorsabban szülemленek, valamint az emlékező tehetség régi már évek előtt elhangzott, feledés sirjába temetett dolgokat varázsol elő, ugyanazon titokteljes uton, melyet az álomnál is csodálunk, de meg nem magyarázhatunk, elhiszszük mert tudjuk, ámde ezen tudásunkkal a' hit mind azon hyperbolái ellen harczolunk, mik bennünket a' betegség e' fokánál ostromlanak. Sohasem feledjük el mikép három alapos okkal bírunk, melyek minket az ezer-alaku bűbájt száműzni kényszerítnek; im ezek: a' *deléjező csalódása*, ki csodálatos megmagyarázhatlan dolgokat hajlandó saját mesterkélése eredményéül fitogtatni; a' *néptömeg csalatása*, mely e' csodákat bámulja és a' deléjest istentől ihletett jóslátnoknak hiszi; a' *deléjezett öncsalódása*, ki illyen csodáltatás tiszteltetés által hitében megerősödve önmagát sem ismeri többé és álmodott jóslátnoki

boldogságának mámorában kéjeleg. Ez oka miért a' deléjező saját érdekében oly sokat lát, hall, mit sajátkép csak mesterkélés, történetes nyilatkozás, bővítés, magyaráztatás 's különös kérdések által sajtolta ki; ez oka miért a' néptömeg a' természetit bámulva azt megfoghatlannak tartja; ez oka, miért minden esetleges nyilatkozásban csálhatlan bizonyosságot keres, 's minden történeti eseményt valóságos csodának tart. Ha egyszer hiedelemre kapott az illy csoda, a' hiszelékeny tömeg közt naponként több követőkre talál. Innen van a' néma összeesküdtek nagy csoportja, kik mindannyian szövetkezve, együtt munkálnak a' gordius csomó bonyolításán, mig nem utoljára természetes uton azt kibontani teljes lehetlen. Kérdések, fölhívás, nyugtalanítás által aztán a' deléjes különben is fölingerült agyának kétszerte nagyobb tusát kell kiállnia. Honnan a' külvilág a' betegség e' legmagasb fokán lelki szemei elébe varázsoltatik ujjalag, és a' körülle forgolódnók máguszi bűbája engedni készíti őt a' kívánsat- 's ohajtatoknak. És illy kettős fölmagasztaltságban hallható ama' homályos beszélgetés élet-isten-ég- 's menyeyei seregekről, mi a' prevorsti jóslátnokban tapasztalták, kérdései kétes felelet, titkok leleplezése, különös képzetek 's képzelgések (imaginatio). Az illy félig meddig kisajtolta, kétértelmű, gyakran csak összelésen (combinatio) alapuló feleletek sorába tartozik a' gyógyszer-ek' leírása, miket aztán az orvos maga határoz meg; oly személyekről beszélgetés, kik a' kérdezőt leginkább érdeklik, a' betegségeknek és gyógymódoknak meghatározása, a' deléjező eszméinek tudása stb. Mások rejtélyítése által jelentékenységre vergődött illy feleletek sorába tartozók, a' távullevő egyedek 's tárgyak megnevezése, elorzott javak felfüdezése, a' történtek' tudása, 's a' történendőknek jóslata. Vannak ugyan, hiszszük, adatok, hogy a' szándok oly erőteljesen működék, miszerint a' távulba más személyekhez elhatott, 's azokat közelebb varázsolá, de illy erőhatályt (energie) legkevésbbé tehetni föl oly lényben, ki teljes függésben létezik. Hiszszük a'

jövő eseménynek előérzetét, sejtelmét némely esetben; de hogy az legnagyobb távulságra is elhasson, hogy kivétel nélkül mindenre viszonyljék és a' multat, ugymint jövőt bizonyosan tolmácsolja, hogy az idő 's tér' sorompói egy földi pára előtt megnyiljanak; ez ellene szól az emberi életműség törvényeinek, az egész természetnek, és az isteni gondviselés akaratának. Test a' lélek, lélek a' test által határoztatik, a' szellem pedig mindketőt fölülmulja. Mikép lebeghessen a' lélek szabadon a' megmérhetlen mindenségben, mikép szárnyalhasson időn 's téren keresztül megakadályozhatlanúl, ha a' test által lebilincselve van egy mozdulat- szónál, lélekzetnél, egyetlen földi lény megpillantásánál, sőt tán még egy level, egy üvegdarab kézzel illetésénél? Lehet-e az állapotot főnebhinek, az életet nemesbnek 's boldogabbnak nevezni, ha amaz égi kútfontek mennyei sugárzása, az ész, kényszerítetik egy szabdaeellenes, 's ide 's tova csapongó, álomszerűleg kormányzó földi ősztönnek engedni, mely valamennyi erőt meghódítva, azokat saját önkénye szerint módosítja 's kezeli? Van egy *szellem* az emberiség' jóléte 's boldogsága fölött örökös; van egy *phantasia* isteni magasztos képeket teremtő; van egy *kedély* szenvedelmében siró, örömeiben nevető testvéreinek; van egy *akarat*, mely szeretettel 's áldással telve távulhonba elhat; van egy *neme a' lelkesülésnek*, mely ott az igaz erény és szépért lángol: ott nap 's éberlét, boldogság és öröm, egészség és élet diszlik; ámde itt a' szellem némán hallgat, homályos sejtelmek ébrednek föl, a' szív' érzelmei nyugosznak. az akarat kóbor 's változékony, ábránd terjengeti éji leplét; itt éj és álom, boldogtalanság és fájdalom, betegség és halál uralkodnak.

Hirschel után

KUN TAMÁS.

XXI.

A' KISDEDŐVŐ INTÉZETEK

TÖRTÉNETILEG.

Alig van, mi újabb időkben az emberiség' mivelődési, és jótévőségi haladását, 's a' tökélesített nevelési, 's tanítási rendszer iránti nagy érdekét jobban tanúsítsa, a' kisededővő intézeteknél. A' miveltebb nemzetek csakugyan valahára át kezdik azt látni, miként a' nemzet üdve, 's boldogságának legszilárdabb alapokon kell nyugodnia, 's azokra épülnie is, és hosszú eszmélkedés után meggyőződőleg kezdik hinni, hogy a' nép, 's országéletben nem az anyagi, hanem szellemi, és lelki tehetségek, 's erőeknek szükség az elsőséget tulajdonítani. Innen a' lelkes mozgalom, a' nemes törekvés, és versenyzés e' jótévő intézetek' alapítása, és szaporításában, minden europai a' miveltségben gyorsan haladó nemzetnél.

Ha a' szó, tett volna, ugy régen állanának már kisededővő intézetek, melyekről mind a' régiek, mind az újabb írók, 's ezek közt különösen Peztaozzi, Spaur, Schwarz, Zerennner, Wolke, Niemeyer, Weiss, Deodati, Böttiger, 's többen olly szépen, 's emberszeretőleg nyilatkoztak, de a' szó tett nélkül csak holt tetem; 's így nem is csudálhatjuk, hogy nagyszerűleg a' sokaktól sokszor ajánlott eszme néhány évtized előtt valósult, 's lépett életbe. Nem leendő itt érdektelen a' t. olvasó, a' tanítási, 's nevelési ügy iránt meleg kebellet viseltető közönséggel a' kisededővő intézeteket történetileg megismertetni rövid-

den, utasítva egyébként a' többet tudni ohajtó olvasót e' munkára, ¹⁾ mellyre mi is jelen közleményünkben különös figyelemmel voltunk.

Az emberi szellem, 's lélekből eredett akármelly eszmének is, tekintve egy bizonyos czélt, 's irányt, mielőtt tökéltíve életbe lépne, 's valódiilag létesülne, az előbbi, vagyis elmúlt időkben rejtezik csirája, legalább hasonlítólag, és gyakran a' legdúzsabb eredményü, 's jótékonyabb következményü dolgok, 's tárgyak' létesítésére nyújt alkalmat. Így látszik a' kisededóvó intézetek közüli tünemény is állani, ha azt mit e' viszonyban a' legújabb idők szemünk elé terjesztenek, összevetjük 's hasonlítjuk azzal, mit a' múlt idők ittott elszorva, s mintegy csirában elrejtve mutatnak. Ugyanis látjuk, 's kétségtelenül tapasztaljuk, miként a' kisededóvó intézetek 21 év előtt rögtön, bizonyos nagyszerűség, és csudálatos erő kifejléssel lépnek életbe Angolországban; de az ügyesen vizsgálódo, 's összehasonlító szem előtt az sem maradhat titokban, hogy e' jótékony intézetek' magvai a' múlt évszázadok' történetében elhintvék, 's rejtvék. Ezen elszórt történeti adatokat, 's a' nagyszerű, és szeretetteli eszme' létesítésére vonatkozó előjeleket akarjuk itt mindenek előtt röviden fölkeresni, 's egybeszerkeszteni a' múlt évszázadokból.

Mellőzve a' kereszténység' első századait, mellyekben ittott gyermekiskolák már léteztek, 's mellyek kétségen túl előzményei voltak a' későbbben minden miveltebb nemzetnél alapított, és szaporított népiskoláknak; elhallgatva itt több jeles egyházi férfival egyetemesen Protogenest is, ki a' második század' végén a' kisededeket írni, olvasni, zsoltárok' megtanulása, 's éneklésére tanítá, kinek is neve ezért a' neveléstan' történetében emlí-

¹⁾ Ueber die frühzeitige Erziehung der Kinder; und die englischen Klein-Kinderschulen von S. Wilderspin; aus dem Englischen von Joseph Wertheimer. Zweite sehr verbesserte, und vermehrte Auflage. Wien, 1828. XXIV. 's 410 lap. egy táblával.

tetlenül nem maradhat, mellőzve mondom mindazokat, melyeket tárgyunkra vonatkozólag némi erőltetés, és csigázás nélkül a' kereszténység' több századaiból fölhoznunk nem lehet, szükség észrevennünk, hogy a' 13-dik század' elején, tehát a' közép korban, mely a' vadság, 's miveletlenség' bélyegét viseli, hol minden tudomány, és szépművészet — a' legszükségesebb mesterségeket kivéve —, letiporva, 's majd végkép elnyomva fekvék, 's csupán az egyháziak, és szerzetesek' lakaiban ápoltaték némileg, már iskolákra találunk Németországban, melyekbe csak olly kisededek vétetének föl, kiket igen fiatal korok miatt a' közönséges iskola el nem fogadhatott. Ezen kisedediskolákban nem tanítók, hanem tanítónők foglalatoskodtak a' gyermekek' oktatásával; és ha megfontoljuk a' tanulók' kiskorúságát, 's az illy tehetetlen állapotban szükséges bánásmódot, könnyen helyeselhetjük ezt, sőt el kell ismernünk, hogy e' hivatás, 's kis lényekkeli első bánásmódra a' nőszemélyek legalkalmasabbak, kiket is akkorban dajkáló, ápoló, és tanító asszonyoknak szoktak nevezni. 'S véleményünk tán nem alaptalan, ha azt hisszük, hogy az említett iskolákban leginkább nőgyermeknek vétetének föl, kiknek száma igen tetemes, 's a' flgyermeküket fölülhaladó lehetett, miután az akkori időben kétségtől a' nőnem' első nevelése sokkal jobban elhanyagoltaték, 's a' férfinem' kiképezése után helyhezteték, mint jelenleg. Ez iskolák, melyekben a' dajkáló, 's ápoló asszonyok, vagy tanítónők a' kétnembeli kisededekre vigyáznak, védve őket minden kül, 's belső, physical 's erkölcsi veszélyek ellen, 's tán járulékosan még némelly szükségesebb tudományokban például: olvasás, írás, számvetés, 's a' hit' fő ágazataiban oktatást is nyújtva, valószínűleg alkalmat adhattanak a' későbbben fölállított nőiskoláknak; legalább annyi bizonyos, hogy ezek előbb létesültek, 's léptek élénk életbe, mint más sokféle, tanító, 's nevelői intézetek. 'S pedig az első nőiskolákat Nürnberg, hol a' legelevenebb részvét uralkodék a' nevelés iránt, 's Lüttichben

találjuk föl, valamint későbbben a' Németalföld' tartományaiban sokkal élénkebb mozgást, életet, és részvétet tapasztalunk az iskolának ügye iránt, mint más országokban.

E' gyenge előzményekből származott néhány évtized' lefolyta után valószínűleg az iskolák' egy új neme, melyet az éjszak német honiak, „Klippenschule“nak neveztek; hogy nevezzük mi? nem tudom, ha csak védiskolának nem? de ezek egyet tennének a' mai óvóintézetekkel, melyektől azonban, hogy lényegesen különböztek legyen, ha nem tudjuk is hitelesen bebizonyítani, gyanítjuk legalább. Ezekben is, valamint a' főntebbiekben élte-sebb nőszemélyek viselhették a' tanítás, 's nevelés' munkáját; kár azonban, hogy a' történet' mezején haladva, a' neveléstanra irányzólag, mely előbb időkben annyira elhanyagoltaték, igen keveset találunk, mi bennünket ez iskolanemek eredete, 's lényegéről kielégítőleg fölvilágosíthatna, 's azon homályt, melybe rendeltetésök, minőségök, és céljok van burkolva, eloszlatná. Ennyit 's nem többet lelünk Németországot illetőleg a' neveléstan' történetében vizsgálódva a' kisdedóvó intézetek' előzményeiről, habár mindezek, mint kiki látja csupán gyenge csirái azon eszmének, mely a' 19-ik század' elején csudálatos sebesség, 's nagyszerűséggel létesült, legmelegebb 's tetleges részvéttel fogadtatva, ápolva, és leggyorsabb haladással föntartva minden miveltebb nemzettől.

Térjünk most más országokra át, 's kutassuk, vajon tárgyunkra vonatkozólag találunk-e többet, és bizonyosabbat? A' kisdedóvó intézetek' eszméjéhez közelebb állanak Olaszország, 's különösen Lombárdiának mindazon intézetei, melyek „Scuole delle maistre fie“ vagy „Scuole degli fanciulli“ nevet viselnek. Ezen iskolákba mind nő, mind gyermekek járnak, csakhogy elkülönözve, 's amazok nő, ezek férfi tanítók által neveltetnek, és oktattatnak; sőt ezen intézetek' célja nem csupán nevelés, 's tanítás betűzés, imádság, rövid mesék, elbeszélések, 's

asszonyi munkákban, hanem olly kisdedek' szeretetteli elfogadása, gyámolása, és szorgos gondviselése is, kiket más iskola igen fiatal korok miatt kebelébe föl nem veszzen; 's a' kisdedóvó intézetektől tulajdonlag az által is különböznek, hogy kivált a' nőgyermekeket amaz időponton túl is, midőn rendesen átléphetnének a' közönséges népiskolába, ollykor két három évig, gondviselésök, ápolások, és tanítások alatt megtartják. Illy iskolák olly annyira általánosak, 's elterjedtek Lombardiában, hogy nem csak népesebb városokban, hanem kisebb helyeken is találhatók nagyobb számmal; magában Vicenzában 40 van. Ez intézetek jobbadán, privat alapítványok, 's állapotok leginkább a' „Maestra“ (tanító nő') characterétől függ, melly sajnos! gyakran nem a' legjobb, 's mint-hogy ritkán állanak velük kapcsolatban kert, 's játszóhely, más illynemű intézeteknél alsóbb ranguak. Közönségesen fő, 's közép rendűek lépnek illy iskolába; szegényebb sorsuak föl nem vétetnek, és számok 15 — 40-ig változik Vétekül tulajdonítatik sokaktól ez intézeteknek 's méltán az, hogy a' kisdedeknek, kiknek egyik természeti ösztönök a' folyton mozgás, járáskelés, 's futkozás, sokat kell ülnök, és testi gyakorlatokban nem vesznek részt. Hisszük, hogy jelenleg ez intézeteken kívül, valóságos angol rendszerre alakított kisdedóvó-intézetek is léteznek már Olaszthonban.

Valamint Olasz- ugy Angolországban is vizsgálódva a' neveléstan' története körül, akadhatunk valami hasonlóra a' mondottakhoz. Értjük itt t. i. az ugy nevezett „Dame-schools“ intézeteket, mellyekbe szinte, mint korábbi időktől főnállókba, csupán kis gyermekek vétetnek föl, 's éltesebb asszonyok által neveltetnek, 's tanítatnak. Sőt e' tárgy' történeti kutatásában tán még a' reformatiót jóval megelőző időkre is mehetnénk, annyiban legalább, mennyiben azon főntebbí körülmény, 's tünetmény. hogy az emberi nem első kiképezését, 's tanítását nűszemélyek vállalák magokra, a' középkor' apácza zárdaira visszavihető, mellyekben ittott mint olvassuk az

intézet' nőnevendékei több szükséges tanulmányokon kívül még a' latin, 's görög nyelvben is nyertek oktatást épen úgy, mint mult században a' francia nyelv hozaték általános divatha illynemű intézetekben.

Ha áttekintjük e' rövid előzményeket, 's előjeleket, a' kisdedóvó intézetek' nagyszerű eszméjéhez, eredmény gyanánt kitűnik, hogy a' régiebb időkben az igen fiatal gyermekek' nevelése, 's tanítására általán alkalmasabb, ügyesebbnek ítélteték, és tartaték a' nyájas, 's békeszerető nőnem a' férfiaknál, kiknek mint a' tapasztalás sajnosan tanusítja, számtalanszor szorgalom, és mesterség által kell pótolniok azt, mit tőlök a' természet megtagadott. Sőt ezt szükségkép, 's jogosan látszanak követelni a' kiskorúság' első, 's tehetetlen évei is, melyekben a' kisdednek főleg, és lényegesen ápolás, gyámolás, és szeretetelli gondviselésre van szüksége, 's nem annyira tanításra, mely itt csupán mellékesen jöhet tekintetbe jótékony ráadás gyanánt. Kiviláglik továbbá az is tett észrevételeinkből, hogy a' miveltebb nemzeteknek nagy része régtől fogva belátá bölcsen, 's meggyőződék szükségességéről annak, miként a' kis gyermekekre, kik gyengéd korok, 's kifejletlen állapotok miatt a' közönséges népiskolára nem alkalmasak, csélszerű, 's a' legnyájasabb, 's béketűrők bánásmóddal párosult gondviselést kelljen fordítani.

Mindezek azonban homályos előrajzok, föltételek, és sejtményekkel teljes előzmények azon nagyszerű eszme' kiviteléhez, mely csak későbbben léphete életbe, miután t. i. az emberiség csudálatos gyorsasággal kezde a' mivelődés' pályáján haladni, 's a' neveléstan egy boldogabb csillag' föltüntével, minden oldal, nép, tartomány, 's életviszonyra, szükségessége, és jótékonyságának üdvhozó sugarait árasztani. Ezen észrevétel könnyen ama' kérdésre vezérelhet bennünk' valljon nem a' multszázad' második felében, midőn a' nevelés, mint rendszeres tudomány, legnagyobb részvétellel fogadtatva, 's ápolva minden, hosszú álmaikból akkor ébredező nemze-

tektől, önállólag tanítatni, 's méltólag becsültetni kezdett, tünt - e elő világosabban, 's lépett nyilvánosabban életbe e' nagyszerű eszme, mint azelőtt? Legálább ez eszmét valósítva látjuk némileg azon dűzsgyümlöcsű törekvésekben, melyeket, mint követésre méltókat Hollandia még 1770-ik év előtt kifejtett az ugy nevezett „Spielschule“k, játszó, és érzéki gyakorlatokból álló iskolák' alapításával. Hollandia, mely minden időben a' mivelt Európának fő tartománya, 's nemzeteivel jelesen versenyzett a' nevelés, tanítás, 's mívelésügye körül, 's többek fölött e' tekintetben elsőséggel bír, több illy nemű intézeteket állított föl *Hágában*, melyekbe leginkább 2 — 5 éves gyermekek vétetének föl. Maiglan nagy a' száma illy játszóiskoláknak az említett országban, melyeknek nevök is megmutatja, miként hatályaikra igénytelenül, játszva, és játszadozva, csupán a' jó, szép és nemes' előmozdítása legjelesebb céljaik' egyike. Szorosabb értelemben vett kiseddóvó intézet először 1828ban alapítaték, midőn a' felség a' genffiek' nemes példája által lelkesítette, Angolországból egy nőt hozata, ki több évig előjárskodott már az előtt hónapban kiseddóvó intézetben, 's ennek gondviselésére bizá Brüsszelben állított védintézetét. A' felség' példáját többek követék az ország' nagyai közül, 's ma szép számmal léteznek illynemű intézetek.

Hollandiáról vessük figyelmünket a' szomszéd Franciaországra, 's kérdezzük, e' viszonyban mit tett légyen Európának e' hatalmas fény 's divatországa? Könnyen elgondoljuk, hogy Franciaországban mind az nyer leginkább pártolást, mi fénysugarakat terjeszt, és csupán azt üzi a' nemzet kimondhatlan lelkesülés 's erővel, mi az anyagi életre vonatkozik, 's a' rövidlátót könnyen vakítja 's elcsábítja. Valóban nagy eszmék ritkán támadnak ez ország 's nemzet' kebelében, de miután töle a' szorgalmat 's ügyességet megtagadni nem lehet, gyakran történik, hogy az idegen és szomszéd nemzetektől kölcsönzött eszmét különféleképpen módosítja, 's a' tökély nagyobb fokára

emeli. Így Hollandiától kölcsönzé Francziában a' kisdedediskolák' eszméjét is, olly férfiú által, kinek, habár kebeléből nem származott is, emlékét mint hiszszük, hűn fogja megörzeni e' nagy nemzet. *Oberlin* e' férfiú. Ő volt első, ki, mellözve itt bő tudományát, 's különösen nagyhirű jártasságát a' lélekpásztortanban más jelességeivel együtt, községének anyagi és szellemi jólétét eszközözendő, és hathatósan előmozdítandó, sivatag Kővölgyében (Steinthal) 1780ban egy intézetet alapíta, melybe községének kisdedeit fogadá be, leginkább azon órákban, midőn szülők gazdasági 's mezei munkákkal valának elfoglalva, 's egyesülten hason érzelmű 's lelkiületű hitvesével, ez ártatlanokat különféleképpen oktatá, gyakorlá 's foglalatuskodtatá. Ez intézet ugyan kicsi volt, mind e' mellett sok szépet, jót 's nemest eszközöhet, ha elgondoljuk, milly fáradhatlan szellem 's munkás lélek ékesíté az említett férfiút, ki gondjait 's ékesszólását sikeresen még arra is ki tudá terjeszteni és használni, hogy egyházi kerületében mindenütt az utak 's hidak legjobb karban tartatnának. Ma Franciaországban sok „Salles d' asiles pour la première enfance“ nevezetű intézeteken kívül, áll mint hiszszük nem egy, de számosabb kisdedóvó intézet is; különösen Párisban a' kormány' költségén még 15 év előtt alapítaték illy intézet, leginkább a' szegényebbek gyermekei' számára, melybe szinte nőszemélyek (soeurs de la providence) viselik a' főlügyelet' tisztét, 's a' kisdedeket tehetségeikhez mért hitbéli oktatás, testi gyakorlatok, és czélszerű munkákon kívül, rendre, tisztaságra 's illedelmes magaviseletre szoktatják. Jótékony eredményeik már rég elismervék, 's ezek buzgó ösztönül szolgálhatnak napenkénti szaporításokra.

Ha átnegyünk Némethonra, tekintve az előzményeket, melyek a' németek előtt egészen ismeretlenek nem lehettek, valóban igen kell csodálnunk, hogy a' nevelés-tan' történetében a' jó philanthropusok' korszaka átvonula a' nélkül, hogy e' szép eszme általok fölfogatnék és szilárd lélekkel valósitatnék. Mi lehetett e' hanyagság'

's részvétlenségnek fő oka, bizonyossággal állítant nem merjük, hacsak tán nem az, hogy ezen jó philanthropusok az akkorban annyira híres 's magasztalt Rousseunak elveit 's francia magvait törekedtenek németföldön is elhinteni? Mi azt tartjuk, hogy olly korszak, melly csekély érdekű tárgyak 's hasonlításokkal bibelődék, 's például: a' guzsaly' föltalálóját az emberiségre nézve hasznosabb 's jótékonyabb tüneménynek tartá Iliás' éneklőjénél Homérnál, kinek eredeti helyéről hét város vetekedék a' pogányság közt; 's viszont melly kor az Iliás' betűit az üdvözítő' egyszerű tanításának elébe tudá tenni, nem volt, nem is lehetett képes valóztatására illy nagyszerű eszmének. Minden részvétlenség' daczára mégis az említett korszak' végével valósult, 's életbe lépett az eszme. Walke t. i. a' dessaviai intézet' fáradhatlan 's hű tanítója, előleges illy czímű: „Bewahr-und Vorbereitungsanstalt“ irata után szándékozott olly kisedediskolát állítani, mellyben a' gyermekek három vagy négy évig tanítatnának, 's mintegy elkészítenének, mielőtt valamelly nyilvános iskolába vagy intézetbe lépnének át. Ezentúl élénkebb lön a' mozgalom, terjedtebb a' részvét, 's biztosb az irány Némethon a' nevelés 's tanítás' mezején, mint ezt tanúsítja azon határtalan javallat 's nyilvános öröm, mellyel Peztalozzi, elveivel 's tanításmódjával minden helyt fogadtaték. Ez általános öröm 's részvét annyira lelkesité Peztalozzit, hogy e' czímű: „Lienhard und Gertrud“ 1781-ben kiadott munkájában, emberszeretetteli ohajtását és szándékát nyilvánítaná egy olly intézet' alapításáról Bonnalban (Kinderhaus, kisededház név alatt), melly a' most mindenütt főnálló 's virágzó kisededővő intézetekkel legnagyobb rokonság, 's üszhangzatban állott volna, mert szegény 's mezei munkával foglalkodó szülők' gyermekei valónak ide fölveendők; azonban e' szép eszmének valóslása csupán ohajtás 's kívánat maradt, és siker nélkül olly rögtön és sebesen hangzék el, mint sok más létesült művei e' nagy nevelő 's emberképezőnek nyom 's foganat nélkül enyészének el, 's eredetőkben dülenek ro-

mokra. Hasonlag az, mire beszédeiben a' német nemzethez Fichte látszik célzani, egy magasztalt, de csupán eszményileg kivihető nemzeti nevelésről, csak a' legtávolabb pontokban jöhet némileg rokonságba a' kisdéd-óvó-intézetek' eszméjével. Valamint e' bölcs átalán különöségeken, és philosophiai végleteken — extremitäten — töré örökön eszét, 's iratai minden fény 's kellem mellett sok fonákságot is rejtenek, szintolly fonák, 's nem annyira a' keresztény Europa' szelleméhez, mint vad népek' jelleméhez mért volt azon eszméje is, hogy erőszakosan vétessenek el szülőtől a' magzatok, 's köz költségen épített intézetekben nyilvánosan neveltessenek föl. Az időpont, melyben Fichte szavát emelé, 's virányos beszédeit a' német nemzethez irányzá, igen is kedveze eszméjének, és sok tekintetben az aljasult, és elfojtott nemzeti érzelem 's jellem viszonyainak a' corsicai hős' korlátlan hatalma alatt megfelelt; mind e' mellett a' valódi, 's nyilvános életben nem talált viszhangra, és azért Fichtének ez eszméje legfőlebb csak mint különös ötlete egy philosophnak fog ádatadni az utóvilágnak.

Annál örvendetesebb azonban, hogy 1802-ben az eszmét valósítva, 's egy kisdediskolát Németországban tetteg életbe lépni látunk, 's hogy az emberiség' szellemi jóllétét előmozdító tárgyak sokszor kicsi, figyelmünket alig gerjesztő tartományok, és statusokban fogatnak föl először, s ilyenekben alapulnak jótékony intézetek, ez észrevételünkett itt is bebizonyítva találjuk. Ugyanis lippe-detmoldi herczegnő Paulina Krisztina Vilma e' nemes 's átalán ismert emberbarátné, kinek nevét háladatos szívvél, 's méltó magasztalással említi, 's hirdeti minden német száj, alapítónéja ez üdvteljes intézetnek. 'S valamint a' régiebb időkben e' nagyszerű eszme homályos, és sejtményes előzményeiben, mint főlebb mondók, nőszemélyek viselék sikeresen az első nevelés, 's tanítás' terhét, úgy szinte itt is magas rangu nőszemély által látjuk valósítani az eszmét. Ez intézetbe naponként a' kisdedek reggel hat órákkor jövének, vagy hozattatá-

nak, 's az egész napot ott tölték el különféle kellemes foglalatosságokkal, és szorgos fölügyelet, 's dajkálás alatt, 's midőn a' szülők végezve mezei munkájokat, kisdedeikről gondtalanul térnek vissza csendes hajlékaikba, akkor estve nyolcz órakor a' kisdedek is haza vitetének; és hogy ez intézet nem csupán egykét, hanem számos gyermekek' fölvételére, 's dajkálására alapítaték tetemesebb költségekkel, kiviláglik elegendőkép onnan, hogy tizenkét nőszemély ügyele föl folyton 's igazgatá a' gyengék' nevelését, 's tanítását, valamint milly nagy szeretettel, 's gondoskodással viselteték intézete iránt maga a' nagylelkű alapítóné? tanúsítja teljesen, hogy rendesen tudositatni kívánt az intézet' előmenetele, 's állapotáról többször évenként, 's ha valamiben az intézetnek szüksége volt, a' herczegnő legnagyobb készség, öröm, és szeretettel fogadá a' folyamodás' pontjait, és segíté a' bajon azonnal.

Niemeyer a' classicus neveléstaníró, 's nagy emberismerő, ki jeles neveléstanában átalán így nyilatkozik: „Ha találtnának intézetek, melyekben ész, és szeretettől lángoló személyek magokat szilardan elhatározva, rendszerüleg dajkálnák, nevelnék, 's oktatnák a' kisdedeket; 's olly szülők, kiknek viszonyaik nem engedik, hogy idejüknek nagyobb részét magzatjaik' körében eltöltsék, sem elegendő tehetségök a' nevelésre nincsen, illy intézetekbe küldenék övéiket: ugy bizonynyára czélszerű elrendezés mellett a' legszebb hasznokat 's eredményeket volna szabad várnunk a' kora kiképezésre nézve; 's egy illy óvó, 's dajkáló intézet, szegény szülőkre, csak jótékony, 's üdvteljes lehetne.“ Emlékezik továbbá a' jelen intézetről is, melyet láthatni, a' körüle szorgalmas vizsgálódásait tennie alkalma volt. Nem leend tán érdektelen a' tisztelt olvasókra nézve, ha mi itt tanulságos észrevételeiből néhányat, 1806 Westphalián, 's Hollandián átt tett utazásából kivonatban közlendünk. Ugyanis ezt mondja a' szellemdús szerző: „Milly sok szép, és jó létesült, és sikerült legyen néhány év alatt e' lelkes fej-

delemnőnek, mióta teljes hatalommal rendelkezik, arról bő alkalmunk vala meggyőződhetnünk rövid ittlétünk alatt. Mindenek előtt megnézők az intézetet, mely kizárólag az ő műve, 's véd vagy óvóintézet „Pflegeanstalt“ név alatt, jótékonyan hat az emberiségre. Itt minden szegény tehetségeihez, 's korához illőleg foglalkodtatik, 's a' gyermekek munka mellett tanításban, a' gyámtalan betegek szereteteli dajkálás, 's gondviselésben részesülnek. Különösen gerjeszté figyelmünket az intézet' azon része, mely 1 — 6 éves kisdedek' óvására, 's minden veszélyektől megőrzésére van szánva. Szegény, 's csupán mezei munkákkal terhelt, 's ezekkel kenyerüket kereső szülők, reggel ide hozzák szülötteiket, 's estve ismét hazaviszik. Mihelyt a' kisded az intézetbe lép, azonnal az ipariskolából fogadott, 's csak e' hivatalra készített, 's jól betanított ápoló asszonyok veszik gondjok alá, megfürösztik t. i. tisztítják, fehér üng, 's pamutdolgánykába öltöztetik azt. Táplálékul a' legegyszerűbb, 's egészségesebb ételeket kapják naponként. Egy főlügyelőné szorgalmasan vigyáz, hogy az ápoló, 's dajkáló asszonyok híven teljesítsék hivataloknak legkisebb részeit. Tizenkét fő, 's közép rendű, részint férjhez ment, részint hajadon nőszemély osztozik az általános főlügyelésben olly annyira, hogy nap, óra, 's percz véletlen meglepés, 's látogatásoktól biztosítva nincs, 's mit ilyenkor észrevesznek, azt gondosan följegyzik. Dél mult el épen, midőn beléptünk a' kisdedek' teremébe, 's nem csak készen látók a' gyermekek' fekhelyeit, hanem nagyobb része azoknak a' vett eledel után már édes álomba is merüle, midőn néhánynak szemei kellemes mosolygás, és éneklés közt akkor csukódának be. Az ép, 's alvó kisded mindenkor gerjesztő tekintetet nyújt. 'S ha biztosítva van a' gyermek veszélyes társak közt is a' főlügyelet, és szeretet' szárnyai alatt, melyet a' még teljesen el nem fásult, 's romlott ember, a' gyámtalan ártatlanságtól meg nem tagadhat, mennyivel jobb, és nagyobb a' kiskornak ez intézetekbeni biztosítása? hol elvonva a' nyomorú, tisztátalan

's alacsony lak, vagy kunyhó' fojtó gőzétől, ama' vad, 's embertelen eszközöktől, mellyekkel gyakran a' gyermek' könnyűi szárítatnak, és hallgatásra kényszerítetik; védve szülői, vagy dajkáinak gondatlan, békételen, 's durva bánásmódja ellen, valódiilag az emberiség szelíd nemtőjének jótékony szárnyai alatt nevelkedik. Szinte az intézet' többi részeit is tisztáknak, és czélszerűleg elrendelteknek találtuk, hogy méltán példányul ajánlhatók akármelly szegény, 's kisedintézet fölállítására azt; csak az kár, hogy kivitele, 's létesítése annak, mi kicsiben is teljes komolyságot, szilárd akaratot, és sokak' egyesített erejét föltételezi, nagyban, 's tágitott körben számtalan nehézségek, 's akadályokkal van párosulva, holott ez intézetek által leginkább azokon segítenénk, kik folyton, s' méltán az emberiség tehetösebb részének segedelmére támaszkodnak, 's tőlök várják ideigleni jólétük, 's boldogságok' eszközletét." Ennyit Niemeyer, 's ezen rövid előterjesztésből is úgy hiszük mindenki közelebről megismerkedhetik ez intézettel. Ezen kívül Darmstadt, Hessen-Casselben 's más több helyeken is állanak már 1825-től nagyobb vagy kisebb rend, és czélszerűséggel hasonnemű intézetek, 's hogy mindegyre szaporodni fog számok, alaposan hinnünk engedi azon literaturai élet mozgalom, és szellemi haladás, melly e' nagy hont bélyegzi.

Poroszországban az első kiseddóvó intézet 1819 augusztus 3-án a' király születése' napján nyitatték föl Berlinben. Wadzeck Fridrik alapítá ezt $\frac{3}{4}$ — 5 éves kiseddek' fölvételére. Tágasabb ugyan ez intézet' köre a' szokottnál, mert vele egy 24 ápoló-nő — 's nagyobb gyermekek' nevelő intézete áll kapcsolatban; mind e' mellett, miután e' nagy intézet' részei egymástól elvannak különözve, a' kitüzött nemes czél eddig nem csak ígéré, de valósitá is a' legüdvteljesebb eredményeket. Általános az alapítvány ő felsége' engedelmevel Wadzeckintézetnek neveztetik, azon része pedig, mellyben az ápoló nők neveltetnek, 's tanítatnak, Alexandrina herczegnőtől „Alexan-

drinaintézet“ név alatt ismeretes. Az egész intézet fölött Berlinnek legjelesebb női, számra 70-en, örködnek, és szeretetteljes érzelemmel viselik a' fölügyeletet. E' nagy intézethez közelítőleg megérdemli az említést azon szegény kisdedek' óvására alapított intézet, melly nem rég Strahlsundban állítaték föl több jótévő által, célja ez alapítványnak csupán elhagyott, 's talált gyermekeknek fölvétele, 's kiképezése; itt 12 nőszemélyen kívül még egy férfi is osztozik a' fölügyelés, nevelés, és tanítás terhében.

Westpháliában ama dicséretes szokás divatozik régtől fogva, hogy a' mezei munkákkal elfoglalt szülők nyáron át, midőn reggeltől estvelig künn dolgoznak, kisdedeiket összegyűjtik egy téres gyephelyen, hol hajlék védi őket az idő' viszontagságai ellen, 's itt töltik az egész napot egy öreg asszony' fölügyelete alatt, ki óvva minden testi, 's erkölcsi veszélyek ellen, tehetsége szerint közönségesebb tárgy 's dolgokról oktatja őket, kiszabva a' játék' helyét, és idejét, 's mindenkinek a' szükséges táplálatot napjában háromszor nyújtva. Bár e' követésre méltó szokás, hamár kisebb helyeken jelenleg még kisdedóvó intézeteket nem állíthatunk, nálunk is elfogadtatnék; úgy hiszem egy jámbor öreg asszonyt vagy férfit nem volna nehéz akármely helységben is találni, ki az ártatlanok fölötti ör, fölügyeleti hivatalt viselné.

Schweiczban mintegy 40 év óta állanak már sok helyt olly intézetek „előiskolák, vagy elkészítő iskolák, „Vorschule, Vorbereitungsschule“ név alatt ismeretesek, mellyekben 3—6 éves szegény, 's gazdagabb kisdedek egyaránt, még nem képesek az elemi iskolai tanítás' elfogadására, tanító-nők' fölügyelete alatt hasznosan oktattnak, kellemesen, játszólág foglalkodtatnak különféleg, rend, pontosság, tisztaság, 's illedelmes magavi-seletre szoktatnak. Az aargau cantonban a' nemzeti művelődésről nevezett, 's több jelesebb férfiakból alakult társaság nem rég azon szilárd és nemes határozatot hozá, hogy a' szövetség' minden cantonaiban kisdedóvó, 's elő-

készítő intézetek állítatnának; a' határozat nem maradt siker nélkül, 's a' felfogott eszme valósult, midőn 1826. Genfben egy kisdedővó intézet fölállott, melly elején ugyan 17 kisdedet számlált, de mielőtt alapításának első évét betöltené, már 170-ig szaporodott számok. Ez intézetről így nyilatkozik egy levelező' 1827. october végéről: „Itt a' kisdedek két nagy terembe gyűjtve, hol minden iskolai kényszerítés nélkül számtalan hasznos tárgyakat tanulnak megismerni, színes rajzolatok, 's képekből, mellyek eléjük terjesztetnek, 's világosan megmagyaráztatnak, azután egy óráig játszanak, játék után kisebb munkákban gyakoroltatnak, mellyekkel későbbben szülöiknek sigitségükre lehetnek. Mindez egy nő 's férfi' felügyelése alatt történik, kiknek tisztében áll, leginkább a' tisztaság, 's erkölcsös magaviseletére a' gyermekeknek szorgalmasan vigyázniok. Nő 's férfigyermek, kik szennyesen, neveletlenül, rosz tulajdonságok és szokásokkal teljesen hozatának az intézetbe, három hét alatt annyira megváltoznak, hogy rájuk ismerni nehéz volt. Olly hatalmasan munkál a' jó példa, 's jámbor gyermekekkel társalgás. Nagy hasznairól 's jótékony eredményeiről ez intézetnek mindenki meggyőződék rövid idő alatt stb“. Genf' példáját több canton is követé, és nem sokára Lausannében, 's más helyeken jótévők' adakozásaiból sorban támadtak hasonnemű intézetek, mellyeket a' buzgó schweitziaiak mindegyre szaporítanak, tettel tanúsítva azt, hogy csak ott ígérhet a' köztársaság magának valódi hosszú békét, jólétet 's boldogságot, hol csiráiban elfojtatik minden gonosz, és csupán a' jó, szent és szépnek gyümölcsöző magvai hintetnek el a' fogékony keblekbe.

Svéd és Szászthonban ujabb időkben állítottak több helyen kisdedővó intézetek; Dánországhban pedig régtől divatoznak az ugy nevezett fölvygázói iskolák (Aufsichtsschulen), mellyekben hat év alatti gyermekek nyernek oktatást, irás olvasás és korokhoz alkalmazott kézi munkákban; de ezek nagyobb részt privát alapítványok,

's valljon eddig a' kormány gondoskodék-e nyilvános kisededóvó intézetek' alapításáról, adatok' hiánya miatt nem állíthatjuk.

Térjünk át most Angolországra, e' pénze, kincsei, 's gazdaságáról átalán elhíresült 's magasztalt honra, 's kérdezzük, mint áll itt a' kisededóvó intézeti ügy? Angolhont mindig először kell említeni, valahányszor fölvilágosult 's vallásos emberszeretetteli intézetekről, 's ezeknek szerencsés sikeréről van szó; 's régtől fogva az által is megkülönbözteti magát e' nagy hon más országoktól, hogy új eszmék' föltalálásában igen gazdag, és ezeket legnagyobb lelkesedés- 's nagyszerűséggel létesíti 's lépteti életbe. Ez áll szinte a' kisededóvó intézetekről is, habár felednünk azt soha sem kell, hogy tán semmi országnak annyira ilyenemű intézetekre szüksége nincs, mint Angolhonnak. Első, ki ez eszmét támasztá, bizonyos terv szerint nevelni a' kisededeket 2—7 évig, Owen volt, kinek tervét nem sokára némi módosítás mellett elfogadá egy egész társaság, melly Brougham' elnöklete alatt alakult, azon nemes czélt tűzve ki magának, hogy a' honban mindenfelé illy üdvteli intézetek alapíttatnának. 1819-ben nyitatték föl az első óvintézet Londonban, követé ezt azonnal egy második Wilson József által alapítva, 's nem sokára még kettő ugyanott. A' jó példát, 's legszebb eredményekkel kecsegtető eszmét számtalanon fogák föl 's követék, mit elegendőkép tanusít az, hogy e' hasznos intézeteknek száma jelenleg három százhoz közelít az országban*), 's a' londoni intézeteken kívül legnagyobb hirben állanak a' cambridgei, 's oxfordi óvintézetek, mely-

*) Milly forrásból merítheté az 1832. 56ik számú jelenkori tudósító azt, hogy Angolországban 10 év (tizenháromat kellett volna tennie) alatt tizenegy ezernél több kisededóvó intézet állott föl csupán önkényti adakozásokból? nem tudjuk, de kétségbe merjük hozni, annál inkább, mint-hogy későbbi tudósítások 1835—36ról, német 's porosz folyóiratokból merítve a' legnagyobb számot 250re teszik, mi csakugyan hihetőbb 's valószínűbb a' tizenegy ezernél.

lyekre e' jeles egyetemek vigyáznak föl, és számtalan idegen látogatja azokat meg évenként, hogy nagyszerűségüket, 's méltán magasztalt rendszerüket fölfoghassa, 's hazatérve nemzetének ajánlhassa. A' főnemlített társaság még a' szükséges tanítók 's tanítónők' czélszerű neveléséről is gondoskodik, midőn Londonnak Vincent-Square, Westminster, Spitalfields és Balwinsgardens nevű részeiben, három olly intézetet alapíta, melyekben a' jövő kisdédóvó-intézeti nevelők, 's nevelőnek előlegesen elkészíttetnének, 's innen apostolokként az ország' minden részébe, hol hasonnemű intézetek állanak vagy állíttatni fognak, küldetnének. Egyesültek továbbá e' szent célra a' londoni, és chesteri püspökök is, kik' példája, 's ösztönzésére új, 's újabb intézetek létesültek, ha nemis olly nagyszerűséggel, millyennel a' föntebbi társaságé, de ugyanazon haszonnal, és sikerteljes következményekkel; 's mióta illy lelkesedéssel szaporodnak az emberiségre olly annyira jótékony intézetek, azóta tisztulnak Londonnak utczái a' szennyestől, csin, 's tolvajságra oktatót gyermekektől, ritkul naponként száma a' gonosz tett, 's amaz erkölcstelenségeknek, melyek csupán a' kisdedek' elhagyottsága, 's dologtalanságából eredtenek.

Ez intézetek „infant-shools“ név alatt ismeretesek Angolhonban, 's mint mondók, számok, 's naponkénti szaporodások eléggé bizonyítja, milly részvét, 's lelkesedéssel fogadtaték mindenütt a' nagyszerű eszme. Általános elrendezésök, 's a' bennök uralkodó rendszer csekély módosítással, melyet a' hely, 's a' tárgyak' különfélesége, s változékonyasága kíván, ugyanazon egy. 'S hogy e' nagy nemzet, ezen eszme' nagyszerű létesítése által, a' lelegelevenebb példát nyújtá minden miveltebb nemzetnek, mint kell, 's illik az alantiaabb sorsu emberiség' súlyain könnyíteni, 's az ártatlan kor' jövendő jólétét 's boldogságát czélszerű munka, tehetségekhez mért oktatás által eszközteni, és biztosítani, maradandó emléket, 's valódi dicsőséget szerzett legyen magának, azt olly biztosan hiszszük, 's hinnünk szabad, mint hiszszük, hogy szegény

elhagyott, 's ártatlan kisdedek létezendnek a' világ végéig. — Angolhonból a' kisdedóvó intézeti eszme csakhamar átviteték Irlandba is, hol ma már több ilyenmü intézet virágzik privát gyűjtemények, 's adományokból.

Angolországról, hol a kisdedóvó - intézeti eszme nagyszerűleg létesült, 's innen mintegy középpontból, gyors szárnyakon terjeszté jótékony sugárait a' mivelte Europa' többi tartományaira, menjünk át végre Austriára, és saját édes honunkra, és kérdezzük, mi történt legyen itt tárgyunkra vonatkozólag? Habár általán a' nevelés, 's tanítás' ügyéről nem nyilatkozhatunk is kedvezőleg, sőt igazságosan azt kell állítanunk, hogy még sok javítani, 's ujítani való van oktatási rendszerünkben, meg kell azonban őszintén vallanunk azt, hogy a' kisdedóvó intézetek' tüneményére honunk az első tartományokkal fut versenyt, mellyek ez eszmét fölfogák, életbe lépteték, 's naponként e' jótékony intézetek' számát szaporitják. Magát Austria' fővárosát Bécsset, hol Mária Terézia' idejétől fogva, a' francziák, 's angolok' példájára egymás után alapittatának különféle kegyes, 's jótékony intézetek; hol Hollandia Olasz 's Francziahon' előzményeire, 's mintájára rég állanak az óvintézetekkel némi rokonságban levő, a' kisdedek' első nevelését, 's tanítását tárgyazó alapítványok; e' tekintetben megelőzé, 's fölülmadá honunk, kivált ha hiteles egy porosz írónak e' nyilatkozása 1835-ről „Legtöbbet azonban e' tárgyra nézve úgy látszik, amaz ország tett, mellyről azt alig hinnők 's tekintve népmivelése' alantiaabb állapotát, alig várhatnók. Austria t. i. ez ország. Ugyanazon év, mellyben Hollandia az első kisdedóvó intézetet alapítá, hoza létre hason intézetet Budán, melly Brunzwick grófnő által állittaték föl. Az új intézet legnagyobb lelkesedés, 's részvéttel fogadtaték, 's a' szép példát követé Bécs is, két évvel később, 's rövid idő alatt Bécs öt, Magyarország tizenkét illy intézetet számlált, habár mindnyája ezeknek nem ugyanazon egy kiterjedésü, 's nagyságu is! Csak ezt 's nem többet tekintve is, átláthatja kiki, mikép honunk

aránylag más művelt nemzetekhez sokat tett legyen, 's lelkesen fogá föl a' dús következményekkel biztató eszmét; 's ha hazánk az olly nagy részvét, pártolás, 's lelkesedéssel kezdett munkát hason lév, 's meleg kebellet folytatandja ezentúl is, hinnünk szabad, hogy rövid idő alatt fölülmúlva Európának műveltebb nemzeteit, 's országait e' tekintetben Angolhonnal fog vetekedni, 's honunk' jövőendő ivadéka porában fogja áldani azon nagylelkű alapító nő 's férfikoszorút, kik keblökön hordozva a' gyenge kor' első fejledezését, nem csak fölfogák, de sikeresen élethe is léptették ez eszmét.

Az első óvintézet nálunk 1828-ik év június' elsején nyitatták meg ünnepélyesen Budán a' Krisztinavárosban nagy mélt. korompai Brunzwik Mária Terezia grófnő alapítványa által saját házában, ki az említett év' februar' 12-én elhunyt felségünk Ferencz' születése' napján aláírást nyitott, 's június 30-ig kétszáznál több pártolót számlált. Ugyanennek ösztönzésére egy nőegyesület is támadt illy szent, 's jó czélt minden erejéből támogatandó, és sikeresen előmozdítandó, és rövid idő alatt az egész birodalomban 33 kisdédóvó-intézet keletkezett. A' szép példát számos fő, 's közép rendűek követék, kiknek jótévő adakozásaik, 's emberszeretetteli segéd munkálkodásaik' által évenként szaporodnak ez intézetek. A' budai intézet, mely ma Mária Dorottya cs. kir. fő herczegnő' magas pártfogása, 's ótalma alatt áll, 's ki az intézetet többször szerencsésítí látogatásával, elején 50 gyermekre vala szánva, de későbbben 150—180-at fogadott kebelébe. 1829-ben Budán még kettő létesült, egyik a' várban 80—95, másik a' vizivárosban 70—80, és Pesten a' polgárság' bőkezű adakozásiból Leopoldvárosban 170—195 gyermeke. Ugyanez év nov. 4-én ő cs. kir. felsége Karolina királyné' névnapján nyitatták föl örömteljesen Zólyom vármegye' Besztercze-Bánya' városában 80 kisdedre óvintézet, mely lételét leginkább t. Szumrak asszonyág, Belánszky József beszterczei püspök, 's több előkelőbb adakozók' bőkezűségének köszöni; a' 6-ik

szándékban volt Vácson gr. Nádasdy püspök által, azonban létesült- e? privat, 's nyilvános tudósítások' hiánya miatt nem tudjuk; 7-ik Kolosvártt báró Jósika Jánosnak hitvese Csáky Rozália grófnő által állittaték föl, ki eltörölve az alkalmatlan újévi köszöntéseket 1830-ban, 's ezeket inkább pénzheli adakozásokkal fölváltva, az innen gyűjtött összevet, 1000 forintot, e' szent célra fordítá. Csáky grófnőnek', ki a' szegények' dolgozóháza föllállításában, 's minden közhasznu intézet' előmozdításában buzgó részt vett, e' szép példáját követék mások is, és 1835-ben egy új kisdedóvó intézet jött létre, csupán református kisdedek' számára.

Miután így szaporodának több helyt e' jótékony intézetek, igen óhajtható vala, bár kisdedóvó-képező intézet is állítatnék hazánkban; ez ohajtás teljesült, midőn gróf Festetics Leo, a' most főnálló, 's virágzó kisdedóvó egyesület' érdemteltjes elnöke szíves volt nem csak telket ajándékozni e' célra Tolnán, hanem a' szükséges épületeket is ő építteté föl nagyobb részt, 's miután mindezek elkészültek, 1837. october 7-én nyittaték meg ez intézet' ünnepélyesen Vargha István magy. acad. tag, több rendű jeles nevelési, 's tanítási értekezései, 's munkáiról honunkban ismeretes írónak igazgatása alatt. E' képező intézet célja leginkább kisdedóvó nevelő 's tanítókat képezíteni, habár privat nevelők is képeztetnek itt, 's mennyire haladt legyen ez intézet rövid idő alatt, tanusítják a' nyilvános egyesületi tudósítások, melyekből értjük, hogy 1838-ban hatot ereszte ki kebeléből az intézet, kik közül kettő privat nevelővé lett, egy Soprony, egy Szekszárd, 's egy Erdélyben fogadtaték el (a' hatodik végzett tanulmányai után korán elhunyt); most pedig mindegyre szaporodik számok ollyannyira, hogy az évenként jelenkezőket alig fogadhatja el már az intézet. Nem lehet nem legnagyobb örömmel ez intézetről, emlékeznünk 's neki legszilárdabb állandóságot, 's minél több, 's hatalmasabb pártfogókat e' szent cél' sikeres előmozdítására kívánunk; ohajtanók mindazonáltal, mit sikeríteni akarni látszik

a' nemes egyesület is, bár Tolnáról honunk' fő városába Pestre, mely minden tekintetben alkalmasabb volna, és hol kétségen kívül a' hölelkü adakozók' száma is szaporodnék, mint országunk' szívébe, szállítatnék át. Ugy hiszem ez ohajtásban többen is osztoznak, 's ha a' nemeskeblű egyesület meg fog küzdhetni a' még utban álló akadályokkal, leend tán szerencsénk ez intézetet nem sokára Pesten láthatnunk, honnan dús eredményeiről könnyebben fognak mindazok tudósíthatni, kiknek szíveiken fekszik a' nevelés 's tanítás ügye.

Ma, mennyire privát, nyilvános, különösen a' kisdédóvó egyesület' időnkénti tudósításaiból értjük, szeretett honunkban a' pest budai intézeteken kívül e' következő helyeken állanak, 's virágzanak kisdédóvó intézetek: Pozsonyban, Belácson (Tolna vármegyében) Hedervárott (Győr vármegyében) gr. Viczay Károlné költségén; Szegeden a' nemes tanács 's választott polgárság' adakozásain, Sopronyban jótévők' bőkezűségével; Pécsen, Nagyszombatban gr. Apponyi, született Serbelloni Teréz jótévőségével; Szombathelyen önkénytes ajánlásokkal; Czecczen (Fehér vármegyében) t. Gindly Antal emberszeretetéből; Gyoma helységben (Békes vármegyében) Vodjaner Samu' nemeslelkűségéből; Zsibó mezővárosban (közép Szolnok vármegyében) báró Vesselényi Miklós' jótékonyágából; és Ráczkén az odaváló esperest Horváth Ferencz' ösztönzésére, 's ajánlatából. Készülőben, és szándékban van Kassán kettő, az ottani nőegyesület' emberszeretetteli gondoskodásából, és Szabadkán egy. Szándékozott szinte Bihar vármegye is még 1837-ben, tudva, miként az akkori gyűjtogatások leginkább elhagyott, 's kóborló gyermekek által támadtak, hason intézetet állítani, azonban létesült-e eddig, tudósítások' hiánya miatt nem állíthatjuk. 'S ezek szerint honunkban a' tolnai képező intézeten kívül, kisdédóvó intézeteink' száma jelenleg mintegy 25-re megyen. Reményljük azonban, hogy az egyesület' nemes törekvései, méltánylásra találva minden emberszerető barátnál, hathatósan fognak gyámolíttatni,

's mi ismerve honunk' szükségeit, tudva jól nevelési, 's oktatási hiányait, e' célra minél több nagylelkű pártfogót kívánunk, mert csak egyesült erő munkálhat sikeresen. Bár a' nemeskeblű adakozók' száma annyira szaporodnék, hogy minden nagyobb város, 's mezővárosainkban egyegy illy jótékony intézet állíthatatnék föl; azontul könnyebb leendne kisebb helységekből is létesíteni azokat, annyiban legalább, hogy a' minden faluban álló iskola, egy kisdédóvó osztálylyal 2 — 7 éves gyermekek' számára tudatnék meg, ez bizonyosan annál üdvelteljesebben hatna a' köznépre, mivel e' kiskorban úgy sem vonhatják el a' szülők gyermekeiket az iskoláztatástól, sőt mennyiben ezek itt minden veszély elől menedéket találnának, annyiban a' szülők könnyebben, 's nyugodtabban folytathatnák élelemkereső munkáikat.

A' fülhozott történeti adatokból kiviláglik elegendőkép, hogy a' mivelte Europa' minden részei, 's tartományai-ban a' legélénkebb 's nemesebb vetélkedés uralkodik a' népnevelés' javítása iránt, 's hogy az emberiség lelki, 's szellemi kimivelésének jótékony nemtője mindenfelé terjeszti szárnyait a' legüdvelteljesebb eredmények' sikerítésére. 'S ha a' tanítók, 's nevelők' panasza még mainap sem alaptalan arról, miként legbuzgóbb törekedéseik, erkölcsi, 's vallási hatásaik az iskolában ritkán érlelnek hasznos gyümölcsöket, 's emelkednek a' semmisségen túl; e' panasz csak azt tanúsítja, hogy a' veszélyek, melyeknek az alantibb sorsu gyermek gyakran esik martalékul szülői házában, nem gátoltattak, és akadályoztattak eddig foganatosan, mert hogy a' hat éves, iskolába lépő gyermek' lelke és szelleme sokszor nem egyéb rozsdától félig emésztett aczélnál, sajnosan tapasztaljuk, a' tanító, 's nevelő iparkodik ugyan tehetsége szerint e' rozsdafoltokat tisztítani, dörögölni, kefélni, és eltörölni, de ha véletlenül eső, köd, 's nedves idő éri az aczélt, újra föltűnnek a' rozsdapontok, és szaporán terjednek, 's ha idején a' szükséges dörögölés, 's tisztítás meg nem történik, elharapodva mindenfelé, gyorsan emészti az

aczel. Meg fognak azonban szünni e' panaszok, a' tanítók, 's nevelők erkölcsi, 's vallási munkálkodásaiknak pedig bizonyos leendő sikerteljes hatása, mihelyt minden helység' iskolájában legalább egy kiseddévó osztály állittatik, mert így gyérülend veszélyes befolyása a' szülői háznak magzatjaikra, kik folyton fölügyelet alatt csak a' jót, szépet, 's nemeset tanulandják már fejledező korokban nem csak ismerni, hanem gyakorolni is.

A' sokoldalú nyereség, 's eredmények, melyek ez intézetekből az emberiségre háromlanak, olly nagyok, jótékonyak, 's bizonyosak, hogy az alapítások, 's föntartásokra szükséges költségek alig jöhetnek tekintetbe, és számba. Angolországban egyegy kiseddre az óvintézetben évenként félfont sterlínget számitanak; e' summa valami csekélységgel megtoldva, úgy gondolom, nálunk is elég egy gyermekre, legalább ezer forint pengő tőkealapítvány egy kisebb intézet' főbb szükségeit, 's kellékeit pótolhatja.

Ha megfontoljuk, hogy az alantiabb rendű emberek' nagy része, kinek a' természet szintugy megadá a' legszébb ész, és szívbeli ajándékokat, mint másoknak; azért aljasodik el jobbára, mélyed el bűnbe, 's erkölcstelen tettei által gyakran gyaláztatjára válik a' honnak, mert kiskorának éveit minden fölügyelés nélkül, magára hagyatva, tünyság, vásottság, csábítás, 's ezer rossz példák közt tölté el, 's így benne a' jámbor, 's nemesebb élet' becse, 's mibenléte korán elfullad; ki nem óhajthatná tiszta szívvel, 's valódilag emberi érzelemmel azt, hogy e' rosszoknak eleje vétessék olly intézetek' alapítása, és czélszerű szerkesztésével, hol a' pórrend' csemetéi jólelkű, 's mivelt egyének' társaságában, 's ezeknek gondos fölügyelete alatt nevelkedjenek, 's ártatlan korokban már a' jó, igaz, szent és szép' elfogadására, 's keblökbeni szorgos dajkálására fogékonyokká tétessenek? Tapasztalás-ként rossz gyermekekből válnak gonosz, 's a' köztársaság' boldogságát veszélyeztető, 's földülő emberek; és ki gyermek-korában jó, az ritkán fajul el rosszszá; szinte ki első éveiben megkedveli a' munkát, fogja az későbbben is sze-

retni a' dolgot, sőt munkásabb leend, holott ha tunya, munkátlan, és hanyag kis korában, kerülni fogja azt emberéveiben is, vagy mindennek könnyebb végét keresendi; 's eddig tudunk, látunk 's tapasztalunk is annyit, hogy hol kisededóvó intézet áll, ott kevés a' rossz gyermek.

Körömön, és célomon túl lépnék, ha én itt akar elrendezésüket ¹⁾, akar számtalan hasznaikat akarnám bővebben rajzolni ez intézeteknek, vagy élénk színekkel festeni a' veszélyeket mellyeknek a' tehetetlen állapotú, 's kora 2 — 7 éves gyermek ki van téve, ²⁾ — ezekről nyilvános hirdapok is nem egyszer értesítenek hennünk —, mintán ezek sokak, különösen az egyesület által is többszer 's elég bőven valának fölhordva nyilvánosan, 's minden emberszerető barátnak, a' nevelés, 's tanítás' ügyét hön pártolónak lelkes buzdításul szolgálhatnak, mind alapítására, mind tétleges ápolására e' jótévő intézeteknek; és én befejezem közleményemet néhány észrevétellel e' jótékony intézetek' viszonyait az iskola, szülői ház, anyaszentegyház, hon, 's emberiségre nézve, illetőkkel.

A' kisededóvó intézetek a' legszebb eredményeket szülik: a) az iskolára, minthogy a' gyengéd kora ifjúságot erre elkészítik, 's így az iskola már a' kész szántóföldbe hintendi el a' jó magot, melly annak idejében a' legbővebb aratást, 's édesebb gyümölcsöket fogja adni, b) a' szülői házra, melly áldástelileg fog tenyészni, gyarapodni, 's eljövendő azon várva várt időpont, hogy kiseded ártatlanok' ajka fönhangon hirdesse az úr' dicséretét, 's dicsőségét. c) az anyaszentegyházra; isten' szolgálai nem lesznek kénytelenek, mint most, hasonlólag Abraham' utódaihoz a' Fáraók' országában csupán téglát vetni, hanem kész anyagot, követ t. i. 's márványtáblákat találандnak, mellyekből az üdvözítő' mennyei templomát

¹⁾ Lásd Hasznos. mulats. 1829. II. félév. 106. 202. 's 353. és 1830. I. félév. 93. 99. 's 105. lapjait.

²⁾ Lásd a' fönajánlott munkát 1—47. és 405—407. lapjain.

fölépítsék. *d)* a' honra; ezer börtönnel kevesebb leend ég alatt, mellyekben az elfajult emberiség' süpredéke bünhödjék; végre *c)* az emberiségre; ugyanis e' szeretetteli intézetek csallhatlanul tanusítani fogják azt, hogy az emberiség lelki, és szellemi mivelődésében egy szelid, 's üdvteljes munkálkodásaival mindeneket átölelő nemtőnek szárnyai alatt, valóban halad, 's azon véleményt, mint-ha e' világ' értelmes lényei folyton állanának egy helyt, vagy örökön a' kör' határai közt mozognának, megfogja semmisíteni. 'S hogy iskola, szülői ház, anyaszentegyház, hon, 's emberiség egyiránt éldehesse e' nemes eredmények' édes gyümölcseit, vagyis mindnyájunk' ideigleni, 's jövődő boldogsága biztosittassék, egyesítsük testi, és szellemi ereinket, nyujtsuk segéd-kezeinket e' szent célra; így fogja hőkeblü nagyjainkat poraikban is magasztalni a' késő ivadék, nemzetünk nagy és dicső, honunk áldott, népünk boldog leend!!

BRIEDL FIDÉL.

XXII.

TÖRVÉNYTÁRUNK NYOMTATÁSI

LEGNAGYOBB HIBÁJA EGY BETÜBEN*).

A' magyar mint alkotmányos nemzet, jöllehet minden-
ha előszeretettel, élénk ragaszkodással viseltetik ősi tör-
vényeihez: közjoga' s abból eredő belviszonyai' tudomá-
nyos fejtegetésében, még is jóval hátrább áll Europa' más
mivelt nemzeteinél. Az alaptörvények fölötti vitatkozás,
theoriákból vont alkalmazási s törvényjavítási eszmelet,
ha szabad annak nevezni, egyedül a' törvényhozók' ér-
telmességéből folyt ki időről időre. Tétettek ugyan írók
által némi kísérletek már a' XVII. században, de gyenge
sikerrel. A' mit egy névtelen író „*Respublica et Status
Regni Hungariae. Lugduni Batav. 1634. in 16*“. Loch-
ner János András' „*Facies Juris publici Regni Hungariae.
Tubingae, 1666. in 4.*“ és Pongrácz Mihály „*Tractatus
Politico- historico- juridicus Jurispublici Regni Hunga-
riae. Cassoviae, 1668. in 4.*“ czimű munkáikban; ugy a'
következő század alatt *Bencsik Miklós* (1722.), *Jony Jú-
nos* (1727), *Bentzur József* (1764), *Verini Euseb* (1771)
és mások akár a' közjog' fejtegetése, akár annak törté-
neti vizsgálata körül 1780-ikig a' közönség' elébe hoztak,
kevés kivétellel nem egyebek valának alkotmányunk' né-
mi egyes vonásinak, égyoldalú szemléletének fölületes és

*) Olvastatott az academia' kis gyűlésében, mart. 1. 1841.

régi scholasticus modorban készült vázlatinál, egy szebb jövőt ígérő előkészületnél. Hóni irodalmunk' mezején, melly e' nemben majd kizárólag a' holt latin nyelvre szorítkozik, szűkkörű munkásság 's lassu haladás vala észrevehető mindaddig, míg végre, a' mondott század' második felében keletkezett egy magyar, ki a' historia és diplomatica' szövetnekénél sok százados alkotmányunk' szellemébe hatva, a' közjogok nem ismert, vagy rosszul értett szövevényesb kérdéseinek fejtegetésével lépett föl. *Kollár Ádám Ferencz* vala ez, nagy tudományu férfi, honi dolgaink' páratlan buvára 's ismerője, kinek napfényre bocsátott több munkáiban szint olly férfias erővel mint diplomaticai bőséges adatokkal megvitatott némi állításai a' magyar törvényhozó testet is élénk figyelemre gerjeszték.

Nem czélom itt fölhordani, mennyire nyertek helybenhagyást, miben találtak visszahatásra Kollár' munkái; nem szándékom sem vádolni, sem védeni; tárgyamhoz közelebbről tartozó 's imént fölhozandó egyik munkáját tekintve azonban abbéli ítéletemet el nem titkolhatom, hogy töretlen pályán, millyen az övé vala, botlás nélkül futni halandó erején kívül esik; érdeme fönmaradását mindazáltal eléggé biztosítva hiszem, balirány 's alárendezett czél nélkül, egyedül huzamos nyomozásokon alapuló, tudományos önmeggyőződésének eredményeül tekinthető vitáisaiban.

Illy meggyőződés szülte lelkesedés vezeté őt a' „*Historiae Jurisque publici Regni Vngariae Amoenitates*“ czimű, Bécsben, 1783. kiadott munkájában, hol a' magyar alkotmányi rendszer' eredete-, kifejlése-, főbb változatai-, belső érdeke-, két első századi jelenetei- és ezekből eredő polgári élet' viszonyai' hív és adatokban gazdag előadásával, gyönyörködtetve tanítja az olvasót; gondosan kiemelvén azon átmenetelt, melly constitutionális életünk' jelenére a' régiből történt.

Messze térnék czélomtól, ha ezen munkában kifejtett elvek', a' magyar közjogok' ismeretébe vezető tanulsá-

gos állítások' mélyebb taglalatába bocsátkoznám: meg nem állhatom még is, hogy tartalmáról szót ne tegyek.

Két darabból álló munkájának, mert a' többi' kiadását közben jött halálozása gátlá — *elsőjében* Bölcs Leo' magyarok' tacticáján 's arra tett illustration kívül több fejezetekben adja a' magyaroknak vezérek alatti közjogait. A' *másodikban* értekezik: a' vármegye'k' nevérol; a' várak és vármegye'k' régi intézetéről; a' várak' ispánjairól, 's azok' polgári kötelességeiről; a' váruudvarbírákról; a' királyi bílotusról; a' várnagyról; a' bírák' pristaldusairól; a' várak' praecoírol; a' várkatonák' hadnagyairól vagy kapitányairól, századosairól és tizedeseiről; a' jobbágy szó' eredetéről 's annak valódi értelméről általában; a' várjobbágyokról, vagy a' várak' királyi hadáról; a' királyi szolgálókról; a' szolgaságról általában; a' szolgáló állapotjáról Magyarhonban; a' szolgaság' nemeiről, különösen a' királyi szolgálókról; az egyházak' és magánosak' szolgálóiról; a' szolgáló' fölszabadításáról; a' szolgáló' megfogyásának vagy végkép eltörlésének okairól; a' várak' szolgálóiról; a' régi várszerkezet' köz és magány kényelméről; végre, azon fő okokról, melyek miatt a' vármegye'k' régi állapota a' XI. és két utána következő, de különösen XIII. században igen megváltozott.

Tudván tudjuk, miként a' megyei hatóságok első alakulásokat, kifejlésöket, 's jelenkori állodalmukat a' várszerkezetből nyervén, minden akkörüli institutiók' hív megismertetése fénysugárt bocsát a' nemesség' jogai- adományos- birtokrendszere- és a' vármegye'k'hez viszonyai' meghatározására. Különösen figyelmet érdemel ez okból Kollárnak a' várelrendezésről és várjobbágyok' állapotáról nyilvánított vezéreszméje; azon eszme, melynek gyökerestől kiirtását rövid értekezésem' céljául tűzém.

Szerinte a' várjobbágyok a' nemesekhez legközelebb álló, föltételes, különösen hadi szolgálat' terhe alatt várjóságokat bíró szabad emberek voltak, a' várispánjának zászlója alatt hazán kívül is katonáskodni tartozók. A' köz fal, melly őket a' nemesi rendtől elválasztá, fön va-

la harmadfél századig, midőn végre I. Lajos kir. decretumának 11-ik cikkelye által eltöröltetvén, az ország' nemeseivel egyenlő sorsba emeltettek. Állítását kifejező saját szavai Kollárnak imigy hangzanak:

„Altera quaestio, quae hic moveri posset, est haec: quam diu scilicet hoc discrimen inter Servientes Regios et castrorum Jobagiones duraverit? nempe usque ad annum 1351, et per latam a Ludovico I. Rege Vngariae legem XI. et quidem his plane verbis: *Ad eorundem etiam Nobilium petitionem annuimus, ut universi viri nobiles, intra terminos Regni nostri constituti, etiam in tenuis Ducalibus, sub inclusione terminorum ipsius Regni nostri existentes, sub una et eadem libertate gratulentur*“. Vol. II. pag. 94.

Ez idézett törvényben álló „*universi viri nobiles*“ igékből vonatván az új a' merész állítás, olly világosításra alapítá Kollár annak értelmét, miként már I. Lajos kir. idejében a' nemes (nobilis) szó alatt minden birtokosok, millyenek valának a' várjobbágyok, értettek légyen. „Nam Ludovici I. aevo (ugymond) *Nobilis* vocabulum significatione sua omnes possessionatos, quales castrorum Jobagiones erant, jam complectebatur, quae eadem notio posterioribus temporibus etiam ad eos, qui praeter membranas Regias et suorum meritorum insignia, nihil proprii ostendere poterant, fuerat extensa“. pag. ead.

A' megyei hatóság' és nemesi birtok' történetének tömkelegén illy könnyű szerrel átvillanó eszméje Kollárunknak nemcsak tetszést nyert, hanem számos követőkre is talált úgy a' honi, mint külföldi íróseregben. A' honiak követék, mivel a' várjóságok' nemes birtokokkal egybeolvadásának, a' nemesség' megyei szervezetbe átalakulásának világosb kimutatása előttök rejtvény vala; a' külföldiek 's álhazafiak: minthogy a' nemesi vagyont hűbérre vagy bérbirtokká törpíteni szándéklók, ellenséges irányukra benne Herculest lappangni véltek. De ki is ne hinne a' törvény' világos szavaira hivatkozonak? — Kollár' szóbanforgó munkájának tüzes ellene egy névtelen

író „*De Dominio Nobilium Hungariae, Posonii et Comarom.* 1790. in 8. című munkájában pag. 32. seqq. szinté sajátjává tette a' magyar alkotmány' életerébe vágó ezen állítást. Pray, Katona, Bárdossy, Engel, Feszler, Skerlecz, Budai Ezsaiás, 's egyebek, a' magyar történetek' jelesb' írói és fejtegetői im' ezen magyarázatra támaszkodva hirdették I. Lajosnak, a' nemesség iránti nagylelkűségét, távol sem gyanítván, hogy a' 11ik törvényczikkből hozott magyarázat olvasási és nyomtatási hibán alapszik. —

Hazánk' elhunyt Mabillona *Kováchich Márton György*, ki élte' nagyobb részét a' m. törvényhozás' nyomainak hiteles forrásokból kikutatására fordítva, nagy fontosságú okleveleket, eredeti irományokat hozza napfényre százados rejtekeikből, — a' bécsi császári titkos levéltárban fönlevő Lajos kir. 1351-iki egyetlen decretumának eredeti példányából tapasztalván, miként a' mondott decretum' 11ik cikkelye, mire tudniillik Kollár és követői a' várjobbágyok' nemesi rangra emeltetésének csallhatatlan bizonyosságául hivatkoznak, hibásan állítatik elő Törvénytárunkban, 's ennek „*VIRI nobiles*“ szava „*VERI nobiles*“ helyett férkezik be; ugyanazért illy című, Kolosvárat 1814-ben kiadott 2 ½ ivnyi értekezésében: „*Tentamen quo Jobagiones Castri ceteris Regni nobilibus, per Ludovicum I. Hungariae Regem non esse exaequatos, contra communem opinionem demonstratur*“; a' hibát fölfedezvén, Kollár és Pray' állítását velősen meg is czáfolá.

Két évvel később, az atyjának érdemeit saját fáradozásával halmozó *Kováchich József Miklós* „*Lectiones variantes Decretorum Comitatum I. Regni Hungariae*“ című, Pesten kiadott könyvében egy másik, Szepesvármegye' levéltárában őriztetett eredeti, ugy a' horvátországi hiteles másolatu példányból kiigazítva, 's a' *variantes lectiók* közzé iktatva adá Lajos kir. kérdéses decretumának 11ik cikkét: „*Veri nobiles*“ kitétellel. pag. 52.

Nem maradt siker nélkül a' két Kovachich' kiigazítása íróinknál, mert néhai *Virág Benedek*, Magyar századában már az eredeti szöveget szem előtt tartva, így adá magyarul Lajos törvényének 11ik cikkelyét: „*Abban is meghallgattuk kéréseiket a' nemeseeknek, hogy az igaz Nemeseik mindnyájan Országunkban, meg a' Herczegi földeken is, egy és azon egy szabadsággal bírnak*“; jegyzésben kijelentvén a' várjobbágyakra vonatkozó Pray általi magyarázatnak nem állhatását, „ki hinnené, úgy mond, hogy mind azokat egyszerre nemesekké tette Lajos“¹⁾. Tehát *igaz nemesek* (veri nobiles) fordítása lépett a' *nemes férfiak* (viri nobiles) helyébe.

Méltó joggal várhatánk a' hibás olvasásnak ekkénti napfényre hozatala után, hogy honunk' története- 's régi alkotmány-szerkezete' ismertetésében munkálkodó minden íróink, a' régibb írósereg' tévedését kikerülve, a' várjobbágság' törvény által nemessé tételét többé ne vitassák, 's a' hibás nyomatu cikkekre ne hivatkozzanak; időnkbeli íróktól annál inkább követelhetünk, minthogy ez utóbbi tizedévben is tétettek a' törvény hibás olvasása 's magyarázatára figyelmeztetések, névszerint a' korán elhunyt tagtársunk *Perger János*²⁾, és *Dobokay* (álnév) író által³⁾. Azenban, ellenkezőt hallunk és olvasunk vitatni. Mellözve, miként iskoláinkban a' régi hibás véleményt csöpegtetik ifjaink' fejébe: akademiánkra, 's annak tagaira irányzom beszédemet. Itt ugyan is, több tagtársaink által úgy adatik elő még most is Lajos törvénye alkotmányi életünk pályáján, mint fontos időszakot tevő, a' nagy királyt még nagyobb dicsőítésre méltató változtatás: miáltal tudniillik a' nemesi rend egy nagyszámu néptömeggel szaporították. Ezen hibás elvet tapasztalánk fölállítva az *Ősiség- és várszerkezetről*, két rendbeli ko-

¹⁾ Magyar Századok. MCCCi—MCDXXXVII. Budán, 1816. 8r. 180 lap.

²⁾ A' Magyar és hazája régenten. Pest, 1831. 8r. 83. l.

³⁾ Athenaeum. 1837. I. 43. sz. 342. lap.

szoruzott academiai pályamunkában, annélkül, hogy bírálók által (ha jól értesítetém) megrovattak, vagy kiigazítottak volna; illy eszmék fejtetének ki múlt hónapban e' helyen felolvasott, az *anjoui királyház' nemzeti életünkre hatását* tárgyzó jeles értekezésében egy munkás tagtársunknak.

Mi okozá írónknak a' régi hibás hiedelembe visszaesését? vizsgálni nem akarom; valamint azt sem fejtegetem: miért adott *Péczely József* tagtársunk a' kérdéses törvényczikkelynek, ámbár a' várjobágyok iránti nézet helytelen voltáról annyi figyelmeztetés után meggyőződék, újabb ingatag magyarázatot *); egyedül azt jelentem ki: hogy a' dolog illetén állásában a' tévesztett régi olvasás' kimutatásának ismételése, e' helyről ujlag szóba hozatala a' terjedező hibás magyarázat' meggátálása' tekintetéből szint olly hasznos, mint szükséges; és azon mondandók közé tartozik, miket tudomány barátinak többször is nem ismételni lehetetlen.

Már a' dolog' velejére térve: e' tetemes hibát im ezennel kijelelni szándékozó, nem hozandok én fel ujdun új okokat, diplomaticai fölfedezéseket, csak a' már ismerteket saját nézetimmal bővitve terjesztem elő, olly reménység' fejében, hogy ennek utána a' helytelen magyarázathból eredő fonák ismeret academiánkból nem fog terjesztetni, a' Törvénytár' majdani fordításánál is a' tévedést okozó betű' kicserélésének megjegyzése kellő helyet foglaland.

Annak behizonyítására, miszerint Lajos 11ik t. czben a' „*vIri*“ szó, olvasási és nyomtatási hiba legyen „*vEri*“ helyett; elégséges a' már érdeklett eredeti két decretumra hivatkozni. A' várjobágyok iránti kérdés' eldöntésére azonban történetek- és oklevelekből merített következő gyámokok szolgálnak:

Krónikáink, 's hiteles oklevelek tesznek arról bizonyítást, miként hajdani királyok alatt a' magyar biroda-

*) A' magyarok' történetei. Debreczen, 1837. 8r. II-d. 111 l.

lom a' koronás fő és annak fia, néha testvére vagy családbeli rokona közt felosztaték oly módon, hogy a' föl- osztott tartomány részben az ifjabb királyok 's királyi hercegek vezéri czimmal (Dux) függetlenül uralkodnának, de még is az anyaországnak 's koronai birtoknak mindig egy kiegészítő részét tevéen vezérségük. Illy vezérségi tartomány vala már sz. István kir. idejében Koppányé Somogy' vidékén, sz. Imre hercege a' mosoni részeken; ekkép vezérkedett, hogy többeket ne említsünk, I. Béla a' hon' harmad részében, 's fiai I. Gyéza és sz. László ugyanazon földrészén; ekkép IV. Béla atyja' életében, ismét ennek fia V. István ugy is mint ifjabb király az ország' egy nagy részén *).

Az illy tartományrész *vezérmegyének* „*Mega Ducis*“ később „*Ducatus*“ és „*Tenuta Ducalia*“ néven hivaték. Kálmán kir. decretuma' I. könyv. 12. cikkében olvassuk: „*Ducis Ministri*, qui in mega Regis sunt; et Regis, qui in mega sunt *Ducis*; ante Comitum, et Judicem: Minores vero ante Judicem delitigent“; honnan az is kiviláglik, hogy király' tisztei laktak a' vezér földén, valamint vezérek amannak birtokában. Minthogy az illy kiszakasztott részeket vagy is vezéri tartományt, megyét, nem sajátági 's földes uri joggal bírák az ifjabb királyok és vezérek, hanem abban vezéri fő hatalom alatt élő több nemeseknek vala jószáguk és lakásuk, idő jártával olly vélemény kerekedett ezek iránt a' hazában, mintha alantabb sorsuak lennének közvetlen a' király bir-

*) Eusebii Verini, Commentatio Juridica critica de hereditario jure serenissimae domus Austriacae in apostolicum Regnum Hungariae, de jure eligendi regem, quod ordinibus inclitis regni Hungariae quondam compete- bat, de corregente, rege juniore, et ducibus regis, quos olim Hungaria habebat. Viennae et Lipsiae. 1771. 8. pg. 70. seqq. — Danielis Cornides, Vindiciae Anonymi Be- lae regis notarii. Budae, 1802. 4o. pag. 183. seqq. — Chronicon Budense. ed. Jos. Podhradczky. Budae, 1838, 8o. pag. 105. seq.

tokában lakóknál; a' mi természetesen onnan származhatott, mivel emezek egyedül a' koronás főt ismerék legfőbb uroknak; a' vezérségbeliek ellenben ennek levén közvetlen alatta, a' királyhoz is tartoztak hűséggel viseltetni. Illy két rendbeli kormányzat alábocsátkozó nemesekről szól az aranybulla' 18 czikkelye, midőn mondja: „Servientes accepta licentia a nobis, *possint libere ire ad filium*, ut a majore ad minorem, nec ideo sessiones eorum destruantur.“

Az egyenlő jogu nemességnek illy különböző kormányzás alatti élésből keletkezet személyes megkülönböztetése természetesen meglegedetlenség — egyenetlenség — sőt irigység és gyűlölségnek lőn szülő anyja a' vezér alattiak' szívében, melly sokszor magukra a' vezérekre 's ifjabb királyokra is kiterjedvén, belső viszályok 's véres ürgöngéseknek szolgált alkalmúl. A' vezérségekben lakó nemesség' lenézetése még akkor sem szűnt meg, midőn ifju király vagy királyi családbeli vezér' nemlétében magának a' királynak közvetleni kormánya alá volt az rendelve.

Hogy tehát ezen kevés és szomorító meghasonlások' magvát magában rejtő megkülönböztetés, melly a' vezérségi nemésekben méltó keserűséget, a' királyi részen lévőkben pedig igazságos megfontolást kellő méltánylást gerjesztett, valahára kiirtassék, Lajos kir. hozzájárultával, az aranybulla' megerősítése alkalmával 1351-ben alkatek végre a' 11-ik törvényczikkely, világosan kijelentetvén benne, hogy mindazon igaz nemések (universi veri nobiles) kik a' magyar birodalom' határi közt akár a' királyi, akár a' vezérségi tartományokban (intra terminos Regni nostri, tam in tenutis Ducalibus) laknak és vagyonnal birnak, azonagy szabadsággal és nemesi joggal birjanak, és semmi különbséget ne okozzon köztök többé a' külön kormány alatti élés meg jószág bírás. Sem több, sem kevesebb e' törvény' értelme; 's akár mint forgatjuk, nem találunk benne a' várjobbágyok-

nak nemesekkel egy karba emeltetését bizonyító egyetlen betűre is.

Az igaz nemesekről (veri nobiles) levén itt szó, szükség némi rövid magyarázattal illetnünk: kik voltak az *igaz nemesek*.

Számos oklevelek bizonyítják miszerint régi királyaink a' várjobágyok 's más föltételes szolgálatu emberek közül a' tündöklőbb érdemeiket fölszabadítván, igaz nemesek' sorába emelték leveleik által. „*Volentes*, (ezek egyhangulag a' fölszabadító levelek' saját szavai) *ut illa eadem per omnia gaudeant libertate, qua alii veri, puri et naturales* (némi levelekben pedig illy kitéttel: *aurea libertate gaudentes*) *Nobiles Regni nostri gratulantur, sub vexillo Regio militantes*.“ Egybevetvén az aranybullaiban foglalt nemesi szabadság, kellékeivel az illy oklevelek' saját szavait, ellenmondhatlan csak azok nevezetnek *igaz, tiszta* és *természetes* vagy aranszabadsággal bíró nemeseknek, kik minden terhektől föltételes szolgálatoktól mentek levén, egyedül a' király' zászlója alatt tartoztak katonáskodni; millyek valának az Ázsiából költözött 108. nemzetségek' örök birtoku ivadéki, és az ugy nevezett királyi szolgák (Servientes Regii) kik is már II. András előtt amazokkal egyenlő sorsba emeltettek. Habár megengednök tehát, mit Kollár a' 11-ik t. cz. magyarázatánál bizonyítás nélkül állít: hogy t. i. Lajos kir. idejében már a' várjobágyok is *nemesek'* neve alatt értettek, a' főlebb mondottak szerint *igaz nemesek'* értelmébe őket nem foglalhatni, mert a' várjóságoknak merő bértartókai levén, nem a' király' hanem a' megyei főispán zászlója alatt a' honban ugy, mint azon kívül tartoztak fegyveresen szolgálni; melly utóbbi kötelesség az örök birtoku igaz nemesekre soha sem terjedt ki.

Az igaz nemesek' várjobágyoktól e' lényeges megkülönböztetése után már azt kédezzük: lehet-e vagy csak föltenni Lajos által emezek' egyszerre nemessé alakitását? Tagadólag felel a' historia. Lajos uralkodása alatt messzi idegen országokban villogott a' magyar fegy-

ver hova távol sem nemzeti, hanem királycsaládi érdek vezetése a' boszuló hadat. Ha valamellyik magyar király, bizonyára Lajos érzé azt, mennyire hasznos és szükséges egy olly hadviselő néposztály föntartása, melly az ő parancsára idegen földön is tartozzék harczolni. Ki higye tehát Lajost önérekeiről annyira megfélemedkezettnek, hogy kényhatalmának hódoló egész néptömeget köteleességétől fölmentve a' kérdéses törvényczikk alkotásával állandó hadának olly nevezetes részét egy ütessel paralizálja, 's így saját katonaságának jelesb karát a' nemzet hadába, mellyel csak a' hon' megtámadtatása esetében az országon belül védő háborura parancsolhatott, által ültesse, 's vele a' nemzet' hadseregét, ha csakugyan a' várjobbágyokat nemesekké emelé, fölötte szaporitván, saját meggyengítésével a' királyszer ellenében túlnyomóságuvá sőt veszedelmessé tenni elég könnyelmű legyen? — Kik és miféle sorsu emberek maradtak volna a' királyi várakban, szükség esetén annak hadába szállandók, ha a' várjobbágyok mind nemesekké lettek? Illy tett, uraim, hihetlen, kiváltkép Lajosról, az annyi diadalmas hadvitelben híres királyról!

Olly lényeges, olly fontos ágát tevő egykor a' magyar alkotmánynak a' vár- és azok' jobágsági szerkezete, hogy törvény által örökre eltöröltetését, vagy csak rögtöni változtatását az egész alkotmány' megrendítése nélkül képzelni sem lehet. Más részről, el nem mulatták volna nevezetessége miatt az egykoru írók följegyezni, ha a' törvény' magyarázatából vont fölszabadítása 's nemesítése a' várjobbágyoknak valójában megtörtént: de illyen egybeolvasztásról mély halgatás uralkodik történet-könyveinkben.

János, kükülői esperes, egykor Lajos kir. titkos jegyzője beszéli e' királyról: „Hujus etiam tempore, *multi ex Oduarnicis, et aliis conditionariis curiae, ad diversas servitutes adstricti, sunt exempti, et in coetum regni Hungariae nobilium aggregati: quia in donationibus possessionum, gratus ad omnes, largusque et benignus habeba-*

tar; et pro eo, ab omnibus, ultramodum diligebatur. ¹⁾ de ezen tanutétel többet nem bizonyít, mint az udvarnokok' és föltételes szolgálatauk' közül, millyenek a' várjobbágyok is valának, sokaknak nemesekké tételét. A' „*sokan*“ szócska, ugyebár, helytelenül állna e' sorokban, ha törvény által minden várjobbágyok nemesi rangra emeltettek volna: Lajos kir. dicsőítéseül többet nem mondott 's nemis mondhatott kükülői János, mint a' mennyiről azon király' levelei is széltében bizonyitnak, hogy t. i. az udvarnokok és más föltétes szolgálatauk, azaz várjobbágyok küzül sókakat nemességgel ajándékoza meg.

A' szóban forgó 11-ik t. cz. értelmének a' decretum' egyébhelyével egybevetése is kellő világositást nyújt arra: hogy nem más, mint az országos igaz nemesség tárgyalatik benne, 's kevesbé a' várjobbágy-ság. Tekintsük meg csak a' törvényt. Világos szavakkal van megírva bevezetési- és fejezési soraiban, miként a' főpapi, zászlós és nemesi rend' kérésére (ad petitionem Praelatorum, Baronum, Procerum, et Nobilium Regni) erősíteték meg II. András bullája 's azok' javára alkaték a' pótolék 11-ik czikkely is; midőn tehát ennek kezdetén mondatik: „*Ad eorumdem etiam Nobilium petitionem annuimus*“ ugyan azon nemesek' érdekéről van szó, kikére az előbbi és utobbiak vonatkoznak; 's egyenesen azok' szabadságát tárgyazza, a' varjobbágyokról rendelkezés nélkül; kiket egyébiránt is a' Decretum egy szóval sem illet, ide nem értvén a' II. András' megerősített decretumát, imezeket kifejezőt: „*Jobbagiones castrorum, teneantur secundum libertatem a Sancto Rege Stephano institutam.*“

Szokatlan is volt alkotmányunk' történetében törvény által egy egész néposztálynak nemesi rangra emeltetése; a' nemesség becsével 's méltóságával, melly csak kitünő érdeméért, hívséges hadi szolgálatokért egyes családoknak vagy egyedeknek saját szerü oklevél mellett

¹⁾ Turóczi, Chro. P. III. cap. 51.

gyérén osztaték, épen úgy össze sem férő, valamint törvényeinkből megfejtetlen. Hogyan is bizonyíthatta valaki időjártával nemességét, ha semmi különös, arról szóló saját oklevéllel nem birt, egyedül az 1351: 11. t. czikre hivatkozó; miután minden várjobbágnak szükségkép földbirtokos volta régiségeinkből ki nem világlik? Ezen mód, bizonyára legalkalmasb résül szolgálndott vala a' nemesi rendbe alattomosan beférkezése, mitőli óvakodást institutioink mindenkor gondosan szemelőtt tarták.

Homlok egyenest ellenkezik is az illy nemesítési mód a' Kovachich által fölfedezett I. Mátyás kir. 1467-iki *Decretuma'* 2-dik czikkével, mellyben mondatik: „*Nobiles autem Regni intelleguntur, qui habent meram Nobilitatem a Regibus, seu Privilegium Nobilitatis Hungaricae, — sine sub Ecclesiis, sive sub quacunque alia Jurisdictione degant.*”¹⁾ Ugyanazon nemességre levén itt célzás, melly az Ázsiából költözött nemzetségek' tagaitól élvezett szabadságokban részesíteték a' királyok által; bizonyára elnemmaradt volna ennek folytában Lajos' törvényére olly kijelentésseli hivatkozás, miszerint királyoktól nyert oklevéllel bírókon kívül az 1351. törvény által fölszabadítottak is országos nemeseknek tekintendők lennének: annál is inkább nem, mivel egy egész néposztályra terjedt vala ki Lajos törvényének állítólagi jótékonyága.

De tegyük föl a' tárgyalt törvényben a' várjobbágság' nemes renddé alakulását: vajjon nem önként következik-e a' törvényszületése utáni időben azon osztálybeli egyedek' nemességének királyi levelek mellett eszközlésének szükségtelen volta? Már pedig mennyi ellenkező példáról győznek meg az oklevelek. Későbbi királyoktól fölkért számos privilegiumokban olvassuk a' várjobbágyok' nemesítését. Illy eseteket állít elő a' Zsigmond kir. és ország nagyok' parancsára Bebek Imre országbíró által Tu-

¹⁾ Suplementa ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Budae 1800. 8-vo. Tom. II. pag. 182.

rócz vármegye' nemesei birtok- 's egyéb jogaikról szóló minden oklevelei megvizsgálása következtében 1391-évben készített hiteles registrom, melyet Engel keresztely napfényre bocsátott. ¹⁾ — Maga Lajos kir. 1360-ban, és így a' kérdéses törvény létre jötté után öt évvel, a' jobbaházi Döry nemzetség elődei' részére költ nemesítő levelében világosan mondja: „Quod Magister Dominicus, filius Georgii, — petens — vt — se — et Michaellem et Benedictum, filios Sebastiani, nec non Nicolaum, filium Georgii, Stephanum, filium Dionysii, Petrum, filium Blasii, Mathiam, filium Andrae, dicti Nog, cum fratribus carnalibus de Chaphord, proximos suos, in Comitatu Soproniensi existentes, *de Jobbagionatu aliorum Nobilium Castrensium, dicti Comitatus excipere et eximere dignaremur; Nos igitur* — — pro servitis eiusdem Magistri Dominici, proximos suos praedictos — — *perpetue, pure et simpliciter a Jobbagionatu Castren. perpetue duximus eximendos; volumus, ut a modo et deinceps eadem prerogativa Nobilitatis ac libertate; qua alii et veri ceteri Nobiles regni nostri Hungariae utuntur, gaudeant et perfruantur.* ²⁾ — Ime a' soproni várjobbágyokból emeltetik a' mondott család nemesek, és pedig, a' mi különösen megjegyzendő, igaz nemesek' sorába, privilegium által — 1360-ban.

Több esetről is mutathatnék oklevelet, fölhozhatnám I. Mátyás' már említett 1467-iki decretumának szavait, hol a' várjobbágyok (Nobiles castrenses) az igaz nemesektől világosan megkülönböztetve, az egyházi nemesek (Praediales Ecclesiarum) és polgárokkal együtt adózás terhe alá vonatnak; de elegendő 's ellenmondhatlan okok léven ezek, a' fonák magyarázathól vont állítás leontására: a' törvény szövegének hibás olvasása és nyomtatása fölött kívánok még egy pár észrevételt tenni.

¹⁾ Munumenta Hungarica. Viennae, 1809. Regest. de Thuróc pag 57—103.

²⁾ Cod. Diplom. vol. III. 685. seq.

A' „*virī nobiles*“ szónak „*verī nobiles*“ helyett állását eléggé kitünteti az is, hogy törvényünk' szellemében nem lehet szerinte valódi tiszta értelmet megállapítani. Grammaticai jelentésénél fogva ugyanis a' nemesség' egyedül férfi ágoni egyedei illetetnek, mi a' hármástörvény' I. 2, II. 11. cikkével merően ellenkezően, ide nem alkalmazható.

A' megvitatott betű cserét igazolja végre az is, hogy a' nyomban következő 12-ik cikket, hol szinte az ország' nemeseiről van szó, törvénytárunk „*cum aliis VIRIS nobilibus Regni*“ hibás kitételrel adja elő, az eredeti példányok' „*VERIS nobilibus Regni*“ igéjét; holott Lajos Decretumának legelső nyomtatott példányában, melly Bécsben, 1580-ban, Mosóczi' kiadásánál négy évvel előbb látott napvilágot, és Bonfin' magyar historiájának Sámbocki féle (*Coloniae Agripp. 1690.*) kiadásához csatoltatott; az eredeti példánnyal egybehangzólag még „*veris nobilibus Regni*“ áll; mikbül, úgy vélem már elég világosan látható alkotmányunk' történetében annyi tévedést okozta egyetlen betűnek nyomtatás által beférkezése, mit ezután egész bizonyossággal' olyannak nem tartanunk vastag tudatlanságot árulna el; annál is inkább, mivel a' Kovachichok által megismertetett eredeti két példányon kívül még más kettő is létezik, egyik a' dicső Teleky grófiág', másik Jankovics Miklós' gyűjteményében, a' Törvénytár' „*vIrī*“ szavát mindenik „*vEri*“vel előtüntető. ¹⁾

JERNEY JÁNOS.

¹⁾ Cod. Diplomat. IX. Col. II. XL. 11. et 43, 47.

XXIII.

ALSÓLYNDVAI BÁNFFI NEMZETSÉG' NAPLÓJA.

(II. Közlés.)

320. l. XIV. Septemb.

Magnificus Dominus Johanes de Rewa Comes etc. filiam Spectabilis et Magnifici Domini Stephani Banffy de Alsolyndwa Comitis etc. natam ex magnifica Magdalena Orszag de Gwth, Annam vocatam aeterno foedere matrimoniali sibj iungens Nuptias fecit celebrarj in Castello Czernechiensi, Anno Dnj. 1561.

322. l. XVI. Septemb.

Georgius Banffy, filius Magnifici Domini Nicolai Banffy, de Alsolyndua, Comitis etc. ex Generosa et Magnifica Domina Vrsula Zriny Natus est Alsolynduae: ac Baptisatus per Georgium Kultsar, subleuantibus eum a sacro Baptismatis fonte, Egregio Job Kanasi, Paulo Litterato Sassas. Relicta Joannis Malekoczi. — Consorte Matthei Nagy etc. Qui ut praedecessorum suorum uestigia Imitetur, faxit aeternus Deus. Anno Incarnationis Domini 1574. (*Bánffy Miklós' írása.*)

323. l. XVII. Septemb.

Stephanus Banffy, filius primogenitus Magnifici dominj Comitis Nicolai similiter Banffy, de Alsolyndwa, Pocilatoris Regy, Comitisque Comitatus Zala-diensis. Ex generosa ac Magnifica domina Vrsula Zriny,

natus est Alsolynduae die lunae, hoc est, feria secunda proxima ante festum beati Matthej, Euangestae, et Apostolj, post meridiem hora fere decima in noctis silentio aëre sereno. Anno Dominj 1571. Quem a sacro Baptismatis fonte leuaverunt Eg. do. Ioannes Darabos de Nadasd. Martinus literatus Zekel etc. Qui ut vitae integritate, exercitioque rei militaris praedecessorum suorum vestigia imitetur et assequatur faxit aeternus pater dominy nostrj Jesu Christi etc.

Anno 1651. die 17. Divina fauente Clementia nata est Filia mea Dorothea Luttar sub signo Librae seu sterae circa 12. hora(m) diej. Cujus Compatres Stephanus Suastich, Blasius Terboch et Consors eiusdem, Virgo. Elisabetha Balogh. *Michael Luttar mp.*

327. l. XXI. *Septemb.*

Anno 1558. Carolus V. romanorum Imperator est mortuus. (*Bánffy István' irása*).

330. l. XXIV. *Septemb.*

Anno dominj 1571. Die lunae post meridiem inter septimam et octavam horam, Cenantibus Magnificis dominis hic Alsolyndwae terrae motus valde magnus factus est etc. 24. 7-bris in Anno 1653. Diuina favente Clementia nata est filia mea Marianna Luttar sub signo Scorpionis 12. hora diej. Cuius Compatres Franciscus Lipich, Stephanus Taba, Compatrissae Benedicti Millej et Nicolaj Bachmgyej Consortes, Magdalena Est. Pethej et Catharina Czellicz. Accepit fontem sacri lauacri a Thoma Krisan.

331. l. XXV. *Septemb,*

Rudolphus Austriacus, Maximiliani secundi romanorum Imperatoris filius major natu, diadema regni Ungariae suscepit rite, Posony, aetatis suae anno uigesimo, mensis septemb. die vigesimo quinto. Anno vero incarnate salutis 1572. (*Bánffy Miklós' irása*.)

334. l. XXVIII. *Septemb.*

Christophorus Groff. Frangapan sub Castro Varadinensi pixide manuali Ictus extinctus est 1527. (*Bánffy István' irása*).

338. l. I. *Octobr.*

Anno 1591. 8-br. j. filia Joannis Draskouitth ex Eua Istuannffy Nomine Helena nata est in Vinicze. (*Bánffy Kristóf' írása.*)

340. l. III. *Octobr.*

1567. esztend. 19. Octobris holt meg Orzag Kristof Judex Curie. (*Bánffy István' írása.*)

343. l. VI. *Octobr.*

1614. 6. 8-br. let ez világra az en zerelmes leia-nom Eua new keöröszteölte P. Haiml Mathias, koma volth, Nadasdy Geörgi Vram koma azzoni Búnai Janosné. (*Bánffy Kristóf' írása.*)

344. l. VII. *Octobris.*

Magnificus Dominus Johannes de Rewa, Comes Comitatus Thurociensis, sororius Magnifici Domini Nicolai Banffy de Alsolyndwa etc. migravit ex hoc saeculo in sedes beatas in arce sua Blathnicza vocata, Anno Domini 1570.

372. l. II. *Novembr.*

1562. esztendőben 18 (?) nappyan novem. atta nekem Alsolyndwai Banffy Istvannak Bechiben az Judex Curieseget. (*Bánffy István' írása.*)

404. III. *Decemb.*

Anno domini 1569. vesperi hora 7 Chaterina Banffy, filia Magnifici domini Stephani Banffy etc. nata est.

411. l. X. *Decemb.*

Magnificus Dominus Nicolaus Banffy de Alsolyndwa, Comes Comitatus Szaladiensis ac pocillator Sac. Caes. Regiequae Majestatis, junxit sibj amore Cínjugalj aeternam Consortem Generosam ac Magnificam Dominam Vrsulam Zrinj, natam Spectabilis et Magnifici Domini Nicolai de Zrinio etc. relictam viduam quondam Johannis Pereny de Nyalab, cuius nuptiarum solemnitas celebrata est in arce sua Nempty vocata, Anno salutis 1570.

414. l. XIII. Decemb.

Magnificus dominus Emericus Orzagh Obyt Anno dominj 1534. in festo Lucie die dominico.

422. l. XXI. Decemb.

Gaspar Banffy filius Magnifici domini Stephani Bánffy de Alsolyndwa Comititis Zaladiensis ex Illustri et Magnifica domina Magdalena Orzaagh de Guuth est natus circa horam quartam pomeridianam 1551. (*Bánffy István írása*).

Hoc die Illustrissimus Dominus C. Nicolaus a Zrinio ab apro occisus, et in S. Helena supra Csaktornya sepultus. Anno Domini 1664. (*Mogosich Mátyás írása*.)

425. l. XXIII. Decemb.

1617. Anno 24. decemb. Leth ez vilagra az en Zrelmes Leianom Franciska, az Nemzetes es Nagysagos Draskouitth Illonazontul reggel het orakorban vigan azon napon keöreözteöltek megh keöreözt apia voltth az Plebanus Zacharias Jeckelius es Peterffy Mihali, keöreözt Ania Szekeres Kata. (*Bánffy Kristóf írása*.)

(közli)

SÉLLYEI ELEK.

Mennyire örvendetes minden illyféle, akár imádságos könyvbe, vagy kalendáriumba, akár külön, vagy vegyes házi naplóba apai kézzel írott jegyzet: azt leginkább a' nemzékrend' szerkesztői tudják; mikor egyegy századra három, és kettőre, mint kell, hét személyt nem birnak előkeríteni olly esetben, mellyben minden keresztelő, béráló, házassági 's halotti egyházkönyvek (matriculae) hiányzanak, a' korlevél (revisionales) pedig, vagy más hiteles oktatmány, tanúskodás, történeti, czi-

mer, paizs, vagy vértismereti hasonlítgatások, és jobbadán hízeltető halott feletti beszédek stb. nem nyújtanak kívánt bizonyosságot.

Nálunk ugyan az egyházkönyvek régiebbek mint másutt; mert ezek Angolországban 1537-ben, Franciaországban 1539ben stb. keletkeztek ¹⁾; hazánkban pedig legalább a' keresztelőkönyvek' nyomát már 1515-ben a' veszprémi zsinat' rendeletei között találjuk ²⁾; de mieinket a' belső villongások és török kóborlás pusztíták el, és a' győrinél, mely 1650-ig terjed, alig létezik régiebb egyházkönyv.

Szerkesz.

¹⁾ Mart. v. Schwartner's, Statistik des Königreichs Ungarn. Ofen, 1809. I. 95. e.

²⁾ Caroli Péterfy, Sacra Concilia Ecclesiae Romano Catholicae in Regno Hungariae. Posonii, 1741. f. I. p. 255.

XXIV.

OKLEVELES TOLDALÉK.

*A' magyar kir. kamara' a' Komárom vmegyében keble-
zett mártonosi, most mártosi bírákhoz intézett 1614-ki
magyar levele.*

„Az Martonossi Bironak és Polgaroknak adassék.
Keöszünetünk után. Adta eleönkben *Vachy Matyas Deak*,
az eo felsege Csaszar Vrunk hodult Jobagg gondviselője,
hogy ti eleitől fogvan, az magyar orszagi szent Coronához
tartoztatok, es *Bocskay Istvan* idejében a *Genői Capitan*
Petnehazy Istvan kert megh bennetek, es adotok hatra
maradot fizetese miat, neminemü marhatokat is haytatta
el. Melly *Bocskay* adomanya, mivel hogy az egész ne-
mes országnak közönseges vegzesebül megh semmisedet es
erottlene tettetet: Annak okaert mi is akarvan az eo fel-
sege igazsagat oltalmazni, megh irtuk *Petnehazy Istvan*-
nak, hogy ennek utanna ti hozzatok semmi közit ne
acsa (így) es az elvitetet oda is maraztatot marhakat
tericse; mert az eo felsege Camaraia minden volta kepen
godjokat akarja viselni, es ha valami bantasok lenne,
Matyas deakot megh talalvan, tudosecsatok felöle, hogy
tudhassuk eltávoztatni. Viszontag penig, hogy ti is az
engedelemnek jelenseget megh mutassatok, rendeltük:
hogy minden esztendőben Karacsonra huszon eot *fogas*,
fele *kecsege*, es fele egyeb *sziúot halat*, eot *sziúot rakot*
es ket *sziúot tokot* avagy *seoreget* *Matyas Deak* kezéhez
iktassatok, kiket nekünk fel küldgyen. Annak okaert ert-
ven ezeket, magatokat hozaiat tudgyatok ennek utanna
szabni. Posombul 9. April. 1614. N. Sacrae Caesaerae Re-
giaeque Maiestatis Camerae Vngaricae Praefectus et Con-
siliari !'

Magyar játékszini jutalom-feleletek	ft.	48 kr.	köz.	—	36 kr.
Eredeti játékszín. I. Vernász, Vörösmartytól	—	48 —			
— II. Tirus, Horváth Cyrilltől	—	40 —			
— III. Falusi lakodalom, Jakabtól	—	36 —			
— IV. Atok, Tóth Lőrincztől	—	45 —			
— V. Zsarnok apa, Jakabtól	—	32 —			
— VI. Ekebontó Borbála, Tóthtól	—	36 —			
— VII. Az atyátlan, Tóthtól	—	36 —			
Külföldi játékszín. I. Iphigenia, Goethe ut.	—	30 —			
— II. Nők iskolája, Moliere	—	30 —			
— III. A' nőtelen philosophus, Nota	—	30 —			
— IV. A' játékos, Immand	—	30 —			
— V. Alzír, Voltaire	—	24 —			
— VI. Tancred, Voltaire	—	26 —			
— VII. Botsinálta doctor, Moliere	—	24 —			
— VIII. Barnhelmi Minna, Lessing	—	36 —			
— IX. Turandot, Gozzi-Schiller	—	36 —			
— X. A' végrendelet, Immand	—	36 —			
— XI. Orestes, Alfieri	—	26 —			
— XII. Sofonisba, Alfieri	—	26 —			
— XIII. Messinai hölgy, Schiller	—	50 —			
— XIV. A' zászlótartó, Schröder	—	24 —			
— XV. A' levelezők. Esz és szív, Steigenteschtől. Kénytelen házasság, Moliere	—	30 —			
— XVI. Rágalom' iskolája, She- ridan.	—	36 —			
— XVII. Romeo és Julia, Shake- speare	—	48 —			
— XVIII. Hazudság, Federici	—	24 —			
Kazinezy Ferencz' eredeti munkái. I. Poetai munkák	1 ft.	36 —	köz.	1 ft.	12 kr.
— II. Utazások	2 ft.	10 —	köz.	1 ft.	40 kr.
Philosophiai pályamunkák, postapap.	1 —	—	köz.	—	43 —
Philosophiai Anthropologia, Kötelestől	1 —	20 —			
Elmélkedések a' physiologia és psycholo- gia körében, tekintettel a' polg. és erkölcsi nevelésre, Mocsitól, velin.	—	54 —			
Első oktatásra szolgáló kézi könyv, Edvi Illés Páltól	2 —	—	köz.	1 ft.	40 kr.
Külön I. köt. Olvasó könyv.	—	36 —	köz.	—	30 —
— II. Közhasznu oktató könyv, 1.	—	48 —	köz.	—	40 —
— III. — — — 2.	—	48 —	köz.	—	40 —
Vezérkönyv az elemi nevelés és tanítás- ra, Wurga Jánostól.				2 —	10 —
Külön I. köt. Elemi nevelés alaponatai és fali táblák				—	50 —
— II. köt. Elemi tanulmányok				1 —	20 —
— Fali a b c és olvasó táblák				—	20 —
Aesthetikai és rhetorikai leczkék 2 köt.	4 ft.	—	köz.	3 —	20 —
A' moldvai magyar telepekről, Gegő Elek.	1 —	40 —	köz.	1 —	20 —
A' felsőbb analysis elemei, Gyóry S. I. füzet				1 —	30 —
A' természetes számok logaritmái, három nyelven, zöld pap. 5 ft. — sárga 4 ft. 45 kr. fejr 4 ft.					
Ugyan az két nyelven zöld pap. 4 ft. 45 kr. — sárga 4 ft. 30 kr.					
Ugyan az egy nyelven zöld pap. 4 ft. 30 kr. — sárga 4 ft. 15 kr. fejr. 3 ft. 40 kr.					
Penyítő törvényszéki magyar törvény, Szlemenicstől. köz. pap. 1 ft. 12 kr.					
Természettud. Pályamunkák, I. köt.					48 kr.
Szébség, Cheliustól, I. II. III. mindenik kötet külön köz. p. 1 ft. 40 kr.					
A' szembetegségekről, Fabini —				1 ft.	36 kr.
Magyar tud. társ. Névkönyve 1836 és 1837. külön 20 kr. — 1838 és 1839. külön 30 kr. — 1840 és 1841. külön					40 kr.
Magyar tud. társ. alaprajza és rendszabásai					12 kr.
Terve a' nagy magyar szótárnak					10 kr.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
XX. Mi az álomkórság? Mi az állati deléjesség? (II. közlés) KUN TAMÁS.	263
XXI. A' kiseddóvó intézetek történetileg. BRIEDL FIDÉL.	281
XXII. 'Törvénytárunk' nyomtatási legnagyobb hibája egy betűben. JERNEY JÁNOS.	306
XXIII. Alsóindvai Bánffy nemzetség' naplója. (II. közlés). SÉLLYEI ELEK	321
XXIV. Okleveles toldalék	326

L I T E R A T Ú R A.

BULGÁR ÉS OLÁH LITERATÚRA	107
-------------------------------------	-----

CRITICAI SZEMLE.

Statistica.

R. MONTGOMMERY MARTIN, die brittischen Colonien.	172
Carl of FORSELL, Statistik von Schweden nach öffentlichen Dokumenten	177
Peter AUBER, Rise and progress of the British Power in India	195

BIBLIOGRAPHIA	197
-------------------------	-----

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 3 fr. cp. lesz enyelinpap, legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
 Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — ÖTÖDIK ÉV.

JUNIUS, 1841.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETÜIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

LEGÚJABB KIADÁSAI.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Negyedik kötet két osztályban. Kőlcsey Ferencz' arcképével 's 12 kőrajzzal. n. 4r. 4 ft.; színezett képekkel s vászonköt. 5 ft. 30 kr. cp.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. Kiadta a' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Második kötet, n. 4r. 8 könyomattai. Velinen kemény tábl. kötve 7 ft 30 kr. vászonba 7 ft. 40 kr. cp.

MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. Ötödik kiadás. 10 kr. cp.

HELLEN CLASSICUSOK magyar fordításokban. Első kötet: Sophocles Oedipusa és Euripides' Iphigeniája Guzmics Izidor által. Velinen, fűzve 1 ft. 12 kr.

TERMÉSZET-TUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Második kötet: A' magyarországi szíkes vidékek' természettud. leírása D. Balogh Józseftől. Velinen fűzve 40 kr. cp.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMEL. Irta Győry Sándor. Második füzet, n. 4-dr. velinen, fűzve 1 ft. 40 kr. cp.

EREDETI JÁTÉKSZIN. VIII-dik kötet: Negyedik László, másod rangu szomorujáték Gyurmán Adolftól. — IX-d. kötet: Rózsa, első rangu vigjáték Szigligetitől. — Xd. kötet. Az életuntak, másod rangu vigj. Nagy Ignácztól. Mindeniknek ára finom velinen fűzve 40 kr. cp.

NÉPSZERŰ ERKÖLCSTUDOMÁNY. Irta Zsoldos Ignác. Finom velinen, fűzve 12 kr; köz. papír. 5 kr. cp.

M. t. társasági Névkönyv **ASTRONOMIAI NAPLOVAL** és kalendáriummal 1841re. Velinen 40 kr. cp.

Továbbá megjelentek:

A' m. tud. társ.	Évkönyvei I.	Színezett képekkel	6 ft.	amúgy	4 ft. 20 kr.
—	—	II.	7 ft.	—	5 ft. —
—	—	III.	8 ft.	—	6 ft. —
Tudománytár	1834—1838.	Minden évfolyam vel.	5 ft.	köz. pap.	4 ft. —
—	1839—1841.	—	—	finom vel.	6 ft. 30 kr. v. 5 ft. —
Régi magyar nyelvemlékek.	I. köt.	vászonköt.	7 ft. 10 kr.	pap. k.	7 ft. —
Magyar-német Zsebszótár.	postapap.		3 ft. 30 kr.		
				író pap.	3 ft. —
Német-magyar Zsebszótár,	Második nyomtatás (sajtó alatt).				
Nyelvtud. Pályamunkák. I. köt.	postapap.	—	—	54 kr.	köz. 40 —
—	II. köt.	velinen			1 ft. 30 —
Császár, Grammatica Ungherese.	postapap.	1 ft. 30 kr.			
Magyar Tájszótár, kiadta a' m. t. t.	kemény tábl.				1 ft. 30 —
Mathematicai Műszótár, kiadta a' m. t. t.					
Philosophiai Műszótár, kiadta a' m. t. t.				—	— 40 —
Horatius levelei, ford. Kis és Kazinczy,	postapap.	2 ft. 15 kr.			
Romai Classicusok. I. Sallustius minden munkái.	2 —	—	—	1 fr.	30 kr.
—	II. Cicero; válog. beszédei				
	és levelei	1 ft. 36 kr.	köz.	1 ft. 12 kr.	
—	III. IV. J. Caesar minden				
	munkái	4 fr.	—	—	

XXV.

AZ ISKOLA-LECZKEI

CZÉLSZERŰ TERV KÉSZÍTÉSÉNEK LÉNYEGES, ÉS MELLÉKES BÉLYEGEI.

Az iskolák' különféle állapotját, és elrendezését tekintve, lehetetlen olly iskola-leczkei tervet készíteni, melly minden iskolára egyiránt alkalmaztathassék. A' melly terv czélszerű, 's eredményteljes bizonyos iskolára, ritka esetben ollyan másra nézve, 's azért minden iskolának saját tervével kellene birnia, ha sok oldalú adatainak megkíván felelni. Illy terv' készítésénél több lényeges, 's mellekes tárgy esik figyelem alá, 's én ezeket akarom itt röviden előterjeszteni.

Fő részei az iskolának tanító, 's tanítvány. Hol tanítványok nincsenek, tanítóra sincs szükség. Mindenek előtt, 's főleg az iskolának e' lényeges részei tanító, és tanítvány szemügyre veendők.

T a n í t v á n y o k.

A' tanítványok' száma változó. Sok iskolában tetemesen nagy, legtöbben középszerű, 's csak ritkában áll az 5 — 10 alatt. Bármelley esetben is, az iskola-leczkei tervnek úgy kell készülnie, hogy minden tanítványt, ki együtt van az iskolában, szabályszerűleg foglalkodtasson, 's pedig olly móddal, hogy midőn a' lehető nagyobb részét a' tanítványoknak, tehetségeikhez képest oktatja a' taní-

tó, a' csekélyebb rész illő fölvigyázat alatt önkényleg munkálkodjék hasznosan. A' leczkéket legtanácsosabb úgy elosztani, hogy a' tanítványok egymást fölváltsák, vagyis, midőn ez egyik, vagy másik osztály taníttatik, a' többi osztály önkényleg foglalkodjék, 's viszont.

A' gyermeki lélek nem csak hajlik, de módfölött szereti, 's keresi is mindenütt a' változékonyságot, 's azért több órán át olly tudományos tárgyakkal elfoglalni a' kisdedet, mellyek mélyebb eszmélkedést, 's a' lelki tehetségek' tartósabb megfeszítését követelik, kevesé lenne czélszerű; így például: ha a' vallásnak egyórai tanítása után, a' szám, 's utána közvetlenül a' természettan következne szinte egy óráig, a' gondolkodó erőnek lankadnia kellene szükségkép. — Hasonlag ártalmas következményeket szülne, az előadandó tárgyak' ollynemű fölosztása, melly szerint egy napon hat hét csupán az emlékezetét igénylő, 's elfoglaló tudomány taníttatnék, habár némellykor fertályonként más inkább az ítéletet, 's ész, mint emlékezetet elfoglaló tudományok vegyítetnének is közébe; mert a' fölfordított sokféle anyagból alig tudna valamit megtartani a' gyermek, 's keveset is csak homályosan, 's eszméztavarólag. Ez eset beállana, ha például: ugyanazon egy nap a' természethistoria, földrajz, történet, és nyelvtani vagy bibliai, vallási, 's honi történet terjesztetnék elő, 's a' gyermekek kénytelenítenének a' hallottakat szóról szóra, könyvnélkül betanulni, és rendszeresen el is mondani. A' tanulóiban nagyobb komolyságot, 's állhatosságot kívánó tudományos leczkének legczélszerűbb olly tárgyakat előre bocsátani, mellyek a' nevendékek' természeti eleveenségek, 's vidorságokat ápolják, 's föntartják. Azonban a' megfordított rendszer szül tapasztalatként tetemesebb károkat, akár a' tudományokbani előmenetelt, akár a' tehetségek' szabályszerű foglalkodását tekintsük.

Valamint a' gyermeki lélek, úgy a' test is hajlandó a' változékonyságra, 's ereinek föntartására szinte szük-

séges is e' változékonyság. Fontos ok nélkül tehát nem következhetnek egymásra több órák, melyekben a' kisdetek feszesen, 's minden testi mozgalom nélkül üljenek az iskolában, azután pedig több óráig egymás után szabadon, 's tán kicsapongásig mozogjanak, 's kevesebbé czélszerű testi gyakorlatok által töltsék el az időt. A' vallástani órára, az írás-gyakorlati, 's erre a' rajztani óra igen hihásan következnek. — Azon leckekeket, melyekben, sokat, 's főnhangon kelle előadniok a' tanítványoknak, legtanácsosabb olyakkal fölváltani, melyekben csendesen, minden láрма, 's főnhangolás nélkül munkálódnak a' kicsinyek. Ez okért a' lélek' ereit tartósabban elfoglaló, 's nyelvbeli gyakorlatokra, kivált oly iskolákban, hol még az együtti hangolás divatozik, (kis gyermekeknél az együtti hangolást, 's feleletet különösen tárgyban ismétléseknél helyeselhetni, sőt szükségeseknek is látszanak annyiban, mennyiben ezek által a' gyermekek' vidorsága ápoltatik, 's föntartatik, de idősebb tanítványoknál több kárt, mint hasznót okoznak; és azért bár kiküszöböltetnének minden nagyobb iskoláinkból) tetemes testi veszélylyel következhetnének az ének' gyakorlatai.

'S ezekből kitetszik az iskola-leckekei terv' készítésénél, mit kell szem előtt tartani a' tanítványokat illetőleg. A' tanítványokon kívül lényegesen tekintetbe vendőek a'

T a n í t ó k.

Valamint a' tanítvány, úgy a' tanító is méltán, 's jogosan követeli a' változékonyságot, 's minden józanul gondolkodó ezt örömet ismerendi el, 's engedendi meg. A' tanító' lelke sem képes a' folyton feszültebb figyelemre, komolyabb szünetnélküli munkálkodásra, 's mélyebb eszmélkedésre, és teste szintugy, mint a' gyermekeké gyakran kívánja a' testi mozgalmakat fölváltó enyhületet, 's nyugalmat. Ki egy óráig a' hittanban tartva nevéndekének oktatást, az szívesen veszi, 's látja oly tudományos tárgy' következését, mellynél ugyan beszélnie, de

nem állandón, főnhangon, és megeröltetésével lármáznia kell. S' általán a' tanítók tüdeje sem mindenkor oly erős, hogy tartósabban, kivált több óráig naponként, 's főnhangon szólhassanak.

Továbbá, majd minden tanító bizonyos előadandó tárgyhöz némi előszeretettel vonzódik, midőn mások iránt ellenhajlammal viseltetik; igen óhajtható volna, bár ne így állana a' dolog, de úgy van, miként a' tapasztalás bizonyítja, 's ez így is maradand örökön, mert a' tanító is csak ember. De az okos tanító alig fogja tanítványival valaha észrevéttetni, hogy a' tárgy, mellyel e' vagy amaz órában foglalkodik, kevesbbé fontos, és kedves előtte, mint más. 'S ha most valamely nap csupán oly tudományos tárgyak kerülnének elő az iskolában, mellyek iránt kevesebb szeretettel, 's hajlammal viseltetik; ő előre félne, 's rettegve irtóznék e' naptól; ellenben ha oly fölosztás uralkodik a' tanítandó tárgyak közt, hogy a' kevesbbé kedvesek vegyest essenek a' kellemesek közé, akkor meg van a' változékonyság, 's ez lassadan annyira megszerettetheti a' tanítóval az előbb kedvetlen tárgyakat, hogy ezeket szintolly buzgalommal és lelkesüléssel terjessze tanítványi elébe, millyennel a' kellemeseket, 's így bizonyosabbá teendi ő jó sikerét, 's eredményeit a' tanításnak.

Ha több a' tanító egy iskolában, kik egymást fölváltva adnak oktatást; igen czélszerű, az előleges iskola-leczkei terv által úgy meghatározni a' tanítás' tárgyait, hogy minden tanító oly tudományok' előterjesztésére rendeltessék, mellyek iránt legtöbb kedv, előszeretettel viseltetik, 's mellyekben leginkább jártas, 's ügyes. Így nyer az iskola, nyernek a' tanítványok, de magok a' tanítók is, kik illy okos fölosztás által munkálkodásaik' kellemes körébe teljesen be vannak helyeztetve, bizonyosan oda irányozandják törekvéseiket, ha igazán szeretik hivatalokat, hogy magokat az előterjesztendő tárgy 's tudományban tökéletesítsék, 's tanítványaik' művelését 's kiképezését gyümölcsözőleg vezessék. Ellenkező fölosztás csak ha-

nyagságát nevelné, 's ápolná, vagy legfőlebb palástolná némelly tanítónak.

A' tanítók' ismerete, ügyessége, tudományokbani jártassága más lelki, és szellemi sajátságaikon kül, az iskola-leckekei czélszerű terv' készítésénél, mellékesen ugyan, de azért még is teljes figyelemmel, tekintetbe jó az

I d ő.

Az idő, mellyre valamelly iskola-leckekei terv készül, mindenkor egész figyelemmel szem előtt tartandó; 's midőn itt az időről szólunk, nem csupán egyes napokra, hanem egy egész év- 's ennek részeire terjesszük észrevételeinket.

Az emberi kedély, 's lélek nem minden időben egyiránt hajlandó, 's alkalmas mindenre, még kevesbbé a' gyermekeké, kivált ha ebéd után azonnal kell látogatniok az iskolát; ellenben igen könnyű figyelmöket lekötöni a' reggeli órákban, ha azt előleg valamelly utczai eset, vagy szokatlan történet nem háborítá. Legtanácsosabb a' tanításnak fontosabb, 's több homálysággal párosult tárgyait reggel végezni az iskolában, különösen az emlékezet' gyarkorlatait, 's a' betanult dolgok' rendes fölmondását, melly két foglalatosság délután terhökre esik a' gyermekeknek. Sokszor a' kisderek, midőn délutáni leckekeiket nem tudják, mentségül azt szokták fölhozni, hogy azt hon jól tudták, és olykor igazságosan állítják ezt, mert ha a' betanult dolog után nem ettek volna, vagy figyelmöket valami nem háborította volna, alkalmasint nem feledik vala azt el.

A' mondottakból kiviláglik, milly hasznos, 's üdvös napnak reggeli óráit szorosabb értelmű, 's komolyabb tudományok' tanításának szentelni, és azért nem ok nélkül ajánljuk, hogy a' hol csak lehet, 's engedik a' körülmények, minél korábban kezdődjenek el a reggeli leckekek, 's a' legfontosabb, és nehezebb tárgyak ugyan ezen reggeli órákban végeztessenek is el.

Néhány iskoláinkban például: az egyetem, 's academiákban a' reggeli tanítások három, sőt négy, a' délutániak két, 's három óráig tartanak, a' gymnasium grammaticalis, 's normalis iskolákban rendszeren reggel két, és fél, délután két óráig áll oktatás alatt az egybe gyűlt ifjuság; falusi iskoláinkra nincs bizonyos, 's meghatározott rend legalább gyakorlatilag, néhol reggel két, 's délután is két óráig, másutt reggel három, délután egy, sok helyt pedig csak reggel három, vagy négy óráig, tart a' tanítás, 's délután nem jár iskolába a' pórnevendékség. Én átalán ama' fölosztást tartom jobbnak a' le czkékre nézve, melly szerint több óra fordítatik a' tanításra reggel, 's kevesebb délután, nem csupán azért, mivel a' tanító 's tanítvány egyiránt, reggel több figyelem, nagyobb szorgalom, komolyság, 's derűtséggel munkálhatik, hanem mivel népiskoláinkban leginkább, több látogatja reggel az iskolákat mint délután az ifjuság közül. — Nem egyenlő sikerü tehát, 's eredményü, valljon bizonyos tárgyat reggel tanítunk-e, vagy délután.

Valamint az iskola-le czkei terv' czélszerű készítésénél figyelemre szükség venni a' napnak reggeli 's délutáni óráit, úgy hasonlólag az év' 's ennek részeit is tekintet nélkül hagyni nem lehet. Igen czélszerűtlen volna, akármelly tanítót arra kényszeríteni, hogy egész éven át, ugyan azon egy iskola-le czkei terv szerint induljon, 's munkálódjék, mert az iskolahajárás az év' részeihez képest nem egyenlő mindenütt. Így kisebb városokban, mellyeknek lakói földműveléssel is foglalkodnak, sok mezővárosainkban, 's faluhelyeken rendszeren november' elejétől marczius, vagy aprilis' végéig jár iskolába a' két nemü ifjuság. 'S azért e' hónapokban legtöbb időt a' nép-oktatás, 's művelés fő tárgyai előadásának kellene szentelni, a' többi hónapokat pedig mellékes, de a' népnek szinte igen szükséges, 's hasznos ismeretek' tanítására fordítani. Így azon gyermekek, kik csak a' nevezett öt hónapon át járják az iskolát, legalább a' szükségesebb tárgyakban nyernének alapos oktatást, a' többiek pedig,

kik egész éven át rendszeren látogatják az iskolákat, az előbbennikkel egyetemesen öt hónap alatt a' leg-szükségesebb tárgyakat tanulnak, az év hátramaradt részét pedig kellemes, 's hasznos ismeretek' hallgatásával tölteneik el. Igen óhajtható volna, bár kettős iskola-leczkei terv készítenék mindenütt, 's egyike ezeknek az említett öt hónapi, a' másik az év' tavaszi, nyári 's őszi hónapjait tárgyzná, 's illetné közelebből, tekintve a' tanítandó tárgyak' 's hasznos ismeretek' mineműségét, 's mennyire terjedését. Az első terv szerint mellőzni a' főbb tárgyakat nem volna szabad, de igen is korlátozni a' kevesebbé fontosokat, hogy annál több idő maradjon az okvetetlen szükséges tanulmányok' előterjesztésére, 's midőn például ezen terv szerint hetenként a' vallástanra három, vagy négy óra fordítatik rendszeren; a' földrajz, történet 's eff. elég leend hetenként csak két, három fél-órát szálni; ellenben a' második terv szerint czélszerűleg tanítatnék hetenként két óráig a' vallástan, 's ugyan addig a' földrajz, számvetés 'stb. Hasonlag az első terv szerint hetenként a' biblia történetre három egész, a' vallástanra két félóra; a' második terv szerint pedig mind a' két tárgyra hetenként kétkét óra fordíthatatik; továbbá azon gyermekek, kik egész éven át rendszeren vesznek részt a' tanításban, a' nyári, és tavaszi hónapokon át hasznosan gyakoroltathatnak különféle reggeli, déli, 's estvéli imádságok, bibliai mondatok, emlék versek, 's énekek' megtanulásában, melyeket azután ezekről megtanulni szorgalmas gyakorlás által nem volna nehéz a' többi, csak a' téli hónapokon át iskolabájáró gyermekeknek is. — De ha egy csupán az iskola-leczkei terv, melyet a' tanítónak változtatás nélkül követnie kell, akkor az öt hónapon át iskolázó gyermekek csak valami keveset tanulnak, 's tanulhatnak is a' tanítás' egyetemes tárgyaiból, 's vagy elejét, vagy végét hallgatják e' vagy ama' tudományos tárgybeli leczkének, melynek következtében szükségkép hátra kell maradniok, és semmit tökéletesen föl nem foghatnak. —

Nálunk ugyan az segíthetne a' dolgon némileg, 's tehetné a' kettős terv szükségességét fölöslegessé, hogy királyi rendelések szerint pórnevendékségünk 6 — 12-ik évéig tartozik a' népiskolába járni, 's hogy az előadandó tárgyak u. m. vallás, irás, olvasás, és számvetés szorosan meg vannak határozva, 's ha ezen tárgyak rendesen, 's buzgón tanítatnának kétséggkívül hat év' lefolyta alatt a' nevezett tudományokba pórságunk tökéletes kimivelést nyerne; de miután a' szülőket bármelly eszközökkel sem lehet eléggé sürgetni arra, hogy gyermekeiket iskolába járassák, még kevesebbé, hogy hat évig járassák, népmívelésünk még mindig csak a' régi ponton áll, 's a' falu két harmada az előjáróságot sem véve ki, közönségesen olly tudatlan, 's miveetlen, hogy sem olvasni, sem írni, és számolni nem tud, 's így csudálhatjuk-e, hogy csak az nem csalja, 's csalhatja meg a' nyomorult parasztot, ki nem akarja?

Kitűnik ezekből, mennyire szükséges az iskola-leczkei terv' készítésénél az időre, 's nem csupán a' nap', hanem az év', 's ennek részeire is figyelmet vetni. Tekintetbe jö még a'

Szülők' állapotja, foglalatossága, és sajátosságai a' helynek, mellyben az iskola áll, 's melly részére az iskola-leczkei terv' készül.

Ha bár a' szülők nem vesznek is közvetlenül részt gyermekeik' oktatásában, mindazonált állapotjok, foglalatosságok, és mesterségük nem csekély befolyással bír azoknak rendes, vagy rendetlen iskolabajlására. Nagy városokban, mellyeknek lakói jobbadán tisztviselők, kereskedők, művészek, mesteremberek, 's napszámosokból állanak, legkönnyebb azt kieszközleni, hogy a' gyermekek annak idejében, azaz korán reggel az iskolába jöjenek. Mezővárosokban, hol kevesebb a' tisztviselő, 's a' kalmárok, polgárok, 's mesterembereknek nagyobb része a' földmívelést is üzi, már nehezebb megállapítani azt,

hogy a' gyermekek, vagy legalább ezeknek nagyobb része, az év' minden részein át szorgalmasan járja az iskolát. Falukon, hol a' lakosság földmivelés, vagy halászat 's efélékkel keresi kenyerét, 's hol tapasztalatként nem csak a' nagyobb, de gyakran kisebb gyermekek is éjént a' marhákat őrzik, legroszabbul áll ügye, a' kora, 's rendes iskolabajárásnak. Már e' kevés is tanusítja, mennyire szükséges egy iskola-leckei terv' készítésénél a' szülők' állapotját, 's mesterségét tekintetbe venni. — A' tanítás' fő tárgyai nagy városokban például, czélszerűleg terjesztetnek reggel a' tanítványok elébe, mi kisebb városokban nem mindig sikeríthető, falun pedig csak igen ritkán történhetik ez, mert gyakran igen későn jönnek iskolába a' kisdedek, 's ha a' tanító korán kezdené az oktatást a' szükségesebb tárgyakban, vagy előmenetelét gátolná az elkésédteknek, vagy folyton majd mindennap ismételnie kellene a' mondottakat, 's mindkettő káros következményű, amaz a' tanítványokra, emez a' tanítóra nézve, ki tán buzgósága, és szorgalma mellett sem tudná alaposan a' kiszabott tárgyakat elvégezni.

Lehetnek oly viszonyok, 's körülmények, melyek miatt egy falu magányosan, például: szegénységeért nem képes iskolát állítani, 's így több kisebb helység egyesítetten tart iskolát, 's ez okért távolabbról kénytelenek a' gyermekek iskolába járni; illy viszonyok közt a' tanítás' fő tárgyait a' leckék' első óráiban vagyis korán reggel nem lehet a' tanítványok elé terjeszteni, vagy a' tanításnak igen későn kellene kezdődnie. Többnyire rosz, 's ködös időjárat, messze göröngyös, és sáros út a' fő akadályok, melyek miatt a' gyermekek iskolában annak idejében meg nem jelennek, 's nem ritkán a' nagyobbak is különféleképpen akadályozzák a' kicsinyeket utjukban 's ezek mind illy körülmények, melyeket változtatni, 's elhárítani igen nehéz, és egyedüli elhárítási eszközük az volna, ha minden bármely kicsi helységben is, és pusztán iskola emeltetnék, és egy alkalmas tanító fogadtatnék; sajnos azonban, hogy eddig nem áll így a' dolog népisko-

láinkra nézve honunkban, és hogy nem csupán nagyobb pusztáinkon, de számos helységeinkben sincs maiglan iskola! Ezt tekintve senki nem kételkedendik, miként az iskola-leczkei terv' készítésénél a' hely' sajátosságaira is kell ügyelni. Végre figyelem alá jó még egy czélszerű terv' készítésénél az

Iskolának jelen állapotja.

Gyakran a' tanítványok némelly tudományokban szaporábban haladnak, 's rövid idő alatt jelesebb előmenetelt tesznek, mint másokban. E' tudományos haladásoknak, vagy elmaradásoknak, sokfélék lehetnek okai; így történhetik például, hogy a' tanítványok nagyobb része habár esetileg is épen azon napokon vala jelen az iskolában leggyakrabban, midőn ugyanazon egy tárgy teljes összefüggéssel, és szorgalommal magyaráztaték a' tanító által, mellyet a' tanulók könnyen érthettek, fölfoghattak, emlékezetükben föntarthatnak, 's azért gyorsabb előmenetelt is tehettek; de ha a' tanító bizonyos tárgyak iránt ellenhajlammal viseltetik 's azokat hidegen, hanyagon adja elő, vagy tán nem eléggé jártas is a' tanítandó tárgyakban, vagy a' czélszerűtlenül készült iskola-leczkei tervben két, vagy három tudománynak módfölött sok idő engedtetik, mi által más hason szükségű, 's hasznú ismereteknek előterjesztési ideje kurtitatik, és korlátoztatik, lehetetlen: hogy a' nevéndékek tudományilag hátramardást ne szenvedjenek; ennek okáért az iskola-leczkei terv' készítésénél nem maradhat figyeletlenül az iskola' jelen állapotja, különben soha a' fogyatkozásokat megelőzni, az elkövetett hibákat pótolni, 's így az egésznek súlyegyenét, 's összhangzatát visszaállítani nem lehet.

Ki czélszerű iskola-leczkei tervet akar készíteni, annak figyelmét mindenre ki kell terjesztenie, mi közvetve, vagy közvetlenül az iskolával érintkezésbe jöhet. Lehet ugyan hogy több helyt, még több más viszonyok, 's körülmények is tekintetbe veendők, mintsem melyekről

mi eddig szólottunk, azonban a' mondottak átalában minden helyre alkalmazhatók.

Még egy kérdést akarunk itt röviden megfejtetni, mielőtt czikkünket befejezzük, t. i. kinek kell tulajdonlag az iskola-leczkei tervet bármely iskolára is készíteni? Mi azt tartjuk, hogy illynemű czélszerű tervet legbiztosabban készíthet egy egész testület, melynek tagjai érdemteljes tanítókból állanak, kik soká, és sok helyt hűn viselék e' terhes hivatalt, és bő tapasztalásokat szerezhetének mind az iránt, mi a' tanítás, és nevelés' ügyét közelebbről illeti; illy érdemes, 's tapasztalt férfiak ismerve alaposan a' viszonyok, körülmények, különféle állapotok, 's helyek' minőségét, legsikeresebben dolgozhatnak ki illy tervet, melyet azután módosításokkal akar-mely iskolára is alkalmazni nem volna nehéz munka. Különben ha a' föntebbi kérdést részletesebben tesszük a' tanítók, 's igazgatókra vonatkozólag, vagyis azt kérdezzük valljon az említett tervet a' tanító, vagy az igazgató készítse-e? azt feleljük, tervet készíthet iskolájára a' tanító is, az igazgató is, de legtanácsosabb, ha a' tanítók egyetértve az igazgatóval készítik azt, úgy, miként a' viszonyok, 's körülmények kívánják.

Igy például: ha egy fiatal a' praeparandiából most kiszabadult egyén alkalmaztatik valamely iskolára, ez természetesen mint ujoncz, 's tapasztalatlan, sem iskolájának, melybe lép, állapotját, sem tanítványi szüleinek viszonyait, helyzetét, körülményeit, 's foglalatosságait, sem rendes, vagy rendetlen iskolabajárását nevéndékeinek még nem ismeri, nem is ismerheti, szóval: az illy tapasztalatlan tanító legtöbbször, mint idegen, 's járatlan lép föl egy ismeretlen világrészben. Illy esetben legokosabban cselekszik az ujoncz tanító, ha igazgatójától kér iskolájának számára egy bizonyos tervet, melyet legalább is csak fél, vagy egy évig hűven köves-sen. Ez idő alatt ki ismerheti ő közelebbről iskolájának állapotját, tanítványainak helyzetét, szüloiknek viszonyait, 's körülményeit, melyek szerint lassadan az előb-

bi tervben czélszerű javítások 's módosításokat tehetend igazgatójának segítségével, 's egyeztével.

Más, 's az előbbivel ellenkező eset áll be, ha a' tanító, ki több éven át munkálkodék már sikeresen iskolájában, 's ennek minden legkisebb körülményeit tökéletesen ki ismerheti, új igazgatót nyer. Ez esetben kétségkívül a' régi tanító mindeneket czélszerűebben határozhat, 's rendelhet el, mik az iskola-leckei terv' készítéséhez tartoznak, mint az új igazgató; és ha elég szerény ez, alig fogja első beléptével az iskolába saját nézeteit a' tanítóra tolni, hanem inkább teljes figyelemmel követendi legalább is csak egy évig munkálkodási irányát a' tanítónak, 's miután meg fog ismerkedni egészen az iskola' állapotja, 's viszonyaival, és látandja, hogy ittott némi fogyatkozások mutatkoznak, egyet értésével a' tanítónak mellőzendő a' hibákat, és a' szükséges javításokat megteendi.

Még más két eset fordulhat elő, melyekben igen hasznos, sőt szükséges is, hogy a' tanító, 's igazgató viszonyos egyetértéssel készítsék a' czélszerű iskola-leckei tervet. Az első esetnek akkor van helye, ha mind a' tanító, mind az igazgató már több évtől fogva ugyanazon egy helyen van, 's közösen munkálkodik, mert ekkor mindkettő alaposan kiismerheté az iskola', tanítványok', és szülők' mindennemű viszonyait, állapotját, és ezekhez könnyű azután a' tervet alkalmazni, vagy új körülmények miatt módosításokat tenni; a' második eset akkor áll, mely mindazonált igen ritkán fordul elő, ha t. i. mind a' tanító, mind az igazgató új, 's egyszerre lépnek hivatalokba, ekkor ugyan olly biztosan el nem készíthetik a' tervet, mint az előbbi esetben, mert elegendő ismerettel még nem bírnak az iskola', tanítványok', és szülők' állapotjáról, mind e' mellett egyetértve szükséges valamely tervet készítniök, melyet később a' körülményekhez képest módosítani, nem leend nehéz. Ha az igazgató olly szerénytelen volna, hogy kivált a' hivatalában jártas, 's tapasztalt tanítónak meg nem akarná en-

gedni, hogy az iskola-leczkei terv' javítása, 's módosításáról, ha a' körülmények úgy kívánnák, javallatokat, és józan tanácsokat terjesszen elő, mellyeknek behozatala, 's megállapításával tetemesen emelkednék, 's előmozdítatnék szellemi haladása az ifjuságnak, 's a' legszebb eredményeket lehetne várni, akkor méltó gyanúba ejtené magát, hogy zsarnoki mód el akarja nyomni a' tanítót; de viszont a' tanító is csak nyilvános önhittségét, hiúság, 's makacsságát tanusítaná, ha igazgatójának józan tanácsait vonakodnék elfogadni, az illy ellenkezetek, és feleselések mindenkor kártékony következményeket szülnek, mert tetemesen vész becse az iskolának, 's a' nevendékek' előmenetele a' tudományokban sokféleképpen gátoltatik illyek által; pedig nincs bizonyosabb annál, mint hogy több szem többet lát, és egyesített erő könnyebben, hamarább, és czélszerűebben munkál.

Milly üdvteljes eredményeket szül az iskolára nézve okos fölosztása, és használata az időnek, tanítja a' tapasztalás. Szavaim e' rövid értekezésben leginkább oda irányozvák, hogy a' nevelők, 's tanítók, kiknek legszebb föladatok hű, értelmes, és jámbor polgárokat nevelni a' hon, 's fejdelemnek, czélszerűleg iparkodjanak nem csak fölosztani, de buzgón használni is az iskolai időt; így leendnek fenséges hivatásoknak hű teljesítői, az ifjuságnak lelki és szellemi haladása, 's gyarapodása pedig áldásteli. Csak ott várhatni szép, 's érett gyümölcsöt, hol fa, és szorgalmas tenyésztő van!!!

BRIEDL FIDÉL.

XXVI.

A' HÉBER KÖLTÉSZET

RÖVID RAJZOLATA NÉMI TEKINTETTEL A' HELLEN ÉS HINDU KÖLTÉSZETRE.

1.

A' vallási költészet minden nemzeteknél az első és minden következő teremtményeknek alapja; minél virulóbb, minél szebb az, annál szerencsésben fejlődnek az utána való korok. Természetesen e' vallási költészet, mindig megfelelő a' nép egyéb fogalmainak és világ nézetének.

A' hindunak a' világ tündér alakok egyeteme, a' természet himes, tarka rubában zúg el, változatos isteni-nek szemei előtt, 's költészete gyermeki játék, czifra képekkel való enyelgés. .

A' görögnek a' mindenség egy a' szépség és a' harmonia törvényei szerint alkotott mű, az Olympot látható, tapintható bájövezette alakok lakják és Homer Iliása remek szobrok remekebb szórajzolata.

A' héber ellenben a' világ teremtetést egy határtalan, főséges lény megfoghatlan remekének nézte. Jehova szól és lesz

Int és megáll (Zsolt. 33. f. 9. v.)

De Jehova láthatlan isten: csak a' fellengő gondolat tiszta fényében, a' mélységes érzelem lángjaiban közeledhetel hozzá és sejtethed jelenlétét. Képzeted

hiába csapong a' távolban, hogy láthassad az eget urát.
A' villámban pillantod meg tűz karját, a' menydörgésben
hallod szavát, a' földrengésben léptét, de őt sehol sem.

Lélek lebbene el előttem
'S hajam fölborzadt
Megállott: kép szemem előtt
De alaktalan, nem ösmerém

(Job 4. f. 15 — 16. v.)

Csak esdő szív, a' lélek mély sohaja, mely a' tör-
delt hangot ég felé röpíti törhet utat feléje, és mikor az
áhitat andolgasában szived szédelg és ég és föld, mind a'
muló hab lábad alatt reng és enyészik — ez Jehova, ez
az ő jelenléte!

2.

Csendes vágyaiban szabadon kél, hellas zengője és
lantot ragadva kimért módokban éneklí keservit; képze-
te bizonyos idealra feszült és érzései könnyen föllelik biz-
tos egüket; nem úgy isten dalnoka: annak pillanata mér-
hetlen térekben csapongva, soha nem talál nyugpontra;
mert a' végetlen kékben az alakok összefolynak és kép
elveszti kifejezését. Onnan az örök feszengés 's a' szív
szünteleni habzása. A' költő lelke szomjan eped, de a'
forrás, mely lángjait enyhítse szédelgő magasban fakad,
hova lankadt tagjai nem mindig bírják fölvenni. De mikor
legfenébbek gyötrelmei, mikor keblét dühös fájdalomak
szaggatják és a' kétségbe esés örvénye nyílik előtte, a'
mélységben megjelenik neki — Jehova.

Miért kesergesz lelkem?
Mit bánkódol?
Bizzál istenben
Majd meg hálálandom
Üdvezítőmet, istenemet.

S' még is búsong én lelkem!
 Hát itt is visszagondolok rád
 Itt Jordan szélén
 Hermon kiseded bérceinél.

Hullám, hullámra kiált
 Zuhatagid zajlanak
 Árjaid, habjaid felettem elrohannak.

(Zsolt. 42. f. 6 — 8 v.)

Igy látjuk Jehovát mint első és utolsó gondolatot a' héber dalokban, 's e' gondolattól kölcsönözte komoly 's ünnepélyes jellemét a' héber költészet.

3.

De az alap gondolat ugyan azon egysége a' héber költészetben el nyomta a' több oldalú kifejlődést és az Epos és Drama nem teremhete e' különben virágokkal dús mezőn. A' költészet e' két nemében végzet uralkodik ugyan a' görögöknél is, de nem föltétlenül és a' hősnek épen az föladata, hogy a' végzettel megküzdjön: hogy az Eposban győzzön, a' Drámában vesszen; de Jehova akaratja ellen a' porfia nem törekedhetik, sőt ennek minden cselekvénye minden nagy tette egyedül Jehova műve

Mert hiú az ember jeleskedése
 Csak istennel győzhetünk

(Zsolt. 60. f. 13, 14. v.)

Dans toute épopée — így nyilatkozik e' tárgyban a' Genie du Christianisme szerzője — dans toute épopée les hommes et leur passions tout faits pour occuper la première et la plus grande place. Ainsi tout poème, où une religion est employée comme *sujet* et non comme *accessoire* où le *merveilleux* est le *fond* et non l' *accident* du tale-

leau, pêche essentiellement par la base. Si Homère et Virgile avaient établi leurs scènes dans l'Olympe, il est douteux, malgré leur génie, qu'ils eussent pu soutenir jusqu'au bout l'intérêt dramatique,

Egy más sajátság, mely keletkezett ezen tiszta, eszményes jellemből az a' hangmérték hiánya. A' nyugoti költészethen a' zengő szó, a' közvetlen elkapó hang lengése (rythmus) fejezi ki az érzelmet, a' szenvedelmet. A' költő nyelve varázs módolatokban zengi el dalait, és csengésére tündér képek szállongnak fel a' lét titkos mélységéből, úgy hogy nem ritkán a' tiszta gondolat világát is elhomályosítják és a' szó értelme visszatolatik a' hang hatalmától. Ügyelhetünk-e például Kosegarten e' remek verseinek olvasása közben, másra mint az elragadó külalakra;

Furchtbar ist das Grab;
 Kalte Winde sausen,
 Dumpfe Schauer grausen,
 Gram und Grauen hausen
 Um das stumme Grab —
 Furchtbar ist das Grab.

Nem úgy a' héberben; itt a' gondolat benső rythmusa megveti a' külső pipert, 's a' héber költészet nem bír semmi határozott vers mértékkel; a' gondolatok párhuzamából, a' képnek és ellenképének viszonyából alakul a' verstagoknak egy bizonyos egyarányúsága; de ez inkább következte a' rhythmicus gondolatnak mintsem föltétele a' versalkatnak. Például álljon itt Móseh utolsó énekéből néhány vers:

Figyeljetez egek én szólok,
 Hallgasson a' föld szám' beszédire;
 Hulljon mint az eső tanításom,
 Szálljon le mint a' harmat beszédem;
 Mint zápor a' zöldelő füre,
 Mint eső a' pázsitra.

Mert Jehova nevét hirdetem,
 Adjatok dicsőséget istenemnek.
 A köszál! minden cselekedete tökélyes,
 Minden utai igazságosak,
 Isten az igazság, nem áltató,
 Hü és egyenes utu ő.
 Elfajult — öngyalázatokra nem flai többé —
 Az álnok hamis nemzetség!
 Ezzel viszonzotok Jehovának
 Háládatlan, oktan nép;
 A' vagy nem atyád-e ő, ki szerzett?
 Ő alakított téged és erősített.
 Emlékezzél meg a' régi napokról,
 Gondoljátok meg az előkorok éveit;
 Kérd meg atyádat és meg mondja,
 Véneidet, és elbeszéli.
 Mikor a' fölséges birtokot oszta a' népeknek,
 Mikor elszéleszté az ember fiait;
 Megállapítá a' népek határit,
 Jisráél flainak számára.
 Mert Jehova öröksége az ő népe,
 Jákob sorsául jutott birtoka.
 Találá őt pusztá földön,
 Rémitő üvöltés kietlenségében
 Körülvevé és oktatá,
 Őrizé őt mint szeme fényét.
 Mint a' sas örködik fészken,
 Fiai fölött repdésve.
 Kiterjeszti szárnyait, fölveszi azt,
 Hordozza szárnyain:
 Így vezeté népét Jehova egyedül,
 Vele semmi idegen hatalom s. i. t.

Ezen egész versezet folytában nyomát sem találhatjuk a' nyugoti költészetet bélyegző kötöttségnek, és semmi sem sülné el olly rosszul, mint ha valamelly héber dal egyes képeit fonalra akarnók fűzni. Minden héber vers

magába befejezett gondolat, mely a következőben eszmédúsabban hasonértelmű vagy ellenzeti kifejezés által közelebb határoztatik meg. Például az idézett versezetben.

Emlékezzél meg a' régi napokról,
Gondoljátok meg az előkorok éveit.

A' héber költészeti nyelv csak e' szakadozottságából magyarázhatjuk meg magunknak komolysága mellett modorja szerfeletti lengeségét. A' legfellelengőbb Pindarusi Odának sem engednők meg a' vakmerő szökéseket, melyek a' légközségesb héber költeményt is jellemzik. A' héber dalnok merészen nyúl a' szív húrjai közé, erős kézzel most ezt, majd meg amaszt pendítvén meg, sokszor nem is ügyelve az egész összehangzására. Nem úgy a' görög. A' gögög költészet folyama képezhet itt amott zuhatagot; de egészben még is mindig csak átlátszó, és fényes kavicsan gördül el.

E' magvait egy felette nyomos és gazdag tárgynak csak futtában kellett megérintenem, hogy czéлом felé fordulhassak.

4.

A' héber költészet első kezdetében a' természet szüleménye. Nem láthatni abban sehol szabatos, a' szépség vonalai közé szorított képet, nem a' plasticus művészet kecsseit; de a' ki az élet első fakadásiban gyönyörködik, kit egy ébredő teremtés dadogása mulat, az olvassa a' Genesisst. Egy ünneplő természet vidulva kél itt és repdes a' korány ragyogó szárnyain. Az ember még nem emelkedett büszkén a' külvilág fölibe, és édes ömlengve dül a' természet karjai közé. Élete még csupa érzékiség és a' nem' fűntartása, mint a' természet egyéb fiainál, csak nemesb okfölből, egyedüli czélja. Minden gyermek egy nemzet törzsökatyának, és egy kifejlendő dús életkör központjának tekintetik; és Jákob fiainak adott fölséges áldásában megfordított Epos töredékes darabjait

látjuk. Megfordított Eposnak mondom, mert a' hős - költeményben a' multnak cselekvényei, történetei festetnek, midőn itt a' jelen dús érzete jós szellemmel a' jövődöt meri föl idézni. Az őskor embere sejtésével így nézett a' rejtélyes jövődöbe, mint mi a' mohlepte mythologiai korba; de minthogy az eszme világa neki még föl nem derült, és a' szellemi életről nem volt fogalma, csak anyag által hitte emlékezetét örökíthetni, és ezen nézet nyújt kulcsot az őskor minden műveinek értésére. Ha az ember India vagy Egyptom óriási épületinek romjain andalogva, szemeit ama' roppant kötömegeken járhatja és lelke tisztelettel megtelik az ősz előkor iránt, mi azt kérdezzük: Mi van azon függőleges, rendesen semmit nem hordó csupasz óriási falakon, mi azon gúlyás tömegeken, a' mi tetszésünket előidézi? Nem egyéb az mint óság, a' nagyszerű, ereinkhez mérve csak nem emberin túli alkotok, melly annyi ezredeken át tudott, az alkotók céljainak megfelelő, az enyészettel olly diadalmosan megküzdeni.

Tárgyunkra térve a' görögöknél olly nemű művet, mint a' Genesis, nem ösmerünk. A' görög cosmogeniákban a' hagyományos történetek már csak anyag gyanánt szolgálnak szép művészeti előadásokra, és az eredeti gyermekiségnek, a' jelképes értelemnek, melly olly jellemző a' héber Genesisben, mind annak itt nyoma sincs. —

A' hindu cosmogenia lényegében tetemesen hasonlít a' héberhez, de külseje, előadása sajátos. Nézzük próbául az özönvész leírását a' Mahábháratában.

1) Vivaszvan fia király vala és nagy bölcs, férfiak fejedelme a' teretmények urához hasonló fényben.

2) Erő, dicsőség, boldogság, kiváltkép pedig töredelem által Manus atyját és nagy atyját felül multa.

3) Fölemelt karral, egy lábön állva gyakorla sanyaru, nagy töredelmet a' férfiak ura.

4) Ehhez egykoron, a' mint a' Wirini partjaihoz jutta, egy hale' beszédet tartá:

5) Boldog te! én kis halacska vagyok, és az erős halaktól tartok; ments meg engem ó fogadások teljesítője.

6) Mert az erős halak fölfalják a' gyöngé halat; e' sors jutott nekünk öröktől.

7) Azért e' nagy remegésből szabadíts ki engem, veszendőt. Viszonszolgalatot a' bevégzett munka után teendek.

8) A' hal beszédét hallván, könnyörülettel eltelve Manus saját kezével ki vevé a' halat.

9) A' víz partjához elhozott halat Manus fényre a' hold sugárhoz hasonló edénybe veté.

10) Ott, oh király, jelesen ápolgatva növekedett a' hal; mint fiához, úgy hajlott Manus lelke hozzá.

11) Azonban sok idő lefolyta után, a' hal igen nagy lön, és el nem férvén többé az edényben.

12) A' hal Manust meglátván, ismét így szóla: Oh te boldog és jámbor! más helyre vigy engem!

13) Arra a' boldog Manus ama' halat az edényből kivévén, elvivé azt nagy tóhoz.

14) Oda beveté azt Manus, az ellenséges városok hódítója. De a' hal ismét növekvék több évekig.

15) Három mértföldnyi vala a' tó hossza, szélessége is egy mértföldnyi; abban nem mulathatott többé a' lotus szemü hal.

16) Manushoz tehát öt meglátva a' hal ismét így szóla:

17) Vigy engem, boldog, jóságos úr a' tenger ne-jéhez Gangához ott lesz maradásom, vagy mint te kedves, véled.

18) Mert hozzám illő morgás nélkül állani szavadra, minthogy e' nagy növekedést csak általad nyertem, oh büntelen.

19) Ekkép megszólítatva, Manus a' boldog és hatalmas elvivé a' Ganga folyamához, és oda beveté maga a' meghódíthatlan.

20) Ott jó ideig növekedvén, o ellenség rontója, a' hal, akkor újra szóla Manushoz öt látva a' hol e' szavakat:

21) A' Gangában nagyságom miatt nem mozoghatok magasztas! a' tengerbe tüstént vigy engem, légy kegyes o boldog! irántam.

22) És kivevé a' Ganga hullámiból a' halat Manus maga: és tengerhez vivé o Putha fia, oda be veté.

23) Felette nagy vala pedig ama hal, melyet Manus oda vitt vala, könnyen fogható, és illetve édes ilatot árasztó.

24) És tengerbe vettette, Manus ama' hala, e' beszédet tartá neki mosolyogva.

25) O boldog! Teljes megtartásomat neked köszönhetem; mit kell, idő közeledével, neked tenned, azt tölem halld meg.

26) Nem sokára o boldog minden földi lény a' szilárd és a' változó egyetemben víz özönben elmerül.

27) A' teremtések e' beáztatás ideje közel van: azért nyilatkoztattam ki neked azt, mi legnagyobb üdvödre lehet.

28) A' változónak és szilárdnak, a' mozoghatónak és a' mozdulatlanoknak mindennek eljött a' felette félelmes végideje.

29) Hajót kell építned, erőst és kötéllel ellátottat! ebbe menj be a' hét bölcsessel együtt, nagy remete!

30) És minden magvat; a' mint hajdan a' brahmanoktól elnevezteték, vitt be a' hajóba, jól ellátva, és elkülönözve. —

31) És a' hajóban levén, nézz felém, akkor, o remeték kedvese közeledni fogok, szarvaimról ösmerhető, o töredelmeskedő.

32) Így kell cselekedned. Isten veled! én megyek. A' nagy vizek csak ugyan át nem evezhetők nélkülük.

33) E' beszédem valóságán pedig ne kételkedjél, o fölséges! „Azt én megcselekszem“ e' vala a' halhoz amannak felelete.

34) Mind a' kettő arra, a' hová kedve jött, elment, miután egymástól bucsut vevének. Arra Manus a' mint neki a' haltól meghagyatott vala.

35) A' magvakat maga mellé véve, a' tengerre szállt, a' magasan hullámszóra szép hajóban, az értelmes.

36) És megemlékezék Manus ama' halról, o világ ura! De amaz, ennek gondolatit ösmerve, a' hal, o ellenséges városok hódítója közeledék szarvaival.

37) Manus pedig meglátván a' halat a' víztengerben, a' kétszarvut, az előre kinyilvánított alakkal, a' meredező hegyhez hasonlót.

38) Pórázot kötve a' hal fejére, o ellenséges városok hódítója, ez nagy sebességgel voná el magával a' hajót a' tenger árjában.

39) És ama' hajóval az emberek' ura elhalada a' tengeren, a' tánczolón az ő hullámmival, a' zajgón az ő vizeivel.

40) A' nagy tengeren, a' hullámszón, erős szelektől háborgattatva ama' hajó remegő, ittas nőhez hasonlita, o ellenséges városok hódítója.

41) Sem a' föld nem vala látható sem az égtájok sem a' központok, mind csupa víz vala az az levegő és ég, o férfiak fejedelme.

42) Az illy állapotú egész világban láttattak a' hét bölcs és Manus, és a' hal is.

43) Így vonogatá számos évek hosszú` során keresztül a' hal ama' hajót lankadatlanul, o király! ama' vízbőségben.

44) És hol a' Himavan legmagasb csúcsa meredezik, o Bharatidák fejedelme, oda voná a' hajót ama' hal.

45) Arra pedig halkal így szóla ama' bölcssekhez a' hal mosolyogva: A' Himavan e' csúcsához kössétek meg erősen a' hajót.

46) És hirtelen megköteték a' hal szavára a' bölcspektől a' hajó a' Himavan csucsán.

47) Arra a' kegyes szilárd pillanattal így szóla a' bölcssekhez. Én vagyok minden teremtések ura: nálam magasb nincs.

48) Hal alakban megmentettelek benneteket e' veszélytől: Manustól pedig vagynak a' teremtmények mindnyájan, istenekkel, az urokkal és emberekkel együtt

49) Teremtetendők minden világokostól, a' mi mozdulhat és a' mozdulatlan; felette szigorú töredelem által mind az teljesülend.

50) Kegyelmem által a' teremtmények előhozásában zavarba nem jövend. Midőn e' beszédét elvégezte vala a' hal, hirtelen el tűnék a' láthatlanságba.

51) Manus pedig a' teremtményeket maga teremteni kíváncsi, megzavarodott a' teremtésben, és gyakorla nagy türelemet.

52) És nagy töredelemmel eltelve újra teremteni kezdé minden teremtményeket Manus, szemlátomást sikerülve.

53) Így el van beszélve általam ama régi, híres történet a' halról, melly minden bünt eltöröl.

54) A' ki hallja Manus ezen életét, elégedett minden tőkélyes dolgok birtokában, a' mennyei világba megy be az olly férfi.

Ha most e' kis körrajzot össze akarjuk hasonlítani Móseh hasontartalmu elbeszélésével ki fog tűnni, hogy midőn mind a' kettőnek ugyan azon történet szolgáltatott anyagot, Móseh a' történetnek az ethikai, értelmi, a' hindu szerző pedig a' mythologiai, képzelgési oldalát fogta föl, és így általában is, a' héber költészet' az ethica, a' hindunak pedig a' mythologia, a' képzelgés eleme; amaz az emberi erők áradozását szűk mederbe zárja, ez az elme kicsapongásinak szárnyat kölcsönözve, és olly világokban ábrándozva, hova leggyakrabban mi nem is követhetjük.

5.

A' Genesisssel a' héber költészet első stadiuma be van rekesztve. Jisráél Egyptomból való kijöttével néppé vált és a' korlátozó egyéniséget oda hagyva magát nem-

zetiség által az emberiség lánczához kapcsolá. De itt mint mindenhol másutt az emberiségnek első korában a' nemzeti lelkesület hadban jelentkezett és a' héber dalnok éneke Jehovát, mint Jiszráél hősét dicsőítette. Azonban az egy istenség (Monotheismus), mivel eszme, a' kirekesztő elvvel tartós időre soha össze nem fért, 's így ha bálul értett nemzetiség kevés időre Jehova híveit az egyetemileg emberitől eltévesztette is, erős lelkület elég-séges vala, hogy őket ismét útba igazítsa, és Dávid ki utolsó csatáikat kivívja, és az országot erős lábba állítja magasztas áhitatban emelkedik újra a' világ egyetemes eszmejéhez, úgy hogy mikor a' szűkkeblűségtől zaklattatik, mikor benső szorongattatás pillanatában a' költészet rózsa ligetébe menekszik, mély esengése énekire is kiömlik és édes illetődéssel zengnek el e' szavak ajkiról: „Vajha a' galambnak ölthetném szárnyait, elrepülnék és megnyugodnám. Messze, messze bolyonganék, a' pusztában lakhatnám.”

Dávid korában szereztettek a' héber költészet leggyönyörűbb virágai a' *Zsoltárok*. A' legmélyebb, mi az emberi szellem titkos rejtekiből föltünhetik, a' kimondhatatlan áhitat varázs illata van előntve ezen isten ihlette dalokon. Bennök a' halhatatlan lélek elmélyed a' végetlen gondolatban és mi borzadva követjük és alélva lessük túlvilági hangjait. — A' képzeletek majd szendén folynak, egyformán mint a' csörgedező patak, majd sebesebben rohannak, mérsékelt zugással, majd meg föl is viharzik a' dalnok lelke és magas hullámok böszülten csapdossák az erős szirtet, de akkor visszaemlékezik üdvének szerzőjére és a' vihar lecsillapodik és édes ömlengés váltja föl a' zuhatag rettegését. — Általában Pathos és Ethos e' két oszloptalpon nyugszik a' zsoltárok szépségének épülete. Az első a' kor erőteljes, dús szenvedélyeinek szüleménye, melly épen a' zsoltároknak kifejezést és jellemet is kölcsönöz; a' másíknak okai mélyebben rejlenek, de felette hathatósak. — Főlebb láttuk, miként Dávid ideje az átmenet kora vala. Az olyan ko-

rokban a' magasb hivatásnak rendesen a' valóságtól eltávoloznak, a' dolgokat csak az ideal szépcsőjén keresztül nézik és a' külvilág durva illetését túlfeszített idegeik el nem viselhetik. Ha földi bajoktól zaklattatnak, az ideal felé lebegtetik szárnyaikat és megnyugosznak. Dávid korának azon eszménye a' vallás vala, és Dávid a' kor képviselője a' földi semmiségnek amaz érzelmében, mely a' sok életviszontagságokon túl esett egyént rendesen a' nélkül is megragadja, csak élete szirtjéhez, Jehovához folyamodva találhatta föl nyugalmát. Általában a' vallás ott szeret legjobban mulatni, 's ott üti fel leginkább csillagsátorát hol az emberi szív fájdalmas indulatok és szenvedélyektől ostromoztatva, olyan pontra ért, hogy önhatározó akarata megszünt, 's a' sir éje a' gondolatot és az érzelmet elborította; akkor az ember mintegy ösztönszerűleg dül a' vallás karjai közé. —

6.

Hogy ha a' zsoltárokat szorosan is a' lyriai költészethez tartozóknak hisszük, a' hindu- e' nemü költészetét ezzel mind a' mellett össze nem hasonlíthatjuk. A' hindu lyrica buja esztelenkedés. A' szerelem me'ny lyricájának egyedüli tárgya olly szédítőn hat a' hindura, hogy megszokott érzelmei és szív mozgalmái megtévednek, és ő szeszélyes álmvilágban képtelenkedik.

A' görög, formájára nézve önálló lyricának képviselői Pindar és Anakreon, Amaz komoly, ez enyelgő, amaz méltóságos, ez szeretetre méltó; de mindketten a' földi lét kimért körében mozognak, csak hogy az örök tünés röptét ez siettetni amaz megszegni törekszik. Midőn Anakreon Erosz lágy szózatával könnyelműleg enyelgve imígy énekel:

Το σημερον μελει μου

Το δαυριον τις οιδεν

A'mára én gondom

A' hónapot ki ösmeri.

Pindar sas szárnyat fűzve musájának a' jelen szűk köréből az utókor ege felé tör; de sem céljának nagysága, sem a' költészet fellengése, melly által saját szavai szerint *καὶ ἀπιστον ἐμῆσατο πιστον* „még a' hihetetlen is hihetővé válik“ el nem feledtethetik vele a' halandó erejének gyarlóságát, mihez a' dalnoknak mérni kell röptét:

. . . *Το πορσω*
Δ᾽ ἔστι σοφοῖς αβατον
Κασοφοῖς, οὐ μὴν διωξω, κεινὸς εἶην.

„Tovább bölcsnek és oktalannak egyaránt járatlan az ösvény én nem folytatom. Hiú volna a' merény.“

Ez épen kitűzött önnézetök szerint e' két költő jellemét így határozhatjuk meg. Anakreon a' derült kedélyűben uralkodik az öröm repülő sürgése, a' pillanat futó kedve, koronázva édes érzékiség képivel. Pindarban ellenben látjuk a' magas nyugalmat, a' hatalmas, de nem ritkán nyers méltóságot. Mint a' felleg magasságából a' sas uralkodó hideg pillanattal tekint le az ember cselekedetire, és a' jelen szent örömei nem virulnak a' jövőbe csapongónak.

Horacz ösmerte a' mesterséget Pindar fellengő, hatalmas, de sokszor rögös musáját Anakreon édes enyelgő és éber indulatu lelkiületével kibékéltetni. Horaczban Pindar méltóságának szegletességei Anakreon kellemivel közönösülvén elenyésztek, és a' két görög költőnek csupán tökélyeiből alakult Horacz ama' lyrical jelleme, melly valamig a' szépet érző szívek dobogandnak csudáltatni meg nem szűnendik. —

Azonban Horáciban szintugy mint a' két görög lyricusban, a' lyricának ama' éltető szikrája, a' vallásosság többé kevesbé hiányzott, és Horacz, ki magáról kérkedve vallja, hogy *parcus deorum cultor infrequens*, épen azért a' valamivel vallásosb Pindarnak, bár ezt sokakban felülmulja, az érzelem melegségét illetőleg mindig utána

fog tétetni. Hiába keresnénk Horaczban gondolatot, mely Pindar következő két verse gyöngédségével fölérne.

Επαμεροι, τι δε τις, τι δου τις

Σκias οναρ, ανθρωπον

Egy napi az ember: most itt van 's íme még nincs
Egy árny' álmoképe.

De mennyire terjed Pindar magasztalt vallásossága is? Kik e' tulajdonságot benne dicsérik el nem felejték fölhozni, miként az 1-ső Olympiában így szól:

Εμοι δα πορα, γστριμαργον

Μακαρίον την ειπειν

Távol tőlem hogy nagyehetőnek

Mondjam az örök istenek egyikét.

Két értelmű dicséret! mely olly ingatag köven alapul! Be ellenkező e' tekintetben a' héber költészet. Itt minden szó a' vallásnak viseli helyegét és minden versnek homlokára lehetne írni *intrate et hic est deus*. Nézzük a' dolgot tovább.

Dávid fia alatt Jisráél anyagi és szellemi élete tetőpontját érte el. Az értelem napja szét szórta csillogó sugárát, és minél világosb lőn, annál feketébbek lőnek az árnyékok. Az esze teljes érettségére kifejlett ember, kivált ha az élet gyönyörei fogva tartják, a' költészethez olly igen szükséges tüzes lelkesedéstől nehezen engedi magát elragadtatni, és inkább leli a' philosophiának egy bizonyos nemében kedvét. Salamon a' hárem kéj mámorában könnyen okoskodhatott az élet hiúságairól és a' gyönyör és fájdalom egyaránti semmiségéről. — Ez időben és e' körülmények között keletkezett a' héber *oktató költészet*. Ez eredeti alakjában egyes, a' nemzet ölében fogamzott gnomákból állott, és a' keletiéknél a' mi elvont philosophiánkat pótolta ki. Ama szívdermesztő, fa-

gyos szemlélődést, mely kivált éjszaki német szomszédink illy kedves foglalatossága; a' keletiek nem ösmerték. A' keletinek a' dolgok lényegére ható pillanata, mint napjának sugara melegséggel, étellel bír, és poetai alakban nyilatkozik. Ha isten léte felől kétkezel, a' keleti philosoph, hogy arról meggyőzőn nem fog hosszas bölcseslettel mutogatni, hanem közvetlen a' természet roppant országába bevezetvén istennek a' teremtetésbeni eleven szavára figyelmeztetend és költészeti tüze föléléstetésére, lelkesült pillanatával fölhatand a' csillagos égre, és gondolatjai érzelmivel egyesülve lángoló hymnuszban áradozandnak ki. E' nemét az észtanak, mely mint a' Hégel a' semmiből ki indulva, magának maga magából alkot világot, hiába keresnök keleten. A' keleti észtan általában, de kivált a' héber, merő dogmatica. Ugyan is már felebb elmondtuk, miként a' hébernek első és utolsó gondolata a' vallás és hogy ebben központosul egész bölcsesége. Mélyebben a' héber észtanban az ember lelke soha nem sülyedt, mint a' skepsisig, 's ez legélénkebben, legvakmerőbben Hiobban nyilatkozik. De hosszas bolygás után csak ugyan ez is megtér léte kutféjéhez, és a' vallásban ismét felleli elvesztett nyugalmát.

A' következő versekben Hiob egész veleje és a' héber didactica alapja és iránya ki vannak mondva.

„A' homálynak határt szegve, mindenek vége után kutat, a' homály köve 's a' halál árnyáig (az ember). Ösvényen, mellyet dűmadár nem talál, mellyet keselyű szemem nem lát. A' kemény sziklára veti kezét fenékből földülva a' hegyeket. A' szirtből folyamat fakaszt; és mind a' mi becses, szemeinek föltűnik. De a' bölcseség hol találtatik föl, hol van az értelem helye? — Halandó nem tudja becsét, nem találtatik az élők földén. Az örvény szól. Nem én benem van: és a' tenger mond: nincsen én nálam. Minden élők szemei előtt földve, és az ég madarától elrejtve. Pokol 's halál szól: Füleinkkel hallottuk hírét. De isten egyedül tudja utját, ösméri annak helyét. Mert neki föld széléig elhat pilla-

nata és az ég alatti egyetemen ellát. Midőn a' szél súlyát kiszabta, 's a' vizeket mérték szerint határozta; midőn az esőnek törvényt szabott, a' dörgő yillámnak utat; akkor látá és hirdeté rendezé és megvizsgálá. Az embernek pedig mondá: *Ime az Úr félelme, az bölcsességed, és a' gonosztól távozni értelmed.*"

A' görög didactica külsőleg abban különbözik a' hébertől, hogy benne az oktató elem tisztán fejlődött, midőn az a' héberben a' költészet többi nemeivel annyira összeforrott, hogy zavarba esünk, ha rendezését célba vesszük. A' héber sehol és soha el nem válhatott és alapodhatott meg eléggé távol érzelmei tüzpontjától el annyira, hogy azok nem vetették volna melegítő sugárait észbeli teremtményeire. Jehova, ki, mint főlebb megjegyztük a' héber minden gondolatnak vala tüzpontja, a' zsidó didacticának is lelket kölcsönze. Nem úgy a' görögben. Itten az ethica középpont hiányzott, és ha a' görög észtanár kutató, kétkedő lelkében néha a' tiszta hit sugara föl villant, az szint olly hamar, mint keletkezett el is enyészett. Néha tanyáját ütötte fel a' hitben, mint a' vad a' barlangban, hogy békés éjjele legyen, de soha tartós lakása benne nem volt. A' görög tudomány első szövétneke Pythagoras arany mondásait avval fejezi be, a' mivel a' kelet bölcse Salamon az öveit megkezdi. Aman-nál miután őt a' lét rejtélyének föloldásában az élethől merített reflexiokon keresztül követtük, végre a' szép épület szemünk előtt összeroskad, mert

Ο κοσμος αλλοιωσις, ο βιως υποληρις

Mundus mutatio, vita opinio

Ellenben Salamon kétkedésekkel telt Kohelethjét a' fájdalmas kifakadással kezdi meg „Hitványságok hitványsága, mind 'hitványság'” és hogy fejezi be? „Az egész hallott dolognak vége ez: Istent féljed, parancsait tartsd meg, mert ez az embernek mindene.”

8.

Salamonnak tulajdoníttatik az úgy nevezett *énekek éneke*; Gyönyörű szerelmi dalfűzér, melyben a' képek pompája, ragyogó színezés és a' cselekvény ébersége Salamon édelet dús és bujálkodó korára, de a' nyelvnek az aramihoz hajló alakjai későbbi időszakra mutatnak. De akár mikor költ, akár kitől teremtetett; gyöngédség és egyszerűség, édes előadás és természetesség azt a' leggyönyörűbb költemények közé sorozzák.

A' darabok, melyekből áll a' következők: (1) Esengés a' szerető csókja után. (2) Az egymást kereső szerelmesek éneke. (3) Az egymást föltalált és szerelemben egyesültek éneke. (4) A' szerető látogatása leányánál a' szülőben. (5) A' leány keresi és föltalálja éjjel a' szeretőt. (6) A' szerelem ittas ifju és az engedő leány fölváltó éneke. (7) A' szeretőt éjjel kereső és dicsőítő leány éneke. (8) A' hű szerető énekli a' leány dicséretét. (9) A' szerelemben egyesülő szerelmesek dala, és végre. (10) Az egymást hiven szerető házaspár dala. Mielőtt e' dolgot közelebb fejtegetnők vessünk rövid vizsgáló pillanatot, az emberiség történetire.

Általában szép tünemény, miként a' népek fejlődésében az emberiséget mindegyre azon cél felé látjuk törekedni, idő hogy folytával a' szerelem eszménye mindenütt legyen uralkodóvá. Bár mi különbözök is első föltünésükben a' népek jellemökre nézve, végre még is mind a' szeretet központjában egyesülnek. Mert a' szeretet előtt a' nemzeti és egyéni sajátságok elenyésznek, és e' meleg légkörben a' föld fia lélek tágulva világot ölel. A' szerető szívnek a' nemzeti kör szűkül és a' fellengő gerjedelem ábránd világba kelvén a' föld' határin messze túl szállong. Azonban ha a' szerelem benső érzetében az emberek mindnyájan hasonlóak is, annak kifejezésében véghetetlenül különböznek. Az europainak nők iránti údvariságát a' keleti nevetséges feszességnek nézi, és midőn ez a' nőkről férfias méltósággal és azon himzés nélküli egyszerűséggel

nyilatkozik, melly egyedül a' valódi lélektisztaság bélyege, mi nevetlenségről, kicsapongásról panaszkodunk. — Mit mondanánk időkben a' költőhez ki idealja szépségeit leírandó, róla az énekek énekesével ekként szólana:

Köldököd szerelmesem, kerekded csésze,
Melly bornak nincs hiányával,
Hasad buza asztag,
Liliomokkal kerítve;
Két emlőd mint a' két zerge
Egy anya kettős fiacskái.

Azonban a' dolgot maga mértékével kell mérni. Ha mi időkben képesek volnánk az illedelem és a' divat esetlen langyságából kibontakozva kedélyünket a' gyermekiség ama' tiszta egébe fölhangolni, ha érzékiségünket a' szellemiség aetherébe fölmagosíthatnók, akkor bizonyosan tisztán éldelhetnők a' vidor természet olly heves szökellését és a' kebel lobbbanását. Az énekek énekében érzékiség uralkodik ugyan; de a' természet tiszta tüzen kéjre olvadt érzés kék aetherként ömlik boldogsága egén.

A' hindu szerelmi költészetéről már fölebb mondtuk el röviden ugyan, de valón véleményünket. Lássuk a' görögöt. Itt mihelyt a' szerelemről jön szó leg is legelől Plato áll előttünk az ő Symposionjában festett szerelmi idealjával. E' csodálatos szépségű könyv részletei a' következők.

9.

A' szerelem, — I. Phaedros véleménye szerint, — ös-kori istenség, a' legnemesb erényre ösztönző, mint Alceste és Achilleusnál, a' szerelem természete lelkesedés az istenség által, melly előbb a' szerető férfiban gyulad, ki azt asztán a' szeretett nővel is közli. Általában a' szerelem legbecsesb drágaság és leghatalmasb ösztön az erény és a' boldogságra.

II. Pausanias a' szerelemben két nemet különböztet meg. Mindenütt hol Venus ott Eros is van, de épen úgy mint két Aphrodita egy földi és egy mennyei, úgy Eros is van kettő. *Παντες γαρ ισμεν οτι ουκ εστιν ανευ ερωτος αφροδιτη, ταυτης δε μιας μεν ουσης, εις αν ην ερωσ. Επει δε δυο εστον, δυο αναγκη και Ερωτε ειναι. Πως δ ου δυο τα θεα; η μεν γε που, πρεσβυτερα, και αμητωρ, Ουρανου θυγατηρ, ην δη και ουρανικην επονομάζομεν, η δε νεωτερα, Διος και Διωνης, ην δη πανδημον καλουμεν αναγκαιουδη και ερωτα, τον μεν τη ετερα συνεργον, πανδημον ορθως καλεισθαι, τον δε ουρανίαν. —* A' földi erosnak tárgyai a' nők, és így testiség; mennyeinek a' lélek, erkölcsi szépség és a' férfi szellemi lény. E' szerelem halhatlan természetű és épen azért csak halhatlan tárgy, lélek után vágyakozhatik; melly nem virágzik el mint a' test. — Csak szabad álladalmakban virulhat, mert a' nagy és nemes érzelmeket, mellyeket kifejt, a' kényur jobbagyaiban el nem tűrheti, még kevésbé kívánhatja. És minthogy ezen igazi és magas szerelem tárgya csupán csak az erény és a' szellemi szépség lehet, az csak a' mennyei, nemes Aphroditától jöhet. —

III. Evryximachos a' szerelem ezen fölosztását földire és mennyeire helyben hagyja; de mint a' természet alapos üsmerője, maga szempontjából közelebb akarja meghatározni és a' szerelem fogalmát a' mindenség azon általános harmóniájára viszi, melly által minden lények, istenek, emberek, állatok és elemek összehangzásban és barátságban tartatnak meg. Minden testben — azt mondja — van kettős vonzódás az egyik kellemesre, melly az egészségnek, a' másik undorítóra, melly a' nyavalyáknak szülő oka stb.

IV. Aristhophanos, állítása alapjául felette elemés, jellemének teljesen megfelelő mesét ad, mellyből aztán a' szerelemnek az emberben és az egész természetben való hatásait és tüneményeit megfejtí. Szerinte

a' szerelem nem egyéb, mint a' másik eredetileg saját felünk utáni vágy, hogy avval egy egészszé alakulhasson.

V. Agathon Amort az istenek legboldogabbjának és leggyönyörűbbjének mondja. Amor örökké ifjonti isten, és így semmikép nem valami őskoru istenség. A' mythologiai regék szerinte a' természet kénytető szükségességét ábrázolók. *τα δε παλαια πραγματα περι θεους, ὁ Ἑσίοδος και Παρμενιδες λεγουσιν, Ανάγκη και Ερωτι γεγονεναι.* A' szerelem nem lehet olly igen idős, különben az őskorban az istenek között elkövetett ama' erőszakoskodásokat megszüntette volna.

Sokrates mind e' beszédeket bírálva, azokat, mint merőn töredékes gondolatokat és összeférczelt encomium beszédeket, elveti, és arra módja szerint tanítványait kérdések és feleletek által a' dolog való lényegére vezeti, minek veleje a' következő. —

10.

1) A' szerelemnek valamire intézve kell lennie, az az kell tárgyának lennie. 2) A' szerelem föltételezi a' szükölködés érzelmét. Az ember pedig csak a' nélkül szükölködhetik a' minek nincs birtokában. Minthogy tehát a' szerelem tárgya a' szépség, következik, hogy maga nem a' szépség. Arra előadja a' bölcs Diotima eszméletét, 's ez sajátképp Plato tulajdon és olly igen elhíresedett szerelmi theoriája. —

1) A' szerelem természeténél fogva sem nem szép, sem nem rút, hanem a' kettő között közepett áll. — A' szerelem nem bölcs, sem nem halhatlan, de azoknak ellenkezője sem, hanem mind ezeknek közepette áll. —

3) Ez tehát Dämon (manó) vagy illyes mi, mi sem halandó sem halhatlan, hanem a' kettő között mintegy eszköz és közbenjáró, melly az emberit az istennekkel és az istenit az emberekkel közlekedésbe hozza. *Εμνηνεον και διαπορεύμενον θεοις τα παρ ανθρωπων, και ανθρωποις τα παρα θεων.* Így a' szerelem a'

középbe helyeztetve a' hiányzót mindenütt kiegészíti és így közkötelék, melly a' világ egyetemét összetartja. 5) Eredeténél fogva ez a' πορος *bőség* πενια *szűkölködés* istenségeknek szülöttje, a' miért e' dāmon (manó) mind e' kettő természetében és sorsában osztozván, reá az anyjáról szegénység, kóbor életmód stb. ráragadt, midőn atyjától minden jóra és szépre törekvést, férfias elszántságot, elbájoló, rábeszélő tehetségeket stb. örökle. A' szerelem fogalma magában szint olly általános, mint a' *költő* szó eredeti értelme, melly szerint e' tulajdonmányt semmi embertől el nem tagadhatjuk, midőn közelebb meghatározva bizonyos kiváló hajlamra mutat. A' szerelem e' kiváló hajlomának tárgya általában a' szép és jó, mellyet hirtokába keríteni, és azután örökké bírni kíván. *Εστιν ξυλληβδην, ὁ ερως του το αγαθον αυτω ειναι αι.* Egyáltalában egyre csak az örökkétartó és így a' halhatlan után törekszik, minthogy pedig az ember mikor bizonyos korba ért szülni kíváncodik a' testileg termékenyek a' nők-, a' szellemdúsak ellenben a' férfiak, szellemi szépség után vágyódnak. Ezen utolsó szeretet sokkal magasb és nemesszerűbb mint az első, és csupán annak köszönhetjük a' lélek minden szép szüleményit, a' mellyeket valaha költő, bölcs és törvényadó teremtet. —

Sajátkép — azt mondja folytatólag — a' szerelem titok, mellynek szemléléséhez csak a' kiválasztottak és így igen kevesen jutnak. Lépcsőnként az ember átmegy a' test szépségéről minden testek eszményi szépségéhez, arra átmegy a' lelki, az erkölcsi szépséghez a' bölcs törvényekben és rendelkezésekben, a' tudományokban magát tükröző általános szépséghez, míg végre a' szépség tengerében elmélyedve szemléletének a' legfölségesb tudomány föltárul. Ezen lényeges, eredeti szépség örökkévaló, hervadatlan fényű, változatlan és leplezetlen. E' szépség az emberi természet legfelsőbb java és tökélye.

11.

E' rövid vázlat után már most könnyű a' görög és az orientalis erotica között párhuzamot vonni. A' keleti erotica gyermek, kinek bohóságai is bájolók együgyűsége elragadó; valóság, melly húsa és vére élettéljes pompájával gyönyörködtet; benne a' szépség minden kecseli lelepleztetvük, mert a' valódi lélek-tisztaság nem ösmer szemérmes és illendőséget. De a' mi itt mint valódiság vonz, az az eszmélő görögben sértene. Az érzelem és a' szív nem vizsgál; az érzelem hajol a' szépre, a' szív szeret és gyűlöl; de az ész következtet és ítél, 's attól mi méltán követelhetjük, hogy a' világ illedelminek eleget tegyen, sőt hogy az ettiket szabta korlátokon se hágjon át. Azonban e' szűk körben a' magasb hivatásu magát soha otthoniasnak nem érezhette, és ez indíthatta Platot, hogy tüzelkére szárnyakat fűzve szerelmének magasb világot keressen, hogy az ideal fény körében annak azon mennyei kecsket visszaszerezze, a' miktől a' valóság által megfosztatott. Azonban még is a' lélek kifoszlék vala az életből és az önteremtett ideal világában nem minden ki tudott üdvezülni. Így lön, hogy maga a' görög erotikusok legédesbikében is Anakreonban a' művészi öntudat és nyugalom minden lépésen tudatja velünk, hogy itt nem az együgyű természetnek állunk mezején. Anakreon dalai az énekek énekéhez úgy vannak, mint kép az eredetihez. Amabban a' művészetet csudáljuk, itt a' valóságot, az életet öleljük. Anakreonban a' szerelem okos, elmés, az énekek énekében gondolni sem tud, mert a' valódi szerelem nem gondol. Anakreon, szerelmében lantot ragad és szíve húrjaiba nyúl; az énekek énekében kéz, szív és húr mind egy: Anakreon musaja kaczer, a' világ hizelkedéseit leső, az énekek énekében a' szerelem tárgyán kívül világot nem is ösmer; végre Anakreonnak a' szerelem a' legmagasb; de az énekek éneke dalnokának a' szerelem mindene. —

12.

Mint a' költészet legsajátságosb nemét a' héberbe nevezhetjük a' jósok költészeti beszédeit, előre kijentve, hogy illynemű költészetet sem a' hinduban sem a' görögben nem ösmerünk. *Jósoknak* vagy *látnokoknak* mondatott a' régi jiszraeliták népszónoka, kiknek legtöbbet köszönhetünk a' héber irodalomban. — Samuel a' birák utolsója, volt a' jósok iskolájának alapítója. Ezen iskola inkább társulatnak vala nevezhető, mellyben válogatott, lelkes ifjak a' törvény és költészet tanítójaival társalkodva és együtt élve, a' törvény szellemébe bevattattak és a' költészet szent berkébe bevezettettek. Ezek közül kerültek ki a' jósok nevezete alatt ösmert népszónokok és isteni dalnokok. A' miveltség, a' mély belátás és a' vallásos lelkesedés, melly jellemzi azon korokat olly messze túlhaladó férfiaknak műveit, ollyan tünemény, mellyet magunknak csak az emberi történetek mélyebb fölfogása által magyarázhatunk meg.

A' historia bizonyítja, miként számtalan részint a' nemzetek keblében, részint azokon kívül keletkezett körülmények azoknak fejlődését, vagy gyorsabbították vagy gátolták. Népek kik valamely pontban koroknak elibe siettek, nem sokára megakasztva látták magokat, hogy a' többi emberiségnek mintegy az utólérésre idő maradjon. Abból keletkeztek a' legkülönbfélébb bonyolódások, mellyeket kifejtteni a' historia föladata, és itt az sül ki, hogy valamely nemzet birhat valami pontban túlsulllyal, midőn minden másban hátra van. — Minden a' politicalai életben magokat valamikép kitüntetett nemzetnek meg volt a' maga jelszava. A' hindunak „az osztályok“, Egyptom hozzá ragasztotta még a' „tudományokat 's a' kézműveket“ Babilonnak „pompa és élvezet“, Athennek „a' művészet“, Rómának „a' had“, jiszrael jelszava pedig „a' törvény, melly mind azt magában foglalja, mi a' többiekben jó és igaz. E' jelszava által a' zsidó nemzet

mindjárt első föltünésével az emberiség történetiben a' dolgok közönséges körén túl szárnyalva magát a' humanitas kies tág mezején láta. De hogy a' nép e' szokatlan terekben el ne tévedjen, nemes férfiak földadatokul tűzték ki magoknak, hogy ez isteni jelszót lángoló betűkben egyre tüntessék a' nép szemei előtt, hogy így a' szerinte való fejlődést a' humanitas szellemében előmozdítsák. Ugyan is midőn a' héber költészet egyéb emlékeit tisztán és csupán csak az ethicából láttuk fejlődni, a' most szóban lévő jós költészet a' humanitásban vette eredetét. — Jesaiás e' versében: és elhozom őket (t. i. az istenfélő idegeneket) szent hegyemre 's örvendeztetem őket imádság-házamban, áldozataik szívesen fogadtatnak oltáromon; mert házam minden népek imádság-házának neveztetik!“ ki van mondva a' látnokok elve, és ezen elv nappala derítette rózsza fényét a' jósok minden beszédire és cselekedetire. Nincs bájolóbb, elragadóbb, mint a' fönnség párosolva a' gyöngédséggel, mint a' jósok fölmagasított oratorféle nyelve, hímezve költői képek és hasonlatok gyöngéd virággal. Halljuk Jesaiást:

Szózat mond, hirdesd,
 És mondék, mit hirdessek?
 Minden test fü;
 Minden kecske mezei virág:
 Megszárad a' fü, elhull a' virág, ^
 Mert isten szele fuvall rá:
 Megszárad a' fü, elhull a' virág,
 De isten szava örökké megáll. —
 Magas hegyre szállj!
 Ki üdvöt hirdetsz Czionnak,
 Emeld föl hatalmasan szavad,
 Ki Jerusalemnak üdvöt hirdetsz;
 Emeld föl, ne félj!
 Mondj Jehuda városinak
 Ime! Jehova az úr hatalommal jő,
 Erős karral, melly uralkodik

Vele a' díj és jutalmazás. —
 Mint a' pásztor legelteti nyáját,
 Karjára fűzi a' bárányokat,
 És ölebe hordozza,
 Az ellőket halkal vezetve 'stb.

Mennyei föladat, üdvöt, igazságot tanítani, egy népnek tanítani! a' legtisztább üsztönből a' legtisztább célokra. Mennyei föladat üdvöst, igazságost nem csak tanítani, de cselekedni, és nemes példával egy népnek, egy világnak szövénéke lenni, a' lét fennteb irányait kijelelendő, és a' szivekben a' szabadság lobogóját föl-tüzendő; mert az ember csak a' humanitas tavaszt le-gyintő légkörében lehet szabad, szabad a' történet zsarnok kényétől, szabad az élet minden szövedekeitől:

A' teremtmő akara, és a' béke szava foly az
 ajkáról,
 Béke a' távolvalónak, béke a' közellévőnek;
 De a' gonosz háborgó tenger,
 Nyugta nem lehet,
 És hajjai sárt iszapot hánynak föl,
 Nincs béke a' gonosznak, azt mondja Jehova.
 Jesaiás 55.

Igy szóltak jiszrael látnokai és szózatok még most is hangzik ezredek után; mert szavok az emberiség szava volt. Századok után mikor korok régen leáldozott vala, sirok éjéből nappalok még egyszer fölsugárázék, és egy ihletett ember — kinek mint hitsorszosim legnemesbikének borulva hódolok, mert az emberiségnek a' szellemi szabadságot megmentette — forrón ölelé meg a' halált, hogy az örök enyészetnek lángbetűkkel írja homlokára az emberiség legszentebb két szavát, *szabadság és szeretet*.

XXVII.

AZ ÚJABB POLGÁRISODÁS

ELEMEI EUROPÁBAN A' RÓMAI BIRODALOM BUKÁSA UTÁN.

(ELSŐ KÖZLÉS).

– *Az európai újabb polgárisodás' jelleme.*

Ha az újabb Európa polgárisodását megelőzőtt státusokat tekintjük, akár Ázsiában, akár máshol, ide értve a' görög és római polgárisodást is, lehetetlen észre nem vennünk azon egységet, mely ezeket bélyegzi. Úgy látszik mintha mindegyik egyetlen egy elvből, egyetlen egy eszméből indult volna ki; mondhatnók hogy a' polgári társaság egy elvnek birtoka volt, mely felette kizárólag uralkodni, intézményeit, szokásait, vallását, szóval egész kifejlődését meghatározni látszott.

Igy például Egyiptomban a' theocraciái elv kormányozta az egész társaságot; az jelenkezik ennek szokásaikban emlékeiben, mindenben mi az egyiptomi polgárisodásból fenmaradt. Indiában ugyanezt tapasztaljuk; itt is majdnem kizáró uralkodását találjuk a' theocratiái elvnek. Máshol más polgári szerkezetet látunk, p. o. egy hódító kasztának uraságát; itt az erőhatalom' elve bírja a' társaságot, reá szabja törvényeit, jellemét. Máshol a' polgári társaságban a' népurasági elv' kifejezésére aka-

dunk, mint a' kereskedést űző köztársaságokban Kisázsia' partjain Jóniában, Phoeniciában. Szóval ha a' régi álladalmak' polgárisodását vizsgáljuk mindegyiknél különös egység, egyszerűség bélyege tűnik szemünkbe; intézvényekben, eszmékben, szokásokban csak egy, legalább túlnyomó erő kormányoz 's határoz meg mindent.

Ezzel nem akarjuk állítani, hogy ezen egység a' régi polgárisodásban mindenkor 's háborítlanul uralkodó volt. Ha visszamegyünk a' legrégibb történetekre tapasztaljuk, hogy mind azon különböző erők, melyek polgári társaság' kebelében kifejlődhetnek a' régi státusok alakulásakor is vittak az elsőségért. Egyiptomban, Etruriában, sőt Görögországban is a' harcosok' kasztája a' papi testület ellen küzdött; máshol a' patriarchális rendszer a' szabad egyesülési rendszerrel, az aristocratia a' demokratiával harczolt 'sbt. De ezen küzdségek jobbra hystória előtti időszakba esnek, melyből azoknak csak homályos emlékezete maradt fenn. Ezen küzdség néha újra feltűnt a' népek' élete' folytában, de mind annyiszor jókor véget ért; a' küzdő erők valamelyike hamar lett győztessé 's úrrá a' polgári társaságban. A' harcz mindig egy elvnek kizáró, vagy legalább túlnyomó hatalmú uraságával végződött. Különböző elveknek együttlétezése és küzdelme csak ritka esemény, csak mulékony crisis vala ezen népek történeteiben. Innen eredt a' régi státusok' polgárisodásában ama' jellemző 's figyelemre méltó egyszerűség. Ennek eredményei igen különbözők voltak. A' görögöknél, például, a' társulati elvnek egyszerűsége csoda sebességű kifejlődést szült; egy nép sem fejlődött ki soha illy rövid idő alatt 's illy fényesen. De ezen hirtelen, hámulandó emelkedésre nem kevésbé sebes hanyatlás következett. Úgy látszik azért minthogy a' görög polgárisodást éltető elvnek teremtvő ereje elfogyván, más nem létezett melly azt kipótolhatta volna.

Máshol úgy mint Egyiptomban, Indiában a' polgárisodási elvnek egysége más eredményt szült; a' polgári társaság mintegy megállapodott, megmerevült. Az

egyszerűség, egyhangúságot szült. Az álladalom meg nem bukott ugyan, a' társaság sokáig fennállott; de megjegesedve 's mozdulatlanul.

Ezen, egységi szellem az irodalmat, az ész szüleményeit is bélyegzi. Az Európában nem rég elterjedt indiai literatura termékeiben ezt leginkább tapasztalhatni. Lehetetlen észre nem venni, hogy valamennyi egyforma bélyeget visel; mindnyája egy lettdolog eredményének, egy eszme' kifejezésének látszik, vallási vagy erkölcsi munka, történeti hagyomány, drámai, epicus költemény, minden rokon vonásokat mutat. Az elme szüleményei ugyanazon egyszerűség, egyhangúság' bélyegét viselik, melly a' történetekben 's polgári intézményekben mutatkozik. Görögországban is, az emberi elme gazdag kincseinek közepette, félreismerhetlen egység uralkodik irodalomban szintúgy mint művészetben.

Egészen ellenkezőt tapasztalunk újabb Európa' polgárisodásában. Részletekbe nem bocsátkozván vessünk csak egy általános pillantatot történeti emlékezeteink tömegére; azonnal látni fogjuk milly változatos, zavart, viharos ezen újabb polgárisodásnak képe; a' társasági szerkezetnek minden elvei, minden formái abban együtt léteznek; egyházi és világi hatalom, a' theocraticus, monarchicus, aristocraticus, democraticus elemek, minden társas állapotok, helyzetek, osztályok, egybevegyülnek, surlódnak; végtelen lépcsőzeteit látjuk a' szabadságnak, jólétnek, gazdagságnak, befolyásnak. És ezen sokféle, különböző erők szüntelen harcban állanak egymással, a' nélkül hogy bármellyik is végképen elnyomhatná a' többit 's magának vihatná ki az uraságot.

Eszmékben 's érzelmekben ugyanazon változatosság, ugyanazon harcz. A' theocraticus, monarchicus, aristocraticus és democraticus elvek 's vélemények egymást tolják, üldözik, módosítják 's korlátolják. Üssük fel a' középkor legmerészebb iratait; sehol sem találunk eszmét melly legvégső következményéig vitetnék. A' korlátlan kényuraság pártemberei akaratlanul megtagadják tanjok

végeredményeit; érezhetni, hogy körülöttök más eszmék, más befolyások is léteznek 's munkások, mellyek őket megakasztják a' végcél elérésében. A' demokratáknál hasonlót tapasztalunk. Sehol sincs ama' rendíthetlen vakmerőség, ama' tántoríthatlan logica, melly a' régieknél mutatkozik. Az érzelmek 's szenvedelmek hasonló ellentétet 's változatosságot mutatnak; hatalmas függetlenségi vágyat 's egyszersmind legnagyobb készséget vak engedelemre; ritka hűséget ember és ember között 's mellette erős hajlamot minden féket elszakasztva 's mással mit sem gondolva csak önmagának élni.

Hasonló jellemet találhatni az irodalomban is. Tagadhatatlan hogy forma és művészség' tekintetében a' középkori literatura a' régivel nem vetélkedhetik; de mi az érzelmek, az eszmék összegét illeti, ennél erősebb 's gazdagabb. Láthatni belőle hogy az emberi lélek több pontjain 's mélyebben indíttatott meg. A' formának tökéletlensége épen ezen okból ered. Minél gazdagabb 's különmeműbb az anyag, annál nehezebb azt egyszerű, tiszta alakba önteni.

Az újabb polgárisodásnak ezen uralkodó jelleme tehát mindenben feltalálható. Ez kétségtelenül azon bajt szülte, hogy ha kirekesztőleg egy vagy más kifejlődésre figyelmezőnk az emberi elmének, tudományban, művészetben, szóval minden irányban, mellyben az emberi lélek haladni képes, azt csekélyebbnek fogjuk találni a' régibb polgárisodásnak hasonnemű kifejlődésénél; de ellenben ha az egésznek tekintjük, az európai polgárisodás hasonlíthatlanul gazdagabbnak mutatkozik, mert egy-más mellett jóval többféle kifejlődést szült. 'S vajjon nem tizenöt százada - e már hogy kezdetét vette 's még szüntelen halad? Olly sebesen nem ment ugyan előre mint a' görög polgárisodás, de vjszont haladása meg nem akadt maig is. Roppant pálya fekszik előtte 's napról napra sebesebben halad rajta, mert mindig több több szabadság kíséri mozdulatait. Míg egy elv, egy forma kizáró uralkodása hármelley név alatt zsarnokságot szül, a' polgári

társaság' elemeinek különbözése, azon lehetetlenség hogy egyik á' másikat kizárhassa, kiirthassa, minél fogva egymást eltérni, egymással egyezkedni kénytelenek, szükségképen szabadságra vezet.

Ez valódi, roppant elsőség 's ha mélyebben tekintünk a' dolgok' felületénél, ha a' külső tünetenyeken keresztül a' dolgok' természetébe pillantunk, kénytelenek vagyunk elismerni, hogy ezen elsőség az ész által nem kevésbé igazoltatik, mint a' lettdolgok 's történetek által. Egy pillanatil nem tekintvén az európai polgárisodást, fordítsuk figyelmünket a' világegyetemre 's ennek szerkezetére a' világi dolgok' közönséges folyamataira. Mit veszünk észre? Az elemek hasonló különbözését, változatosságot, harcát, minőt az európai polgárisodásban tapasztaltunk. Tagadhatatlan hogy egy elv, egy szerkezet, egy eszme, egy különös erő sem bírta még a' világot magaévé tenni, azt egy változhatlan formába önteni, abból minden más hatást száműzni, felette egyedül 's korlátlanul uralkodni. Különböző erők, elvek, rendszerek küzdenek szüntelen egymással 's fel váltva kormányoznak vagy kormányoztatnak, de soha sem végképen győztesek vagy elnyomottak. Az európai polgárisodás tehát hű képmása a' világegyetemnek 's szintűgy mint ez, sem nem szűk, sem nem kizáró, sem nem mozdulatlan; kifejlődése olly változatos, olly gazdag, olly munkás mint a' mindenség. Az európai polgárisodás úgy szólván az örök gondviselés terve szerint halad, az isten útaira jár.

Mindezek eddig csak állításképen adattak elő. Bizonyítványokat a' történetek' kifejlődése fog nyújtani. Mindazonáltal már most is nem csekély támasza lenne állításainknak, ha polgárisodásunk' bölcsőjében már feltalálnók okait 's elemeit az általam neki tulajdonított jellemnek; ha a' világ állapotában a' római birodalom megbuktakor, 's azon lettdolgokban mellyekből az európai polgárisodás alakul, reá ismernénk ezen nyugtalan, de termékeny változatosság' csiráira. Ezeket felkeresni szándékom. Meg akarom vizsgálni Európa akkori állapotát 's

kikutatni mind az intézményekben, mind a' véleményekben, eszmékben 's érzelmekben, hogy a' római világ milly elemeket hagyott örökségül az újabb Európának. Ha ezen elemekben az általam leírt jellem' bélyegét felfedezhetjük, ez úgy hiszem már is némi valószínűsége fogja emelni fentebbi állításaimat. Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy a' római birodalom mi volt 's miképen alakult.

Róma alakulásakor nem volt egyéb mint municipális, község. A' római kormány nem volt egyéb, mint olly intézmények összege, mellyek egy város belsejébe zárt népség' szükségeinek megfelelők; az az municipális intézmények: ez bélyege a' római kormánynak.

De nem csak Rómában volt ez így: ha az akkori Olaszországban körülnézünk, Róma környékén csak városokat találunk. Mit azon időben nemzetnek neveztek nem volt egyéb frígyes városoknál. A' latin nép latin városok szövetsége; hasonló szerkezetűek voltak. Etruria, Samnium, Sabina és nagy Görögország státusai is.

Azon időszakban faluk nem léteztek; a' mezőség semmiben sem hasonlíta mostani tekintetéhez; míveltetek ugyan, de népesedve nem valának. A' mezők birtokosai városban laktak; néha kirándultak tulajdonukra felügyelendők; gyakran bizonyos számú rabszolgákat tartottak ott; de a' mit mai nap mezei lakosoknak neveziünk; ezen hol elkülönzött tanyákban elszórt, hol falukban gyűlt népességet, melly mindenfelé ellepi a' földet, ezen tünemény az ó Itáliában ismeretlen volt.

Midőn Róma messze terjeszkedett, mit mívelt? kísérjük történeteit 's látni fogjuk, hogy városok ellen harczol, városokkal alkudozik; városokba küldi gyarmatait. A' világnak Róma általi hódoltatása, nagy számú városok hódoltatásának 's alapításának története. Keleten, az igaz, a' római uralkodás terjeszkedése nem egészen viseli e' jellemet: ott a' népesség másképen volt elosztva mint nyugaton. De minthogy most csak az europai népeségről szólnak, az hogy keleten mi történt kevésbé érdekel.

Ha nyugatnál tovább nem creszkedünk, mindenütt az általam érintett lett dologra akadunk. Galliában, Spanyolországban mindig városokkal találkozunk; távol a' városoktól, erdők, mocsárok lepik el a' földet. Vizsgáljuk meg a' római emlékeknek, a' római útnak jellemét. Nagy utakat találunk csak egyik várostól a' másikhoz vezetőket; azon kisebb mellékutak sokaságát, melyek ma keresztül kasul járnak az országokban, hiába keresnők. Semmit sem találunk hasonlót ama' számtalan kisebb emlékekre, falukra, kastélyokra, kápolnákra, melyeket a' középkor mindenfelé elhintett. Róma csak roppant építményeket hagyott maga után, municipalis bélyegűeket, egy pontra egybegyűlt nagyszámú népesség szükségéinek megfelelőket. Bármí szempontból tekintsük a' római világot, a' városoknak csaknem kizáró túlnyomóságát, 's a' mezei lakosság' nemlétét fogjuk benne találni. A' római világnak ezen municipalis jelleme az egységnek, egy nagy birodalom e' társasági kötelékének, megalapítását 's fentartását igen nehezíté. Municipalitás, minő Róma volt, elfoglalhatott egy világot; de sokkal több hajába került azt kormányozni, 's rendben tartani. 'S csak ugyan midőn a' hősi munka célját elérve hinnők, midőn az egész nyugat, és keletnek nagy része, a' római uraság alá esett, látjuk ama' csodaszámú, különállásra és függetlenségre alkalmas városok és apró státusok' kapcsolata mint bomlik el, ezek mint oszolnak 's válnak el egymástól. Ez volt egyike azon okoknak, melyek a' császárság' szükségét szülték, mely mint központositott kormányforma képesebb vala annyi össze nem függő elemet együvé kötni. A' császárság igyekezett ezen elszórt társaságba egységet hozni 's e' törekvés bizonyos pontig sikerült is. Augustus és Diocletian között, ugyanazon korban midőn a' polgári törvényhozás annyira kifejlődött ama' roppant kormányzási rendszer is megállapítatott, mely a' római világon szétterjeszté ama' hierarchice elosztott, 's mind a' császári udvarral, mind egymás közt szorosan egybekapcsolt tisztviselők halóját, melyek mintegy csatornákul

szolgáltanak a' hatalom' akaratát a' polgári társasághoz a' társaság adóját és erőit a' hatalom szolgálatára juttatni.

'S ezen rendszernek sikerült nem csak a' római világ' elemeit egybegyűjteni, 's összekapcsolni, de a' kényuraság, a' középponti hatalom eszméjével az eszméket meg is barátkoztatni. Bámulatos látni miképen honosodott meg ezen gyengén egybefüggő apró köztársaságokban, 's municipalitásokban a' fenséges, egyetlen, szent caesari hatalom iránti hódolat. Igen nagy szükségnek kellett lenni római birodalom' részei közötti erős kötelékre, különben a' kényuraság eszméje, 's jogosságának hite nem talált volna oly könnyen utat az elmékbe.

Ezen eszmével, 's kormányzási szerkezetével felfegyverkezve, 's az ehhez kapcsolt hadi szerkezet' segédelmével a' császárság sokáig harczolt a' felbomlás ellen, mely a' birodalom' belsejét rongálta, 's a' barbárok berohanásai ellen. Szüntelen hanyatlás közben nem szűnt meg magát e' kettős ellenség ellen védeni. Végre megjött azon időpont, melyben a' felbomlás nyertes lön; sem a' zsarnokság' fogásai, sem a' szolgaság hanyagsága nem bírták tovább e' roppant alkotványt fentartani. A' negyedik században az mindenütt szétfoszlott, eldarabolgatott; a' barbárok minden felől benyomultak; a' tartományok nem állottak ellent, 's mit sem gondoltak többé a' közös ügyről. Akkor néhány császárnak különös gondolat ötlött eszükbe; meg akarák kísértetni ha vajjon a' szabadság reménye szövetségi rendszer, ahhoz mit ma képviseleti kormánynak nevezünk, hasonló szerkezet nem óvna-e' jobban a' birodalom egységét a' kényúri adminisztrációnál. Fennmaradt Honorius és ifjabb Theodosius császároknak egy 418-ban kelt leírása a' galliai praefectushoz, mely nem tárgyz egyebet mint déli Galliában egy képviseleti kormánynak felállítását, 's ennek segédelmével a' birodalom egységének fentartását. De ezen leírásnak, mely évenként Arles városában rendelt tartatni gyűlést, hol déli Gallia hét tartományának 's városai-

nak képviselői hazájok érdekeiről tanácskozzanak, siker nélkül maradt. Mi ma politicalai jótéteménynek tartatik, azt akkor a' városok, a' tartományok elfogadni vonakodtak; senki sem akart követet választani, senki sem akart az arlesi gyűlésre menni. A' központosulás, az egység ellenkezett ezen társaság eredeti természetével; a' helybeli érdekek; a' municipalitások' szelleme mindenütt feltűnt; egy közös polgári társaság, egy közös haza' helyreállításának lehetetlensége szembeötlő volt. A' városok falaik közé zárkoztak, 's a' császári birodalom összerogyott; mert senki sem akart ahhoz tartozni, minden polgár csak saját városát tekinté hazájának. Ekképen a' római birodalom' bukásakor ugyanazon lett' dolgra akadunk ismét, mellyet már Róma bölcsőjében találtunk, 's ez a' municipális rendszer és szellem túlnyomóssága. A' római világ eredeti állapotára tért vissza; városokból alakult, feloszlik 's ismét városok maradnak fenn.

Municipális igazgatás, ez az mit az agg római polgárisodás az újabb Európának örökségül hagyott; igen szabálytalan, elgyengült, csekély hatósággal ugyan ahhoz képest mivel az előtt birt vala, de még is csak ez egyedül élte túl a' római világ minden hajdani alkotó elemeit.

De hibázok azt mondván, hogy ez egyedül, még egy másik lett dolog, egy másik eszme is fenmaradt a' római birodalom romjaiból; a' császárság' eszméje, a' császári czím, a' császári felség' 's az ehhez kötött korlátlan hatalom' eszméje, melly utóbb a' körépkorban 's az újabb polgárosodásban nagy szerepet játszott. Ezen elemeket vette által az európai polgárosodás a' rómaítól; egy részről a' municipalis rendszert, ennek szokásait, szabályát, példáját 's szabadsági elvet; más részről egy általános, közös polgári törvényhozást és a' korlátlan hatalom 's császári felség eszméjét 's ezekben a' rend és szolgaság elveit.

De ugyan ezen időben a' római társaság keblében egy másik ettől egészen különböző társaság alakult,

melly más elvekre alapítva, más eszméktől lelkesítve, az újabb európai polgárosodáshoz egészen más elemekkel is járult; a' *keresztény egyházat* értem. *Keresztény egyháztól* szólok, nem *kereszténységről*. A' negyedik század' végén 's az ötödik kezdetén a' kereszténység már nem volt többé pusztán egyedi hitvallás, hanem már political intézménnyé vált; volt már saját kormánya, papi rendje, ennek külön külön foglalatosságaihoz szabott hierarchiája, jövedelmei, független hatási eszközei, egy nagy társaságnak megfelelő egybegyülési és közremunkálási pontjai, provincialis, nationalis és generális conciliumok, 's a' társaság közügyei feletti tanácskozás' szokása. Szóval ezen időszakban a' kereszténység nem volt többé csupán vallás, már egyház volt.

Ha egyház nem lett volna már, nem tudom mi lett volna belőle a' római birodalom bukása közben. Csak emberi szempontból akarom tekinteni 's tovább nem ereszkedni természetszerű következményeknél 's lett dolgoknál. Ha a' kereszténység ekkor, mint első korában, nem lett volna egyéb egyedi hitvallásnál, érzelemnél, meggyőződésnél, hihető hogy a' császári birodalom felbomlása és a' barbárok berohanása közben elveszett volna. Később csakugyan ki is veszett Ázsiában és éjszaki Africában ehhez hasonló berontása alatt a' barbár muszlimoknak, mind a' mellett hogy ott is rendesen szerkezett egyház, political intézmény vala. Mennyivel valószínűbb ennek bekövetkezése a' római birodalom bukásának pillanatában. Akkor nem létezett egy is azon eszközök közül, mellyek által mai nap erkölcsi befolyások fennállhatnak 's terjedhetnek függetlenül political intézményektől, mellyek által, egy puszta igazság, egy puszta eszme képes az eleméken uralkodni, a' tetteket kormányozni a' történeteknek irányt adni: semmi nem létezett a' negyedik században, mi az eszméknek, a' személyes érzelmeknek ennyi hatást kölcsönözhetett volna. Világos hogy csak erős szerkezetű, erős kormányzatú társaság vihatott meg ily esettel, 's állhatott ki diadalmasan ily zivatart. **Ügy**

hiszem hogy nem hibázok azt állítván, hogy a' negyedik század végén és az ötödik elején a' keresztény egyház mentette meg a' keresztény vallást. Az egyház volt az egyedül, melly intézményeivel, hierarchiájával, igazgatási hatalmával, magát erősen védé a' birodalom felbomlása 's a' barbárság borontásai ellen, melly végre a' barbárokat is meghódította, melly az új polgárosodás' eszközévé lett, kötelékké a' római és barbár világ között. Inkább az egyház állapotát kell tehát figyelemre venni mint a' vallását ha ki akarjuk nyomozni, hogy a' kereszténység mivel járult az ötödik században az újonnan alakulandó polgárisodáshoz, hogy ebbe minő elemeket vegyített. De mi volt ez időszakban a' keresztény egyház?

Ha, mindig csak pusztán emberi szempontból, azon különböző forradalmakat tekintjük, mellyeken a' kereszténység kifejlődése közben eredete óta egész az ötödik századig általment, 's ha ezt ismétlem, csupán mint társaságot 's nem mint hitvallást tekintjük, úgy tapasztaljuk hogy az három egymástól lényegesen különböző állapoton ment keresztül.

A' legelső időkben a' keresztény társaság mint közös hitbeli meggyőzések és érzelmek puszta egyesülete tűnik fel; az első keresztények egybegyűlnek hogy egymással élvezhessenek hasonló vallási gerjedelmeket. Ott még nem található megállapított tant vagy szertartást, szabályokat, egyházi fenytéket, kormányzó testületet. Kétségkívül nem létezik társaság, bár még bölcsőben 's gyengén szerkezve legyen is az, mellyben azt lelkesítő 's igazgató erkölcsi hatalom nem léteznék. A' külön keresztény egyesületekben is voltak tehát egyes emberek kik szónokoltak, oktattak, az egyesületet erkölcsileg kormányozták, de még nem létezett megállapított egyházi magistratus, nem vallásos fenyték; közös meggyőzések 's érzelmek puszta egyesülete, ez a' keresztény társaság eredeti állapota.

Minél inkább kifejlődék, 's pedig már korán, mert nyomait már az első emlékekben találhatni, csirázni lá-

tunk tanok' gyűjteményét, fenyítéki szabályokat, egyházi hivatalokat. Tisztviselőket látunk különböző neveikkel 's foglalatosságokkal; némelyek *πρεσβυτεροι* vagy *öreges* 's ezekből lettek a' lelkészek; mások *επισκοποι* vagy felvigyázók 's ezek lettek utóbb püspökökké; mások *διακονοι* vagy diaconusok kiket a' szegényekre ügyelés és az alamizsna elosztása illetett:

Úgy szólván lehetetlen szorosan meghatározni, hogy ezen különböző egyházi tisztviselőknek mik voltak külön foglalatosságaik; az elválasztó határvonal hihetőleg igen gyenge és ingatag volt; azonban az egyházi intézmények megszülemlettek. De ezen második időszaknak uralkodó jelleme az, hogy az uraság, a' túlnyomó hatalom a' keresztény társaságban, még a' hívek' testületénél van. A' hívek' testülete az, melly egyedekeket hivatalokra választ, melly akár a' fenyítéket, akár a' tanokat is elfogadja. Ekkor még nem vált külön a' keresztény egyház kormánya a' keresztény néptől; egymástól függetlenül nem léteznek, 's még a' keresztény nép az melly fő befolyást gyakorol a' társaságban.

A' harmadik időszakban már mindent másképen találunk. A' néptől különvált egyházi testület létezik, papi testület saját jövedelemmel, törvényhatósággal, alkotmánnyal, szóval tökéletes szerkezetű kormány, melly magában is egy társaság ellátva minden eszközökkel fennállhatásra, függetlenül azon társaságtól, mellyre befolyását gyakorolja. Ilyen a' keresztény egyház alkotmányának harmadik időszaka, 's ezen állapotban találjuk már az ötödik század kezdetén A' kormány nincsen ugyan tökéletesen külön válva a' néptől, illy kormány nem létezhetik 's vallásra épült még kevésbé mint más; de az egyházi rend és a' hívek közötti viszonyban, az első az, melly uralkodik és pedig úgy szólván minden korlát 's ellenőrség nélkül.

A' keresztény egyházi rendnek ezen felül még más befolyási eszköze is volt. A' püspökök és papok a' városok municipalis kormányának előljárói voltak. Láttuk

hogy a' római birodalomból nem maradt, úgy szólván, semmi mint a' municipalitások. A' kényuraság zsarolásai és a' városok hanyatlása által a' curialisok, vagy is a' városi municipális testület' tagjai, tönkre juttatván annak kormányzását mindenképen magokról elhárítani törekedtek; a' püspökök 's papi testületek ellenben, étellel 's buzgósággal teljesek lévén, készek 's teljesen alkalmasok valának akárminek igazgatására. Nem volna igazságos ezt nekik vétkül tulajdonítani, őket bitorlással vádolni. A' dolgok' természetszerű folyamata ezt hozza magával; egyedül a' clerus volt erkölcsileg erős és buzgó, 's övé lett a' hatalom. Ez a' 'világegyetem' törvénye.

Ezen felfordulásnak nyomát a' császároknak e' korbeli egész törvényhozásában találhatni. Akár a' theodosianus, akár a' justinianus codexet üssük fel, benne nagy számú rendelkezéseket fogunk találni, mellyek a' clerusra 's püspökökre bizzák a' municipalis ügyek kormányzását. ¹⁾

Sok illy törvényeket lehetne felhozni 's mindegyikből azon lett dolog tűnnék ki; hogy a' római és középkori municipális kormány között az egyházi municipalitás szolgált átmeneti lépcsőül; a' clerusnak túlnyomó hatalma városok' ügyeiben követte a' régi municipalis magistratusokat 's megelőzte az újabb szabad városi községek alakulását.

Ezekből kitetszik milly névezetes hatalomeszközöket merithetett a' keresztény egyház mind saját szerkezetéből 's a' keresztény népre gyakorlott befolyásából, mind a' polgári ügyeknek általa üzött kormányozásából. 'S csakugyan ezen időszak óta hatalmasan is segítette az újabb polgárisodás jellemének alakítását. Kisértjük meg azon elemek' egybeállítását mellyekkel ez utóbbihoz járult.

¹⁾ L. Cod. Just. L. I., tit. IV., de episcopali audientia §. 26. §. 30. tit. IV. de defensoribus §. 8. stb.

Először is roppant nyereség volt az emberiségre nézve létezése egy erkölcsi befolyásnak, erkölcsi erőnek, mely csak meggyőződésen, hiten, 's erkölcsi érzelmeken nyugodt, közepette az anyagi erők' özönének, mely ezen időszakban a' polgári társaságot elhorította. Ha ekkor a' keresztény egyház nem létezik, az egész világ martaléka lesz az anyagi erőnek. Csak ez maga gyakorlott erkölcsi hatalmat. Még többet is tett: fenntartotta 's terjesztette eszméjét egy minden emberi törvények felett álló szabálynak, törvénynek; hirdette az emberiség javára nézve oly lényeges tant, hogy magosabban minden emberi intézményeknél, létezik egy örök törvény, melyet idő 's szokás változtával hol isteni törvénynek, hol természetjognak, hol észjognak neveznek, de mely mindig 's mindenütt, bár különböző nevek alatt, egy 's ugyanaz.

Végre az egyház nagy dolgot kezdett, a' lelki és világi hatalom' különválasztását. Ezen elválasztás a' lelkiösméret' szabadságának kútforrása, mert nem nyugszik más elven, mint a' mely alapúl szolgál a' lélekismeret' legtágabb szabadságának. Az erkölcsi 's világi hatalom' elválasztása azon eszmén nyugszik, hogy az anyagi erőnek sem joga, sem hatalma nincsen az elmék, a' meggyőződés, az igazság feletti uralkodásra. Kútfeje ezen elválasztásnak a' gondolat' világának a' tettek' világától, a' belső életnek a' külső élettől megkülönböztetése. Ekképen a' lélekismeret szabadságának elve, melyért Európa annyit küzdött, annyit szenvedett, mely oly későn 's gyakran a' clerus' akarata ellen győzött, ezen elv, a' lelki és világi hatalom' különválasztásának neve alatt, az európai polgárisodás bölcsőjében már le volt téve; 's a' keresztény egyház volt az, mely helyzetének szükségéből, védelmül a' barbárság ellen, azt hirdette 's terjesztette.

Egy erkölcsi befolyás munkás létezése, az isteni törvény' fentartása 's a' világi és lelki hatalmak' különválasztása, ez azon három nagy jótét, melyet a' keresztény egyház az ötödik században az európai világra árasztott.

De akkor is befolyása nem volt mindenben olly jótékony. Már az ötödik században tűntek fel az egyházban némelly elvek, mellyek utóbb polgárisodásunk' kifejlődésében más szerepet játszottak. Ezen időszakban az egyház keblében már divatozott a' kormányozóknak a' kormányozottaktól elválasztása 's függetlenségre törekvése, mellynél fogva a' keresztény társaságot kormányzó egyházi testület, a' hívek' egyetemének törvényeket szabott, a' nélkül hogy a' hívek' eszének vagy akaratának szabad jóváhagyását bevárná.

Ezek voltak a' polgárisodás' fő elemei, mellyeket Európa az ötödik században a' császári birodalomtól 's az egyháztól általvett. Illy állapotban találták a' barbárok a' római világot midőn azt magok' számára elfoglalták. Hogy jól ismerjük mindazon elemeket, mellyek polgárisodásunk' bölcsőjében találkoztak 's egymás közé vegyültek, még csak a' barbarokat kell szemügyre vennünk.

Ha itt a' barbárokról szölok természetes, hogy nem kívánom azok történeteit elbeszélni, mellyek nem ide tartoznak; közönségesen tudva van, hogy ezen időszakban császári birodalom' elfoglalói csaknem mindnyájan ugyanazon törzs ágai, mindnyájan germánok valának, némelly szláv sereg kivételével mint p. o. az alánok. Tudjuk azt is, hogy mindnyájan a' polgárisodásnak majdnem ugyan azon lépcsőjén állottak. Némi különbség lehetett ugyan közöttök a' szerint a' mint ritkább vagy gyakrabban érintkezésben voltak a' római világgal az elfoglalás előtt. Így például kétséget nem szenved, hogy a' góth nemzet miveltebb 's szelídebb erkölcsű volt a' frank népénél. De ha őket általános szempontból 's a' polgárisodásunkra háromlott eredményeket tekintjük, akkor, ezen különbség miveltségi állapotokra nézve az elfoglalás' időszakában keveset nyom.

Egy érzelmet, egy lett dolgot kell mindenekelőtt jól felfognunk hogy képzetünk legyen az akkori barbárokról: ez az egyedi függetlenség' gyönyöre, azon élvezet, szabadsága 's ereje teljes érzetében, játszhatni a'

világ', az élet' minden vakeseteivel; a' munka nélküli cselekvőség' öröme: egy kalandos, váratlan eseményekben gazdag változó, veszélyes élet' kéjei. Ez volt a' barbár állapotnak uralkodó érzelme, amaz erkölcsi inger, melly ezen roppant embertömegeket mozgásba hozta. Ma szabályszerű társaságunkban, mellybe zárhoztunk, igen nehéz csak képzelhünk is egy illy érzelemnek egész erejét, mellyel a' negyedik és ötödik századbéli barbárookra hatott. Véleményem szerint csak egy munkában van a' barbarságnak ezen jellemet egész erejével festve: 's ez Thierry munkája: *Histoire de la conquête, de l' Angleterre par les Normands*; csak ezen könyvben találjuk fel homeri valódisággal rajzolva azon indító okokat, hajlamokat, ingereket, mellyek embereket tette, cselekvésre bírják vadsággal határos állapotban. Sehol sem láthatni olly tisztán mi egy barbar, 's minő egy barbár' élete. Valami ehhez hasonlót, de sokkal gyengébbet, sokkal kevésbé egyszerűséggel 's valósággal előadva, találunk Cooper regényeiben is Amerika' vadlakosairól. Az amerikai vademberek' életében, viszonyaiban érzelmeiben, a' roppant őserdők' közepette, sok van a' mi bizonyos pontig a' régi germánok szokásaira emlékeztet. Ezen képek egy kissé eszményiek, költésziek ugyan; a' barbár élet' és szokások' rossz oldala nem tűnik ugyan elő egész nyersségében. Nem csak azon ártalmakat értem miket ezen szokások a' társasági állapotra háritanak, hanem magának a' barbárnak belső, egyedi állapotát is. Ezen személyes korlátlan függetlenségre törekvésnek, ezen kalandok után sovárgó márnak durvább, anyagibb oldala volt még mint Thierry munkája után ítélve hinnők. Mindazonáltal ha a' dolgok mélyére tekintünk, meg kell vallanunk hogy ezen durvasági, anyagisági 's vak önzési toldalék mellett is, a' személyes függetlenség utáni vágy nemes, erkölcsi érzelem, melly erejét az embernek erkölcsi természetéből meríti; ezen érzelem' lényege: öröm magát embernek érezhetni; az emberi személyesség öntudata legszabadabb kifejlődésében.

Ezen érzelmet a' barbár germánok vitték be az újabb polgárisodásba; ez ismeretlen volt a' római világ, ismeretlen a' keresztény egyház, ismeretlen majd minden régi polgárisodás előtt. Azon szabadság mellyel az ő világ statusaiban találkozunk, politikai, polgári szabadság; az egyes polgár az egész társulatnak tulajdona, ő magát a' társulatnak szenteli fel, a' társulatért kész magát feláldozni. Ugyanezt tapasztaljuk a' keresztény egyházban is; hő ragaszkodás a' keresztény testülethez, törvényei iránti vak hódolat, törekvés annak uralkodását terjeszteni, érzelmek lelkesíték tagjait; vagy más részről a' vallás az ember' belsejére hatván, lelkében harczot támasztott saját szabadsága ellen, hogy ezt az egyház' törvényeinek alávesse. De a' személyes függetlenség' érzete, a' szabadság vágy, melly egyéb czélt nem ismer, mint annak teljes élvezetét, ezen érzelem, ismétlem ismeretlen volt mind a' római világban, mind a' keresztény társaságban. A' barbárok tették azt le az újabb polgárisodás' bölcsőjébe. Abban ez olly nevezetes szerepet játszott, olly nagy eredményeket szült, hogy azt szükségképen mint annak egyik fő elemét kell tekintenünk.

De az újabb polgárisodás még egy másik elemét is a' barbároktól vette 's ez a' katonai patronátus, ama' kapcsolás melly egymáshoz kötötte az egyedeket, a' harczosokat, melly a' nélkül, hogy az egyesek szabadságát eltörölné, sőt, kivált eredetileg, bizonyos pontig még az egyenlőséget is fentartván, mind e' mellett hierarchiai subordinációt alapított, 's magvát vetette amaz aristocratics szerkezetnek, melly utóbb hűbéri rendszerré fejlett. Ezen viszonynak bélyegző vonása egy embernek a' másikhöz ragaszkodása, az egyedek' egymáshozzi hősége, külső kényszerítés nélkül 's nem polgári tarsaságnak általános megállapított elvei által parancsolva. A' barbároknál a' polgári társaság egyedek közötti kapcsolatból származott, melly eredetileg, midőn még hadi csoportokban szerte kalandoztak, a' főnököt bajtársaihoz, utóbb a' hűbérurat vazallusaihoz kötötte. Ezen második elv, melly

az újabb polgárisodás' történeteiben szinte nagy szerepet játszott, az egyedeknek kölcsönös egymáshoz ragaszkodása, szinte a' barbárok' adománya.

Vajjon nem igaz-e' hogy a' római birodalom bukása pillanatában, már készen találjuk 's egymás ellenében mind azon elemeket, mellyek vegyületéből az új polgárisodás vala alakulandó? 's vajjon ezen polgárisodás, már bölcsőjében is, nem olly változatos mozgalmas, zavart-e minőnek azt e' czikkely elején festeni törekedtem? Mi három egészen különböző társaságot találtunk: a' municipalis társaságot, mint a' római birodalom végmaradványát; a' keresztény társaságot; a' barbár társaságot; ezen társaságokat egészen különböző szerkezettel, különböző elvekre építve, tagjaikban különböző érzelmeket táplálva; korlátlan függetlenségre törekvést, a' legteljesb önmegtagadás mellett; katonai főnökséget 's egyházi uraságot; az erkölcsi 's a' világi hatalmat egymással szemközt; az egyház' canonjait, a' rómaiak' tudós polgári törvényhozását, a' barbároknak még iratlan szokásjogát; mindenütt legzavartabb vegyületét a' nemzeteknek, nyelvek, társas állapotoknak, szokások eszméknek, érzelmeknek; ezt tárja elénkbe az ötödik század' eleje. Ez, úgy hiszem, némileg bizonyít azon általános jellem' valósága mellett, mellyet felebb polgárisodásunkra ruháztam.

Nem tagadhatom, hogy ezen zavar, ezen különbözőzés, ezen harcz sok bajt szült; ez okozta Európa kifejlődésének lassú haladását 's azon szenvedéseket, mellyeken keresztül törnie kellett. Mindazonáltal nem hiszem, hogy okunk legyen eziránt panaszra fakadnunk. Népekre szintűgy mint egyedekre nézve, a' legváltozatosabb 's legteljesbb kifejlődés' lehetősége, egy minden irányba ágazó, 's csaknem végtelen haladás' lehetősége, már magában is gazdagon pótol mindent, mibe netalán kerülhetett. Mindent együtt véve, ezen mozgalmas, munkás, erőszakos, viharos állapot szebben gyümölcsözött más

polgárisodásoknak egyszerűségénél; az emberi nem benne többet nyert mint veszített.

Most ismerjük általános vonásaiban azon állapotot, melyben a' római birodalom bukásakor a' világot hagyá, ismerjük ama ' különböző elemeket, melyek mozganak, surlódnak, 's vegyülnek, hogy az európai, újabb civilisációt megszüljék. A' következő czikkelyekben látni fogjuk mint haladnak, mint harcolnak, mint hatnak egymásra szemeink előtt; iparkodni fogok megmutatni, mivé alakultak 's mit miveltek azon időszakban mely a' berontás chaoszát követé 's némileg folytatá.

(Guizot után)

LUKÁCS MÓRICZ.

XXVIII.

OKLEVELES TOLDALÉK.

*Ják nemzetségnek a' vasvári káptalan előtt 1339-ki
febr. 16-kán költ osztálylevele.*

„Nos Capitulum ecclesie sancti Mychaelis archan-
geli de Castroferreo. Significamus tenore presencium vni-
uersis quod *Martinus* et *Mychael* filij *Jaak* de genere
Jaak, ab vna parte *Jacobus* filius eiusdem *Jak* et *Geor-
gius* filius *Myke* filij predicti *Jaak*, ab altera coram no-
bis personaliter constituti, in possessionibus eorum con-
corditer et vnanimiter talem diuisionem inter se fecisse re-
tulerunt, quod possessio eorum *Bankfolua* uocata, et alte-
ra possessio eorum *Sebefeuldu* nominata in districtu eccle-
sie sancti Mychaelis de *Bel Jak* existens, cum earum uti-
litatibus omnibus locis Sessionarys seu villarum, pratis, Sil-
uis terris arabilibus et alys pertinencys suis vniuersis ces-
sissent predictis *Jacobo* filio *Jak* et *Georgio* filio *Myke* per-
petuo in reuocabiliter possidere! Econuerso uero possessio-
narie porciones eorum quas habent in *Vyfolu*, in *Nykch* ni-
delicet tertia pars ipsius possessionis *Nykch*, Item in *Egur-
zyg* iuxta *Repche* cum Molendino super eodem fluuio *Rep-
che* sito, Item in *Damynia* in comitatu Supruniensi iuxta
ipsum fluuium *Repche* existens (igy), cum earum utilitati-
bus omnibus Locis Sessionarys seu villarum, terris arabi-
libus, Siluis, pratis, aquis, et alys pertinencys suis sunt

deuolute prenominitis *Martino* et *Mychaeli* similiter perpetuo in reuocabiliter possidere! de supervenientibus autem causis contra ipsos et contra quemlibet eorum ratione possessionum predictarum oriendis, partes se mutuo Juuare tenentur laboribus et expensis et pariter deffensare contra omnes, Si uero de aliquo eorum in predictis possessionibus auferretur et alienaretur et se deffensare non possent, parti cuius porcio diminueretur comuniter tenentur restaurare, de possessionibus eorundem, excepto hoc ut si quis eorum propria sua malicia amitteret possessionariam suam porcionem sustinebit. et amodo quelibet parcium de alterius porcione, seu iobagionibus manus retrahere tenebitur, et parti relinquere pleno Jure porciones et *Iobagiones* cui qui et quales sunt deuoluti, et *si quis eorum aliqua habet edificia transferre de alterius partis porcione ad suam*, usque festum sancti Georgy martiris proxime venturum liberam habet facultatem se transferendi, et *edificia asportandi*, In *seruis* et *ancillis* quisque eorum quos uel quas habet pro se possidebit, et sic partes super vniuersis causis eorum hinc et inde motis et exortis usque modo inter. . eciam super morte, vlneris, sanguinis effusione si que fuissent inter ipsos ad plene pacis dixerunt se deuenisse vnionem, et penitus concordasse, et partes se in plene pacis forma mutuo se reliquerunt. Datum feria tertia proxima post dominicam Inuocauit, anno domini M^o CCC^{mo} XXX^{mo} Nono.“

Íróhártján nyílt alkathan hitelesen költ példányomból. A' káptalan' kerek pecsétét, mely az oklevél hátára volt nyomva, ennek közepén keresztül vont hártya-kötélék tartotta.

LUCZENBACHER JÁNOS.

ÉRTEKEZÉSEK' MUTATÓJA.

A.

Aggkoru nemzeteket erkölcs-
telenség vezeti a' politicai ha-
lál sírjához 33.
Ágoston nyilatkozott a' bárd'
használata és a' kivégezteté-
sek keménysége ellen 57.
Állati deléjesség' fejlődése 270
— 278. családi és állatási ál-
lapota 278. 279.
Álomkórság, 's állati deléjes-
ség (somniaambulismus, mag-
netismus animalis) 238. 263.
fejtegetése 's példái 242—247.
Áltatásokra leghamarább haj-
lanak nők, ámitás példái 241.
Angol kisdiedintézetek 285. 296.
297.
Anjoui királyok hatása Ma-
gyarországra 101. az ország-
lási rendszerre és királyság-
ra 104. Ők a' monarchiai elv-
nek iparkodtak tágasb alapot
vetni 105. azoknak hatása a'
személyi állapotról 106. a' korm-
mányzásra, bátorsági intéze-
tekre és igazságszolgáltatás-
ra 112. a' büntető igazságra
114. rendőrségre 115. had-
ügyre 160. Országgazdaságra
162. az anyagi érdekekre 166.
iparra és kereskedelemre 168.
szellemi és erkölcsi életre,
tudomány és művészetre 171.
Vallásra 172. erkölcsök szo-
kások és nemzeti jellemre 174.
Apologisták iszonynyal visel-
tek a' halálos büntetések
iránt 56.
Árpádok korszaka 101.
Arutem, cseretem (stapula) 95.
Austria kisdied-intézetek' te-
kintetében 208.

B.

Babócha várat 1556. jul. 19. fog-
lalta el Ferdinand király 259.
Bakács a' pápától teljes bucsút
's bűnhocsánatot nyer 217.
Bánffyak' naplója 252. 253. 321.
Bánffy György 321.
Bánffy János Magyarország' ná-
dora 1534. januar 30. halt
meg 254.
Bánffy István Judex Curiae ja-
nuar 22. 1568. halt meg Czer-
neszen 254.
Bánffy István (Miklós fia) 321.
Bánffy Kristóf született 1577.
martius 12. meghalt 1644. 257.
Bátory István a' kaszás kuru-
czokat megszasztja 224.
Beccaria Montesq. után írt 59.
Bokosniczai Miklós' nyugtat-
ványa 70.
Bonfin 320.
Bölcselkedés nálunk még par-
lagon hever 140.
Bölcs fejedelmek elbírák az
igaz szót 137.
Broussais életszaka 's munkája
7. nézetei 8.
Brunszwik Mária Terezia első
állított óvintézetet Budán 299.
Budának kereskedési szabadsá-
ga 97.
Budapest Zsigmond' koráig egy
város 92.
Busz' állítása 29.

C.

Catholicismus 10.
Constant' munkássága 12. 13.
Cousin életszaka s' munkála-
tai 16. Cousinféle ecclecticu-
sok 11.

Cs.

Csáky püspök 's mások Dózsa parancsára karóba huzatnak 225.

Csalódások, melyek az álom-kórság' meghatározásának eseteiben előjűhetnek 247.

Cz.

Czuczor' állítása 87.

Czudar szó' eredeti értelme 63.

D.

Damiron Magernek versenző társa 11.

Deléjes áloméber 265 — 268.

Deléjes álom' fokai, 's ezek vizsgálata 248 a' mesterséges deléjes álom elől áll 249. 250. 263. ennek fokai 264. 268. 269. a' fokoknak tüneményei 264. 265.

Dózsa György vezérnek tétetik 220. engedelmet ad a' kurucoknak boszut állni a' nemességen, magát a' keresztetek' fejedelmének czímezi, terveit elhibázta 222. Petrovichtól életben elfogattatik 228. halálra kinoztatik 229.

E.

Ecclecticismus 11.

Ecclecticusok Francziaországban 11.

Egyház volt hajdan egyetlen szellemi egyesület 26.

Egyiptomban a' theocratiai elv' kormányozta a' társaságot 366.

Énekek éneke gyönyörű szerelmi dalfűzér 357.

Európaiak az araboktól vették át a' szerelmet és vitézséget 42.

F.

Félmateriálisták 11.

Félsensualisták 11.

Fenelon' mondása királyához 136.

Ferdinand (III.) nyilatkoztatmánya 165.

Fontenelle' állítása 40.

Földrengés 322.

Franczia akademiák 79.

Francziában mind az nyer leginkább pártolást, mi fény-sugarakat terjeszt 287.

Frangepan Ferencz 1671. apr. 30-kán nyakaztatott le Bécs-újvárosban 258.

Frangepan Kristóf 322.

Fridrik (II.) állítása a' német nemességről 75.

Fuxhoffer' állítása 63.

G.

Genesis 346.

Görögök miként tekinték a' világot' mindenségét 340.

Göttingeni társaság, Commentariusait latin nyelven írja 78.

Grotius okoskodása 55.

Guizot' életéből nevezetes adat 21.

Gy.

Győri Káptalan 1224-ki oklevele 261.

H.

Hajdankori törvények' vadsága 29. 30.

Házasságbontásról szóló tan 204.

Heber a' világot Jehova remekének tartá 340.

Heber költészet 340.

Heber költészetben az epos és dráma meg nem teremhetett 342.

Heber költészeti nyelv 345. az a' természet szüleménye 346.

Herder' jegyzete 29. állítása 52.

Hindu fogalma a' világról 340.

Hindu néposztályok 26.

Hindu özönvíz 346. 347.

Hollandi játszó iskolák 287.

Honorius' rendelete 202.

Hosszú Antal kurucz alvezér megnégyeltetik 230.

Hűbéri rendszer által a' status' gazdagodik 235.

I.

Igaz nemesek 315—319.

Iskolai idő 331. iskoláink jelen állapota 336.

Iskolának főrészei: tanító's tanítvány 327.

J.

Ják nemzetség osztálylevele 385.

Jobbágyságra nagyobb terhek rendeltetnek 231. ennek következése 232. 233. 234.

József (II.) legjobb czélja mellett is csak pazarlotta erejét 35.

K.

Kálmán király a' rabszolgaságot megennyhítette 212.

Kálmánt könyvesnek csufolták 31.

Károly (V.) halála 322.

Kassai kisebb országgyűlés' törvényczikkei 124.

Kegyelemnek semmi köze a' joggal 207.

Kendy Ferencz erdélyi vajda levelei 67. 68.

Kereskedésünk parányi, mert a' természettan' hiával van 142.

Keresztelő könyv 325.

Keresztény és római divortialis jog közötti ellenkezés 205. 206.

Kereszténység felfogása a' római jogra 199.

Keresztény társaság 376.

Kisdéd iskolák Nemétországban 283. 284.

Kisdédóvó intézetek 281. azokra tett észrevétel 304. 305. azoknak haszna 303. 304.

Kollár Ádám Ferencz 307.

Konstantinápolyt 1453. máj. 29-én vették meg a' törökök a' görögöktől 259.

Kovachich Márton György és fia József Miklós 310.

Középkor' joga 199.

Kubecsi népség 262.

Kuruczhaború 213. az ábrándúh szilaj vadság' színét viselő 225.

Kuruczok megverettetnek, elfogattatnak, kinoztatnak 228.

L.

Lajos országlatának végével az ország harmada az egyháziak' birtokában volt 109.

La Menais' munkálatai 10. ő nem más mint nagy stilista 11.

Lerminiére 18. többször intétek a' kormány iránti mérséklésre 19. philosophiai nézetei eltérnek a' Franciaországban divatozóktól 19.

Lessing miként támadá meg honosait 137.

Lombardiai kisdédóvó intézetek 284.

Lycurgus' terve 73.

M.

Mager a' francia philosophusokat vezeti előnkbe 7. ő a' catholicismust helyesebben theologiai iskolának nevezhette volna 10. nem szenvedheti Cousint és Damiront' 11. Constant' szabadelműségét hegeli nézetű criticával tiszteli 13. 14. 15. Cousin tanítványait jellemzi 16.

Magyarországi kisdédóvó intézetek 298—302.

Magyar pénztudományi ritkaság 89.

Marthoni birónak szóló levél 326.

Matter' véleménye 36.

Mátyás a' pórosztályt sikeresen védte a' nemesek' zsarnoksága ellen 219.

Melanthon Fülöp 1560. aprilis 9-én reggeli 7 órakor halt meg 258.

Mészáros Lőrincz a' pórságot nemesség ellen gyűjtogatá 221.

Mi legyen oka az álomkórosok' különböző rendküli cselekményinek 248.

Mit kellene tennünk 155.

Montesquieu 53. lopásért is megengedi a' halálbüntetést 54. neki egész erejére volt szük-

ség, hogy munkáját bevégezhesse 61.
Mysticusok 18.

N.

Nádasdy Ferencz 1671. april 30. nyakasztatott le Bécsben 258.
Nagy Lajos ajándékozta meg a' pórságot legelőszőr szabad költözéssel 213.
Napoleon pártfogása alá vette a' francia nemzeti intézetet 25. azt az egyházi és political vélemény' vezérlőivé tette 45.
Német - francia ecclecticusok 11. -
Némethon kisdedovó intézetek' tekintetében 289—291.
Nemzetek szinte kis-és aggrokúak 32.
Nemzeti academiák' befolyása a' nemzeti jólétre 25. 71. 135.
Nemzeti műveltség 147. földmívelés 148. tudomány és művészet 148.
Nemzetképzés lehető 35.
Neveléstan 21.
Niemejer a' kisdedovó intézeteiről 291—293.

Ny.

Nyelv és véleménybeli tarkaság 28.

O.

Oberlin 288.
Okleveles todalék 326.
Olasz academiák 79.
Orosz academia nem nemzeti 77.
Ország Kristóf halála 323.
Ósiség? eredete hazánkban 108.

P.

Pastoret állítása 38.
Pausanias a' szerelemben két nemet különböztet meg 359.
Péczy József 312.
Philosophiának elvei sokféle nemzeteknél sokféleképp módosulnak 20.
Pierro' (St) nézetei a' háborúk' szüryeiről 72.

Plato szerelmi theoriája 360.
Porcia törvények 55.
Pórháboru négy hónopig tartott 230.
Pórlázadás (1514.) annak okai's következményei 211.
Pórosztály Magyarországon 212. zsarolatása 219.
Pórság fegyverre kel 220.
Protogenes 282.

R.

Ráday Pál benderi követségének naplója 117. 178.
Rákóczynek 50 aranyos emlékpénze 184. -
Rangkórság ellene dolgozik a' szívek' egységének 27.
Révay János' halála 323.
Richelieu befolyása alatt készült büntető törvénykönyv 58.
Robert Károly' kispénzei 90. 91. különféle szerződésekre lépett a' szomszéd fejedelmekkel 102.
Róma kezdetben municipalitas volt 371.
Római jog a' görögség és kereszténység által lenyegesen módosult 200
Rousseau tulzásai 27.
Rudolf (austriai) 322.
Rupp Jakab magyar pénzügyteménye 89.

S.

Schedel nézetei 8.
Scot philosophia 17.
Schweitzban előiskolák 294.
Segur' állítása 45.
Sempronia törvények 55.
Sonerat' állítása 26.
Svéd és szászzhoni kisdedovó intézetek 295.

Sz.

Szentiványi' állítása 63.
Szepesi Ignác állítása 80.
Sziget' várát 1566. sept. 7. ostromlotta ki Soliman Zrinyi Miklóstól 260.

T.

Tanítványok 327. Tanítók 329.
 Telegdy István a' pápai bulla' kihirdetése ellen nyilatkozott 218.
 Theoraticus, monarchicus, aristocraticus és democraticus elvek üldözik egymást 368.
 Theodosius' törvénykönyve 202.
 Történetnyomozás nálunk homályban borong 141.
 Törvényhozás engedékeny volt a' gyilkosok iránt, mert gyilkosságot maga követett-el 58.
 Törvénytárunk nyomtatási legnagyobb hibája egy betűben 306.
 Tudományokra mentő beszédet tartani szükségtelen 31.
 Tudományos haladás 74.
 Tudományos közvélemény igen régi 46.
 Turzó Ferencz udvarmester és tanácsos 1574. mart. 17. halt meg 257.

U.

Ujabb polgárisodás' elemei Európában 366.
 Ulászló, kujáviai vezér 64. a' kurucok ellen nemesi fölkeletést hirdet 223.
 Ursus de ursinis pápai követ keresztes had eszmét pendít 216.

V.

Vallási költészet volt első minden nemzetnél 340.
 Várjobbágyok 313. 314.
 Városi polgárosztály Anjoui királyok alatt 110.
 Volney' életszaka 's munkálatai 9.

W.

Westphaliai kisdiedintézet 294.
 Weszerle József réztáblái 91.
 Willers felelete 45.

Z.

Zápolya Bátoryt segíti a' kurucok ellen 227.
 Zrinyi Miklóst a' vadkan szétzaggatta 324.
 Zrinyi Péter 1671. april 30. nyakaztatott le 258.
 Zudar László sírköve 63.

Zs.

Zsidó népnek először voltak saját nyelvü emlékei 41.
 Zsigmond kénytelen volt magát a' főnemesi kény és hatalom alá hajtani 106.
 Zsoltárok a' heber költészet' leggyönyörűbb virági 351.

